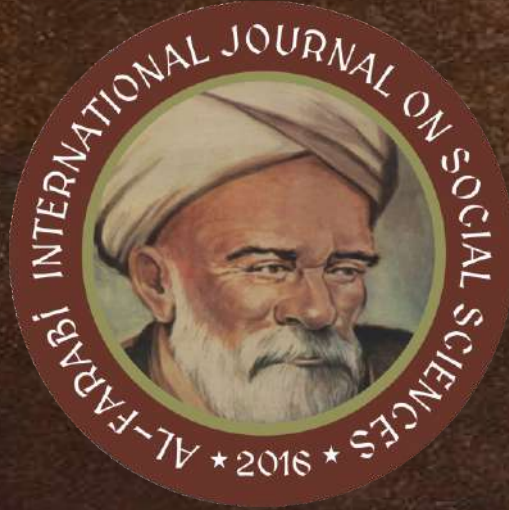

Year : December 2019 Volume 3, Issue 4

AL FARABI

International Journal on Social Sciences

Editor

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

IKSAD
Republic of Turkey

JOURNAL ID

The Name of Journal	: Al-Farabi International Journal on Social Sciences
Founded in	: 2016
ISSN	: 2564-7946
Issued in	: December 2019
Publisher of Journal	: IKSAD Publishing House
Chief Editor	: Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

Scientific Committee

Dr. Salih Öztürk -	Tekirdağ Namık Kemal University
Dr. Kadir Aydın -	Adıyaman University
Dr. Sehrane Kasımı-	Azerbaycan National Academy
Dr. Zhi Huan -	Çin Minzu University
Dr. A.S. Kistaubayeva -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Abdikalık Kunimjan -	Kazak State Women Pedagogy University
Dr. Ahmed Lid -	El Ezher University
Dr. Akira Hıbıkı -	Tohoku University
Dr. Akmaral S. Syrgakbayeva -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Bahit Kulbaeva -	S.Baybeşev Aktobe University
Dr. Bekzhan B. Meyrbaev -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Cholpon Toktosunova -	Rasulbekov Kırgız Economy University
Dr. D.K.Tölegenova -	Makhambet U. Batı Kazakistan State University
Dr. Elena Belik Veniaminovna -	Vladivostok Devlet Economy University
Dr. G.I. Ernazarova -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Gulşat Şugayeva -	Dosmukhamedov Atyrau University
Dr. İsaevna Urkimbaeva -	Abılay Han International Relations University
Dr. Karligash Baytanasova -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Kulaş Mamirova -	Kazak State Women Pedagogy University

CONTENTS

Mustafa TENKECİ Hikmet DURSUN	2018-2019 EĞİTİM ÖĞRETİM YILINDA 6. SINIFLARDA OKUTULAN TÜRKÇE DERS KİTAPLARINA YÖNELİK ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ	1-12
Nazan Coşkun KARATAŞ	19. YÜZYIL RUS DÜŞÜNCE VE EDEBİYATINDA RASKOL VE ESKİ İNANÇLILAR	13-29
Rübabe ABİYEVA	HAYDAR ALİEV'İN AZERBAYCAN SSC'YE BAŞKANLIK YAPTIĞI YILLARDA SİVİL HAVACILIĞIN GELİŞİMİ	30-34
Semaye MEMMEDOVA	XX YÜZYILIN İLK ÇEREYİNDE AZERBAYCAN BAYANLARININ İPEKCİLİKDE ROLÜ	35-40
Yasin GÜLER Ali ALAGÖZ	FAALİYET BÖLÜMLERİ STANDARDININ (TFRS 8) FUTBOL KULÜPLERİNDE	41-55
Emine KILAVUZ Hatice ERKEKOĞLU	ECONOMIC ANALYSIS OF THE MEDICAL INDUSTRY IN TURKEY	56-67
Gülçin YILDIRIM Tuğçe UZUN KOCAMIŞ	İNTERNETTE KURUMSAL RAPORLAMA BİST 100 ENDEKSİNDE İŞLEM GÖREN ŞİRKETLER ÜZERİNDE BİR İNCELEME	68-78
Gülsüm TÜTÜNCÜ Neslihan ÜNAL	KARŞILAŞTIRMALI TARİH: DOĞUŞU, GELİŞİMİ, METODOLOJİSİ VE TÜRKİYE'DEKİ DURUMU	79-93
Ömer ÖZBEK	KUR'AN'I OKUMA VE ANLAMININ NİTELİĞİ ÜZERİNE	94-107
Burcu Ece ÖZTAŞ Oya DİRİCAN Dilaver TENGİLİMOĞLU	SAĞLIK KURULUŞLARINDA HASTA ŞİKÂyetLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	108-119
Cüneyt ÇATUK Kadir AYDIN Esat ATALAY	ULUSLARARASI TİCARETTE KARAYOLUNUN LOJİSTİK PERFORMANSINA ETKİSİ	120-125
Karimova Parvana Natig	YAVUZ AKPINAR TƏDQİQATLARINDA MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏNİN KOMEDİYALARININ TƏHLİLİ	126-131
Maya KASIMOVA	İLKOKULLARDA ÖĞRENCİLERİN KONUŞMASININ GELİŞTİRİLMESİ - ANA DİLİ EĞİTİMİNİN ESAS GÖREVİ OLARAK	132-137

İhsan Erdem SOFRACI
Gökben GÜNEY

TÜRKİYE'DE PETROL PİYASASINDA
REGÜLASYON UYGULAMALARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ

138-148

2018-2019 EĞİTİM ÖĞRETİM YILINDA 6. SINIFLARDA OKUTULAN TÜRKÇE DERS KİTAPLARINA YÖNELİK ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ¹
TEACHERS OPINIONS ON TURKISH TEXTBOOKS IN 6TH GRADES USED IN 2018-2019 ACADEMIC YEAR

Mustafa TENEKECİ²
Hikmet DURSUN³

ÖZET

Ders kitabı; hem öğreticiler hem de öğrenciler için bir kılavuz, eğitim ve öğretim sürecinin önemli bir unsuru, bir bilgi kaynağı ve eğitim öğretimin genel ve kalıcı olması için vazgeçilmez bir materyaldir. Eğitimdeki bütün ilerlemelere ve gelişmelere rağmen müfredatın istediği kazanımların öğrenciye verilmesinde en temel materyal ders kitabıdır. Bu durum bir eğitim kurumu olarak okullar var olduğu ilk günden bugüne kadar değişmeden süregelmiştir. Ders kitaplarının ulaşımının kolay olması, verilmek istenen kazanımı düzenlenmiş bir plan içinde ve aşamalı olarak öğrenciye sunabilmesi, öğretmene dersi işleme sürecindeki yardımcılık işlevi ile ders kitabı eğitim ve öğretimdeki önemini hep korumuştur. Eğitim ve öğretim politikalarının, eğitim ve öğretimde meydana gelen yeniliklerin, eğitim ve öğretimde benimsenen öğretim yaklaşımlarının en iyi yansıdığı eğitim materyali ders kitabıdır. Aynı zamanda bu yaklaşımları en iyi yansıtan unsurlardan biri de ders kitabıdır. Bu çalışmanın amacı 2018-2019 eğitim - öğretim yılında ortaokul 6. sınıflarda Türkçe Ders Kitabı olarak okutulan biri MEB'e biri özel bir yayınevine ait olan iki ders kitabına yönelik kitabı derslerde kullanan Türkçe öğretmenlerinin görüşlerini belirlemektir. Araştırma betimsel bir çalışmadır. Araştırmada öğretmen görüşlerinin alınması için Çetin Semerci tarafından geliştirilen "İlköğretim Türkçe ve Matematik Ders Kitaplarını Genel Değerlendirme Ölçeği" kullanılmıştır. Öğretmenlerin ön yargı ile yaklaşımları ihtimalini ortadan kaldırmak için her katılımcıdan sadece kendisinin derste kullandığı ders kitabına yönelik değerlendirme yapması istenmiştir. Çalışmada MEB yayını olan 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'nı kullanan öğretmenlerin genel olarak kitabı kriterlere uygun buldukları ve bu ders kitabını kullanmaktan memnuniyet duydukları; özel yayınevine ait ders kitabını kullanan öğretmenlerin ise birçok açıdan kitabı yetersiz buldukları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kitap, Ders kitabı, Öğretmen görüşleri, Türkçe

ABSTRACT

Textbook; a guide for both teachers and learners is an important element of the education and training process, a source of information and an indispensable material for education to be general and permanent. Despite all the advances and developments in education, the most basic material in providing to the student with the objectives of the curriculum is the textbook. This situation has remained unchanged since the first day of its existence as an educational institution. The accessibility of the textbooks, the ability to present the desired achievement in a planned and gradual manner, the help function of the teacher in the process of processing the lesson and the textbook has always kept its importance in education and training. Textbook is the best education material which the education and training policies, developments and approaches are being reflected on. One of the elements that best reflects these approaches is the textbook. The aim of this study is to determine the opinions of Turkish teachers who use the book for two textbooks, one of which belongs to the Ministry of National Education and one of a private publishing house, in the 6th year of 2018-2019 academic year. The research is a descriptive study. In order to get the opinions of teachers, "General Evaluation Scale of Primary School Turkish and Mathematics Textbooks Rating Scale" developed by Çetin Semerci was used. In order to eliminate the possibility of prejudice and approaches of teachers, each participant was asked to evaluate only the textbook that he / she used in the course. In the study, the teachers who used the 6th Grade Turkish Textbook, which was published by the Ministry of National Education, generally found the book

¹ Bu çalışma 08-10 Mart 2019 tarihleri arasında Şanlıurfa'da düzenlenen 1. Uluslararası Harran Multidisipliner Çalışmalar Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² MEB, Şanlıurfa Bahçelievler Ortaokulu (Öğretmen) / Uşak Üniversitesi Türkçe Eğitimi Doktora Öğrencisi, mten4100@gmail.com

³ MEB, Şanlıurfa Hatice Kübra Kız Anadolu İmam Hatip Ortaokulu (Öğretmen) / İnönü Üniversitesi Türkçe Eğitimi Doktora Öğrencisi, hikmetdursun@gmail.com

in line with the criteria and were pleased to use this textbook; it was determined that the teachers who used the text book of the private publishing house found the book in sufficient in many respects.

KeyWords: Book, Textbook, Teacher opinions, Turkish

GİRİŞ

Eğitim, insanın doğumu ile başlayan ve hayatın her aşamasında devam eden ve bireyde istendik yönde davranış kazandırma amacı güden bir süreçtir. Aile içinde başlayan eğitim süreci informal ve formal biçimlerde insanın yaşamının her döneminde devam eder (Akyüz, 2005; Ertürk, 2013). Doğumla hatta yeni yaklaşımlara göre anne karnında başlayan bir süreç olması bağlamında eğitim, insanı sosyalleştirerek toplumsal bir varlık haline getirmeyi de hedefler. Eğitimin bu hedefine ulaşması için ailede başlayan süreç okulda devam eder. Okuldaki eğitim planlanmış, düzenlenmiş, belirli bir süreç içine yayılmış bir eğitimidir. Okuldaki eğitim uzmanlar tarafından yapılan çalışmalar ve ülkenin genel eğitim politikası çerçevesinde hazırlanan programlar ve bu programlara bağlı olarak vücuda getirilen müfredatta uygun olarak yürütülür. Okullar için hazırlanan müfredatta öğrencide oluşması istenen davranış ve öğrenime yönelik ilerlemeler kazanım ifadesi ile yer alır. Müfredatta yer alan kazanımların öğrenciye aktarılması ise derslerde çeşitli materyaller yardımı ile olur.

Teknolojinin gelişmesine paralel olarak eğitimde kullanılan materyallerin çeşidi ve sayısı da artmıştır. Birçok yeni materyal eğitim öğretim sürecine dâhil edilmiştir. Akıllı tahtalar bu yeni materyallere örnek olarak verilebilir. Eğitimdeki bütün ilerlemelere ve gelişmelere rağmen müfredatın istediği kazanımların öğrenciye verilmesinde en temel materyal ders kitabıdır. Ulaşımının kolay olması, verilmek istenen kazanımı düzenlenmiş bir plan içinde ve aşamalı olarak öğrenciye sunabilmesi, öğretmene dersi işleme sürecindeki yardımcılık işlevi ile ders kitabı, eğitim ve öğretimdeki önemini korumaya devam etmektedir. Eğitim ve öğretim politikalarının, eğitim ve öğretimde meydana gelen yeniliklerin, eğitim ve öğretimde benimsenen öğretim yaklaşımlarının en iyi yansıdığı eğitim materyali ders kitabıdır.

Ders Kitabının Tanımı ve Tarihiçesi

Ders kitaplarına ilişkin farklı tanımlar yapılmıştır:

Çeçen ve Çiftçi (2007) ders kitabını, öğrencinin yaşına ve öğrenim düzeyine göre bilişsel ve duyuşsal içeriklerle oluşturulmuş zengin metinlerden teşkil olan, öğretim programlarının temel alındığı ilkelere göre hazırlanan, içerdiği bilgileri öğrenene ileten basılı eğitim ve öğretim aracı olarak tanımlamıştır. Arı (2014) yaptığı tanımda ders kitabını, hem öğreticiler hem de öğrenciler için bir kılavuz, eğitim ve öğretim sürecinin önemli bir unsuru, bir bilgi kaynağı ve eğitim öğretimin genel ve kalıcı olması için vazgeçilmez bir materyal olarak ifade etmektedir.

Ders kitabı, ilk defa Eski Mısır'da Milattan Önce (M.Ö.) 4000 yıllarında papirus rulesi üzerine yazılıp çizilmiş matematik, tıp ve düzlem geometri ile ilgili olarak ortaya çıkmıştır (Tekişik, 1986; Kaya, 2002). Batı dünyasında çocuklara yönelik ilk ders kitabı, Mainz şehir meclisinin “çocuklara Katolik inançları ve Allah'ın sözleri öğretilmelidir.” kararının alınmasından sonra 813 yılında yazılmıştır. Alınan bu karar ile ders kitapları eğitimin temel materyali olmuştur. 1150 yılında İspanya'da ilk kâğıt imalathanesinin kurulması ve kâğıdın kullanılmasının artması ile kitapların yapımı kolaylaşmıştır (Çilenti, 1996).

Türk eğitim tarihine bakıldığında ise en eski ve yaygın ders kitabının sıbyan mekteplerinde dört- beş yaşından on – on bir yaşına kadar eğitim gören çocuklara alfabe öğretmek için kullanılan “Elifba Cüzü” olduğu görülecektir (Akyüz, 2005). Ortaya çıkışından günümüze kadar ders kitapları gelişen teknolojilerin de yardımıyla yeni özellikler de kazanıp, z-kitaplar gibi, yaygınlaşarak eğitim ve öğretimdeki yerini korumuştur.

Eğitim öğretim araçlarının öğrencilerin ilgi, yaş ve seviyelerine göre hazırlanması başarı için önemli unsurlardan olmuştur. Bu araçlardan biri de ders kitaplarıdır (Batur, 2010). Ders kitapları, bir ülkenin eğitim politikaları doğrultusunda hazırlanan eğitim programlarında hedeflenen amaçlar doğrultusunda öğretim programlarındaki derslerin içeriği ile ilgili konuları öğrencilere aktaran ve öğrencilerin öğrenme yeterliliklerine uygun çalışma olanağı sunan, diğer materyallere oranla daha kolay ulaşılabilen öğretim materyalleridir (Tertemiz, Ercan ve Kayabaşı, 2001; Güneş, 2002; Kılıç ve Seven, 2003; Evin ve Kafadar, 2004; Semerci, 2004; Keser, 2004; Demirel ve Kiroğlu, 2005; Hesapçioğlu, 2008). Derste kullanılan ve dersin işlenmesinde esas olan materyal ders kitabıdır (Bulut ve Orhan, 2012).

Tüm dersler için önem arz eden ders kitapları, dilin öğretilmesi ve dil ile birlikte kültürün de aktarımı konusunda etkili bir materyaldir. Bu bağlamda, “Anadili öğretiminin etkili bir şekilde gerçekleşmesi için işlevsel ders kitaplarına ihtiyaç duyulmaktadır.” (Batur, 2010). Bu sebeple ders kitabının seçimi de önem arz etmektedir. Ders kitabının amaca en iyi şekilde hizmet etmesi gerekir. Ders kitabı seçimi konusunda ise belirleyici unsurun öğretmen olması beklenir. Çünkü ders içeriğini öğrenciye aktaracak olan ve öğrencinin eğitim ve öğretimde ilerlemesini sağlayacak olan ana rol öğretmene aittir. Öğretmen bu görevini yerine getirirken MEB tarafından belirlenen programa ve müfredata uymak zorundadır. Bu müfredatı öğrenciye aktarmada kullandığı temel materyal ise ders kitabıdır. Ülkemizde ders kitapları Talim Terbiye Kurulu onayından geçerek kullanıma sunulur. MEB tarafından uygun görülen kitaplar ülkenin bütün okullarına gönderilerek derslerin bu kitaplar yardımıyla verilmesi istenir. Bu süreçte hangi şehre, hangi okula hangi yayınevine ait ders kitabı gönderileceği konusunda sahada görev yapan öğretmenler söz sahibi değildir. Öğretmenler o yıl okullarına MEB tarafından gönderilen ders kitaplarını kullanmak durumundadırlar. Bu bağlamda 2018-2019 eğitim – öğretim yılında MEB tarafından okullara gönderilen biri MEB’e, biri Eksen Yayınlarına ait iki 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı bulunmaktadır. Her ne kadar Talim ve Terbiye Kurul’u tarafından onaylanmış olsa da farklı yayınevlerine ait kitaplar arasında içerik farklılıkları bulunmaktadır. Sahada kitabı kullanan öğretmenlerin görüşleri ders kitaplarının niteliği hakkında sağlıklı dönütler verecektir.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı MEB tarafından 2018-2019 eğitim – öğretim yılında tüm ortaokullarda 6. sınıflarda okutulmak üzere gönderilen Türkçe ders kitaplarına ilişkin öğretmen görüşlerini belirlemektir.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Bu model, var olan bir durumu olduğu gibi betimlemeyi amaçlayan araştırma yöntemidir. (Karasar, 2012) Araştırmada MEB yayınlarına ait 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı ve Eksen Yayınlarına ait 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı’na ilişkin öğretmen görüşleri alınmıştır. Öğretmen görüşlerini almak için Çetin Semerci tarafından geliştirilen “İlköğretim Türkçe ve Matematik Ders Kitaplarını Genel Değerlendirme Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeği kullanmak için gerekli izinler mail yolu ile Çetin Semerci’den alınmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Varsayımlar

Araştırma 2018-2019 eğitim öğretim yılında tüm ortaokullarda okutulan biri MEB tarafından, biri Eksen yayınları tarafından hazırlanan iki 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı, değerlendirme formunu dolduran toplam 96 Türkçe öğretmeni ve öğretmenlerin kişisel değerlendirmeleriyle sınırlıdır. Araştırmada değerlendirme yapan öğretmenlerin kitaplar hakkında samimi görüşlerini ifade ettikleri varsayılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan ve Semerci (2004) tarafından geliştirilen “İlköğretim Türkçe ve Matematik Ders Kitaplarını Genel Değerlendirme Ölçeği” beşli likert tipi bir ölçektir. Ölçek 25 maddeden oluşmaktadır. Ölçek yorumunda **1.00-1.80**=kapsamıyor, **1.81-2.60**= yetersiz, **2.61-3.40**=az yeterli, **3.41-4.20**=yeterli, **4.21-5.00**=çok yeterli” şeklindeki madde ortalaması aralığında puan değeri ile ifade edilmiştir (Semerci, 2004a). Çalışmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik ve geçerliğine ilişkin bilgiler şu şekildedir: “Ölçeğin KMO değeri 0.716, Bartlett testi 2953.286 ve Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı 0.73 bulunmuştur. Bu sonuçlar, maddelerin faktör analizi için uygun olduğunu, yapı geçerliğinin sağlandığını ve güvenilir bulunduğunu göstermektedir.” (Semerci, 2004b). Ölçeğin 25 maddesine ek olarak katılımcılardan ayrıca kullandıkları kitabı değiştirme olanağı olması halinde değiştirmek isteyip istemeyecekleri ve kullanmakta oldukları kitap hakkında belirtmek istedikleri eksiklikler veya sorunlar varsa yazılı olarak maddeler halinde belirtmeleri istenmiştir. Çalışmaya katılan her öğretmenden kullanmakta olduğu ders kitabını belirtmesi ve sadece o kitap hakkında değerlendirme yapması istenmiştir.

Araştırma Grubu

Araştırma katılımcılarına ilişkin bilgiler aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 1: Eksen Yayınları Kitabını Değerlendiren Öğretmenlere İlişkin Bilgiler

	Kıdem					Çalışılan Yerleşim Birimi		
	0-1 Yıl	1-5 Yıl	6-10 Yıl	11-15 Yıl	16 yıl ve Üzeri	İl	İlçe	Mahalle (Köy)
Kadın	3	9	3	9	9	18	15	-
Erkek	3	6	9	12	-	6	21	3
Toplam	6	15	12	21	9	24	36	3

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan toplam 96 Türkçe öğretmenin %65,62'sini oluşturan 63'ünün derslerde Eksen Yayınlarına ait 6. sınıf ders kitabını kullandıkları belirlenmiştir. Bu öğretmenlerin %52,38'ini oluşturan 33'ü kadın, %47,62'sini oluşturan 30'u erkek öğretmendir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin %9,52'sini oluşturan 6 kişi bir yıldan daha az kıdeme, %23,81'ini oluşturan 15 kişi 1-5 yıl arası kıdeme, %19,04'ünü oluşturan 12 kişi 6-10 yıl kıdeme, %33,33'ünü oluşturan 21 kişi 11-15 yıl kıdeme ve %14,28'ini oluşturan 9 kişi 16 yıl ve daha fazla kıdeme sahiptir. Araştırmaya katılan ve Eksen Yayınlarına ait kitaba ilişkin değerlendirmede bulunan öğretmenlerden %38,10'unu oluşturan 24'ü il merkezlerinde, %57,14'ünü oluşturan 36'sı ilçe merkezlerinde, %4,76'sını oluşturan 3'ü kırsal mahallelerde (köy) görev yapmaktadır.

Tablo 2: MEB Yayınları Kitabını Değerlendiren Öğretmenlere İlişkin Bilgiler

	Kıdem					Çalışılan Yerleşim Birimi		
	0-1 Yıl	1-5 Yıl	6-10 Yıl	11-15 Yıl	16 yıl ve Üzeri	İl	İlçe	Mahalle (Köy)
Kadın	-	3	9	3	-	9	3	3
Erkek	-	3	12	3	-	15	3	-
Toplam	-	6	21	6	-	24	6	3

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılan toplam 96 Türkçe öğretmenin %34,38'ini oluşturan 33'ünün derslerde MEB Yayınlarına ait 6. sınıf ders kitabını kullandıkları belirlenmiştir. Bu öğretmenleri %45,45'ini oluşturan 15'i kadın, %54,55'ini oluşturan 18'i erkek öğretmendir. Araştırmaya katılan öğretmenlerden kıdemi 1 yıldan az olan öğretmen bulunmamaktadır. Araştırmaya katılanların %18,18'ini oluşturan 6 kişi 1-5 yıl kıdeme, %63,63'ünü oluşturan 21 kişi 6-10 yıl arası kıdeme, %18,18'ini oluşturan 6 kişi 11-15 yıl kıdeme sahiptir. Araştırmaya katılan ve MEB Yayınlarına ait kitaba ilişkin değerlendirmede bulunan öğretmenlerden %72,72'sini oluşturan 24'ü il merkezlerinde, %18,18'ini oluşturan 6'sı ilçe merkezlerinde, %9,09'unu oluşturan 3'ü kırsal mahallelerde (köy) görev yapmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanması için belirlenen ölçek Google Formlar aracılığıyla öğretmenlere ulaştırılmış ve öğretmenlerin görüşleri toplanmıştır. Çalışmaya katılan her öğretmenden kullanmakta olduğu ders kitabını belirtmesi ve sadece o kitap hakkında değerlendirme yapması istenmiştir. Elde edilen veriler SPSS veri analiz programı ile analiz edilmiştir.

Değerlendirilen Kitaplara İlişkin Künye Bilgileri

1. 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (MEB Yayınları)

Yazarlar: Sabri CEYLAN, Kadir DURU, Gülten ERKEK, Murat PASTUTMAZ

Editörler: Doç. Dr. Zekerya BATUR, Sabri CEYLAN

Görsel Tasarım Uzmanları: Hayrullah ORHAN, Halil ŞİMŞEK, Ali AYDOĞAN, Zeynep BULKAZ

Yayınevi: MEB (Devlet Kitapları)

Basım Yeri:

Basım Yılı: 2018

2. 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Eksen Yayınları)

Yazarı: Yasemin ŞEKERCİ

Görsel Tasarımcı: Murat ALTINTAŞ

Yayınevi: Eksen Yayıncılık

Basım Yeri: Ankara

Basım Yılı: 2018

BULGULAR VE YORUMLAR

Ölçek Maddelerinin Frekans Değerleri ve Ortalama Puanları

Tablo 3: Araştırmaya Katılan Öğretmenlerden Eksen Yayınları'na Ait 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'na Yönelik Yapılan Değerlendirmeye İlişkin Frekans Değerleri

Değerlendirme Ölçütleri	Kapsamı yor (1)	Yetersiz (2)	Az Yeterli	Yeterli (4)	Çok Yeterli	Toplam Kişi (f)
1. Dikiş ve ciltleme uygundur.	9	9	6	30	9	63
2. Yazarın/yazarların aldığı eğitim kitabı yazmaya uygundur.	9	30	9	15	-	63
3.İçindekiler kısmı ayrıntılıdır.	9	15	9	27	3	63
4.Yazı stili kolay okunabilir ve sadedir.	6	6	3	41	7	63
5.Farklı kaynaklardan yararlanılmıştır.	3	33	9	15	3	63
6.Hedef-davranışlar öğrenci düzeyine uygundur.	21	33	-	6	3	63
7.Öğrencilerin gelişim düzeylerine (bilişsel, sosyal, duyuşsal ve psiko-motor) uygundur.	18	36	3	3	3	63
8.Kitaptaki metinler öğrenme ilkelerine uygundur.	16	26	6	12	3	63
9.Ünite veya konu başlarında hazırlık çalışmaları kısmı vardır	24	15	21	3	-	63
10. Kitaptaki alıştırmalar yeterlidir.	24	33	3	3	-	63
11. Gereksiz bilgi ve fazla ayrıntı yoktur.	24	27	9	3	-	63
12. Konuların bilimsel geçerliği vardır.	6	30	18	6	3	63
13. İçerikte öğrenmeyi kolaylaştırıcı örnekler verilmektedir.	15	27	18	3	-	63
14. İçerik, Atatürk ilke ve inkılapları ile tutarlıdır.	3	27	12	15	6	63
15. Verilen örnekler güncellenmiştir.	15	30	9	6	3	63
16. Resim, harita, grafik vb., gerekli yerlerde kullanılmıştır.	12	26	10	12	3	63
17. Metinlerde verilmek istenen mesaj açık ve anlaşılırdır.	15	24	14	7	3	63
18. Bölümler arası sürekliliği sağlayıcı bağlantılara yer verilmiştir.	18	24	15	6	-	63
19. Türkçe yazım kurallarına uygundur.	6	18	21	15	3	63
20. Kitaptaki sorular öğrencilerin kendi kendilerini değerlendirmesine imkân tanımaktadır.	27	30	-	6	-	63
21. Örnek soru ve alıştırmalar ezbere dönük değildir.	22	29	9	-	3	63
22. Kitaptaki sorular ölçme ve değerlendirme özelliklerine uygun olarak hazırlanmıştır.	22	35	3	3	-	63
23. Konular kapsamında seçmeli test türü sorular vardır.	21	21	18	3	-	63
24. Kitap, özgün bir çalışma ürünüdür.	24	33	-	6	-	63
25. Diğer ders kitaplarıyla koordinasyonu vardır.	24	24	12	3	-	63

Tablo 4: Araştırmaya Katılan Öğretmenlerden MEB Yayınları'na Ait 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'na Yönelik Yapılan Değerlendirmeye İlişkin Frekans Değerleri

Değerlendirme Ölçütleri	Kapsamı or (1)	Yetersiz (2)	Az Yeterli (3)	Yeterli (4)	Çok Yeterli (5)	Toplam Kişi (f)
1. Dikiş ve ciltleme uygundur.	-	5	-	22	6	33
2. Yazarın/yazarların aldığı eğitim kitabı yazmaya uygundur.	-	2	-	25	6	33
3.İçindekiler kısmı ayrıntılıdır.	-	2	9	16	6	33
4.Yazı stili kolay okunabilir ve sadedir.	-	2	-	24	7	33
5.Farklı kaynaklardan yararlanılmıştır.	-	5	7	12	9	33
6.Hedef-davranışlar öğrenci düzeyine uygundur.	-	5	10	12	6	33
7.Öğrencilerin gelişim düzeylerine (bilişsel, sosyal, duyuşsal ve psiko-motor) uygundur.	-	2	12	13	6	33
8.Kitaptaki metinler öğrenme ilkelerine uygundur.	-	2	9	15	7	33
9.Ünite veya konu başlarında hazırlık çalışmaları kısmı vardır	-	2	4	18	9	33
10. Kitaptaki alıştırmalar yeterlidir.	-	2	10	15	6	33
11. Gereksiz bilgi ve fazla ayrıntı yoktur.	-	5	10	15	3	33
12. Konuların bilimsel geçerliği vardır.	-	2	6	16	9	33
13. İçerikte öğrenmeyi kolaylaştırıcı örnekler verilmektedir.	-	5	9	13	6	33
14. İçerik, Atatürk ilke ve inkılapları ile tutarlıdır.	-	5	3	19	6	33
15. Verilen örnekler güncellenmiştir.	-	2	12	16	33	33
16. Resim, harita, grafik vb., gerekli yerlerde kullanılmıştır.	-	2	12	4	15	33
17. Metinlerde verilmek istenen mesaj açık ve anlaşılırdır.	-	2	9	13	9	33
18. Bölümler arası sürekliliği sağlayıcı bağlantılara yer verilmiştir.	-	5	9	10	9	33
19. Türkçe yazım kurallarına uygundur.	-	5	7	9	12	33
20. Kitaptaki sorular öğrencilerin kendi kendilerini değerlendirmesine imkân tanımaktadır.	-	3	12	11	7	33
21. Örnek soru ve alıştırmalar ezbere dönük değildir.	-	3	3	17	10	33
22. Kitaptaki sorular ölçme ve değerlendirme özelliklerine uygun olarak hazırlanmıştır.	-	3	6	17	7	33
23. Konular kapsamında seçmeli test türü sorular vardır.	4	-	12	10	7	33
24. Kitap, özgün bir çalışma ürünüdür.	-	3	12	11	7	33
25. Diğer ders kitaplarıyla koordinasyonu vardır.	-	3	16	7	7	33

Tablo 5: MEB Yayınları'na ve Eksen Yayınlarına Ait 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'na Yönelik Yapılan Değerlendirmeye İlişkin Madde Bazlı Ortalama Puanlar

Değerlendirme Ölçütleri	MEB	EKSEN
1. Dikiş ve ciltleme uygundur.	3,88	3,33
2. Yazarın/yazarların aldığı eğitim kitabı yazmaya uygundur.	4,06	2,48
3.İçindekiler kısmı ayrıntılıdır.	3,79	3,00
4.Yazı stili kolay okunabilir ve sadedir.	4,09	3,59
5.Farklı kaynaklardan yararlanılmıştır.	3,76	2,71
6.Hedef-davranışlar öğrenci düzeyine uygundur.	3,58	2,00
7.Öğrencilerin gelişim düzeylerine (bilişsel, sosyal, duyuşsal ve psiko-motor) uygundur.	3,70	2,00
8.Kitaptaki metinler öğrenme ilkelerine uygundur.	3,82	2,37
9.Ünite veya konu başlarında hazırlık çalışmaları kısmı vardır	4,03	2,05
10. Kitaptaki alıştırmalar yeterlidir.	3,76	1,76
11. Gereksiz bilgi ve fazla ayrıntı yoktur.	3,48	1,86
12. Konuların bilimsel geçerliği vardır.	3,97	2,52
13. İçerikte öğrenmeyi kolaylaştırıcı örnekler verilmektedir.	3,61	2,14
14. İçerik, Atatürk ilke ve inkılapları ile tutarlıdır.	3,79	2,90
15. Verilen örnekler güncellenmiştir.	3,60	2,24
16. Resim, harita, grafik vb., gerekli yerlerde kullanılmıştır.	3,97	2,49
17. Metinlerde verilmek istenen mesaj açık ve anlaşılmalıdır.	3,88	2,35
18. Bölümler arası sürekliliği sağlayıcı bağlantılara yer verilmiştir.	3,70	2,14
19. Türkçe yazım kurallarına uygundur.	3,85	2,86
20. Kitaptaki sorular öğrencilerin kendi kendilerini değerlendirmesine imkân tanımaktadır.	3,67	1,76
21. Örnek soru ve alıştırmalar ezbere dönük değildir.	4,03	1,94
22. Kitaptaki sorular ölçme ve değerlendirme özelliklerine uygun olarak hazırlanmıştır.	3,85	1,79
23. Konular kapsamında seçmeli test türü sorular vardır.	3,48	2,05
24. Kitap, özgün bir çalışma ürünüdür.	3,67	1,81
25. Diğer ders kitaplarıyla koordinasyonu vardır.	3,55	1,90
Ölçek Toplam Ortalama Puanı	3,78	2,36

Tablo 3, 4 ve 5 birlikte incelendiğinde Eksen Yayınları'na ait kitabın değerlendirilmesinde tüm ölçek maddelerinin 1,76 ve üzerinde puanlar aldığı görülmektedir. En düşük puan ortalamasına 1,76 ortalama ile "10. Kitaptaki alıştırmalar yeterlidir." ve "20. Kitaptaki sorular öğrencilerin kendi kendilerini değerlendirmesine imkân tanımaktadır." maddeleri sahiptir. En yüksek puan ortalamasına ise 3,59 ortalama puan ile "4.Yazı stili kolay okunabilir ve sadedir." ölçek maddesi sahiptir. Eksen Yayınları'na ait kitaba ilişkin değerlendirmede 10, 20 ve 22. ölçüt maddelerinin ortalama puanı 1,00-1,80=kapsamıyor aralığındadır. Eksen Yayınları'na ait kitaba ilişkin değerlendirmede 2, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 21, 23, 24 ve 25. maddelerin ortalamaları 1,81-2,60=yetersiz seviyesindedir. Eksen Yayınları'na ait kitabın değerlendirmesinde sadece 1, 3, 4, 5, 14, 19. ölçek maddeleri 2,61-3,40=az yeterli değer aralığındadır. Eksen Yayınları'na ait kitap, değerlendirme sonucu ölçegin tamamından 2,36 ortalama puan almıştır. Bu da Eksen Yayınları'na ait 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'nın araştırmada kullanılan ölçek bağlamında kitaba yönelik değerlendirmede bulunan öğretmenlerce "1,81-2,60=yetersiz" seviyesinde algılandığını göstermektedir.

Tablo 3,4 ve 5 birlikte değerlendirildiğinde MEB Yayınları'na ait kitabın değerlendirmesinde tüm ölçek maddelerinin 3,48 ve üzerinde puanlar aldığı görülmektedir. En düşük puan ortalamasına 3,48 ortalama ile "23. Konular kapsamında seçmeli test türü sorular vardır." ölçütü sahiptir. Bu ortalama bile "3,41-4,20=yeterli" seviyesinin üzerindedir. En yüksek puan ortalamasına ise 4,09 ortalama puan ile "4.Yazı stili kolay okunabilir ve sadedir." ölçek maddesi sahiptir. MEB kitabına yönelik değerlendirmede 25 ölçek maddesinin her birinin ortalama puanları "3,41-4,20=yeterli" puan aralığındadır. MEB Yayınları'na ait kitap, değerlendirme sonucu ölçegin tamamından 3,78 ortalama puan almıştır. Bu da MEB Yayınları'na ait 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı'nın araştırmada kullanılan ölçek bağlamında kitaba

yönelik değerlendirmede bulunan öğretmenlerce “3,41-4,20=yeterli” seviyesinde algılandığını göstermektedir.

Eksen Yayınları’na ilişkin t testi sonuçları

Tablo 6: Cinsiyete İlişkin t Testi

Cinsiyet	N	Ortalama	ss	t	df	p
Kadın	33	2,4764	,83398	1,328	61	,189
Erkek	30	2,2360	,56190			

Tablo incelendiğinde Eksen Yayınları’na ait kitabı kullanan kadın ve erkek öğretmenlerin ölçek maddeleri açısından kitaba ilişkin değerlendirmelerinde anlamlı bir fark olmadığı ($p=,189$ ve $p>0,05$) görülmektedir.

Tablo 7: Kitabı Değiştirme İsteği ile Ortalama Puanlar İçin t Testi

KDOODİ	N	Ortalama	ss	t	df	p
Evet	60	2,2540	,54696	-32,091	59,000	,000
Hayır	3	4,5200	,0000			

Tablo incelendiğinde Eksen Yayınları’nı kullanan öğretmenler içinde değiştirme olanağı olsa kullanmakta olduğu kitabı değiştirme isteğinde bulunma ile ölçek maddeleri açısından kitaba ilişkin değerlendirmeleri arasında kitabı değiştirmeyeceğini ifade edenler lehine ($p=,000$ ve $p<0,05$) pozitif yönlü anlamlı fark olduğu görülmektedir.

Eksen Yayınları’na ilişkin Anova testi sonuçları

Tablo 8: Kıdem ile Ölçek Puanları Arasındaki İlişkiye Yönelik Anova Testi

Kıdem	N	Ortalama	p
0-1 Yıl	6	2,2933	
1-5 Yıl	15	1,9600	,000
6-10 Yıl	12	1,9733	
11-15 Yıl	21	2,8629	
16 Yıl ve üzeri	9	2,4267	
Toplam	63	2,3619	

Tablo incelendiğinde Eksen Yayınları’nı kullanan öğretmenlerin ölçek maddelerine verdikleri cevaplar ile kıdemleri arasında ($p=,000$ ve $p<0,05$) anlamlı fark olduğu görülmektedir. Ölçek maddelerine en yüksek puanları veren ve Eksen Yayınları’na ait kitabı belirtilen kriterler açısından en yeterli bulan grup $x=2,8629$ ortalama ile 11-15 yıl arası kıdeme sahip öğretmenler iken, en az yeterli bulan grup $x=1,9600$ ortalama puan ile 1-5 yıl arasında kıdeme sahip olan öğretmenlerdir.

Tablo 9: Çalışılan Yerleşim Birimi ile Ölçek Puanları Arasındaki İlişkiye Yönelik Anova Testi

Çalışılan yerleşim birimi	N	Ortalama	p
İl (Büyükşehirlerde Merkez İlçeler Dahil)	24	2,6050	
İlçe	36	2,1944	,095
Köy	3	2,4267	
Total	63	2,3619	

Tablo incelendiğinde Eksen Yayınları’nı kullanan öğretmenlerin ölçek maddelerine verdikleri cevaplar ile çalıştıkları yerleşim birimi arasında ($p=,095$ ve $p>0,05$) anlamlı fark olmadığı görülmektedir.

MEB Yayınları'na ilişkin t testi sonuçları

Tablo 10: Cinsiyete İlişkin t Testi

Cinsiyet	N	Ortalama	ss	t	df	p
Kadın	15	3,9360	,75831	1,262	31	,216
Erkek	18	3,6533	,52424			

Tablo incelendiğinde MEB Yayınları'na ait kitabı kullanan öğretmenlerin ölçek maddelerine verilen cevaplar yönünden cinsiyet değişkeninin ($p=,216$ ve $p>0,05$) anlamlı bir fark oluşturmadığı söylenebilir.

Tablo 11: Kitabı Değiştirme İsteği ile Ortalama Puanlar İçin t Testi

KDOODİ	N	Ortalama	ss	t	df	p
Evet	9	3,1867	,24576	-3,887	31	,000
Hayır	24	4,0050	,60827			

Tablo incelendiğinde MEB Yayınları'nı kullanan öğretmenlerden değiştirme olanağı olsa kullanmakta olduğu kitabı değiştirme isteğinde bulunma ile ölçek maddelerini puanlama arasında kitabı değiştirmeyi düşünmeyenler lehine ($p=,000$ ve $p<0,05$) pozitif yönlü anlamlı fark olduğu görülmektedir.

MEB Yayınları'na ilişkin Anova testi sonuçları

Tablo 12: Kıdem ile Ölçek Puanları Arasındaki İlişkiye Yönelik Anova Testi

Kıdem	N	Ortalama	p
0-1 Yıl	-		
1-5 Yıl	6	3,4200	
6-10 Yıl	21	3,6400	,000
11-15 Yıl	6	4,6400	
16 Yıl ve üzeri	-		
Toplam	33	3,7818	

Tablo incelendiğinde MEB Yayınları'nı kullanan öğretmenlerin ölçek maddelerine verdikleri cevaplar ile kıdemleri arasında ($p=,000$ ve $p<0,05$) anlamlı fark olduğu görülmektedir. Ölçek maddelerine en yüksek puanları veren ve MEB Yayınları'na ait kitabı belirtilen kriterler açısından en yeterli bulan grup $x=4,6400$ ortalama ile 11-15 yıl arası kıdeme sahip öğretmenler iken en az yeterli bulan grup $x=3,4200$ ortalama puan ile 1-5 yıl arasında kıdeme sahip olan öğretmenlerdir.

Tablo 13: Çalışılan Yerleşim birimi ile ölçek puanları arasındaki ilişkiye yönelik Anova testi

Çalışılan yerleşim birimi	N	Ortalama	p
İl (Büyükşehirlerde Merkez İlçeler Dahil)	24	3,9500	
İlçe	7	3,5600	,004
Köy	2	2,5400	
Total	33	3,7818	

Tablo incelendiğinde MEB Yayınları'nı kullanan öğretmenlerin ölçek maddelerine verdikleri cevaplar ile çalıştıkları yerleşim birimi arasında ($p=,004$ ve $p<0,05$) anlamlı fark olduğu ve bu farkın kırsal mahalle (köy) yerleşim birimi ile diğer yerleşim birimlerinde çalışan öğretmenler arasında olduğu görülmektedir.

Değerlendirilen Kitaplara Yönelik Doğrudan Öğretmen Görüşleri

Araştırmada kullanılan ölçeğe ek olarak araştırma formuna eklenen açık uçlu "Kullandığımız ders kitabıyla ilgili varsa eleştirilerinizi maddeler halinde yazınız." maddesine 8'i Eksen Yayınları'na 2'si MEB yayınlarına ilişkin olmak üzere 10 kişi yanıt vermiştir. Öğretmenlerin görüşleri "Öğretmen 1, Öğretmen 2 ..." anlamına gelecek şekilde "Ö1, Ö2" biçiminde görüşlere müdahale edilmeden aşağıda verilmiştir:

Eksen Yayınları'na ait kitaba yönelik Ö1, "1. Anlama etkinliği adı altında sorulan sorular sıkıcı ve çok fazla sayıda 2. Etkinliklerin bittiği yeni metnin başladığı fark edilmiyor. Sayfa dizaynları çok kötü. 3. Seçilen metinler sıkıcı, kazanımlara uygun değil. 4. Geçen sene 5. Sınıfta gördükleri metinlerle tekrar karşılaştı öğrenciler. 5. Dil bilgisi etkinliği Yok." görüşlerini belirtmiştir.

Ö2, "Sorular ve etkinlikler birbirinin tekrarı. Metinlerin bazıları da 5.sınıftaki metinler. Dil bilgisine yönelik 3. temaya gelmemize rağmen hiç yer yok ve ayrıca konu dağılımı olmamış. Metin altı soruları çok sıkıcı. Kimi sorular öylesine sorulmuş." tespitlerinde bulunmuştur.

Ö3, "Sorulan sorular tekrar edilmiş. Dilbilgisi konuları yetersiz. Anlama yorumlamaya yönelik sorular geçerli değil." şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.

Ö4 ise kitap hakkında "Hayatımda gördüğüm en kötü ders kitabı. Etkinlikler birbirini tekrar ediyor ve çok sıkıcı. Aynı sorular sürekli sorulmuş ve seçici değil." değerlendirmesini yapmıştır. Ö5 görüşlerini "1) Aynı sorular devamlı tekrarlanıyor. 2) Dilbilgisi etkinliği yok. 3) Metinler uzun ve anlaşılması zor, etkinliklerle desteklenmiyor." şeklinde ifade etmiştir.

Ö6, "Etkinlikler ve sorular birbirinin tekrarı. Dil bilgisi konuları sona doğru verilmiş. Bu da yığılmaya sebep olacaktır. Öğrenciler de hiç beğenmiyor. Metin seçimi fena değil" ifadesini kullanmıştır.

Ö7, kitap hakkında "Hayatımda rastladığım en kötü ders kitabı, birbirinin aynısı ve anlaşılması zor etkinlikler. Öğrencilerin bile hocam bu kitap neden hep aynı soruları soruyor, dediği kitap." görüşünü belirtmiştir.

MEB Yayınları'na ait kitaba yönelik Ö8, "Olumsuz herhangi bir eleştirim yoktur. Çok memnunum bu yılki kitabımızdan." şeklinde olumlu bir değerlendirmede bulunurken,

Ö9 ise "3. Temaya geldim ve hala noktalama işaretlerine ve yazım kurallarına dair etkinliğe rast gelmedim." değerlendirmesinde bulunmuştur.

Yukarıdaki görüşler incelendiğinde genel olarak değerlendirme ölçeğine verilen cevaplarla tutarlı ifadeler olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

MEB Yayınları'ndan yayımlanan 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı, Türkçe öğretmenlerince "İlköğretim Türkçe ve Matematik Ders Kitaplarını Genel Değerlendirme Ölçeği"ne göre "Yeterli" düzeyde bulunmuştur. Kitabın ölçeğin tamamından aldığı ortalama puan 5 üzerinden 3,78'dir.

Eksen Yayınları'ndan yayımlanan 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı, Türkçe öğretmenlerince "İlköğretim Türkçe ve Matematik Ders Kitaplarını Genel Değerlendirme Ölçeği"ne göre "Yetersiz" düzeyde görülmektedir. Kitabın ölçeğin tamamından aldığı puan 5 üzerinden 2,36'dır. Eksen Yayıncılık'a ait kitapta en yüksek ortalama sahip maddeler kitabın cildi, yazı stili ve puntosu ile içindekiler kısmı gibi fiziksel özelliklerin ağır bastığı ölçek maddeleridir.

MEB Yayınları'ndan yayımlanan kitaba yönelik değerlendirmede cinsiyet açısından anlamlı bir fark belirlenmemiştir. Aynı şekilde Eksen Yayınları'ndan çıkan kitaba ilişkin değerlendirmede de cinsiyet faktörü anlamlı bir fark yaratmamıştır.

Her iki kitaba yönelik değerlendirmede de değiştirme olanağı olsa kullanmakta olduğu kitabı değiştirme isteğinde olma ile ölçek maddelerini puanlama arasında kitabı değiştirmeyi düşünmeyenler lehine anlamlı fark bulunmuştur. Kullandığı kitaptan memnun olduğunu ifade edenlerin söz konusu kitaplara, bu kitabı değiştirmeyi istediğini ifade edenlere oranla daha yüksek puanlar vermesi doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır.

Kitaplara yönelik yapılan değerlendirmelerde her iki kitap için ölçek maddelerine en yüksek ortalama puanı verenler 11-15 yıl arasında kıdeme sahip öğretmenler olurken yine her iki kitaba yönelik en düşük ortalama puanı verenler ise 1-5 yıl arası kıdeme sahip öğretmenler olmuştur.

Değerlendirme yapan öğretmenlerin ölçeğe verdikleri ortalama puan ile kıdemleri arasında her iki kitap için de istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu belirlenmiştir.

Çalışılan yerleşim birimi açısından bakıldığında Eksen Yayınları'na ilişkin değerlendirmede anlamlı bir fark bulunmazken, MEB Yayınları'na yönelik değerlendirmede kırsal mahallede (köy) çalışanlarla diğer değerlendiriciler arasında anlamlı fark ortaya çıkmıştır.

Eksen Yayınları'na ait ders kitabını kullanan ve araştırmada görüş bildiren öğretmenlerin %95,23'ü kullanmakta olduğu ders kitabını değiştirme imkânı olsa değiştireceğini ifade etmiştir. Araştırmaya katılan 63 katılımcının sadece %4,76'sını oluşturan 3 kişi kullanmakta olduğu kitabı değiştirmeyi düşünmeyeceğini ifade etmiştir.

MEB Yayınları'na ait ders kitabını kullanan ve araştırmada görüş bildiren 33 öğretmenin %72,72'sini oluşturan 24 kişi kitabı değiştirme imkânı olsa bile kullanmakta olduğu kitaptan memnun olduğunu ve değiştirmeyeceğini ifade etmiştir. Katılımcıların %27,28'ini oluşturan 9 kişi ise imkân olsa kitabı değiştirme fikrine olumlu bakmıştır.

Yukarıdaki sonuçlar ışığında şunlar önerilmektedir:

Ülkemizde liseye geçişte merkezi sınav uygulanmasının yanı sıra ortaokulda her sınıf düzeyinde bölgesel veya merkezi ortak sınavların yapılmasının gündemde olması sebebiyle öğrencilere ve öğretmenlere fırsat eşitliği sağlanması için tüm Türkiye'de aynı kitabın okutulması yararlı olabilir.

MEB'in, müfredatın asıl uygulayıcıları olan ve sahada kitabın verimliliğini, kitabı kullanarak belirleyen öğretmenlerin kullanılan ve kullanılması planlanan kitaplar hakkındaki görüşlerine daha geniş kapsamlı olarak başvurması yararlı olacaktır. Ancak bunun için her ilden sadece birkaç kişinin değerlendirmesi veya incelemesi ile yetinilmemesi, hazırlanacak uygulamalar ile tüm öğretmenlerin görüşlerinin alınacağı bir veri havuzu oluşturulması gerekmektedir.

Talim ve Terbiye Kurulu'ndan onay alan aynı derse ait farklı kitaplarının bütün öğretmenler kullanılan Eğitim Bilişim Ağı (EBA) veya Mebis gibi sistemlere yüklenerek öğretmenlerin görüşüne sunulması ve öğretmenlerden gelecek dönütler doğrultusunda revize edilmesinin sağlanması faydalı olabilir.

Her eğitim yılı sonunda öğrencilerin de ders kitaplarına yönelik görüşlerinin EBA sistemi üzerinde oluşturulacak anketlerle alınması kitap yazarları ve yayınevleri açısından yol gösterici olabilir.

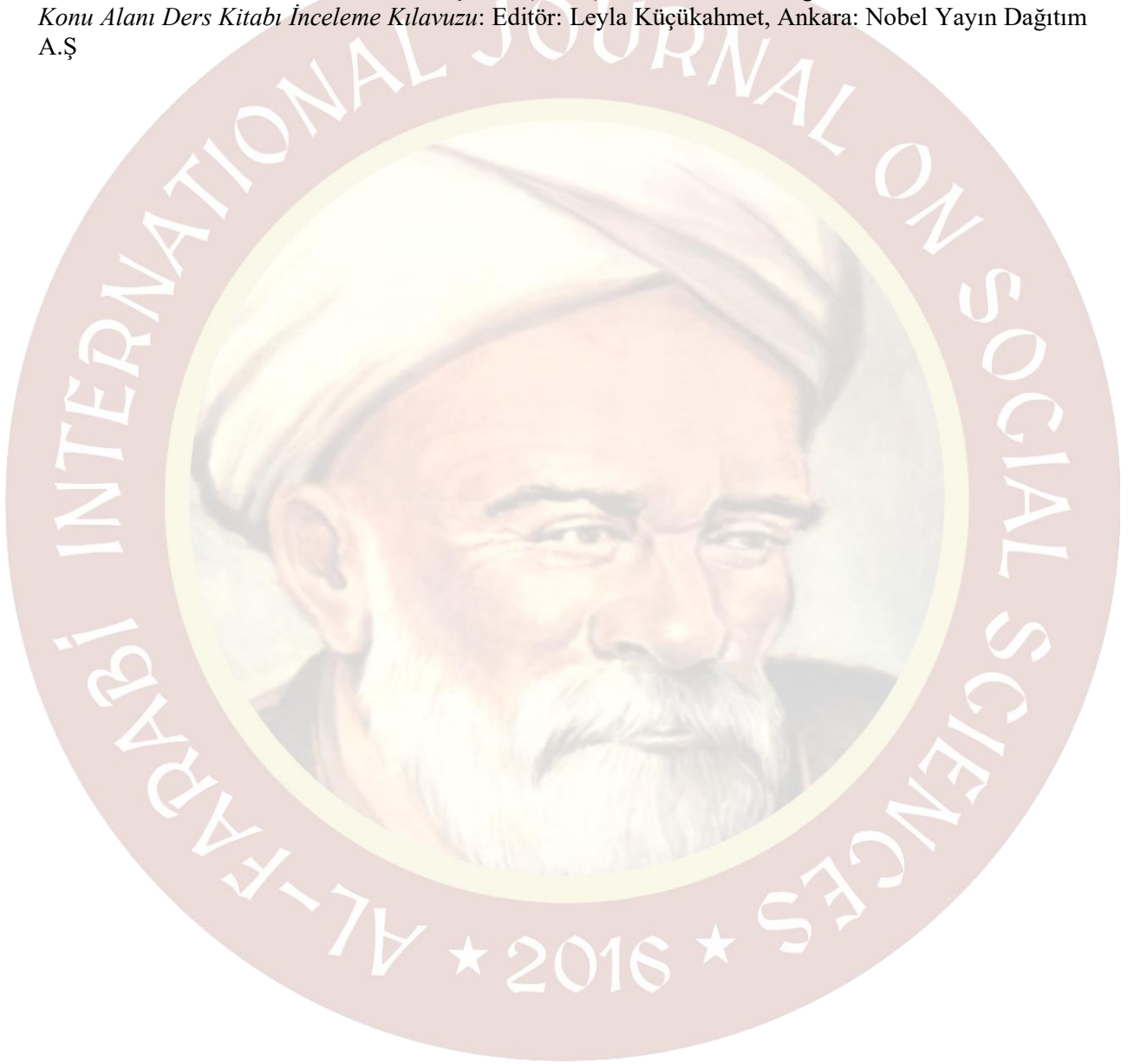
Öğretmenlerin olumsuz görüş belirttikleri kitapların sonraki yıllar için ya eleştiriler doğrultusunda güncelleştirilmesinin sağlanması ya da bunların yerine daha nitelikli kitapların hazırlanması yararlı olacaktır.

Ders kitaplarının hazırlanmasında özel yayınevleri yerine ülkemizin çeşitli eğitim fakültelerinin çalışma yapmalarının sağlanması daha nitelikli ders kitaplarının ortaya çıkmasını sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. (2005). *Türk Eğitim Tarihi "M.Ö. 1000-M.S. 2004"*. Ankara: Pegem A Yayıncılık Ticaret Ltd Şti.
- Kılıç, A. ve Seven, S. (2003). *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Arı, G. (2014). *Türkçe Ders Kitaplarında Fiziksel ve Biçimsel Görünüm*. H. Ülker (Editör) Türkçe Ders Kitabı Çözümlemeleri. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Batur, Z. (2010). İlköğretim 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bulut, M., & Orhan, S. (2012). Türkçe-Edebiyat Ders Kitaplarının Dil ve Kültür Aktarımındaki Rolü ve Önemi Üzerine Bir İnceleme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(8), 297-311.
- Çeçen, M. A. Çiftçi, Ö. (2007), İlköğretim 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Metinlerin Tür Ve Tema Açısından İncelenmesi. *Millî Eğitim*. S.173
- Çilenti, K. (1996). *Eğitim Teknolojisi ve Öğretim*, Ankara: Yargıcı Matbaası.
- Demirel, Ö. ve Kiroğlu, K. (2005). *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Ertürk, S. (2013). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Edge Akademi Yayıncılık
- Evin, İ. ve Kafadar, O. (2004). İlköğretim Sosyal Bilgiler Programının ve Ders Kitaplarının Ulusal ve Evrensel Değerler Yönünden İçerik Çözümlemesi, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. Cilt:32, Sayı:2.
- Güneş, F. (2002). *Ders Kitaplarının İncelenmesi*, Ankara: Ocak Yayınları.

- Hesapçıoğlu, M. (2008). *Öğretim İlke ve Yöntemleri Eğitim Programları ve Öğretim* Ankara: Nobel Yayınları.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (23. baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Kaya, Z. (2002), *Uzaktan Eğitim*, Ankara: Pegem A. Yayıncılık.
- Keser, H. (2004). İlköğretim 4. Sınıf Bilgisayar Ders Kitaplarının Görsel Tasarım İlkelerine Göre Değerlendirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2004, Cilt:2, Sayı:3.
- Semerci, Ç. (2004a) İlköğretim (1.-5. Sınıf) Türkçe Ders Kitaplarının Genel Bir Değerlendirmesi.
- Semerci, Ç. (2004b). “İlköğretim Türkçe Ve Matematik Ders Kitaplarını Genel Değerlendirme Ölçeği”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs. Cilt: 28 No:1.
- Tekışık, H.H. (1986), Ders Kitabı Nedir, Seçimi Nasıl Olmalı? *Çağdaş Eğitim*, 11(110): 1-3
- Tertemiz, N. ERCAN, L. ve KAYABAŞI, Y. (2001). “Ders kitabı ve Eğitimdeki Önemi: Bölüm1” *Konu Alanı Ders Kitabı İnceleme Kılavuzu*: Editör: Leyla Küçükahmet, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım A.Ş

19. YÜZYIL RUS DÜŞÜNCE VE EDEBİYATINDA RASKOL VE ESKİ İNANÇLILAR
RASKOL AND OLD BELIEVERS IN 19TH CENTURY RUSSIAN THOUGHT AND
LITERATURE

Nazan Coşkun KARATAŞ¹

ÖZET

17. yüzyılın ikinci yarısında Rus kilisesinde yaşanan raskol, Rusya tarihinin başlıca olaylarından biridir. Dinî ritüellerin ve din kitaplarının değiştirilmesi amacıyla başlatılan reform sürecine bir tepki olarak gelişen raskol, 1666-1667 yıllarında yapılan konsillerde reformlara karşı çıkanların aforoz edilmesiyle Rusya'nın toplumsal-politik yaşamının başlıca sorunlarından biri haline gelir ve Rusya, bu tarihlerden itibaren eski inançlılar olarak adlandırılan kilise yaşamından halk arasına sızan güçlü bir dinî mücadele ruhuyla karşı karşıya kalır. Raskol, gerçekleştiği dönemde dinî bir sorun olarak algılanır ve reformlara karşı çıkan halkın dinî bilgi bağlamındaki cehaleti ile ilişkilendirilerek değerlendirilir. Ancak çalışmamızın konusunu oluşturacak olan 19. yüzyılda raskole yönelik sınırlı bakış açısı değişir ve raskol ile eski inançlılar toplumsal-politik bir sorun olarak ele alınıp incelenmeye başlar. Raskole yönelik bu bakış açısının gelişiminde dönemin düşünce hareketleri önemli bir rol oynar. Düşünce hareketlerine paralel olarak raskol ve eski inançlılar konusu, dönemin edebiyatında da yer alır. Bu eksende çalışmamızın amacını; Rusya tarihinin başlıca olaylarından biri olan raskol sorununu ve bu sorun bağlamında ortaya çıkan eski inançlılar konusunu, 19. yüzyıl Rus düşünce ve edebiyatında dönemin toplumsal politik koşulları çerçevesinde incelemek oluşturmaktadır. Bu incelemenin temelinde ise raskol ve eski inançlılara yönelik yaklaşımın, gerçekleştiği dönemden 19. yüzyılda geçirdiği dönüşümün anlamlandırılması ve toplumsal politik yaşamla sıkı bir bağı olan dönemin edebiyatına yansımalarının irdelenmesi yer alır. Çalışmamız kapsamında 19. yüzyıl Rus düşüncesinde raskol ve eski inançlılar; devrimci, halkçı düşünürler, Slavcı düşünürler, resmi kilise ve devlet ideolojisi çerçevesinden raskol olgusuna yaklaşanlar ve Vladimir Solovyov gibi evrensel kilise değerleri çerçevesinden konuyu ele alan yaklaşımlar bağlamında incelenmiştir. 19. yüzyıl Rus edebiyatında ise raskol ve eski inançlılar Fyodor Dostoyevski ve Nikolay Leskov örneğinde ele alınmış, sonuç bölümünde Rus düşünce ve edebiyatı çerçevesinde bütünsel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Raskol, Eski İnançlılar, 19. Yüzyıl Rus Düşüncesi, 19. Yüzyıl Rus Edebiyatı (Leskov, Dostoyevski)

ABSTRACT

In the second half of the 17th century, Raskol that took place in the Russian church is one of the main events in the history of Russia. Raskol that initiated in order to change religious rituals and books becomes one of the main problems of Russia's social political life by the excommunication of those who oppose the reforms in the councils realized between the years of 1666-1667 and from these years Russia face the spirit of a strong religious struggle that named as old believers and leaked from the church life to the people. Raskol is perceived as a religious problem in the period in which took place and evaluated in relation to the ignorance of the people that oppose reforms in the context of religious knowledge. However the limited perspective on Raskol that is the subject of our study changes, Raskol and old believers begin to be discussed as a social and political problem. Thought movements of that period play an important role in the development of this perspective directed to Raskol. Parallel to the thought movements, the issue of Raskol and old believers takes place in the literature of that period. On this axis the aim of our study is to examine the issue of Raskol that is one of the main events of Russian history and the issue of old believers that emerged in the context of that problem in the framework of 19th century's Russian thought and literature, that period's social and political conditions within the scope of our study in the Russian thoughts of the 19th century Raskol and old believers have been examined in the context of approaches that dealt with that matter in the framework of revolutionary democrat thinkers, Slavic thinkers, those who approach to phenomenon of Raskol within the framework of official church and ideology of state and like Vladimir Solovyov in the terms of universal church values. In the 19th century Russian literature Raskol and old believers are discussed in the sample of N.Leskov and

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, nazan.coskun@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-7748-52192

Fyodor Dostoevsky and in the conclusion section, a hollistic assessment has been made within the framework of Russian thought and literature.

Key Words: Raskol, Old Believers, 19th century's Russian thought, 19th century's Russian literature (Leskov, Dostoevsky)

1.GİRİŞ: RASKOLDEN 19. YÜZYILA ESKİ İNANÇLILARA YAKLAŞIM

17.yüzyılın ikinci yarısında Çar Aleksey Mihayloviç döneminde gerçekleşen Rus kilise raskolü, 1653 yılında Rus din kitaplarının ve dinî ritüellerin Patrik Nikon öncülüğünde çağdaş Yunan örneğinde düzeltilmesi yolunda başlatılan reform sürecinin vardığı sonuca gönderme yapar. Ancak raskol, her ne kadar dinî ritüel ve kitapların düzeltilmesi ile başlayan süreçte gerçekleşmiş olsa da kökleri çok daha derin toplumsal-politik nedenlere bağlı olan bir olgudur.² Başlangıçta kilise içi bir sorun olarak gelişen raskol, 1666-1667 yıllarında toplanan konsillerde alınan kararlardan sonra kilise içi bir olgu olmaktan çıkarak, halka sirayet eden bir olgu haline gelir. Söz konusu konsillerden sonra eski inançlıların kiliseden aforoz edilmesi ile raskol nihai biçimini alırken, bu sorun, bundan sonraki yüzyıllarda Rusya'nın başlıca toplumsal-dinî sorunlarından biri haline gelir ve eski inanç (староверие) olarak adlandırılan güçlü bir toplumsal dinî eğilim ortaya çıkar. Bu inancı temsil edenlere ise eski inançlılar denir (старообрядцы). Böylece başlangıçta kilise içindeki ideolojik arayışların ifadesi olarak gelişen ayrışma süreci daha sonra oldukça geniş bir alanda, toplumsal ve ideolojik bir yapı kazanır. Eski inançlıların kendilerine hakiki Ortodoksluğun arılığını korumak gibi tarihsel-dinî bir misyon belirlemelerine karşılık, çarlık egemenliği yüzyıllar boyunca eski inançlıları sapkınlıkla suçlayarak baskı ve kovuşturmalara dayanan önlemler alır. Raskol, gerçekleştiği dönemde düşünsel ve edebi alanda henüz toplumsal politik temelleri bağlamında ele alınmayan, daha çok çarlık yönetimi çerçevesinde yönetim ve kilise karşıtı eylem olarak algılanan bir olgu olur ve bu olguya olan yaklaşım da bu düzlemde gelişir. Raskol sürecinin öncüsü olan Çar Aleksey Mihayloviç'in oğlu I. Petro döneminde eski inançlılara olan yaklaşım, çarın politik amaçları ile paralel olarak dinî-politik açıdan belirlenir. I. Petro, Rus Ortodoks kilisesinde patriklik makamını kaldırarak yerine kutsal sinodu getirir. Bağımsız kilise düşüncesini yok etmek isteyen Petro, böylece kiliseyi devletin bir organı haline dönüştürür. Eski inançlıların Petro'nun manevi bir gözlem aracı olarak kullandığı kiliseye dâhil olmaması ise çarın politik amaçları için olumsuz bir algı yaratır. Dinî geleneklere göre ilerleyen bir devlet yerine dünyevi bir toplumsal düzen yaratmak isteyen Çar Petro için yaşamlarını tamamen din ve eski geleneklere göre sürdüren eski inançlılar, büyük tehlike olarak görülürler. I. Petro'nun eski inançlılara olan yaklaşımında tarihe Strelets olarak geçen isyan oldukça önemli bir rol oynar. Bu isyan, Aleksey Mihayloviç'in büyük oğlu Fyodor'un ölümünün ardından tahtın Petro'ya geçmesi sonucunda diğer kardeş İvan'ın öldürüldüğü haberlerinin yayılması ile başlar. Kremlin'e giren okçular içinde eski inançlılar oldukça çoktur ve bu isyanı dinî talepleri için bir fırsat olarak kullanarak, hem çarlık ailesini hem de patriği kilise geleneklerini eski inançlar temelinde düzeltmeye ikna etmeye çalışırlar. İsyanın bastırılmasından sonraki süreçte eski inançlılara yönelik pek çok kararname çıkarılır ve uygulanan baskı çok daha sert bir biçim alır. Rus araştırmacı Viktor Pavlov, Petro'nun eski inançlılara yönelik sert tutumunu, "kilise içindeki raskolün halk arasında yaşanan raskol olarak yeniden turmanma yılları" (Pavlov, 2016:109) olarak tanımlar. Nitekim Çar I. Petro döneminde genel olarak farklı inanışlara özgürlük tanınmış olmasına rağmen eski inançlılara özgürlük verilmez ve diğer vatandaşlardan farklı olarak iki kat vergi yüküne tabi tutulurlar. Böylece çift vergi yükü ile hem kilise hem de devlet için gelir kaynağı olarak kullanılırlar. Bu durum II. Katerina'nın yönetiminin ilk yıllarında yumuşamaya başlar. 1773 yılında yayınlanan bir kararname ile dinî hoşgörü uygulanacağı bildirilerek, eski inançlılara uygulanan kovuşturma politikaları zayıflar. Bu süreçte eski inançlılar toplumsal hayata geri dönmeye başlarlar. 1782 yılında çift vergi uygulamasının kaldırılmasının yanı sıra, 1783 yılında çıkarılan bir kanun ile eski inancı savunanlar resmi olarak eski inançlılar (старообрядцы) olarak adlandırılırlar. Ancak tüm bu gelişmeler, II. Katerina döneminde eski inançlılara yönelik kovuşturmaların bittiği anlamına gelmez. Katerina, eski inançlılara sadece dinî bir olgu olarak değil, toplumsal politik bir hareket olarak yaklaşır ve bu dönemde gözetim tam anlamıyla ortadan kaldırılamaz. 18. yüzyılda eski inançlılara olan bu yaklaşım, sorunun toplumsal politik olarak tartışılması için uygun bir ortam sunmaz. Bu dönemde raskolle ilgili ilk inceleme, metropolit Dimitri Rostovski

² Rus kilise raskolünün toplumsal politik ve tarihsel arka planı "Toplumsal Politik ve Dinî Çerçeveden 17.Yüzyıl Rus Kilise Raskolü" başlıklı makalemizde ele alınmıştır. Bkz. Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 96, Eylül 2019, s. 185-200.

tarafından *Розыск о раскольничьей брынской вере* başlıklı çalışmada yapılır. Rastovski çalışmasında eski inançlıları putperest ritüellere inanmakla suçlar ve raskole giden süreci, eski inançlıların kibir ve bireysel hırsları ile ilişkilendirir. Metropolit'e göre raskolün temel nedeni de reformlara karşı gelen kitlenin teolojik bilgi bağlamındaki cehaleti ve Nikon'a yönelik bireysel tutumlarıdır. Eski inançlılar üzerine araştırmalarda bulunan V. Senatov'un verdiği bilgilere göre bu çalışmanın yazarı Rostovski değildir, eser Çar I. Petro'nun emriyle eski inançlılara yönelik bir ifşa eseri olarak kaleme alınmıştır (Senatov,1995:2). Yönetiminin temel politikası olarak Rusya'nın Batı modelinde gelişimini amaçlayan Petro'nun eski inançlılara olan yaklaşımı göz önünde tutulduğunda Senatov'un ileri sürdüğü bu düşünce anlaşılabilir. Rostovski'nin yukarıda açıklanan bakış açısı, uzun yıllar raskole yönelik araştırmaların temel eğilimini oluşturur. Bu eğilim, çalışmamızın ilerleyen kısımlarında açıklayacağımız üzere ancak 19. yüzyılda Afanasi Prokopiyeviç Şapov'un "*Русский раскол старообрядчества, рассматриваемый в связи с внутренним состоянием русской церкви и гражданственности в XVII веке и первой половине XVIII века*" (17.Yüzyıl ve 18.Yüzyıl Başı Rus Kilisesinin İç Yapısı ve Yurttaşlık Bağlamında İncelenen Rus Eski İnançlılar Bölünmesi) adlı eserinin yayınlanmasından sonra değişecektir. Nitekim Senatov, eski inançlıların ortaya çıkışı ve tarihine dair tüm araştırmaların misyoner ve halkçı olmak üzere iki temel eğilime ayrıldığını belirtir ve misyoner eğilimin öncüsü olarak Dimitri Rostovski'yi görür. Bu eğilime göre eski inançlıların tarihi bütünsel bir cehalet tarihi iken eski inançlılara yönelik ikinci eğilim Şapov'un temsil ettiği halkçı eğilim olacaktır (Senatov,1995:2) ve halkçı eğilim çalışmamızın ana konusunu oluşturan 19. yüzyılın ancak ikinci yarısında hâkim olarak raskol ve eski inançlılara yönelik tartışmaların merkezine yerleşecektir.

2. 19. YÜZYIL RUS DÜŞÜNCESİNDE RASKOL VE ESKİ İNANÇLILAR

Raskolün dinî alandan kayarak toplumsal politik bir sorun olarak algılanması süreci, 19. yüzyılda başlar. Raskolün ele alınışında gerçekleşen bu değişim, çağın toplumsal politik koşulları ile biçimlenir. 19. yüzyıl Rusya tarihi ve bu eksende gelişen düşünce hareketlerine bakıldığında bu yüzyılda Rusya'nın geleceğine yönelik önemli tartışmaların yaşandığı görülür. Gelişmiş Batı Avrupa ülkeleri karşısında Rusya'nın gelişmişlik düzeyinin sorgulanması, aydınlar arasında eski Rus gelenekleri ile Batı Avrupa gelişmişlik düzeyi arasında bir seçim yapılması gerektiği üzerine tartışmalı bir süreci beraberinde getirir. Bu doğrultuda eski geleneklerinin savunucusu olan ve kendilerini hakiki Rus değerlerinin koruyucusu olarak gören eski inançlıların, 19. yüzyıl Rus düşüncesinde tartışılan konular arasında yer alması kaçınılmazdır. Ancak yine de raskol ve eski inançlıların 1860'lı yıllara kadar Rus düşünce ve edebiyatında geniş yer bulduğunu söylemek zordur. 19. yüzyılda eski inançlıların Rus düşünce ve edebiyatında edindikleri yeri, dönemin toplumsal politik koşulları belirler. Yüzyılın başında Çar I. Aleksandr döneminde eski inançlılara yönelik tutumda hoşgörü temel alınır. Bu dönemde 1822 yılında çıkarılan bir yasa ile eski inançlılara suçlu olmadıkları takdirde din adamı atama ve manastır kurma hakkı tanınır. Ancak eski inançlılara olan yaklaşım I. Nikolay döneminin toplumsal politik koşullarıyla yeni bir düzleme kayar. Bilindiği üzere I. Nikolay'ın yönetim politikası Ortodoksluk, Otokrasi ve Halkçılık ilkelerinin oluşturduğu Resmi Halkçılık Teorisi ile karakterize olur. Resmi Halkçılık Teorisinin ana ilkelerinden birini oluşturan Ortodoksluk ve halk konusu, bütünsellik ve birlik sorunları üzerinden doğrudan raskol sorununu gündeme getirir. Bu yüzden Nikolay döneminde eski inançlılar üzerindeki baskı ve kovuşturma oldukça şiddetlenir (Pıyjikov, 2016:15). Bu baskı ve şiddetin artışı hem Rusya'daki devrimci eğilim, hem de Batı Avrupa devrimleri etkili olur. Zira Resmi Halkçılık Teorisinin gelişimi de yine Rusya'daki devrimci dönüşüm arzusu ve Batı Avrupa'da yaşanan devrimlerden duyulan korkuya dayanmaktadır. Bu koşullar altında I. Nikolay döneminde eski inançlılar vatandaşlık ve ibadet haklarından mahrum bırakılarak yasa dışı ilan edilirler. Çarın eski inançlılara yönelik bu tutumunun temelinde bu hareket içinde hükümet karşıtı eyleme geçme potansiyeli görmesi yatmaktadır. Bu doğrultuda eski inançlılara din adamı seçimini yasaklayan Çar, aynı zamanda dinî merkezlerini de ortadan kaldırmak ister ve pek çok manastırı yıktırır. Çarın bu bakış açısını 19. yüzyıl Rus düşüncesinin önde gelen isimlerinden biri olan Aleksandr Hertsen örneğinde açıklayacağımız üzere Rus göçmen devrimcileri de paylaşacak ve eski inançlılara çarlık yönetimini devirme potansiyeli olan bir güç olarak yaklaşacaklardır. Bu doğrultuda 1860'lı yıllardaki reform sürecine kadar Rus düşünce ve edebiyatında eski inançlılar fazla ele alınan bir konu değildir. Hatta I. Nikolay döneminde eski inançlılar sözcüğünü yazılı olarak kullanmak yasaktır. Çarlık rejiminin eski inançlılara yönelik temel tutumu görmezden gelme ve baskı üzerine kuruludur (Krevsky,187-195).

II. Aleksandr döneminde başlatılan reform süreci ve düşünce hareketlerinin gelişimi ile bu durum büyük ölçüde değişmeye başlar. Yüzyılın ortalarında II. Aleksandr döneminde başlatılan liberal reform sürecinde Rusya'da inanç alanında paradoksal bir durum ortaya çıkar. Reform süreci farklı inanç ve mezheplere yönelik hoşgörü gereksinimini de beraberinde getirir. Nitekim II. Aleksandr'ın yönetim yıllarında eski inançlılara uygulanan ticaret yasağı kaldırılır ve nispeten daha özgür bir ortam gelişir. Bu nispeten özgür ortama düşünce alanında yapılan tartışmalar ve kaleme alınan eserlerin de eklenmesiyle yüzyılın ikinci yarısından itibaren raskol ve eski inançlılar konusu Rus düşüncesinde önemli bir yer edinir. 19. yüzyıl Rus düşüncesinde raskole yönelik bakış açısını çalışmamızın başında da değindiğimiz üzere Kazan İlahiyat Akademisi mezunu olan Afanasi Şapov'un 1858 yılında savunduğu ve 1859 yılında monografi olarak kitaplaştırdığı, *Русский раскол старообрядчества* başlıklı çalışması belirler. Şapov, tarihin özünü ve içeriğini halk yaşamı ile ilişkilendirir ve eski inançlılar olayının tarihini ve evrimini bu bakış açısı çerçevesinde değerlendirir. Raskolün kökeninde yatan olguyu bulmaya çalışan Şapov, kilise ve halk olmak üzere iki temel üzerinde durur. Ona göre halk, dünyevi ve ruhani egemenliğin kutsal değerleri yabancı değerlerle değiştirme girişimlerini protesto ederek raskol sürecine dâhil olur. Zira halk için eski inançlar, gelenekler, kitaplar, halk yaşamını oluşturan yüzyıllık geleneklerin, geçmişin simgesidir. Bu doğrultuda Şapov, raskolün nedenlerini ve başlangıç tarihini analiz ederken, tarihi ve kilise ile ilgili konuları ikinci plana iterek, eski inançlıların toplumsal protestosunun anlamı üzerinde durur. Ona göre bu protesto, mistik apokaliptik sembolizmin altına gizlenmiş raskolün kilise ve sivil demokratizmini belirlemektedir. Tarihçi, raskolün gelişiminde iki aşama üzerinde durur. Bunlardan ilki Nikon zamanında kilise ritüelleri ve din kitaplarının değiştirilmesi düşüncesini kabul etmeyen kilise hiyerarşisinin alt basamaklarında yer alan din adamları arasında gerçekleşen aşamadır. Nikon'un reformları önce ruhban sınıfı sonra halk arasında Hıristiyanlık karşıtı yenilikler olarak algılanır ve raskolün bütünü bu temel üzerinden biçimlenir. Nikon'dan sonra gelişen ikinci aşamada raskol, yeni bir eğilim kazanır ve manevi demokratik yapısından çıkarak halkı kapsayan bir olgu haline dönüşür. Raskol toplumsal bir olgu olma özelliğini, dünyevi egemenliğin halkın refahı ile uğraşmak yerine ona zulüm etmesi ile kazanır (Şapov'dan Akt. Asipova, 2009:57-59). Şapov, raskolü sadece Ortodoksluktan biçimsel bir uzaklaşma olarak değil aynı zamanda söz konusu dönemde Rus toplumunun içinde bulunduğu durumla doğrudan bağlantılı bir olgu olarak ele alır. Böylece raskol, kilise ile ilgili dar alandan çıkarılarak çok daha geniş bir toplumsal politik perspektife taşınır. Pıyjikov'a göre Şapov'un eski inançlılar konusuna yaptığı başlıca katkı, Rusya tarihinde kilit rolü devlet ve devlet kurumlarının değil, kendi geleneklerini ve manevi özelliklerini yaratan halkın kendisinin oynadığı düşüncesini yaygınlaştırmış olmasıdır (Pıyjikov, 2016:32).

Şapov'un adı geçen çalışmasının yayınlanmasından sonra Rus düşüncesinde raskol konusu yazarın ileri sürdüğü düşüncelerin tartışılması çerçevesinde yer bulur. YE. P. Karnoviç, 1859 yılında raskol konusunu ele alarak, Şapov'un söz konusu çalışmasını ve düşüncelerini değerlendirir. Karnoviç'e göre Şapov'un çalışmasını özgün kılan temel özelliği; raskolün dogmatik taraflarını bir kenara bırakarak, Rusya'nın toplumsal yapısı çerçevesinde bu olayı tarihsel bir sorun olarak ele almasıdır. Karnoviç, Şapov'un raskolü oluşturan iki temel konusunda üzerinde durduğu düşüncelerinin de altını çizer. Şapov'a göre bu iki temelden ilki; kilise içi uyuşmazlık iken ikincisi; sivil ya da devlet karşıtı uyuşmazlıktır. Karnoviç, Şapov'un bu düşüncelerine katılır ve düşüncelerini desteklemek için raskol sürecinin başlıca olaylarından biri olan Solovetski manastırı isyanını ele alır. Karnoviç'e göre bu isyan, kiliseye karşı değil, sivil egemenliğe karşı gelişmiştir ve bu çerçevede bu isyan, Şapov'un raskolde gördüğü demokratik eğilim düşüncesini anlamlandırmaktadır. Karnoviç'in Şapov ile bütünsel olarak aynı fikirde olduğu bir başka konu ise Rus halkının kilisenin eski Ortodoksluktan vazgeçişine verdiği tepkinin dinî temele değil, toplumsal politik bir temele dayandığı düşüncesidir. Bu ortak noktalara rağmen Karnoviç'in Şapov'a yönelik eleştirileri de olur. Karnoviç'e göre raskol ve sonucunda ortaya çıkan eski inanç olgusu, Rus kültür ve tarihi çerçevesinde Rus halkının iki yönünü ortaya koymaktadır. Bu olay bir taraftan batıl inanç ve cehaletin hüznünlü tablosunu sunarken diğer taraftan ise Rus halkına özgü pek çok iyi özelliği de açığa çıkarır. Raskol tarihi pek çok bakımdan Rus halkının sağlamlığını, hakikat olarak kabul ettiği düşünce veya inanç için ölmeye dahi hazır olduğunu ve tüm gücüyle kabul ettiği hakikat yolunda yürüdüğünü göstermektedir. Karnoviç'e göre bu durumda pişmanlık ve üzüntü duyulması gereken şey, tüm bu fevkalade özelliklerin doğru bir yolda kullanılmamış olmasıdır (Asipova,2009:61-79). Bu dönemde Şapov'un raskolle ilgili görüşlerini ele alan bir diğer çalışma, Nikolay Dobrolyubov'un *Çağdaş* dergisinde kaleme aldığı "*Что иногда открывается в либеральных*

фразах!” (*Liberal Düşüncenin Barındırdıkları!*) başlıklı yazıdır. Dobrolyubov Şapov’un çalışmasının ön sözünde yer alan şu düşünceleri aktararak giriş yapar yazısına:

“Eski inançlılar bölünmesi, Rus halkının özellikle de alt sınıfların tarihsel gelişiminde karakteristik bir olgudur. Bu bölünmede 17.yüzyıl halkçılığı ifade bulur. Eski inanç, eski ritüeller, raskolün eski kitapları-tabiri caizse- eski Rus halk yaşamında büyük bir öneme sahip olan ezeli değerlerin kutsanmasıdır. Raskolün mistik apokaliptik sembolizm altına gizlenmiş olan demokratizmi, hükümete karşı bir çılgılık, yönetim biçimine karşı cesur bir protestodur. Raskol, Rus halkının toplumsal yapı ve devlet düzenine yönelik bakışının oldukça önemli bir ifadesi, halkın memnuniyetsizliğinin görünümüdür” (*Dobrolyubov, 1859:1-7*).

Ancak Dobrolyubov, Şapov’un ön sözde verdiği bilgilerin eserin bütünü ile uyuşmadığını ve burada yer alan düşüncelerin okunmasının yeterli görülerek gereksiz bir biçimde övüldüğünü belirtir. Oysa Dobrolyubov’a göre Şapov’un raskol olgusuna yönelik düşünceleri, ilk eseri ile daha sonraki eserleri arasında bir gözlem yapıldığında çelişkiler barındıran bir yapı sergiler. Düşünüre göre Şapov, 1859 yılında kitaplaştırdığı tez çalışmasında raskolü her ne kadar sömürüye karşı bir halk hareketi olarak değerlendirse de sonuç olarak raskolü kitlelerin cehaleti ile özdeşleştirir. 1862 yılında kaleme aldığı “*Земство и раскол*” (*Zemstvo ve Raskol*) başlıklı yazısında ise devrimci demokrat düşünürlerden etkilenerek raskole yönelik düşüncelerine bir bütünlük vermeyi başarır ve raskolün toplumsal politik nedenleri üzerinde durur. Dobrolyubov’un Şapov’un eserine yönelik bu eleştirilerine K.N.Bestujev Rumin *Yurttan Notlar* dergisinde yayınlanan “*Несколько слов по поводу статьи: Что иногда открывается в либеральных фразах!*” (*Liberal Düşüncenin Barındırdıkları Makalesine Dair Birkaç Söz*) başlıklı yazısında cevap verir ve Şapov’un amacının raskolü toplumun ahlaki durumunu yansıtan bir olgu olarak ele almak olduğunu savunur. Ayrıca Rumin tarihsel eser yazmanın zorluklarından söz eder ve Şapov’un da tarihsel olay ve olguları kurgulamadığının, tarihsel kaynak ve verilerden yola çıktığının altını çizer. Rumin’e göre *Çağdaş* dergisi yazarları ile Şapov arasındaki anlaşmazlık noktasında en önemli konu demokrasi kavramı konusundaki ayrışmadır. Şapov bir tarihçi olarak demokrasi sözcüğünü halkın alt sınıflarında ortaya çıkan olayları nitelemek için kullanır ve demokrasi kavramının Atina, Amerika veya Fransa örneklerindeki tanımını aramaz. Böylece Rumin, Şapov’un karşıtlarına “*bu olgular karanlık bir yapıya sahip ise suçlu yazar mıdır?*” sorusunu yönlendirerek yüzyıllardır keyfi iradenin baskısı altında yaşayan bir halkın kısa sürede ahenkli bir sonuca ulaşamayacağını belirtir (Rumin’den Akt. Asipova, 2009:65).

19. yüzyılın ikinci yarısında Şapov’un raskolle ilgili çalışması ve düşüncelerinin eleştirisinden beslenerek gelişen raskol olgusu ve eski inançlılar, Rus göçmen devrimci ve düşünürlerinden olan Aleksandr Hertsen’in düşünsel yaratıcılığında da büyük bir yer tutar. Hertsen’in raskol sorununa yönelmesinin Vyatka ve Novogorod’daki sürgün yıllarında doğrudan edindiği bireysel izlenimler, Şapov’un söz konusu çalışması ve siyasi Rus göçmeni V.İ. Kelsiyev ile tanışması gibi pek çok nedeni vardır. Ancak özellikle belirtmemiz gerekiyor ki Hertsen’in raskol olgusuna yönelik düşünceleri Şapov’un söz konusu çalışmasından yaklaşık on yıl önce 1840’lı yılların sonlarında oluşmaya başlar. Hertsen bu dönemde Rus köy komününü, yeni sosyalist düzene geçişte rol oynayacak bir öge olarak ele alırken “*raskolniklerde köy komününün Ortodoks köylülerden çok daha gelişmiş olduğunu*” (Hetsen,1956:322) belirtir. Böylece Hertsen, raskol ile gelecekte kurulacak sosyalist düzen arasında bir ilişki kurar. Bu doğrultuda hem köy komünü hem de eski inançlıların devrimci potansiyelleri bağlamında raskol, Hertsen düşüncesinde önemli bir yer tutar. Hertsen’in raskol konusuna yönelik düşünceleri henüz kırklı yılların sonunda oluşmaya başlamış olsa da Şapov’un çalışması ile gündeme oturan raskol tartışmaları sürecinde olgunlaşır. Bu tartışmalar ekseninde Hertsen’in Nikolay Ogaryov ile beraber Londra’da çıkardıkları *Çan* dergisinde ele alınan başlıca sorunlardan biri raskol ve eski inançlılar olur. Dergide ek olarak basılan bir yazıda bu sorun etraflı bir biçimde ele alınır ve düşünürün Rus sosyalizmi teorisinin anlaşılmasında da önemli rol oynar. Hertsen’in raskol olgusuna ve eski inançlılara dair düşünceleri halkçı düşüncenin önderlerinden kabul edilen Mihail Bakunin gibi diğer göçmen devrimcilerle ortak bir temele dayanır. Bu temel, eski inançlıların mücadeleci potansiyellerinin çarlık mutlakiyeti ile mücadelede devrimci bir araç olarak kullanılmasıdır. Yukarıda sözünü ettiğimiz üzere I. Nikolay döneminde eski inançlılara benzer bir yaklaşım söz konusudur ve Çar eski inançlıları Rusya’daki devrimci dönüşüm arzusunda bir tehlike olarak görmektedir. Bu doğrultuda Nikolay, eski inançlılar üzerindeki kontrolü elinde tutmak için İçişleri Bakanlığınca bir komisyon kurdurarak sürekli

gözetim altında tutar. Ne var ki bu komisyon raporları Hertsen'in raskol konusunda pek çok bilgi edinmesini sağlar. Hertsen'in Kelsiyev aracılığıyla ulaştığı bu belgeler sonucunda Londra da raskol konusunu ele alan bir derleme (Сборника правительственных распоряжений) hazırlanır. Derlemede bölüm bölüm eski inançlıların kimi kollarından ve gelişiminden söz edilir. Bu hükümet belgelerinin yayınlanması Rus gerçekliğinin en gizemli olgularından biri olan raskol üzerindeki sır perdesini kaldırır. Bu resmi devlet belgelerinde raskoldeki isyan ruhuna şahit olan Rus göçmen devrimcileri raskolü ve eski inançlıları mücadelelerinin aracı olarak kullanmaya yönlendirir. Bu bakış açısından hareketle süreçte etkin rol oynayan isimlerden biri de Mihail Bakunin olur. 1861 yılında Hertsen ve Ogaryov'a katılan Bakunin, Rus halkını; egemenliği ve resmi kiliseyi yadsıyan, politik bir karakteri olan pek çok farklı eğilimin toplamı olarak değerlendirir. Bakunin'e göre halkta ifade bulan raskol ile din adamlarında ifade bulan raskol birbirinden tamamen farklıdır. Hatta raskolün birbirine düşman ve uzlaştırılması imkânsız iki farklı yansımasıdır. Bu düşünce daha sonra Hertsen ve Ogaryov tarafından da benimsenir. Her iki düşünür de eski inançlıların liderleriyle girilen somut işlerin bir sonuç getirmeyeceğine kanaat getirirler. Bu doğrultuda Bakunin'in öncülüğünü yaptığı "halka gidiş" (хождение в народ) hareketinin oluşmasında raskolle ilgili tartışma ve girişimler de önemli rol oynar. Pıjnikov'a göre burada sadece halka değil, raskol'e gidiş de söz konusudur. Halka gidiş kitlesel bir olgu olarak 1870'li yıllarda başlar ve on yıllık bir süre boyunca devam eder. Bu hareketin öncülerinin heyecanı, mutlakiyetin düşmanı olan eski inançlıların içsel gücünün keşfiyle bağlantılıdır. Bu keşiften yola çıkan halkçılar, köylere, ücra yerlere giderek eski inançlılarla iç içe bir mücadeleye başlamanın hayalini kurarlar (Pıjnikov, 2016: 69-73). Ne var ki bu hayal gerçekleşmez. Bu doğrultuda halka gidiş hareketinin raskol ile bağlantısı bağlamında İvan Turgenyev'in *Ham Toprak (Нова)* adlı eseri üzerinde durulması gereken başlıca eserlerden biridir. Eserde eski inançlılar ilk olarak soylu yaşam değerlerini savunan ve altmışlı yılların sonunda Rusya'da hâkim olan halkçı devrimci düşünürlere şiddetle karşı olan toprak sahibi Kallomeytsev'in valinin yanında özel görevli olarak çalıştığı dönemde eski inançlıları tıpkı kızıklar gibi hemen algılayıp yakaladığını anlattığı sözlerinde karşımıza çıkar. Her ne kadar Kallomeytsev'in sözlerinden raskolnikler ile kızıklar olarak adlandırdığı halkçı devrimciler arasında doğrudan bir bağ kurduğu görülmesi de Turgenyev'in içinde bulunulan toplumsal politik koşullar çerçevesinde bu iki karşıt eğilime aynı cümlede kasıtlı olarak yer verdiğini düşünmek olasıdır. Zira yukarıda da açıkladığımız üzere eski inançlılar ile çarlık yönetimini devirecek devrimci dönüşüm arasında bir bağ kurulması, henüz kırklı yılların sonunda Hertsen ile başlamış ve bu düşünce söz konusu dönemde de varlığını sürdürmektedir. Nitekim eserde satır arasında ana kahraman Nejdano'v'un çerçevesinde kurulan örgüte katılacak Goluşkin adında bir raskolnikten söz edilir ve ilerleyen sayfalarda raskolnik Goluşkin sahneye çıkar.

"Nejdano'v'un tanışacağı tüccar Goluşkin eski dine bağlı Fedoseyev'lerden ilaç ticareti ile zengin olmuş bir tüccarın oğluydu. Babasının varlığını önemseyemediği yoktu, çünkü- deyim yerindeyse- uçarı, Rus tarzı bir zevk adamıydı, ticaretten hiç anlamazdı. Kırk yaşlarındaydı, oldukça sağlam yapılıydı, çirkin, çilli bir yüzü, domuzları gibi küçük gözleri vardı; çok hızlı konuşuyor, konuşurken sözcükleri birbirine karıştırıyordu; sürekli elini kolunu sallıyor, küçük adımlar atarak yürüyordu... hafif aptal, şımarık, kendini aşırı beğenmiş bir delikanlı izlenimi veriyordu... Ünlü olma tutkusunu vardı. Aileden gelen cimriliği yenen bu tutkusunu onu muhalif olmaya, nihilistlere katılmaya kadar götürmüştü. Son derece aşırı söylemlerde bulunuyor, ailesinin de içinde olduğu eski dine bağlı olanlarla alay ediyor, oruç zamanı yasak olan şeyler yiyor, kağıt oynuyor, su gibi şampanya içiyordu." (Turgenyev, 2015: 118-119).

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşıldığı üzere eserde raskolnik bir tüccar olarak tanıtılan Goluşkin'in aslında eski inançlıların yaşam biçimiyle hiçbir alakası yoktur. Devrimcilerin raskolniklerde gördüğü protesto ve direnme gücü Goluşkin'in karakteri ile hiç uyuşmaz. Nitekim devrimci kahramanlar Nejdano'v, Solomin ve Markelov, Goluşkin'in yanından ayrıldıklarında Goluşkin'in davaları için uygun bir adam olmadığını anlarlar ve sadece para almak için ona katlanmak zorunda kalırlar. Eserin sonunda Goluşkin'in de diğerleri gibi yakalandığından söz edilir ve yakalandığında her şeyi anlattığı ve inançlarından nasıl döndüğü şöyle açıklanır: *"Onu da tutuklamışlardı. O da herkesi, her şeyi açıklamıştı, Ortodoksluğa geçmek, metropolit Filaret'in bir portresini liseye armağan etmek istiyordu, bu arada savaş malullerine de beş bin ruble hibe etmişti."* (Turgenyev, 2015: 261). Goluşkin penceresinden bakıldığında Turgenyev'in eski inançlılara olan yaklaşımında olumsuz bir hava göze çarpmaktadır. Ancak eserin ana kahramanı Nejdano'v'un yaşamını ve davasını sorgulamalarında karşımıza yeni bir

raskolnik imajı çıkar. Nejdanov, halk için halkın arasına karışır ancak başarılı olamaz. Gayrimeşru babasının soyluluğundan da nefret eden Nejdanov, böylece yaşamına bir anlam vermeyi başaramaz. Bu anlam arayışının sonunda eskiden dinleme fırsatı bulduğu bir raskolnığın vaazından söz eder. Bu vaazda etkilendiği şey vaazı dinleyen herkesin söylediklerini anlamadıkları bir adamı saygıyla dinlemeleri ve arkasından gitmeleridir. Oysa O da halkın arasına karışıp onlara inandığı gerçekleri anlatmak ister, üstelik onların geleceği için mücadele eder ancak başaramaz. Nejdanov, raskolnığın gücünü; kararlılığından, demir gibi sağlam durmasından aldığını görür ve böylece kendi devrimci mücadelesindeki inanç eksikliğini sorgulamaya başlar. Tüm bu sorgulamalar içinde düşünürken “*Keşke raskolniklere katılsaydım, tamam o kadar bilge değiller ama inançları tam*” ((Turgenyev, 2015: 239) sözleriyle raskolniklerin devrimcileri çeken mücadelecî ruhu konusunu ele almış olur. Daha önce sözünü ettiğimiz üzere 19. yüzyılın ikinci yarısında raskol ve eski inançlılara yönelik tartışmaları belirleyen Şapov’un raskol olgusuna olan yaklaşımı, halkçı bakış açısına dayanmaktadır. Ancak söz konusu dönemde raskol olgusu ve eski inançlılara olan yaklaşımda halkçı eğilimden farklı olarak devlet ve resmi kilise çerçevesinden bir yaklaşım da varlık gösterir. Bu bakış açısının temsilcilerinden biri Kilise tarihçisi ve Petersburg İlahiyat Akademisi profesörlerinden olan İ.F.Nilski’dir. Nilski’ye göre Şapov, raskolün sivil demokratik çabasından söz ederken eski inançlıların bir kolu olan bespopovşına’ları kast eder, ancak bu grubun daima tek bir dinî düşünce ile hareket ettiğini gözden geçirir. Nilski’ye göre raskolniklerin dinî inançları Şapov’un düşündüğü gibi sadece politik eğilimlerini gizleyen bir kılıf olsaydı, bu durumda aralarında düşmanlığa varacak kadar ileri düzeyde bir inanç ayrımı olmazdı. Nilski ayrıca Şapov’un öne sürdüğü temel argümanı da çürütmek ister ve raskolün yönetime karşı demokratik bir karşı çıkış olarak asla düşünülemeyeceğini belirtir. Zira Nilski’ye göre raskolü ortaya çıkaran herhangi bir politik talep değildir, farklı bir devlet organizasyonu ile mücadele söz konusu olmamıştır, raskolü yaratan temel öge; din ve inanç sorunudur. Aksini düşünmek raskolü ve amacını bilmemek veya daha kötüsü iftira etmektir (Nilski’den Akt. Asipova, 2009: 66).

Bu dönemde raskol ve eski inançlılar konusunu ele alan bir diğer düşünce eğilimi Slavcılardır. Slavcı düşüncenin başlıca temsilcilerinden biri olan İvan Kireyevski, raskolü Rusya tarihi içinde yaşanan en dehşet verici olaylarından biri olarak görür. Ona göre raskole giden süreç, 15.yüzyılda Nil Sorski ve Yosif Volotski arasında yaşanan kilise mülkiyeti konulu tartışmada temellenmiştir. Raskolü Ortodoks kilisesinde yaşanan bir yozlaşma olarak gören Kireyevski, Sorski ve Volotski tartışması ile başlayan bu yozlaşma sürecinin raskol ve daha sonra Petro reformları ile derinleştiğini düşünür. Düşünürce göre bu olaya karşı alınan tüm şiddet tedbirleri muhalefet ruhunu güçlendirmekten başka bir etki yaratmamaktadır. Şiddet, raskolniklerin sayısını azaltsa da ruhlarını güçlendirmekte ve böylece yayılmasını arttırmaktadır (Kireyevski, 2007: 397-398). Slavcı düşüncenin bir diğer temsilcisi olan Aleksey Homyakov’a göre raskolün temel nedeni Rus insanının kilise ritüellerine olan aşırı bağlılığıdır (Homyakov’dan Akt. Kojurin, 2014:278-284) Homyakov’un raskole dair görüşleri raskolün doğal bir biçimde geliştiğini savunan kilise anlayışına dayanır. Ancak Homyakov’a göre kilise İsa hakikatinin koruyucusu olarak politikadan uzak olmak zorundadır ve raskolle mücadelenin tek aracı dinî aydınlanma olmalıdır (Akt. Tsoy,1995:15). Slavcı düşüncenin bir diğer temsilcisi olan İvan Aksakov, bu yıllarda İç İşleri Bakanlığında görev yapmaktadır ve eski inançlıları takip için hükümet tarafından Yaroslav gibi kimi kentlere görevlendirilir. Eski inançlıları doğrudan inceleme imkânı bulan Aksakov, raskol olgusunu devlet ve kilise ilişkisi çerçevesinde inanç ve vicdan özgürlüğü bağlamında ele alır. Daha doğru bir ifade ile Aksakov vicdan özgürlüğü konusunu ele alırken konu, raskol ile kesişir. Düşünürce göre Rusya’da devlet ve kilisenin işlevlerinde önemli aksaklıklar vardır. Örneğin devlet, güvenlik ve refahı sağlama gibi durumlarda polis gücüne başvurabilir ancak Rusya’da kilise de devlet gibi görevleri ile çelişen bir biçimde benzer bir işlevi yerine getirmektedir. Oysa kilise, devlet aracılığıyla insanların vicdan, düşünce ve inanç özgürlüklerine müdahale ediyorsa İsa’daki özgürlük ilkesini ihlal ediyor demektir, çünkü İsa’daki özgürlükle yani maneviyatla hukuk birbiri ile uzlaşmayan olgulardır. Manevi, ruhani alan, bireysel bir hakikat arayışına işaret eder. Bu doğrultuda Aksakov, İsa kilisesi ile hâkim olan kilise arasında ayırım yapar. İsa kilisesi dünyevi olmayan tanrısal kilise iken hâkim, ikinci kilise ise dünyevi, politik devlet iktidarının parçalarından biri olan kilisedir. Bu yüzden Rusya’da dinî özgürlüğün yadsınması aslında devletin talebidir. Devletin özgürlüğü yadsınmasının bir mantığı vardır, ancak kilise için bu durum, İsa kilisesinin yokluğunun işaretidir. Rusya imparatorluğunda inançsızlık veya farklı inançlara sahip olmak inanç ve vicdan özgürlüğü bağlamında değil, devlete ve Ortodoks kilisesine karşı işlenen bir suç olarak değerlendirilir. Bu yüzden de bu suça karşılık sürgünler, idam, hukuki haklarından mahrum bırakma gibi ağır cezalar verilir. Bu durumun Aksakov düşüncesindeki nihai sonucu ise halkın

büyük çoğunluğunun dinî yaşam biçimini hakiki inancın değil, cezalardan ve devletten korkmaları sonucu biçimsel inanç ritüellerinin oluşturmasıdır. Aksakov raskolü, inanç ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde devlet ve kilisenin özsel işlevlerinin yozlaşması sonucu devletin din, kilisenin devlet işlerine karıştığı ve inanç özgürlüğünün hiçe sayıldığı toplumsal politik düzenin bir sonucu olarak tanımlar (Akt.Asipova, 2009:90-97). Bu doğrultuda Aksakov, raskolniklere uygulanan baskıya karşı çıkar ve onları toplumsal yaşamın dışına iten asıl nedenin de bu baskı olduğunun altını çizer.

Yüzyılın sonlarında raskol konusunu ele alan başlıca isimlerden biri Vladimir Solovyov olur. Raskolü öncelikle ortaya çıkış süreci düzleminde ele alan Solovyov, bu süreçte en etkin isim olan Patrik Nikon üzerinde durur. Düşünürü göre Patrik Nikon, Rusya’da ruhani egemenliği kararlı bir biçimde yabancılaştıran, kiliseyi halk ve devletin dışında bir konuma yerleştiren ilk isimdir (Solovyov, 1989a: 43-58). Solovyov, Nikon’u bireysel olarak değerlendirdikten sonra onun kilise hiyerarşisinin temsilcisi olarak tanımını da şu sözlerle yapar: “*Patrik Nikon, kendisini kilisenin dışına koyan, dinî yaşamı dönüştüren ve raskolü yaratan kilise hiyerarşisidir.*” Düşünürü göre burada söz konusu olan günah; ruhani köken adına ruhani yaşama yönelik zorbalıkta, kutsal ruha karşı işlenen günahdır. Nikonculuk, basit bir biçimde üç parmakla haç çıkarma gibi ritüellere yönelik sorunları değil, İsa hakikati ve inayetinin unutulduğu, dinî birliğin zorla sağlandığı ve kilise hiyerarşisinin egemenliğine dayanan sahte Roma kökenlerini ifade eder (Solovyov,1992:7). Solovyov, Patrik Nikon’un genellikle ruhani egemenliği aşırı yüceltmekle suçlandığını belirtir, ancak bu suçlamanın doğru olmadığını, ruhani egemenliğin zaten en yüce güç olduğunu ve Nikon’a yöneltilen suçlamanın tam tersi yönde olması gerektiğini ileri sürer. Ona göre Nikon, dünyevi egemenliğin temsilcisi olan Çar Aleksey Mihayloviç ile giriştiği güç ve iktidar mücadelesinde ruhani egemenliği tanrısal hakikat ve sevgi temellerinden kopararak yozlaştırmıştır (Solovyov, 1989a: 43-58). Böylece raskole giden sürecin en etkin isminin Nikon olduğunu ileri süren Solovyov, daha sonra raskolü anlamlandırmak için bu süreçte etkin olan tartışmalar ve bu sorunun çözümü konusunda eski inançlılarla resmi kilise düşüncelerini tartışmaya açar. Solovyov’a göre raskolnikler, Nikon reformları sürecinde yaşanabilecek en büyük felaket olarak Latinlere yönelişin gerçekleştiğini düşünürler. Oysa Solovyov, böyle bir geçiş olmadığını, sorunun geçişte değil; dinî düşüncedeki yanlışları benimsemeye olduğunu düşünür:

“Buradaki sorun Patrik Nikon’un Latinliğe geçişi değil, Latinlerin temel yanlışlarını benimsemiş olmasıdır. Bu temel yanlış; ruhani egemenliğin kendisini temel ilke ve amaç olarak görmesidir. Hakikatte ise ruhani egemenlik ne temel ilke ne de amaçtır Hıristiyan dünyada. Hıristiyan dünyanın temel ilkesi İsa; amacı ise tanrı hükümdarlığı ve hakikatidir. Ruhani egemenlik, hakiki amaca ulaşmanın sadece aracıdır” (Solovyov,1989a:43-58).

Düşünürü göre raskol sürecinde başlangıçta her ne kadar her türlü insani yeniliğe karşı kilisenin tanrısal ve değişmez biçimleri savunulsa da daha sonra bilinçsizce tanrısallığın hakiki işareti geçmişin belirsiz işaretleri ile değiştirilir. Raskol yavaş yavaş kilisenin tanrısallık içeriğinden uzaklaşır, keyfi irade ve bireyselliğe doğru geniş kapılar açar (Solovyov,1989b: 180-205). Bu eleştirilerini raskol sürecinin iki tarafına da yönelten Solovyov, bireysellik sorununun yarattığı açmazların yanı sıra biçimcilik sorunu üzerinde de durur. Raskolniklere yöneltilen en genel eleştiri dinî biçimcilikleridir. Solovyov ise raskolniklerin biçimciliğine karşı raskol karşıtlarının da bu biçimciliği aşamadıklarını düşünür. Düşünür, raskolniklere yönelik eleştirileri iki temelde sınıflandırır: “*Raskolnikler bir taraftan eski ritüelleri sarsılmaz bir inanç ve samimiyetle savunan, atalarının kutsal değerlerini korumak için mücadele veren ve tüm yaşamlarını bu mücadeleye adanarak Hıristiyan vicdanı ve özgürlüğünün savaşçıları olarak diğer taraftan ise cahil ve batıl inançlı fanatikler olarak değerlendirilebilirler*” (Solovyov,1989b:180-205). Ancak Solovyov’a göre raskolniklere yönelik bu iki tanımlama da hatalıdır. Bölünme sürecinin temelleri, reformcuların din kitaplarını ritüellerini hızlıca değiştirme yoluna giderek yanlış hareket etmelerinde, raskolniklerin ise atalarının kutsal değerlerini korumak adına yanlış düşüncelerinde saklıdır (Solovyov, 1989b:180-205). Düşünürü göre raskole giden reform sürecinde kilise yaptığı tüm değişiklikleri zorla benimsetme yoluna gitmiş ve halkı itaate zorlamıştır. Reformları kabul etmeyen eski inancı savunanlar ise kilisenin hakiki Ortodoksluktan bütünsel olarak uzaklaştığı düşüncesiyle hareket ederek, kendilerini özgür inançlılar olarak kabul ederler. Bu çerçevede Solovyov’a göre her iki taraf da sorunun çözümünde doğru bir yol izleyememiştir. Kilise hiyerarşisi kilisede manevi egemenlik ilkesini savunmakta haklıdır, bununla beraber bu ilkeye olan aşırı bağlılıkta hata payı da vardır. Raskolnikler ise kendi cephelerinde egemenliğin kötüye kullanımına şahitlik ettikleri ölçüde

kilise yaşamında gerekli olan farklı bir ilkeyi savunmaları bağlamında haklıdırlar. Ancak Solovyov'a göre her iki tarafın da haklı olduğu konular olmasına rağmen sorunu derinleştiren asıl sorun; her iki tarafın da kendi davasının hâkimi olması ve böylece adaletli bir karara varılamamış olmasıdır. Her iki taraf da sorunun çözüm yolunda sorulması gereken şu basit soruyu sormamıştır: *Yerel Rus kilisesi halkı hangi hakla kendisini tüm kilise halkları yerine koyarak yerel geleneğe olan sadakatini evrensel geleneğe sadakat olarak kabul ediyor? Aynı şekilde büyük bir kiliseye bağlı olsa da yerel olan Rus kilise hiyerarşisi, nihai bir karar verip bu karara koşulsuz itaat edilmesini bekleme hakkına sahip midir?* (Solovyov, 1989c:414-433) Bu doğrultuda Solovyov, raskolü Rus kilisesinden ziyade evrensel kilise ve Hıristiyan değerler bağlamında ele alarak bu çerçevede bir çözüm önerisi getirir. Kiliseyi "inanırlar cemaati" olarak tanımlayan Solovyov, inancın temelinde sevgide ifade bulan Hıristiyan tanrısını yerleştirir. Solovyov, tanrı ve sevgiyi aynı şeyi ifade eden kavramlar olarak görerek, kilise olgusunu inanan ve seven insanların cemaati olarak genişletir. Bu anlamda sevgi ve inanç temelindeki kilisenin belli sınırlara çekilip, insan yaşamından uzak olması mümkün değildir. Kilise, tüm insanları, toplumsal politik sorunlarıyla devlet ve toplumu bir bütün olarak kapsamak zorundadır (Solovyov, 1989a:43-58). Bu doğrultuda raskol sorununun çözümünde tek çıkış yolu; kilisenin hakiki bütünlüğünün yeniden keşfedilmesi, tek taraflı tüm tutku ve çıkarlardan vazgeçerek, evrensel Hıristiyanlık temelinde kutsal tanrı kilisesinde birleşmektir. Zira ebedi hakikati bilen, yeryüzünde tanrısallığın görünür biçimlerine inanan insanlar için sadece insani eylem ve ilişkilere dayanmak uygunsuzdur (Solovyov, 1989b:180-205). Hıristiyanlığın amacı; Tanrısallığın tüm insanlıkla nihai birleşimi ve yaşam biçimimizdeki nihai cisimlenişidir. Bu amacı görememek veya bu amaçtan uzaklaşmak Solovyov'a göre hakiki Hıristiyanlıktan kopmak anlamına gelmektedir. Bu anlamda düşünürü göre raskolün tüm hatası da "Tanrı insanlığın sınırsız bütünlüğünü, geçmiş ya da şimdiki gerçekliğin sınırlı parçaları ile karıştırmakta" (Solovyov, 1989b: 180-205) saklıdır. Hıristiyan bir ülke olarak yaşamı İsa kilisesinde arayan Rusya, kilise raskolü ile zayıflamıştır ve yeniden canlanması gerekmektedir (Solovyov, 1989a:43-58). Düşünür, raskol ile beraber Rus halkının büyük manevi gücünün keşfedildiğini kabul eder ancak bu süreçte esas olarak her türlü ideal arayışında bir yoksullaşmanın ortaya çıktığını belirtir (Solovyov, 1989c:414-433). Böylece Solovyov'a göre kilisenin diriliş sürecinde birlik ve bütünsellik yolu, temel yol olmalıdır ve Hıristiyanlığın, İsa öğretilerinin özünden sapılmamalıdır. Bu anlamda Solovyov'a göre 1666-1667 konsillerinde alınan kararlar eski inançlıların kiliseden aforoz edilmesi, Rus kilise tarihinin en büyük hatalarından biridir ve bu hatanın düzeltilmesi için yeni bir konsil toplanarak, eski inançlıların kiliseye katılmalarının yolu açılmalıdır. Bu gereklilik, söz konusu toplumsal sorunu çözmesinin yanı sıra esas olarak İsa'nın sevgi, hoşgörü ve özgür inanç öğretilerinden kopan kilisenin yeniden hakikat yoluna girmesini sağlayacaktır.

3. 19. YÜZYIL RUS EDEBİYATINDA RASKOL VE ESKİ İNANÇLILAR

Rus edebiyatının başlıca özelliklerinden biri ülkenin tarihsel gelişimi ve buna bağlı olarak gelişen düşünce hareketleri ile olan sıkı bağıdır. Bu bağı belirleyen temel ise Rus edebiyatının toplumsal bir işlevi yerine getirmeyi amaç edinmesi ve böylece ülkenin toplumsal politik gelişimiyle eş zamanlı olarak ilerlemesidir. Bu bağlamda 19. yüzyıl Rus düşüncesinde olduğu gibi edebiyatında da raskol ve eski inançlılar teması geniş yer bulur. Ancak bütün bir yüzyılda raskol temasının irdelenmesi çalışmamızın sınırlarını aşacağı için çalışmamızda genel olarak Fyodor Dostoyevski ve Nikolay Leskov örneğinde edebiyatta raskol ve eski inançlılar teması ele alınacaktır.

Dostoyevski'nin raskol olgusu ve eski inançlılara dair düşüncelerinin gelişimi genel olarak sürgün yılları ile ilişkilendirilir. Ancak Dostoyevski'nin kırklı yıllarda özellikle Petraşevski çevresi içinde iken raskol ve eski inançlılarla ilgili toplumsal politik yaklaşımları bilmesi oldukça güçlü bir ihtimaldir. Yukarıda da sözünü ettiğimiz üzere I. Nikolay döneminde eski inançlılar başlıca sorunlardan biri olarak algılanmakta ve özel bir komisyonla gözetim altında tutulmaktadırlar. Bu dönemde hâkim olan devrimci düşünürler de eski inançlılara özel bir ilgi duyarak onları devrimci dönüşümde mücadele aracı olarak görmektedirler. Bu doğrultuda 40'lı yılların sonunda Petraşevski grubu içinde yer alan Dostoyevski'nin bu soruna yabancı kalması pek mümkün görünmemektedir. Nitekim yazarın sürgün yıllarından önce kaleme aldığı *Ev Sahibesi (Хозяйка)* adlı eserinde de doğrudan eski inançlılar olarak adlandırılmasa da Murin karakterindeki bazı imgeler, eski inançlıları andırmaktadır. Ancak Murin karakterinin kiliseye gidiyor olması bu konu üzerinde tartışmalı bir düzlem yaratmaktadır. Ne var ki Dostoyevski'nin sürgün yıllarından önce de eski inançlıları ele aldığı ve raskol olgusuna ilgi duyduğu kabul edilse de halk ile doğrudan tanışma imkânı bulduğu sürgün döneminin bu ilginin gelişmesinde bir kırılma anı

oluşturduğunu kabul etmek gerekmektedir. Yazarın sürgün yıllarının anlatımı olan *Ölü Bir Evden Hatıralar (Зануку из мёртвого дома)* adlı eseri bu anlamda Dostoyevski'nin sürgün sonrası yaratıcılık sürecinde eski inançlıların ilk ele alındığı eseri olarak karşımıza çıkar. *Ölü Bir Evden Hatıralar'da* eski inançlılar iki farklı örnekle yer alır ve bu durum, yazarın eski inançlılara olan yaklaşımının açıklanmasında oldukça önemli bir yer tutar. Bu örneklerden ilki, oldukça naif, hoşgörülü biri olarak betimlenen yaşlı eski inançlı bir mahkûmdur:

“Altmış yaşlarında, ufak tefek, saç baş ağarmış bir ihtiyardı. Onu ilk gördüğümde çok şaşırılmışım. Öteki mahkûmlara hiç benzemiyordu. Bakışında öylesine bir huzur ve sakin anlatım vardı ki, anımsıyorum, onun çizik çizik kırışıkların çevrelediği aydınlık, ıslık ıslık gözlerine bakmak özel bir haz veriyordu bana. Sık sık sohbet ediyordum onunla. Böylesine iyi niyetli, böylesine hoş görülü biriyle ömrümde ilk kez karşılaşmışım” (Dostoyevski, 2006a:66)

Ancak yazar, yaşlı eski inançlının yukarıda betimlenen özellikleri ile onu sürgüne gönderen suç arasında paradoksal bir durum olduğunu düşünür ve kahramanın iyiliği, naifliği ile çelişen suç olgusunu tartışmaya açar. Dostoyevski, yaşlı mahkûmun oldukça önemli bir suçtan hüküm giydiğini belirtirken, böylece raskol sürecinde yaşanan olaylara da değinmiş olur:

“Eski inanış tarikatından olanlar arasında yeni alınan kararları benimseyenler olmuştu. Devlet büyük ölçüde destek oluyordu onlara. Yeni kararları kabul etmeyen öteki tarikat mensuplarının da bunların yanında yer almaları için devlet elinden geleni yapmaya başlamıştı. Bizim ihtiyar kendi deyimiyile “dinî savunmak” için öteki fanatiklerle birlikte direnmiş. Yeni inanışa bağlı bir kilisenin yapımı başlayınca yakmışlar o kiliseyi. Elebaşı olarak ihtiyarı kürek cezasına çarptırmışlar” (Dostoyevski, 2006a:66)

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere Dostoyevski'nin hoşgörü, aydınlık ve ıslık ıslık gözleri ile betimlediği bu adamın bir kiliseyi yakmış olması çerçevesinde raskol olgusunun halk bilincinde açtığı yaralar açığa çıkar. İhtiyar, Dostoyevski'nin sözleriyle kibirden uzak, çocuk kadar masum biridir. Ancak inancı için çıktığı mücadele yolunda kiliseyi yakmasını ve buna karşılık çektiği acıları övünülecek bir şey olarak görür. Bu yüzden arkasında ailesini, çocuklarını bırakmış olmasına rağmen sürgüne kararlılıkla gelir. Zira yaşadıklarını “tanrı için acı çekmek” olarak görmektedir. Ancak Dostoyevski, ihtiyarın tanrı için acı çekmek adına çıktığı yolda gösterdiği tüm metanete rağmen çaresiz bir hüznün acısıyla yaşadığını da görme imkânı bulduğunu şu sözlerle açıklar:

Kürek cezasına katlanmakta gösterdiği belirgin dayanıklılığa karşın, içinde herkesten gizlemeye çalıştığı derin, çaresiz bir hüznün vardı. Bir gece saat üçte uyandım, birinin kendini tutmaya çalışarak alçak sesle ağladığını duydum. İhtiyar sobanın üstünde oturmuş, el yazması kitabından dualar okuyordu. Ağlıyordu. Arada bir şöyle söylediğini duydum: “Tanrım, bırakma beni! Tanrım, güç ver bana! Çocuklarım küçük henüz, hepsi de çok iyi çocuklar... Bir daha hiç göremeyeceğim onları!” (Dostoyevski, 2006:67-68)

Dostoyevski, yaşlı eski inançlı mahkûmdan sonra sürgün yıllarında tanıştığı diğer eski inançlıları betimlerken ihtiyardan oldukça farklı özellikleri olan insanlardan söz eder.

“Cezaevimizde çoğunluğu Sibiryalı olan, eski inanışa bağlı başka mahkûmlar da vardı. Bunlar son derece gelişmiş kişilikleri olan hinoğlulu köylülerdi. Çok okumuşlardı ama bilgileri yüzeyseldi, anlamsız iddialarda bulunuyorlardı, kendilerine özgü güçlü bir din felsefeleri vardı. Kibirli, çevresindekileri küçümseyen, kurnaz, son derece hoşgörüsüz insanlardı” (Dostoyevski, 2006a:67)

Böylece Dostoyevski, yaşlı eski inançlı mahkûmun bilgeliğine karşı diğer eski inançlı mahkûmların temelsiz, yüzeysel ama iddialı düşünceleri ile raskol olgusuna yönelik tartışmalarda üzerinde durulan başlıca konulardan biri olan cehalet konusunu ele alır. İhtiyar, Dostoyevski'ye göre diğerlerinden çok daha fazla hâkimdir İncil'e ama tartışmaya girmekten kaçınır. Herkes tarafından saygı görür ancak kibirlenmez, kimseyi kıracak bir şey yapmaz ve “dede” diye hitap edilir kendisine. Yukarıda yapılan incelemeden yola çıktığımızda Dostoyevski'nin eski inançlılara olan yaklaşımının anlamlandırılmasında yazarın dünya görüşü ve yaratıcılığının temel kavramlarından biri olan birey ve bireysellik üzerinde durulması gerektiği görülmektedir. Yaşlı eski inançlı imgesinde Dostoyevski'nin

raskol olgusunda gördüğü şey; güçlü bir hakikat tutkusudur. Diğer eski inançlı mahkûmlar ise kibri, cehaleti simgelerler. Ancak Dostoyevski, eski inançlıları bütünsel bir biçimde idealize etmediği gibi bütünsel olarak eleştirmez de. Dostoyevski eski inançlıları ele alırken iki karşıt imge etrafında bireyselliğe kaydırır vurguyu ve her bir insanın bireysel manevi niteliklerini öne çıkarır.

Ölümler Evinden Anılar'da yazarın doğrudan gözlemleri sonucu iki karşıt imge çerçevesinde yer alan eski inançlılar konusu, 60'lı yılların ortalarından itibaren dönemin toplumsal politik koşulları ile paralel biçimde yazarın yaratıcılığında yer edinmeye devam eder. Yukarıda açıkladığımız üzere bu dönemde raskol olgusu Şapov'un çalışması ile gündeme oturur ve Şapov'un söz konusu çalışmasından sonra kaleme aldığı "*Zemstvo i raskol*" başlıklı makalesinin ikinci bölümü Dostoyevski'nin çıkardığı *Zaman* dergisinde yayınlanır. Edebi yaratıcılığının yanı sıra dergi faaliyetleri ile sürgün sonrası yıllarda Rus düşünce hayatında kendisine bir yer edinmeye çalışan Dostoyevski, Şapov'un çalışmasının dergisinde yayınlanması ile raskol tartışmalarına yakından tanıklık eder. Yazarın raskol ve eski inançlılara dair düşünceleri sanatsal eserlerinin yanı sıra 1862 yılında yayınlanan "*Два лагеря теоретиков*" (*İki Teorisyen Kampı*) başlıklı dergi yazısında da karşımıza çıkar. Slavcı ve Batıcı düşüncenin eleştirisinden beslenen bu yazıda Dostoyevski raskolü de bu iki düşünce eğilimi çerçevesinde ele alır ve hem Slavcılarının hem de Batıcıların ulusal tarihin bu denli önemli bir olayında gereken değerlendirmeyi yapmadıklarını belirtir. Yazara göre her iki düşünce akımının da raskolde, bu garip yadsımda göremedikleri gerçek; tutkulu bir hakikat çabası ve içinde yaşanan gerçeklikten duyulan derin memnuniyetsizliktir. Dostoyevski ise bu durumu Rusya'nın daha iyi bir gelecek umudunun garantisi olarak görür (Dostoyevski, 1983:135). Eski inançlılar konusu yazarın *Ölü Bir Evden Hatıralar* adlı eserinden sonra 1866 yılında yayınlanan *Suç ve Ceza (Преступление и наказание)* adlı eserinde de yer bulur. Eserin ana kahramanının adının **Raskolnikov** olması bu tema bağlamında ele alınan başlıca konudur. Ancak eserde Raskolnikov'un adından başka raskol ve eski inançlılarla olan bağı konusunda herhangi bir vurgu yoktur. Bu noktada eserde açıkça eski inançlı olarak tanımlanan Mikolka karakteri ile Raskolnikov'un yazgısı arasında bir bağ kurulur. Pıyjikov'a göre Dostoyevski bu eski inançlı kahramanı esere yerleştirirken aslında eserin ana temasını oluşturan bağışlanma temasını çok daha bütünsel bir biçimde keşfetmek ister. Halkın temsilcisi olarak Mikolka'nın bilincinde kök salmış olan manevi arınma olarak acı düşüncesi, zorlu bir yoldan geçerek zamanla aydın Raskolnikov'un da ulaşacağı düşüncedir (Pıyjikov, 2016:46). Eserin olay örgüsü göz önünde tutulduğunda Pıyjikov'un bu düşünceleri oldukça mantıklı görünmektedir. Mikolka, Raskolnikov'un tefeci kadını öldürdüğü binanın alt katında boyacılık yapmaktadır. Raskolnikov'un kaçarken düşürdüğü küpeleri bulur ve böylece cinayet soruşturmasının başlıca faillerinden biri olarak tutuklanır. Masum olmasına rağmen her ne kadar başlangıçta suçun üstüne kalmasından korksa da daha sonra cinayeti işlediğini kabul eder. Ne var ki sorgu yargıci Porfiri Petroviç, Mikolka'nın itiraflarına rağmen bu suçu onun işlediğine inanmaz. Porfiri Mikolya'ya inanmamasını onun eski inançlılardan olması ile ilişkilendirerek açıklar ve açıkça Mikolka'nın bir raskolnik olduğunu söyler. Porfiri'nin Mikolka'nın raskolnik olması ile suçlu kabullenmesi arasında kurduğu bağda aşağıdaki alıntıda aktarılan bilgiler önemli bir yer tutar:

"Temiz yürekli, kolay etkilenebilen birisi. Üstelik hayalci! Çok güzel şarkı söylüyor, çok güzel dans ediyor ve dediklerine göre öyle güzel masal anlatıyormuş ki, başka yerlerden kalkıp kendisini dinlemeye geliyorlarmış. Okula da gidiyormuş... Katılırcasına gülmesi için parmağının ucunu göstermeniz yetermiş. İçer, kör kütük sarhoş olurmuş, ama bunu serkeşliğinden değil, öylesine, birileri içirdiği zaman çocuksu denilebilecek bir şekilde yaparmış." (Dostoyevski, 2009: 567-568)

Burada Porfiri'nin altını çizdiği bir özellik, konumuz açısından önem arz etmektedir. *Kolay etkilenen biri* olan Mikolka, eskiden çöllere kaçmak isteyecek kadar dindar, sürekli eski din kitaplarını okuyan biridir. Ancak Petersburg'un büyüüne kapılarak köyündeki din önderini, dua kitaplarını unuttur ve Petersburg yaşamına dalar. Başına gelen olayla birlikte Porfiri Petroviç'in sözleriyle "din önderini hatırlayacağı tutar ve yeniden sofuluğa başlar". Bu bağlamda Porfiri Petroviç'e göre Mikolka'nın cinayeti işlediğini söyleyip acı çekmek istemesi tamamen eski inançlılığına özgü dinî bir arayıştır. Mikolka ile Raskolnikov arasında kurulan bağ da bu dinî arayış düşüncesinden beslenir. Tsoy'a göre Dostoyevski'nin kahramanın soyadını Raskolnikov olarak belirlemesi tesadüf değildir. Yazar kahramanın teorik fanatizmini raskolniklerin dinî fanatizmi ile birleştirir (Tsoy,1995:60). Altmışlı yılların sonlarına doğru Dostoyevski'nin raskol ve eski inançlılara yönelik düşüncelerinin gelişiminde Prusya'da *Hakikat* adlı bir dergide çalışmalar yayınlayan eski inançlı bir düşünür olan Konstantin

Golubov'un yaratıcılığı ile tanışması önemli rol oynar. 60'lı yılların sonunda Rusya'ya dönen Golubov, resmi Ortodoksluğa da dönüş yapar ve böylece dergisi Rusya'da oldukça popüler olur. Golubov'un görüşleri Dostoyevski'nin de ilgisini çeker ve Maykov'a yazdığı mektupta düşüncelerini şöyle açıklar: *"Yeni Rus insanının kim olduğunu biliyor musunuz? İşte şu köylü, hakkında Russki vestnik dergisinin Haziran sayısında makale yayınlanan eski raskolnik... Bu gelecekteki Rus insanı tipi değil, ama elbette gelecekteki Ruslardan biri"* (Dostoyevski, 1868)

Dostoyevski Rusya'ya dönerek resmi kiliseye geçiş yapan eski bir raskolnik olan Golubov'u *Cinler* (Бесы) adlı eserinde eserin düşünsel merkezini oluşturan ana kahramanlardan biri olarak ele almayı planlar. Golubov, eserin inançsız kahramanlarına yol gösterecek bir kahraman olarak nihilist değerlerin karşısına yerleştirilecektir. Daha sonra Dostoyevski Golubov'dan vazgeçer ancak onunla bağlantılı düşüncelerden vazgeçmez. Bu yüzden de esere "Tihonda" bölümünü ekler (Pıyjikov,2016:48) Golubov, Dostoyevski için uzun arayışlardan sonra Rus hakikatinin keşfi ve Rusya'nın kurtuluş ışığı olarak görülür. Nitekim Golubov ile bağlantılı düşüncelerin yansıması olarak eserde yer alan Tihon, İsa inancının hâkim olduğu, kilise hiyerarşisine boyun eğmenin değil kefarete ve bağışlanmanın önemli olduğu bir kilise anlayışını temsil eder. Dostoyevski'nin yaratıcılığında eski inançlılar teması 1875 yılında yayınlanan *Delikanlı* (Подорожко) adlı eserinde Versilov'un çiftliğinde çalışan kölelerden biri olan Makar Dolgoruki adlı kahramanla yeniden karşımıza çıkar. Versilov'un yasa dışı ilişki yaşadığı köle kızlardan biri ile evlendirilen Makar Dolgoruki, azat edildikten sonra çiftlikten ayrılır ve münzevi yaşam sürdürmeye başlar. Ancak ailesi ve karısı ile ilişkisine devam eden Versilov ile bağlarını tam olarak koparmaz. Ailesinin durumu hakkında bilgilendirilir ve zaman zaman onları ziyarete gider. Makar İvanoviç'in sürdürdüğü münzevi yaşamı gönderdiği mektuplardan anlaşılır: *"Makar İvanoviç'in mektupları Rusya'nın çeşitli yerlerinden, bazen uzun süre kaldığı kentlerden, manastırlardan geliyordu. Gezginci bir din adamı olmuştu."* (Dostoyevski,2006b:18) *Delikanlı*'da Makar Dolgoruki imgesi ile yer alan eski inançlılar konusu Dostoyevski'nin *Ölü Bir Evden Hatıralar*'da betimlediği yaşlı eski inançlı imgesi ile benzerlik gösterir. *Ölü Bir Evden Hatıralar*'ın yaşlı eski inançlısı gibi Makar Dolgoruki de eserde oldukça iyimser betimlenir. Eserin anlatıcısı Arkadi, Makar Dolgoruki'yi şu sözlerle betimler. *"aşırı temiz yürekliliğiyle, içinde en ufak bir kibir duygusunun bulunmamasıyla kendine çekiyordu insanı"* (Dostoyevski,2006b:400). Ancak *Ölü Bir Evden Hatıralar*'daki yaşlı mahkûm yeni dine göre yapılan kiliseyi yakma suçundan içeri girmiş bir eski inançlıdır. Oysa Makar ile ilgili olarak başlangıçta eski inançlılardan olduğuna dair bir bilgi verilmemektedir. Makar dünyevi yaşamdan kopmuş, münzevi yaşam süren oldukça inançlı biridir ve iki yaşamı şöyle karşılaştırır:

"Nefislerine hâkim olabilecek, kendilerini eğlenceye kaptırmayacak kaç kişi vardır? Para, tanrı olmasa bile, yarı tanrı, büyük bir ayartıcıdır. Kadın denilen yaratık, kuşku, kıskançlık, hepsi sırada bekler. İnsanı ayartır, yüce, soylu ülkülerini unutturur, küçük şeylere çeker onu. Manastırda olabilir mi böyle şeyler? İnsan manastırda her çeşit yüce başarıya hazırlar kendini. Dostum! Bu dünyada ne var? Boş hayalden başka ne var? ... Yemek içmek, değerli giysiler, gurur, başkalarının gıpta ile sana bakışı mutlu etmez seni, ama sınırsız artan sevgi çok mutlu eder. Küçümsenecek bir zenginlik değildir bu! " (Dostoyevski,2006b:403)

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere Makar Dolgoruki, manastır yaşamının yüceliğinden söz etmekte, eski ve yeni inanç üzerine bir düşünce ileri sürmemektedir. Kahramanın öne çıkan özellikleri dindarlığı, alçak gönüllüğü ve münzevi yaşamıdır. Dolgoruki'nin Dostoyevski'nin eski inançlı kahramanları bağlamında ele almamıza neden olan ise ölümünden sonra ondan geriye kalan tek eşyanın eski inançlılara özgü eski bir ikon olması ve bu ikonu Versilov'a miras bırakmasıdır. Bu epizot, Dostoyevski tarafından rastlantısal bir biçimde değil, kasten Rus halkının dindarlığına ve kaynaklarına vurgu yapmak için kullanılır. Dostoyevski'nin bu düşünceleri daha sonra *Bir Yazarın Günlüğü*'nde düşünsel olarak karşımıza çıkar. Burada halk Ortodoksluğu ve resmi Ortodoksluk arasındaki düşünsel sınırlar üzerine düşünülür. Yazara göre eğitilmiş Rus aydınları Ortodoks halk kültürünün ifade ettiği duyguyu anlamayı başaramamışlardır ve bu yüzden halk ile ortak bir dil kullanamamışlardır. Dostoyevski ise eski inançlılar olarak bir adlandırma yapmamasına rağmen halk Ortodoksluğuna vurgu yapar. Dostoyevski'ye göre eğitilmiş sınıfların halk Ortodoksluğu ile aydınlanması Rusya için en verimli en iyi okul olacaktır ve bu manevi birlik yolu Rus halkı ile aydınlar arasındaki çelişkiyi ortadan kaldıracaktır. Bu doğrultuda Makar Dolgoruki ile raskolnikler arasında bağı kuran kişinin, inancını, Rusya ile olan organik bağlarını yitirmiş olan Versilov olması oldukça anlamlıdır. Versilov bu bağı, Dolgoruki'nin ona bıraktığı ikonu

gördüğünde “*raskolniklerin kullandıklarından olsa gerek*” (Dostoyevski,2006b:531) sözleriyle kurar. Bu bağlantı aracılığıyla yeniden Dostoyevski'nin bireysellik, halk inancının gücüne yaptığı vurgu ve içsel özgürlük savunusu karşımıza çıkar. Nitekim Pıyjikov'a göre Makar Dolgoruki, Dostoyevski'nin “*resmi kilise geleneklerini gözetmek yerine içsel özgürlüğü desteklemeye*” (Pıyjikov,2016:48) dayanan kilise idealini açığa çıkarır. Dostoyevski'nin *Ölü Bir Evden Hatıralar, Suç ve Ceza, Cinler, Delikanlı* gibi eserlerinde kahramanlar düzleminde yer alan raskol olgusu ve eski inançlılara yönelik düşüncelerini anlamlandırmak için *Bir Yazarın Günlüğü*'nde Nikolay Leskov'un *Mühürlü Melek* adlı öyküsüne dair düşüncelerini anlattığı yazısı önemli bir açığı oluşturur. Ancak Dostoyevski'nin bu yazısını incelemeye geçmeden önce Leskov'un raskole dair görüşlerini ve raskolnikleri ele aldığı *Mühürlü Melek* adlı öyküsünün incelenmesi gerekmektedir. Bu inceleme sonucunda iki yazar arasında bir karşılaştırma yapılarak raskole dair düşünceleri anlamlandırılacaktır. Raskol ve eski inançlılar konusu, Nikolay Leskov'un yaratıcılığında oldukça önemli bir yer tutar ve bu yer, yazarın halkla olan iletişimi ve Ortodoksluğun yaşamında kapladığı anlama biçimlenir. Küçük yaşta yetim kalan ve hayata tutunmak için çeşitli işlerde çalışmak zorunda kalan Leskov, halk ile doğrudan tanışır ve halk yaşamını tüm derinliği ile gözleme imkânı bulur. Bunun yanı sıra Raskol temasının Leskov'un yaratıcılığında tuttuğu yeri belirleyen bir diğer etken Ortodoksluk olur. Dindar bir aileden gelen Leskov, küçük yaşlardan itibaren dinin yaşamında büyük bir yer kapladığını şu sözlerle aktarır: “*Dindarlığımın temeli çocukluğuma dayanır. Dahası akıl ve inancı oldukça erken yaşlarda uzlaştırmış olmamdır güzel olan. Bunu büyük oranda babama borçluyum. Annem de dindar biriydi ancak daha kilise biçimiyle...*” (Leskov, 1958:11)

Leskov'un dünya görüşünde önemli bir yer tutan inanç, bu bağlamda yaratıcılığında da önemli yansımaları olan bir olgu olarak çalışmamızın ana konusunu oluşturan raskol ve eski inançlılar konusu ile kesişir. Leskov'un raskol olayına dair düşünceleri din, kilise ve inanç gibi olgu ve kurumlara dair düşünceleri çerçevesinde bir bütünlük oluşturur. T. S. Lazareva, Leskov'un tüm yaşamını Rus Ortodoks inancında saklı olan hakikat arayışına adanmış olduğunu belirtir (Lazareva,2017:34-52). Bu çerçevede yazarın yaratıcılığında da din oldukça önemli bir öğe olarak karşımıza çıkar. Leskov'un yaratıcılığında dinî etik arayışlar 70'li yıllardan itibaren oldukça belirgin bir görünüm kazanır. Bu durumun başlıca nedeni bu dönemin dinî etik arayışlar bağlamında bir sarsıntı dönemi olmasıdır. 60'lı yıllarda hâkim olan rasyonalist, materyalist dünya görüşünden sonra kilisenin toplumsal yaşam üzerinde etkisini yitirmesi ile 70'li yıllarda ayrışmaya dayalı bir yapı gelişirken aynı zamanda toplumsal arayışlar da varlığını devam ettirir. Lazareva'nın sözleriyle bu ayrışma durumunun aşılması noktasında farklı toplumsal politik çevreler farklı düşünceler öne sürerler. Devrimciler var olan toplumsal düzeni değiştirme yolunda bir birliği savunurken muhafazakârlar, Hıristiyanlığın temel amacı olan sobornost temelinde halkın manevi birliğini savunurlar. İçinde yaşadığı dönemde hiçbir düşünsel ve edebi çevreye dâhil olmayan Leskov, bu ayrışma koşullarında Rusya'nın içine düştüğü toplumsal hastalığın semptomlarının ortadan kaldırılamayacağını ancak nedenleri üzerinde durularak iyileştirilebileceğini düşünür. Leskov'un raskolniklere yönelik ele aldığı başlıca konu cehalet ve bu cehalete neden olan izole yaşam koşullarıdır. Leskov bu konu hakkındaki düşüncelerini şu sözlerle açıklar:

“*Raskol bir taraftan cehaletin diğer taraftan yanlış yönlendirilmiş dinî bilinç ve duyguların sonucudur. Kilise ve toplumdaki uzaklaşan, kopan raskolnikler, doğal olarak sorunları çözmek yerine daha da bozmuş, karmaşılaştırmıştır. Yabancılaşma ve yalnızlık özellikle de asırlık yalnızlık sağlıklı bir psikoloji çerçevesinden bakıldığında zihinsel cehalet ve kabalığın kökenini oluşturmaktadır. Kilise ve kiliseye ait her şeyden uzaklaştırılma eski inançlıların dinî duygularını büyük ölçüde yaralarken aynı zamanda da uyandırır*” (Leskov, 1999a: 497).

Yukarıdaki alıntıdan anlaşıldığı üzere Leskov, raskolniklerin izole yaşamları dolayısıyla cahilliklerine vurgu yaparken bir taraftan da resmi kilisenin onları toplumsal dinî yaşamdan uzaklaştırırken hem yaraladığının hem de dinî bilinç bağlamında uyandırdığının altını çizer. Ancak yazara göre bu uyanış, doğru yönlendirilemediği için yozlaşma durumunda kalmıştır: “*Raskolniklerin karşıtlığı veya muhalefeti kör ve ufak tefek detaylara sıkışmış bir muhafazakârlık adına, zihni ve pratik durgunluk adına, geçmiş karşısında anlamsız bir huşu adına yozlaşmıştır*” (Leskov, 1999b: 499). Leskov, bu yozlaşma durumundan kurtuluş ve genel olarak raskolnikler sorununun çözümünde ilk olarak eğitim üzerinde dururken, raskolniklerin toplumsal yaşama katılıp başta eğitim olmak üzere toplumsal yaşam alanlarına dâhil edilmeleri gerektiğini savunur. Ona göre bu sürecin işleyebilmesi için eski inançlılara

yönelik her türlü zorbalık ve şiddetten vazgeçilmesi gerekmektedir. Kilisenin dünyevi egemenlikle birlikte zora dayalı olarak eski inançlılara baskı yapması sadece eski inançlıların Ortodoksluğa olan güvensizliğini ve öfkesini arttırmakta ve savundukları değerleri onların gözünde yüceltmektedir. Bu durum eski inançlıların baskılar karşısında kendilerini inançları uğruna cefa çeken müminler olarak görme eğilimlerini güçlendirmektedir. Oysa Leskov, raskolniklere karşı en etkili yöntemin ruhban sınıfının bireysel örnek olma ve aydınlanmacı faaliyetleri olacağını düşünür (Leskov,1996:384-459). Böylece Leskov, Rus toplumunun ahlaki olarak yeniden doğuşunda kilisenin yol gösterici rolünü temel araç olarak görür. Yazarın bu düşüncelerinin anlaşılmasında 1873 yılında yayınlanan *Mühür Melek (Запечатленный ангел)* adlı öyküsü önemli bir yer tutar. Öyküde olay örgüsü bir grup eski inançlı taş ustasının iradelerinin dışında gerçekleşen bir takım olaylar neticesinde eski inancı bırakarak resmi kiliseye katılmaları ile biçimlenir. Leskov taş ustalığı yapan eski inanç topluluğunu oldukça olumlu bir biçimde betimler. Luka Kirilov'un artelinde çalışan bu topluluk arasında birlik ve beraberlik hâkimdir. Dinî inançlarının simgesi olan eski ikonlarına büyük bir önem verir, gittikleri her yere beraberlerinde götürürler. Koruyucu melek ikonu bu ikonlar içinde en çok değer verdikleri ikon olarak önderleri Luka Kirilov tarafından taşınır. Eski inançlılar bu ikonun olmadığı bir yaşamı tasavvur bile edemezler. Öyle ki başlarına gelen her güzelliği bu ikonla özdeşleştirirler. Nitekim bu ikonun tüm korkuları yok ettiğine, ruhu huzurla doldurduğuna inanırlar. Raskolnikler için bu ikondan vazgeçmek, yaşamlarından vazgeçmekten daha zordur. İngiliz bir işverenin yanında köprü inşaatı için çalıştıkları yerde uzun bir süre mutlu bir yaşam sürerler. Onları çevreleyen doğa, inançlarına göre koruyucu meleğin armağanı olarak inanılmaz güzel, insanlar iyi, her şey yolundadır. Kendilerini bu kadar iyi hissetmelerinin asıl nedeni ise ibadetlerini açıkça yerine getirebilmeleridir. Eski inançlılara yönelik kovuşturmalar, raskolniklerin mutlu yaşamları ile ilişkilendirerek şöyle açıklanır öyküde: *“O zamanlar biz eski inançlılar, her yerde kovuşturmaya uğradık; burada ise dinî vecibelerimizi rahatlıkla yerine getirdiğimiz için çok mutluyduk: Ne şehir ne kasaba yöneticisi, ne de papaz vardı; kimse bizi izlemiyor, dinimize karışmıyor, yasaklar koymuyordu. İbadetimizi doya doya yapıyorduk.”* (Leskov, 2018:71) Ancak içlerinden saymanlık görevi yapan Pimen İvanov'un inançlarını mucizelerle ilişkilendirip, Ortodoks kilisesine mensup bir beyin eşi ile adeta ticaret ilişkisi kurması ile mutlu yaşamlarında değişim rüzgârı esmeye başlar. Başlangıçta Pimen cephesinde her şey yolundadır, kadının istekleri için dua edip para alır ve mucizevî bir biçimde kadının bütün istekleri yerine gelir. Raskolniklerin hiç hoşlanmadığı bu kadının evlerine geldiği ilk geceden itibaren onlar için korkunç anlamı olan olaylar zinciri başlar. Hoşlanmadıkları bu kadının eşinin Pimen'in dualarıyla başladığı işte başarısız olmasıyla adam, raskolniklerin evini basarak tüm ikonlarını toplatır. Raskolnikler ikonları kurtarmak için para bile teklif ederler ancak başarılı olamazlar. İkonların toplanma sırasında delinerek çubuğa geçirilmeleri ve mühürlenmeleri eski inançlıları derinden yaralar. Bu sırada artel sakinlerinden Mihaylitsa'nın koruyucu meleği gizlice alması ancak korkudan düşürmesi ile raskolnikler için çok daha dramatik bir olay gerçekleşir ve koruyucu meleğin yüzünün tam ortasına vurulan mühürle, koruyucu melek, mühürlü melek olur.

Raskolnikler, kutsallarına yapılan bu saldırının ve yaşamlarının anlamı olarak gördükleri koruyucu meleklerini kaybetmenin acısını yaşarken, koruyucu meleklerinin resmi kiliseye götürüldüğünü öğrenmeleriyle onlar için çok daha acı olan bir gerçekle karşı karşıya kalırlar. Koruyucu meleğin mühürlü melek olarak resmi kiliseye götürülmesinden sonra eski inançlıları inançlarından vazgeçip, resmi kiliseye bağlanacakları olaylar zinciri başlamış olur. Raskolnikler, mühürlü meleğin aynısını yapabilecek bir usta aramak için yollara düşerler. Amaçları yeni ikonu eskinin yerine koyup, mühürlü meleklerini kiliseden çalmaktır. Ancak kurtarıcı meleğin aynısını yapmak hiç de kolay değildir. Bu zorlu yola öykünün anlatıcısı da olan Mark Aleksandrov ve Levontiy birlikte çıkarlar. Aşağıdaki alıntıda görüleceği üzere bu yolculukta uğradıkları Moskova'da eski inançlılarla ilgili gördükleri karşısındaki Mark'ın dile getirdiği düşünceleri değişim sürecinin başlamasında oldukça önemli bir yer tutar: *“Biz burada dinimizin iyi şeylere duyulan sevgi ve tanrı'ya saygı temeline değil, salt geleneklere inatla bağlılık üzerine inşa edildiğini gördük. Günler geçtikçe bundan daha da emin olduk ve birbirimizden utandık; zira bu dinin barışçıl yandaşına yapılan hakaretleri gördük.”* (Leskov, 2018:98) Eski inancın ne kadar yozlaşmış olduğunu görmek Levontiy de bir sarsıntı yaratır ve derin bir kedere kapılan Levontiy, Moskova'dan bir an önce gitmek ve Pavma adlı bir münzevi ile tanışmak istediğini söyler. Mark, devlet kilisesinin uşağı olarak gördüğü Pavma'dan nefretle söz eder. Ancak bu andan itibaren ikili arasında gerçekleşen diyaloglar ile ilk defa eski ve yeni inançlıların çatışması düşünsel-dinî anlamda tartışmaya açılır. Bilindiği üzere raskolün temel nedenlerinden biri dinî kitap ve ayinlerdeki hataların

düzeltilmesi için başlatılan reformlardır. Raskolnikler bu reformları özellikle de üç parmakla haç çıkarma reformunu eski hakiki inanca yönelik bir sapkınlık olarak değerlendirirler. Bu reformla başlayan raskol süreci, eski inançlıların toplumsal yaşamdan uzak, izole bir yaşam sürdürmeleri ile sonuçlanır. Yukarıda sözünü ettiğimiz üzere Leskov için raskol olgusunun üzerinde durulması gereken en önemli noktası raskolniklerin izole yaşamın yarattığı cehalettir. Levontiy ile Mark arasında geçen konuşmada Mark'ın resmi devlet kilisesine yönelik eleştirilerinde, *“onlar kahve içerler, tavşan eti yerler, göklere inançla bakmazlar, Aristoteles öğretilerini ararlar ve deniz yolculuğunda ilah Refan'ın yıldızını izlerler”* (Leskov,2018:101-102) gibi argümanlar öne sürmesi, Leskov'un vurgusunu açıkça göstermesi bakımından önemlidir. Bu argümanlar aynı zamanda raskol üzerine yapılan araştırmalarda raskolün aslında ilkesel anlamını yitirdiği ve anlamsız bir inada dayalı biçim aldığı görüşlerini de desteklemektedir. Levontiy, Mark'ın tüm bu argümanlarına karşın kavradığı hakikati şu sözlerle dile getirir: *“Rabbimiz İsa Mesih'in bir ağızdan ve hep birlikte onu yüceltmediğimiz için çarınha gerildiğine tüm kalbimle inanıyorum”* (Leskov, 2018:101). Böylece Levontiy'in kapalı raskolnik yaşamlarında dünyadan yabancılaşma ve dinî birliğin yitirilmesi günahını gördüğü anlaşılır. İsa hakikatini arayan Levontiy, bu arayış içinde Pavma'yı görmek ister. Levontiy'in Pavma ile karşılaşması bir mucizeyi gerçekleştirir. Levontiy, karanlık bir ormanda sıtma nöbetine tutulmuş baygın yatarken karşısına çıkan Pavma'nın ona kalk demesiyle kalkar ve Pavma'nın sırtındaki odunları taşır. Geceyi orada geçirmeye karar verdiklerinde Mark'ın *“biz eski mezhepteniz”* cümlesine karşılık Pavma'nın *“Sizler İsa Mesih'in bedenisiniz, bu bedenin ayrı ayrı üyelerisiniz, o herkesi birleştirir”* (Leskov, 2018:106) sözleri Levontiy'in anladığı hakikatin tekrar dile getirilişi olur. Levontiy'in kutsanıp ölmesinin ardından yalnız kalan Mark'ın Pavma'ya dair düşünceleri yine Leskov'un ideal kilise ve din adamları düşüncelerini ifade eder: *“Devlet kilisesinde böyle iki insan olsaydı, biz eski dinden olanlar yer ile yeksan olurduk, çünkü hepsi sevgiyle dolup taşıyordu”* (Leskov, 2018:109).

Mark bu düşünceler içinde ünlü ikona ustası Sevastyan'ı bulur ve artele geri döner. Sevastyan'ın koruyucu meleğin bir kopyasını yapmasıyla hakiki melek kiliseden çalmır ve Sevastyan'ın usta ellerinde mührü sökülerek eski haline getirilir. Ancak tam mutlu oldukları anda yeni bir sorun ortaya çıkar, Sevastyan yeni ikona mühür basma işlemini yapmayı kabul etmez. Ne var ki yardımcılarına İngiliz patronlarının eşi koşar ve meleği mühürleyip getirir. Luka Dayı oldukça kötü olan hava koşullarına aldırmadan tek başına yeni meleği kiliseye yetiştirir. Ancak melek teslim edildiğinde üzerinde mührün olmadığı görülür. Eski inançlıların resmi kiliseye geçişi bu andan itibaren gerçekleşir. Meleği mühürlü olarak aldığından emin olan Luka, *“bu mucizeyi egemen kilisenin meleği gerçekleştirdi ve neden yaptığını da biliyorum”* (Leskov,2018:125) diyerek geçişi ilk kabul eden kişi olurken, münzevi Pavma ile tanıştıktan sonra düşüncelerinde büyük bir sarsıntı olan Mark da katılır bu geçişe. Sonuçta tüm artel, kurtarıcı melek ikonu eşliğinde resmi kiliseye geçerler. Bu geçişte kilit rol oynayan kaybolan mührün gerçek hikâyesi daha sonra öğrenilir. Bu bir mucize değildir; İngiliz kadın, mührü meleğin yüzüne basmak istemediği için kâğıda basarak kaplamanın altına yerleştirmiştir ve Luka Dayı ikonu telaş içinde taşıırken mühür düşmüştür. Ancak Mark, önemli olanın bu değil, tanrı tarafından ödüllendirilmiş ve hakikati bulmuş olmaları olduğunu savunur. Leskov'un öyküsünde raskolniklere yönelik olumsuz bir bakış açısı hissedilmez, sadece cehaletin toplumsal ve dinî açıdan yarattığı sonuçlar üzerinde durulur ve çözüm yolunda Rus din adamlarına ve kilisesine düşen görevlere dair vurgular hissedilir. Leskov'un öyküsünün yayınlanmasının ardından Dostoyevski *Bir Yazarın Günlüğü'nde* *“Çok Üzücü Bir Görüntü”* başlığıyla bu öyküyü değerlendiren bir yazı kaleme alır ve özellikle Mark'ın yok olan mühürle ilgili hakikati öğrendiklerini söylemesine karşın olayların akışını raskolniklerin inanç biçimleriyle örtüşmediğini dile getirerek, düşüncelerini şu sözlerle açıklar:

“Bunun bir mucize olmadığı ortaya çıktığı halde raskolniklerin Ortodoks kalmalarının nedeni bir dereceye kadar anlaşılabilir kalıyor. Piskoposun bağışlaması karşısında çok duygulanmalarından olabilir miydi? Ancak eski inançlarının temiz ve sağlamlığını, kutsal saydıkları tasvirlerinin lekelenmesini dikkate aldığımızda, kutsal duygularının ayaklar altına alınmasını ve nihayet genel olarak bizim raskolniklerin karakterini göz önünde bulundurduğumuzda, bu davranışlarını yalnızca duygusallıkla - sonra kime ve neye karşı?- açıklamanın mümkün olmadığını düşünüyorum ben. Piskopos bağışladığı için duyulan bir gönül borcu muydu? Ucu raskolniklere olduğu kadar tüm Ortodokslara da dokunan, rüşvetçi bir memurun neden olduğu böylesine akıl almaz ve vicdansızca dinin ayaklar altına alınmasından sonra, piskoposun sadece “çok üzücü bir görüntü!” demekle yetindiği ve inançlara adeta küfür edercesine eylemini gerçekleştiren bu ikinci dereceden memuru durdurma gücünü kendinde

bulamayan bu kiliseye karşı sevgi duyguları besleyemezlerdi. O kilisede piskopos için gücün ne demek olduğunu başkalarından daha iyi bilirlerdi” (Dostoyevski, 2009: 71-72).

Dostoyevski'nin Leskov'a yönelik eleştirilerinden biri de resmi kilise piskoposunun mühürlenmiş ikonları gördüğünde “çok üzücü bir görüntü” diyerek verdiği tepkinin yetersizliğidir. Dostoyevski'ye göre piskopos çok üzücü bir görüntü diye sızlanacağına tasvirin kutsallığını korumak için daha etkin bir davranış sergilemeliydi. Dostoyevski piskoposun davranışını sızlanmak olarak değerlendirirken “*ben halkın dinsel duygularının ayaklar altına alınmasının, korkunç bir zorbalık ve tam anlamıyla insafsızlık olduğu inancındayım*” sözleriyle raskol ve raskolniklere yönelik zorba tutumlara ne kadar eleştirel yaklaştığını açıkça ifade eder.

4.SONUÇ

Dostoyevski ve Leskov bağlamında bir değerlendirme yapıldığında görülmektedir ki her iki yazar da eski inançlılar sorununun çözümünde Rus kilisesi ve din adamlarına düşen görev konusu üzerinde durmaktadır. Dostoyevski, eski inançlılar sorununun çözüm yolu noktasında Leskov ile aynı görüşte olmasına rağmen Leskov'un bu konuda doğru yönlendirmeleri yapamadığını düşünür. Nitekim Dostoyevski'nin *Cinler*'deki Tihon ve *Karamazov Kardeşler*'lerdeki Zosima örneğinde betimlediği ideal din adamı örnekleri ile bir karşılaştırma yapıldığında Leskov'a yönelik bu eleştirilerini anlamak kolaylaşmaktadır. Raskol ve eski inançlılar konusunda iki yazarı birleştiren bir diğer ortak nokta; devletin eski inançlılara uyguladığı baskı ve kovuşturmalardır. Leskov, bu baskının eski inançlıların cehaletle sonuçlanan izole yaşamlarını yarattığının altını çizerken, eski inançlıların toplumsal yaşama dâhil olduğu eğitim ve aydınlanmanın ön planda olduğu bir toplumsal sistemin gerekliliğine gönderme yapar. Dostoyevski de kutsala saldırının hiçbir biçimde kabul edilemeyeceğini vurgular ancak Leskov'dan farklı olarak daha çok raskolniklerin inanç tutkusu üzerinde durur ve bu durumu genel olarak Rus halkında korunan dinî değerler ile ilişkilendirir. Raskol ve eski inançlılar konusunu, 19. yüzyıl Rus düşüncesi bağlamında değerlendirdiğimizde, çalışmamız içerisinde vurguladığımız üzere iki farklı anlayış karşımıza çıkar. Eski inançlılar halkçı devrimci düşünürler için çarlık rejimini devirebilecek halk gücünü simgelerken, resmi kilise ve devlet egemenliği çerçevesinden karşıt bir güç ancak cehaleti temsil eden bir güç olarak görülür. Ne var ki her iki tarafın da bakış açısı toplumsal dinî bir sorun olarak eski inançlılar sorununun çözümünde başarılı olamaz. Devrimci düşünürlerin halkçı hareket örneğinde görüldüğü üzere eski inançlıları devrimci dönüşüme katmayı başaramadıkları gibi resmi kilise taraftarlarının eski inançlıları cehalet ve bağınazlıkla suçlamaları da bu sorunun çözümüne katkı sağlamaz. Düşünce tarihi çerçevesinde Solovyov'un İsa'nın sevgi, birlik, özgürlük ve hoşgörü temellerindeki hakikat vurgusu, kanımızca sorunun çözümü için daha ılımlı bir yol sunmaktadır. Dostoyevski'nin Tihon, Leskov'un münzevi Pavma örnekleri de Solovyov ile aynı düşünceden beslenen aynı vurguyu yapan kahramanlardır: Evrensel Hıristiyanlık değerleri ve İsa hakikatinden kopmamak. Bu çerçevede Rus düşünce ve edebiyatında raskol ve eski inançlılar sorununa Solovyov, Dostoyevski ve Leskov'un ortak bir çözüm getirdiğini söylemek mümkün olmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Asipova, N. (2009). *Tserkovny raskol v obşestvennom mnenii Rossii (konets 1850-x- 1860-e gg.)*, Moskva: Moskovski gosudarstvennyy gumanitarniy universitet.
2. Dobrolyubov, N. (1859). *Şto inogda otkryvaetsya v liberalnyh frazah!* Public Domain, s.1-7.
3. Dostoyevski, F.M. (2006a). *Ölü Bir Evden Hatıralar*, Çev. Ergin Altay, İstanbul: İletişim Yayınları.
4. Dostoyevski, F.M. (2006b). *Delikanlı*, Çev. Ergin Altay, İstanbul: İletişim Yayınları.
5. Dostoyevski, F.M. (2009). *Suç ve Ceza*, Çev. Mazlum Beyhan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
6. Dostoyevski, F.M. (1868). *Pismo k A.N.Maykovu 11 Dekabrya 1868 goda*, (Çevrimiçi) <http://dostoevskiy-lit.ru/dostoevskiy/pisma-dostoevskogo/dostoevskij-majkovu-11-23-dekabrya-1868.htm> (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2019).
7. Dostoyevski, F.M. (1983). *“Dva lagerya teoretikov”*, İskaniya i razmyşleniya, Moskva: Sovetskaya rossiya.
8. Dostoyevski, F.M. (2009). *Bir Yazarın Günlüğü Cilt I-II*, Çev. Kayhan Yükseler, İstanbul: YKY.
9. Hertsen, A.İ. (1956). *“Russki narod i sotsializm”*, sobraniye soçineniy v tridsati tomah Tom VII, Moskva: Akademiya nauk SSSR.

10. Kireyevski, İvan. (2007). *Duhovniye asnoviy russkoy jizni*, Moskva: İstitut russkoy tsivilizatsii, 397-398.
11. Kojurin, A.YA. (2014). *Staroobryadçestvo v rabotah russkih konservatorov vtoroy poloviny XIX-naçala XX veka*, İzvestiya peterburgskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta, s.278-284.
12. Krevsky, E. (1999). *The Scar of the Schism: The Image of Old Believers in Late Nineteenth-Century Russian Literature*, Historical Papers 1999: Canadian Society of Church History, s. 187-195.
13. Lazareva, T.S. (2017). "Religiozno- npravstvenniye iskanıya v tvorçestve Nikolaya Leskova", Vestnik DVGNB No 4, s. 34-52.
14. Leskov, N.S. (1958). *Sobraniye soçineni v odinnadtsati tomah*, Tom 11, Moskva: İzd. Hudojestvennaya literatura,
15. Leskov, N.S. (1999a). "Sankt Petersburg. 10-go Aprelya", Polnoye sobraniye soçineni v tridtsati tomah, Tom 6, Moskva: İzd. Terra.
16. Leskov, N.S. (1999b). "Sankt Petersburg. 11-go Aprelya", Polnoye sobraniye soçineni v tridtsati tomah, Tom 6, Moskva: İzd. Terra.
17. Leskov, N.S. (1996). "O raskolnikax goroda Rigi, preimuşestvenno v otnoşenii k şkolam", Polnoye sobraniye soçineni v tridtsati tomah, Tom III, Moskva: İzd. Terra.
18. Leskov, N.S. (2018). "Mühürlü Melek", Çelik Pire, Çev. Kayhan Yükseler, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
19. Pavlov, V. (2016). *Tri veka poıska istiny. Russki raskol XVII veka*. Moskva: İzd. Torgovaya korporatsiya.
20. Pıjnikov, Aleksandr. (2016) *Grani russkogo raskola taynaya rol staroobryadçestva ot 17 veka do 17 goda*, Moskva: İzd. Kontseptual.
21. Senatov, V. (1995). *Filosofiya istorii staroobryadçestva*, Moskva: Biblioteka jurnala Tserkov.
22. Solovyov, V.S. (1989a). "O duhovnoy vlasti v Rossii", Soçineniye v duvuh tomah Tom I, Moskva: İzd. Pravda, s. 43-58.
23. Solovyov, V.S. (1989b). "O russkom narodnom raskole", Soçineniye v duvuh tomah Tom I, Moskva: İzd. Pravda, s.180-205.
24. Solovyov, V.S. (1989c). *Neskolko slov v zaşitu Petra velikogo* ", Soçineniye v duvuh tomah Tom I, ", Moskva: İzd. Pravda, s.414-433.
25. Solovyov, V.S. (1992). "Kogda bil ostavlen russki put i kak na nego vernutsiya?" Çevrimiçi:<http://rpse-nn.ru/glavnaya/nestaroobryadtsy-o-staroobryadchestve/121-vladimir-solovev-kogda-by-l-ostavlen-russki-put-i-kak-na-nego-vernutsya.html> (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2019).
26. Tsoy, L.N. (1995). *Problemy raskola i narodnykh yeresey v tvorçestve F.M.Dostoyevskogo*, Yakutsk: İzd. Yakutski gosd. Universitet.
27. Turgenyev, İ.S. (2015) *Ham Toprak*, Çev. Ergin Altay, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

HAYDAR ALİYEV'İN AZERBAIJAN SSC'YE BAŞKANLIK YAPTIĞI YILLARDA SİVİL HAVACILIĞIN GELİŞİMİ

DEVELOPMENT OF CIVIL AVIATION IN THE YEARS WHILE HEYDAR ALIEV LED TO AZERBAIJAN SSR

Rübabe ABİYEVA¹

ÖZET

Haydar Aliyev'in Sovyet Azerbaycan'ına başkanlık yaptığı dönemde ekonomik, kültürel gelişme konularına deyinse de, bu dönemdeki havacılığın gelişimi ayrıca araştırma konusu olmamıştır. Makalede genellikle ayrı ayrı arşiv belgelerine, Sivil Havacılık Müzesi'nin fonunda muhafaza olunan materyallere, çeşitli edebiyatlara referans yapılmıştır ki, bu da araştırma çalışmasının önemini artırıyor. Çağdaş dönemde Azerbaycan'da sivil havacılığın gelişimine özel dikkat ayrılması konusunun güncelliğine bariz kanıttır. Haydar Aliyev'in Azerbaycan SSC'ye liderlik yaptığı dönemde yönetimin güçlendirilmesi, kadrolara karşı teledarlığın artırılması sonucunda ekonomik-sosyal alanda büyük başarılar kazanıldı. Bu yıllarda taşımacılığın diğer alanları gibi sivil havacılığa da özel dikkat ayrılmıştır. İşte bu nedendir ki, Azerbaycan sivil havacılığının refah dönemi Haydar Aliyev'in Cumhuriyetimize başkanlık yaptığı dönemden-1969'dan başlar. Bu yıllarda çok önemli çalışmalar yapılmış, projeler hayata geçirilmiştir. Haydar Aliyev'e kadarki Azerbaycan sivil havacılığında bir takım kusurlar görülmektedir, onların aradan kaldırılması için temel adımların atılmasına ciddi ihtiyaç duyulurdu. Haydar Aliyev cumhuriyete başkanlık yaptığı yıllarda gerçekleştirilen olaylar sonucunda Azerbaycan sivil havacılığı komple bir bağlantılı şebeke olarak şekillendi. 1979'da Azerbaycan Sivil Havacılık Kurumu Azerbaycan Cumhuriyeti sivil havacılığı üretim birliğine dönüştü. Birliğin bünyesinde Bakü, Zabrat ve Yevlah havabölükleri faaliyet göstermiştir. Bakü havabölüğüne - Bakü, Şeki, Zagatala, Nahçıvan, Balaken, Lenkeran, Fuzuli, Kızılağaç hava alanları, Zabrat birleşik havabölüğüne Gazimemmed, Haçmaz, Jdanovsk, İmişli, Göyçay, Cebrail, Kürdemir, Guba, Puşkin, Salyan, Prişib havaalanları, Neft Taşları, Jiloy, Artyom helikopter alanları dahil idi. Yevlah birleşik havabölüğünün bünyesinde Yevlah Hankendi, Ağstafa, Ağdam, Naftalan, Gutgaşen havaalanları faaliyet göstermekteydi. Ayrıca havacılık üretim birliğine Gence havacılık şirketi de dahildi. Tüm bunların sonucu olarak belirtilen dönemde ülkede hava taşımacılığının hacmi hayli artmıştır. Şöyle ki, 1970'lerde Azerbaycan Sivil Havacılık Kurumu uçak alanlarından 5 milyon yolcu, 98 bin ton yük ve posta göndermişlerdir. 14 milyon dönümden fazla plantasyon ve bağ hava-kimyasal yolla yetiştirilmiştir. İşte bu başarılarla ve yeni havacılık tekniğinin menimsenilmesinde elde edilmiş yüksek başarılarla göre Azerbaycan Sivil Havacılık Kurumu 1983'de "Oktyabr" nişanı ile ödüllendirilmiştir. Ayrıca Azerbaycan Sivil Havacılık Kurumu çalışanlarının bir grubu SSCB Ali Sovyetinin Kararname, nişan ve madalyalarıyla ödüllendirilmişler. Böylece Haydar Aliyev'in Azerbaycan SSC'ye başkanlık yaptığı 70'lerde sivil havacılığın malzeme teknik üssü hayli takviye edilmiş, yeni havaalanları inşa edilmiş, teknik donanım iyileştirilmiş, uçuş coğrafyası genişletilmiş, sonuçta yolcu ve yük taşımacılığının hacmi artırılmış ve gösterilen hizmet seviyesi belirgin ölçüde yükseltilmiştir.

Anahtar kelimeler: Haydar Aliyev, Sivil Havacılık, havaalanları

ABSTRACT

Although economical, cultural development issues were touched throughout the years when Heydar Aliev led to Soviet Azerbaijan, this time growth of aviation hadn't been separately research topic. In the article, specially separate archive documents, Civil Aviation Museum's various, literatures were touched which also increase historical significance of research work. Basic proof of the actuality of theme is that in the contemporary period development of Civil Aviation paid special attention. Whilst Heydar Aliev led to Azerbaijan SSR, as a result of reinforcement of management, increased demandiness against staff, great achievements, were gained in the economical-social sphere. At that time, like various areas of transportation, civil aviation was also paid attention. Specially for the reason, development of Azerbaijan civil aviation began with the period when Heydar Aliev led to our republic -beginning from 1969. In these following years, very essential works were done, projects were implemented. Until the period that Heydar Aliev come, in these periods a number of defects catch

¹ AMEA'nın A.A.Bakıhanov adına Tarih Enstitüsünün doktora öğrencisi E-poçta: rubaba1988@mail.ru

attention in the Azerbaijan civil aviation as well as there were serious needs for fundamental steps in order to prevent them. In 1979, Azerbaijan civil aviation management was turned to Azerbaijan Republic Civil Aviation industrial management. In the composition of management, Baku, Zabrat, Yevlakh avia-groups acted. Baku avia-groups included: Baku, Shaki, Zakhatala, Nakchivan Balakan, Lankaran, Fuzulu, Qizilagach, airports. Zabrat aviagroup included Qazimammad, Khacmaz, Zolonovsk, Imishli, Goychay, Cabrayil Kurdamir, Quba, Pushkin, Salyan, Proshib airports, Oilstones, Ziloy, Artyom helicopter areas. In the content Yevlakh united aviagroups Yevlakh, Khankandi, Agstafa, Agdam, Naftalan, Qutqashan airports operated. Apart from this, Ganca aviation company also included into Aviation industrial management. As a consequences of all of these, in the demonstrated period capacity of avia-transportation increased dramatically. So that, in 1970's Azerbaijan civil aviation management saw off 5 million passengers, 98 thousand tons luggage and mails. More than 14 million hectares plantation and gardens were cultivated by avia-chemical way. Specially for these successes and high achievements as a result of new adopted aviation techniques, Azerbaijan civil aviation management was awarded with October order in 1983. Also, some of the workers of Azerbaijan Civil Aviation management were awarded with SSR decrees, orders and medals. Hence, in the 70s years while Heydar Aliiev led to Azerbaijan SSR, material and technical source of civil aviation was strengthened enough, new airports were built, technical equipments were ameliorated, geography of flight was extended. Consequently, volume of passengers and luggage transportation increased, demonstrated service level developed in a way that caught attention.

Key words: Heydar Aliiev, Civil Aviation, airports,

Giriş.

Haydar Aliiev'in Azerbaycan SSC-ye liderlik yaptığı dönemde yönetimin güçlendirilmesi, kadrolara karşı tebebkarlığın artırılması sonucunda ekonomik-sosyal alanda büyük başarılar kazanıldı. İşte bu nedenledir ki, Azerbaycan sivil havacılığın refah dönemi Aliiev'in Cumhuriyetimize başkanlık yaptığı dönemden-1969'dan başlar. Bu yıllarda çok önemli çalışmalar yapılmış, projeler hayata geçirilmiştir. Haydar Aliiev'e kadarki Azerbaycan sivil havacılığında bir takım kusurlar görünmektedir, onların aradan kaldırılması için temel adımların atılmasına ciddi ihtiyaç duyulurdu. SSCB topraklarında sivil havacılıkdaki durgunluk Azerbaycan SSC-ni de etkiler ve İttifak çapında bu konuların incelenmesini tgiderek başlanılırdı. Sovyetler Birliği komünist Partisinin XXIII oturumunda 1966-70'li yıllar üzere sosyal-ekonomik konulara, o sıradan sivil havacılığa özel bir yer ayrılmıştır. Öne sürülmüş görevler sırasına uçak parkının genişletilmesi, yeni havaalanlarının inşaatı, yurtiçinde uzak mesafelere yeni hava hatlarının açılması, kültürel hizmetin yükseltilmesi vb. konular dahildi. (Ист., Граж., Ав., 1983: 225-226). Buna rağmen Azerbaycan sivil havacılığında geriliklerin bir takım nesnel ve öznel nedenleri vardı. Elbette, SSCB yönetiminin hayata geçirdiği ulusal ayrımcılık siyaseti, teknik yeniliklerin yavaş uygulaması sivil havacılığın gelişimini ölümsüz etkiliyordu. Zamanında uçuşların güvenliğinin, uçak ve yer üstü araçların teşkiline yönelik etkili tedbirlerin icra edilmemesi iri yolcu kapasiteli uçakların güvenli uçuşlarını olumsuz etkiliyordu. Aynı zamanda, bir takım havaalanlarının modern radyo ve ışık tekniği ile donanımı, uçuş-inme hatlarının uzunluğu, havacılık tekniğinin teknik servis temelinin arazi alanı gereğince değildi, yüzey havaalanı araçları modern taleplere cevap vermiyordu. Bir takım havacılık şirketlerinde naşı personellerin faaliyeti, bölgelerde uçuş-inme hatlarının kontrolsüz durumu, hava koşulları ile ilgili ertelenen hatlar sivil havacılıkdaki duraklamanın temel nedenlerinden idi. (Siy., Belg., Arş., varak: 196-200). Tamamen sivil havacılığın gelişmesi, onun lojistik baza ile teminatı artan tebebata cevap vermiyordu. Uçak parkının kullanımının etkinliğinin artırılması, uçuşların devamlılığının ve güvenliğinin teminatında ciddi kusurlar vardı. 1970'lerin başlarından itibaren tüm bu eksiklikler dikkate alınarak uçuş sayısını artırmakla ve uçakların maksimum yük kaldırma imkanlarını kullanmakla hava taşımacılığının kullanım etkinliğinin kaldırılması yönetimden isteniyordu.

Bu sırada havacılıkta inşaat yapan kurumlara kontrolün güçlendirilmesi, havacılık servisine göre yolculara hizmet kültürel düzeyinin yükseltilmesi, Ağdam, Zakatala, Hankendi havaalanlarında uçuş-inme çizgilerinin yapılması, "Bine" havaalanında Tu-154, İL-76 uçaklarının kabulünü sağlayan havaalanı kapaklarının güçlendirilmesi, 1975-76 yıllarında Azerbaycan Sivil Havacılık Kurumunun yeni uluslararası havaalanının planlanması, 1975 yılı için Gence'de yeni havaalanının inşaatı, gelecek yıllar için Tarım Bakanlığı tarafından havaalanı ve uçuş-inme hatlarının hazırlanarak hizmete verilmesi,

Bakü ve Zabrat havaalanlarında avia-teknik baza inşaatı öngörülüyordu (Siy., Belg., Arş., varak: 51-54).

Yeterince sıkıntılarının olduğu Azerbaycan sivil havacılığının geliştirilmesi işte Ulu Önderin bu yöne ayırdığı dikkat sonucunda mümkün olmuştur. Azerbaycan'da Çağdaş sivil ve askeri havacılık altyapısının oluşturulması, lojistik altyapının güçlendirilmesi, havacılık şebekesinin genişletilmesi vb. Haydar Aliyev'in adıyla bağlı idi. Haydar Aliyev'in cumhuriyete başkanlığının ilk yıllarında Azerbaycan sivil havacılığının altyapısının oluşturulması yönünde temelli adımlar atıldı. Yurtiçi uçuş coğrafyası da genişletildi. 1970'de Bakü-Şeki, Bakü-Ağcabedi taşımacılığı açılmış, Gence, Yevlah, Naftalan, Mingeçevir, Nahçıvan, Balaken, Zabrat ilçe ve şehirlerine devamlı hava hatları faaliyete başlamıştır. Yaz sezonunda ise Nabrana özel hava yolları açılıyordu ("Komünist" gazetesi. 1972). Cumhuriyet'in 11 bölgesinde, o sıradan Hankendi, Nahçıvan, Balakende YAK-40 markalı uçakları kabul etmek için alanlar inşa edilmiştir. Ayrıca, Fuzuli, Balaken, Naftalan şehirlerinde yeni, modern uçak garajları inşa edilmiş, Hankendi garajı yeniden yapılmıştır. Yevlah, Ağdam, Balaken havaalanlarına demir yolu da çekilmiştir. Bakü, Kirovabad uçak alanları radyo ve ışık tekniği aracılığıyla donatılmıştır ki, bu da uçuşların güvenli ve düzenli olmasını sağlıyordu. Azerbaycan Sivil Havacılık Kurumunun hizmet ettiği hava yollarının uzunluğu 68 bin kilometreye ulaşmıştır. Havayolları cumhuriyetin tüm şehir ve illerini birbiriyle, Azerbaycan başkentini ise ülkenin 57 şehiri ve sanayi merkeziyle birleştiriyordu (Aliyev, 1980: 135).

Haydar Aliyev'in havacılıkla ilgili gerçekleştirdiği en önemli adımlardan biri de başkenti Karabağ'ın ayrı ayrı bölgeleriyle birleştiren yeni hava yollarının açılışı ile bağlı idi. 1970'lerde Azerbaycan sivil Havacılık İdaresi için tekniksel, gelişme yolunda ilerlemesi, uçak –helikopter parkının yeni, daha konforlu ve üretim makineleriyle yenilenmesi, havaalanlarının yeniden yapılandırılması, onların hava hareketlerini yöneten daha mükemmel sistemli uçakların uçuş ve inmesini kendi teknik imkanlarına göre gelişmiş dünya standartlarına yaklaşan EVM-in 3. neslinin veritabanında donatılması aşaması oldu. EVM yolcu servisinde geniş uygulanıyordu.

Nisan 1972'de otomatik sistem-"Sirena" Devlet Komisyonu tarafından kabul edilmiş ve hizmete verilmiştir. Bakü ve Gence havaalanları bu sisteme katıldı. "Sirena" sistemi aviabiletlerin dokümantasyonuna harcanan zamanı 2 kat azaltmaya imkan veriyordu ("Komünist" gazetesi, 1972). Teknik hizmet sürecinin yürütülmesi, havacılık tekniğinin tamiri ve bununla ilgili işlerin hacminin artırılması ile ilgili sivil havacılık Bakanlığının 1976-1980'li yıllar için yeni sivil hava fabrikalarının ve havacılık tekniği temelinde inşaatı ve eskilerinin genişletilmesi teklifine onay verildi. Aynı zamanda, SSCB Devlet İnşaat Müdürlüğü'ne 1974-1975 yıllarında sivil havacılık Bakanlığının katılımıyla sivil havacılığın hava-teknik üsleri ve fabrikalar için metal angarların (garajların) inşaat planının hazırlanması tapşırıldı. SSCB Devlet Planı Komitesine yerli hava hatlarının ve AN-24, YAK-40 gibi uçakların hizmete verildiği III derece havaalanların planlanması ve inşaatına İttifak Cumhuriyetlerinin Bakanlar kürülünün sermaye yatırılmasını artırmak tapşırıldı. Bununla birlikte 1974'de Azerbaycan sivil havacılık kurumuna Nahçıvan'da yeni havaalanı kompleksinin inşaatı tapşırıldı (2 Siy., Belg., Arş., varak: 56).

Bu dönemde Azerbaycan sivil aviasiyası için son derece önemli nokta kullanılan uçaklarla ilgili idi. Öyle ki, SSCB'de jet uçakların kullanımına başlayan ilk cumhuriyetlerden biriydi. Azerbaycan sivil havacılığının tarihindeki bu devrimsel olay sadece Haydar Aliyev'in girişimiyle mümkün olmuştur. 1971 Ağustos ayından itibaren Bakü havaalanında TU-134 uçaklarından kullanılmaya başlandı. İlk uçuş Moskova'ya gerçekleştirilmiştir (Aliyev, 1980: 136). Bu o dönem için Azerbaycan sivil havacılığında kullanılan en uca yüksekliğe, en yüksek hıza sahip uçaktı (Aliyev, 1980: 137). Söz konusu dönemde Azerbaycan Sivil Havacılığında ilk kez Yevlah Havaalanında YAK-40 uçağı kullanılmaya başlanmıştır (1 Mayıs 1973). Daha sonralar Yevlah, Şeki, Zagatala, Berde vb. yakın şehirlerin sakinlerinin Minvoda uçuşu işte YAK-40 uçakları ile düzenleniyordu (Aliyev, 1980: 135). 2 Mart 1977'de Bakü-Fuzuli yolu üzerinde ilk hava hattı açılmış ve işte YAK-40 uçağı kullanılmıştır (Aliyev, 1980: 136).

Onuncu beş yıllığına başlarında Fuzuli ve Naftalan uçak alanlarında uçuş-inme çizgileri, Nahcivan uçak alanı, Zabrat uçak alanında uçak ve helikopter akümülatörlerinin (pillerinin) dolum istasyonu ve onlarca başka nesnelere (tesisler) inşa yapılmıştır. 1977'de Naftalan-Bakü hava hattında kullanılan YAK-40

uçağı mesafeyi hayli yaklaşıyordu. Naftalanda saatte 50 yolciya hizmet edebilecek havaalanı ve bir takım başka yardımcı binalar inşa edilerek hizmete verilmiştir. Nisan 1977'de Bakü-Naftalan-Bakü yönünde devamlı olarak hava hattı işe başladı. Aynı yılın sonunda cumhuriyetin neredeyse tüm şehirleri ve bölge merkezlerini Baküyle hava hatları birleştiriyordu. Yerel hatlarda daha çok YAK-40, Baküyü SSCB'nin başka şehirler ile birleştiren hatlarda ise veteran İL-18 ve yeni TU-134, TU-154 uçaklarından kullanılıyordu. Tu-154 uçağının Moskova'dan Bakü'ye ilk gelişi ise 1976'nın Ağustos ayında gerçekleştirilmiştir (Aliyev, 1980: 137). 1976-1980'li yıllar içinse Bakü ve Zabrat havaalanlarında angar (garaj) komplekslerinin inşası ve havacılık teknik üslerinin diğer üretim üslerinin inşaatı öngörülüyordu (Siy., Belg., Arş., varak: 42-47). SSCB'nin tüm havaalanlarında kontrol noktaları oluşturulmuştur. Kontrol noktaları hizmetlerin net koordinasyonu, uçakların teknik yönden sefere hazırlanması, onların yüklenmesi ve tablo üzere uçuşlarını sağlamak gibi görevlerini üstlenmiştir.

1977'nin sonunda uçak biletlerinin siparişini ve satışının otomatikleştirmek için daha modern hesaplama merkezinin yerleştirildiği Bakü Hava Taşımacılığı Merkezi Ajansı'nın yeni binası hizmete verildi (Kerimova, 2013: 87). Haydar Aliyev'in Azerbaycan SSC-ye başkanlık yaptığı yıllarda sivil havacılığın gelişmesi yönünde atılan adımlar sonuç veriyor ve uluslararası havacılık çapında kendi değerini buluyordu. 1978'in Temmuz ayında "Bine" havalimanında İKAO-nun 1. Derecesi üzere denetim gerçekleştirilmiştir. Uçuş personelinin hazırlığı ve yüzey hizmetlerin gerekli düzeyde olduğu belirlenmiştir. Uçuşun ışık ve radyoteknik araçlarının durumu ve parametreleri, kontrol noktalarının teminatı, kontrol personelinin hazırlık seviyesi, havaalanı örtüsü, uçuşların meteorolojik teminatı ve hizmetler arasındaki ilişki "Bine" havaalanının İKAO-nun I derecesine uygun olduğunu söylemeye imkan veriyordu. (Az., H., Y., varak: 121). Haydar Aliyev cumhuriyete başkanlık yaptığı yıllarda gerçekleştirilen olaylar sonucunda Azerbaycan sivil havacılığı komple bir bağlantılı şebeke olarak şekillendi. 1979'da Azerbaycan Sivil Havacılık Kurumu Azerbaycan Cumhuriyeti sivil havacılığı üretim birliğine dönüştü. Birliğin bünyesinde Bakü, Zabrat ve Yevlah havabölükleri faaliyet göstermiştir. Bakü havabölüyüne - Bakü, Şeki, Zagatala, Nahçıvan, Balaken, Lenkeran, Fuzuli, Kızılağaç hava alanları, Zabrat birleşik havabölüyüne Gazımmemmed, Haçmaz, Jdanovsk, İmişli, Göyçay, Cebrail, Kürdemir, Guba, Puşkin, Salyan, Prişib havaalanları, Neft Taşları, Jiloy, Artyom helikopter alanları dahil idi. Yevlah birleşik havabölüyünün bünyesinde Yevlah Hankendi, Ağstafa, Ağdam, Naftalan, Gutgaşen havaalanları faaliyet göstermekteydi. Ayrıca havacılık üretim birliğine Gence havacılık şirketi de dahildi (Az.,H., Y., varak: 1-6). 1970'lerde çok sayıda modern standartlara uygun rahat uçak alanları ve istasyonlar, Aeroflotun ajansları için binalar inşa edilip kullanıma verilmesi sonucunda yolçulara kültürel hizmetin seviyesi hayli yükselmiştir. Bu yıllarda uçakbiletlerinin satışının merkezleştirilmesi sisteminin tekmilleştirilmesinde de büyük çalışmalar yapılmıştır. Öyle ki, merkezi bilet yazıhanesi yeni teknik malzemelerle sağlanmış binada yerleştirilmiştir. Uçak bileti kasaları şebekesinin genişletilmesi sonucunda yolcu biletlerinin alınması için harcanan zaman kısalmıştır. Ahalinin rahatlığı için uçak biletlerinin telefonla siparişi ve eve teslimatı da ayarlanmıştır. (Kerimova, 2013: 83).

Haydar Aliyev'in Azerbaycan SSC-ye başkanlık eyaptığı yıllarda uçaklardan özellikle tarımda yaygın kullanılır, uçakla kimyasal uçuşlar bol ürün elde edilmesini olumlu etkiliyordu. Azerbaycan Sivil Havacılık Kurumu tarım yüklerinin ve yolcuların taşınması ile ilgili 1970'de öne sürülen tüm planları yerine getirirdi. (Siy., Belg., Arş., varak: 48-63). Haydar Aliyev'in dikkat ve özel çabası sonucunda Azerbaycan Sivil Havacılığında uzmanlaşmış kadroların yetiştirilmesi için temelli adımlar atılmıştır. Ayrıca Azerbaycan Sivil Havacılık Kurumu eğitim bölümü de faaliyet gösteriyordu. Pilotlar, şurmanlar, borda radistleri ve yönergeleri, kontrol yapanlar ve diğer havacılık mesleğinden olan çalışanlar burada bilgi alıyorlardı. Onlar burada bileşik havacılık tekniğini öğrenir, uçuşların düzenli ve güvenli olması, yolçulara mükemmel, kültürel hizmet gösterilmesi için bilgilerini arttırırlardı (Aliyev, 1980: 139). 1976-80'li yıllarında sivil Havacılığın uçuş okullarının uzmanlaştırılması tamamlandı. 1969-82 yıllarında doğrudan Haydar Aliyev'in girişimi ile SSCB'nin farklı önde gelen okullarında eğitim almak için Azerbaycan'dan 150 binden fazla öğrenci gönderilmiştir ki, onların sırasında gelecek aviatorlar (pilotlar) da yer alıyorlardı (Kerimova, 2013: 168).

Azerbaycan'ın gelecek aviatorları (pilotları) Rusya'nın, Ukrayna'nın ilgili yüksek öğretim kurumlarında bilgilere sahiplenirler. Azerbaycan aviatorları (pilotları) profesyonellikleriyle uluslararası hava yollarında da saygı kazanmış, Afrika ülkelerinde havacılık kadrolarının yetiştirilmesine yakından

katılmışlar. Bunların yanı sıra Azerbaycan aviatorları (pilotları) havaalanının Asya, Afrika ve Latin Amerika'sındaki temsilciliklerinde de çalışıyorlardı (Алиев, 1983: 61). Bu dönemde en önemli konulardan biri de sivil havacılık çalışanlarının sosyal problemleri ile ilgiliydi. İşte Haydar Aliyev'in Azerbaycan SSC-ye başkanlık yaptığı dönemde bu konulara özel dikkat ayrılıyordu. Bununla ilgili olarak şimdiki Bakıhanov kasabasında 1975'de sivil havacılık çalışanları için 120 dairenin, Gence havacılık çalışanları için evlerin inşa edilmesi gerçekleştirilmiştir. (Siy., Belg., Arş., varak: 51-54).

Sonuç

Tüm bunların sonucu olarak belirtilen dönemde ülkede hava taşımalarının hacmi hayli artmıştır. Şöyle ki, 1970'lerde Azerbaycan Sivil Havacılık Kurumu uçak alanlarından 5 milyon yolcu, 98 bin ton yük ve posta göndermişlerdir. 14 milyon dönümden fazla plantasyon ve bağ hava-kimyasal yolla yetiştirilmiştir. (Aliyev, 1980: 134). İşte bu başarılarla ve yeni havacılık tekniğinin menimsenilmesinde elde edilmiş yüksek başarılarla Azerbaycan Sivil Havacılık Kurumu 1983'de "Oktyabr" nişanı ile ödüllendirilmiştir. Ayrıca Azerbaycan Sivil Havacılık Kurumu çalışanlarının bir grubu SSCB Ali Sovyeti Yönetim Kurulunun Kararname, nişan ve madalyalarıyla ödüllendirilmişler (Az., Sv., Hav., Tar., 2012). Böylece Haydar Aliyev'in Azerbaycan SSC-ye başkanlık yaptığı 70'lerde sivil havacılığın malzeme teknik üssü hayli takviye edilmiş, yeni havaalanları inşa edilmiş, teknik donanım iyileştirilmiş, uçuş coğrafyası genişletilmiş, sonuçta yolcu ve yük taşımalarının hacmi artırılmış ve gösterilen hizmet seviyesi belirgin ölçüde yükseltilmiştir.

Kaynakça:

- Aliyev, N. (1980), *Azerbaycan Şahinleri*. Azerbaycan. 206. Azerbaycan dergisi. № 12.
Azerbaycan Hava Yolları. KSC'nin arşivi
Azerbaycan Sivil Havacılık Tarihi (1910-1980)" (2012). Bakü: MAA, -152 s.
(fond1 / liste 1 / tut.birimi 144 / poşet 42 varak 121)
(fond1 / liste 1 / tut.birimi 154 / poşet 45 varak 1-6)
"Komünist" gazetesi. (1970), 18 Ağustos.
"Komünist" gazetesi. (1972) 4 Şubat.
Siyasi Belgeler Arşivi.
(fond1 / liste 60 / tut.birimi 25./varak 196-200)
(fond1 / liste 61 / tut.birimi 60 / varak 51-54)
(fond1 / liste 61 / tut.birimi 57 / varak42-47)
(fond1 / liste 61 / tut.birimi157 / varak56)
(fond1 / liste 58 / tut.birimi 55 / varak48-63)
Kerimova, E. (2013). *Azerbaycan Havacılığının Yaranması ve Gelişmesi tarihi*. Bakü: Askeri yayıncılık, 208 s.
Алиев, Н. (1983) *В небе Азербайджана* Баку: Аз.Гос.Изд. стр 82
История Гражданской Авиации СССР. (1983). Изд. «Воздушный транспорт. Москва: Стр 374

XX YÜZYILIN İLK ÇEREYİNDE AZERBAIJAN BAYANLARININ İPEKCİLİKDE ROLÜ
THE ROLE OF WOMEN IN SERICULTURE IN THE FIRST QUARTER OF THE
TWENTIETH CENTURY

Semaye MEMMEDOVA¹

ÖZET

Bu makalede yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Azerbaycan bayanlarının ipekcilikde rolünden bahsedilmiştir. Azerbaycan'ın eski tarım alanı olan ipekcilik hakkında bir çok makale yazılsa da, bayanların bu alandaki hizmetlerinden bahsedilmemiştir. Odur ki, makale bayanlarımızın ipekcilikteki, bedelsiz hizmetlerine ithaf edilmiştir. Bu makalede ipekcilik alanının Azerbaycan'da kurulması, çeşitli dönemlerde bu alanın gelişmesi, ipekböceklerinin yetiştirilmesi ve bayanların bu alandaki çabaları ayrı - ayrı arşiv belgelerine, çeşitli kaynaklara atıf yapılarak incelenmiştir ki, bu da konunun önemini artırıyor. Elde edilen malzemelerden de anlaşılıyor ki, ipekcilik Azerbaycan'ın eski alanlarından sayılıyor. Bu alanda elde edilmiş deneyler ipekciliğin gelişmesine neden olmuştur. Uzun yıllar Çarlık Rusyası ve Sovyet Rusyası tarafından sömürülen topraklarımız hammadde kaynağına dönüşmüştür. İpek sanayisini Azerbaycan ipekböcekçiliği hesabına sağlıyordu. Bu nedenle burada ipekböcekçiliği geliştiriyordu. Özellikle Nuha, Şuşa, Yelizavetpol sancaklarının iklimi bu çiftlik alanının gelişimi için elverişliydi. O yüzden ki, Nuha, Şamahı ipekcilik merkezleri sayılır. Hatta Birinci Dünya Savaşı sırasında da Azerbaycan bölgede ipek elde edilmesi üzere en önemli bölge idi. İpeğin elde edilmesi sürecinde ilkinden sonadek bayanlar aktif katkıda bulunuyorlardı. Hatta denilebilir ki, sadece dut yapraklarının derlenmesinde erkeklerin emeği ön plana çıkıyordu. Bayanlarımız ipekböceklerinin düzgün beslenmesinde, onların büyümesi için sağlıklı ortamın sağlanmasında, diriltme sürecinde istisnai hizmetler gösteriyordu. Yerel ipekböcekleri olan Karabağ, Erivan, Guba, Şirvan, Tatar çeşitleriyle beraber, dış ipekböceklerinden İtalya, Japonya, Bağdat, Horasan, İstanbul türleri de yetiştirilirdi ki, bu onların daha dayanıklı olması ile bağlantılıydı. İpekçi bayanlarımızın bu işlemler sırasında ipekböceklerini bednezerden korumak için bir takım dini ve mövhumi ayinler icra ediyor, onları severek türküler okuyorlardı. İnanıyorlardı ki, yerine getirilen ayinler ipekböceklerinin kitle halinde imhasını önler. Makalede bu tip inançlar da incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan hanımları, ipekcilik, ipekböceği.

ABSTRACT

In this article, throughout the first quarter of 20th century, role of Azerbaijani women in sericulture was discussed. Although a number of articles were written about sericulture which is one of the oldest farming areas, cares of women in this field was not mentioned. Therefore, article was devoted to indispensable services of our women. In this demonstrated paper, creation of sericulture in Azerbaijan, development of this field during various time periods, cultivation of silkworms as well as labor of women in this area were explored based on different archive documents, various literatures which also increase significance of the theme. It became obvious from the gained materials that sericulture considered one of the ancient farming areas of Azerbaijan. Practices that gained in this area are resulted with the development of sericulture. For a long time, lands that were exploited by Tsarist Russia and Soviet Russia, were turned over the sources of raw materials. They provided silk industry at the expense of Azerbaijan silkworm breeding. That's why, here silkworm breeding was developed. Specially climate of Nukha, Shusha and Yelizavetpol regions was suitable for growth of this field. That's why, Nukha, Samakhi are considered sericulture centers. Even during the first world war, Azerbaijan was the most significant country for the gaining silk in the region. In the quisation process of silk, women participated actively from beginning till the end. Even it can be said that only in the gathering of mulberry leaves, role of men came to the fore. Our women demonstrated exceptional services in the proper nutrition of silkworms, provision of healthy atmosphere for their growth and resuscitation process. Towards domestic Karabagh, Iravan, Khuba, Shirvan, Tatar silkworm species, foreign Italian, Japanese, Baghdad, Xorasan, Istanbul silkworms were also cultivated which was connected with their being more resistant. During these processes, silkworm breeder women realized a number of religious rituals in order to

¹ Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'nin Arkeoloji ve Etnografiya Enstitüsünün doktora öğrencisi Sema.canfedai@mail.ru

protect silkworms from evil eyes and sang a song for them. They believed that realized rituals prevent mass destruction of silkworms. In the article these kinds of beliefs are investigated as well.

Key words: Azerbaijani womens, sericulture, silkworm.

Giriş

Azerbaycan'ın iklimi imkan veriyor ki, burada çeşitli tarım alanları ile ilgilenerek, ekonomik gelişme elde mümkün olsun. Tarımın çeşitli alanları ekonomik, siyasi, tarihsel, etnografik ve birçok diğer yönlerden araştırılarak, incelenmiştir. Fakat bu tarım alanlarında bayanların etkinliği dikkatten kenar kalmıştır. Ekonominin birçok alanlarında olduğu gibi, bayan emeği ağırlığı teşkil eden ipekcilikte de onların çabaları, faaliyetleri de incelenmemiştir. Odur ki, bu makale ipekcilikte bayanların faaliyetinin etnografik açıdan araştırılmasına adanmıştır.

Yüzyıllar önce yapılmış en büyük ticaret yolunun adının "İpek yolu" olması hiç de tesadüf değildir. Öyle ki, kervan yolundan daha çok ipek taşındığı için böyle adlandırılıyordu. Bu önce ipeğin eskiliğinden, onun değerinden, ona olan telabattan haber veriyor. Vatani Çin olan ipek daha sonralar Orta ve Ön Asya'ya, oradan Avrupa'ya ve Güney Kafkasya'ya getirilmiştir.

Bulgular

Azerbaycan'ın ekonomik - coğrafi koşulları ipekcilikle ilgilenmek için çok elverişlidir. Azerbaycan'da ipekcilik V – VI yüzyıllardan başlanmış ve daha sonra ahalinin önemli uğraşım alanına dönüşmüştür. Azerbaycan'ın ipekcilik yönünde uzmanlaşmış bölgesi olan Şeki kendi ipeğine göre Güney Kafkasya'nın en iyi ipeği olarak görülüyordu. Hatta kalitece Avrupa ipeğine eşit tutulurdu. (Надеждин, 1869: 304)

Azerbaycan'ın birçok bölgelerinde nüfusun ta eskilerden ipekcilikle direktten ilgilenmeleriyle bağlı birçok etnografik kaynaklar vardır ki, bu bilgiler de bize ipekciliğin Azerbaycan'da eski tarım alanlarından biri olduğunu gösteriyor. özellikle orta yüzyıllarda bu alan Azerbaycan'da daha hızla gelişir. Bu konuda Şirin Bünyadova E. Gasimova istinaden yazdığı bildiride söylüyor: "XII - XIII yüzyıllarda Beylegan, Tebriz, Gence, Şabran ve başka şehirlerde ipek üretimi ve ipek kumaş dokunması genişlemeğe başlar. Bu zaman Şabran dairesi Berdeden sonra ipek üretimine göre ikinci yere yükselmiştir. XII yüzyılın sonu XIII yüzyılın başlarında ham ipek üretimine önem verme Arran'dan Şirvan'a geçiyor." (Bünyadova, 2010: 27)

Tesadüfi deyil ki, Ortaçağ Alman savaşçısı John Şiltberger'in kayıtlarında Azerbaycan'ın Şeki, Şirvan, Karabağ bölgelerinde üretilen ipek kumaşlar hakkında bilgiler kaydedilmiştir. (Muharremova, 2010: 42) Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Eriyan guberniyasının Nahçıvan ve Üçmüedzin kazasında, Yelizavetpol guberniyasının Ereş, Cavanşir, Gence, Zengezur, Kazak, Karyagin, Nuha, Şuşa kazaları, Bakü guberniyasının Göyçay kazası ve Zagatala dairesi ipekcilik üzere uzmanlaşmıştır. (Сельскохозяйственный обзор., 1912: 109). Nuha kazasında dut ağaçlarının fazla olması da burada ipek kürdü beslenmesine koşullar yaratıyordu. Ahali elde etmiş olduğu ipekböceğini kurutmak için Ağdaş ve Göyçaya gönderiyordu. İpeğin elde edilme süreçleri ise Nuha kazasında yapıldı ki, 1917 - yılı kayıtlarına göre burada 100'den fazla ipek işleme fabrikası faaliyet göstermiştir. Bu fabrikalarda 7 binden fazla işçi çalışıyordu. (AZ.Res. M.A.İd., 59) Topraklarımızın Rusya'ya birleştirilmesinden sonra Azerbaycan Rusya'nın ucuz hammadde kaynağına dönüşmüştür. Yirminci yüzyılın ilk yıllarında Azerbaycan'da ipekcilik meşguliyeti toplu hal almıştır. Çünkü Rusya ipek sanayesinin hammaddeye olan talebi Kafkasya'da, aynı zamanda Azerbaycan'da ipekciliğin gelişmesini teşvik ediyordu. Tabii ki, Rusya bu amaçla Azerbaycan'da bir takım işler görüyordu. 1829'da Nuha şehrinde ipek fabrikasının, 1887'de Tiflis'te ipekcilik santralinin temeli atıldı. 1921'de Nuha'da ve 1923'de Zagatalada, Ağdaş'ta, Nahçıvan, Karyagin, Vartaşen, Hadrud ilçelerinde de tohumculuk istasyonları oluşturuldu. Bu gibi başka işler görüldü. (Mustafazade, 1958: 8) Hatta halkı ipekcilik üzere eğitmek için başka devletlerden uzmanlar da davet edilirdi. İpekcilik üzere uzman İtalyan Mariya İvanovna 50 öğrenciyi bu alanda bilgilendirmiştir. (AZ.Res. M.A.İd., 29) Alınan önlemler ve Azerbaycan halkının binyıllar önceden ipekcilikte elde ettiği bilgiler kendi sonucunu kısa sürede gösterdi. Şamahı, Nuha ve Şuşa kazalarında yetiştirilen ipekböceği hesabına Rusya ipek sanayisini temin ederdi. Her yıl 25 - 30 ton pud ipek Güney Kafkasya'dan Moskova'ya taşınyordu ki, bunun 15 ton pudu Nuha kazasının payına düşüyordu.

(Надеждин, 1869: 298) Birinci Dünya Savaşı öncesinde de Azerbaycan ipeği Çarlık Rusyası'nın esas hammadde kaynağı idi. Bunu bu dönemin gazeteleri de onaylar. Dünya ipek üretiminde Kafkas yüzde 1,2'yle Fransa ve diğer ülkelerle aynı miktarda ipek üretiyordu. 1909'dan 1913'e kadar yıllık ortalama 310.000 pud yaş ipekböceği elde ediliyordu. Azerbaycan ipekcilikle uğraşan başlıca ülke idi. (Yelizavetpol guberniyası) Birinci Dünya Savaşına kadar her yıl Azerbaycan'da 150.000 kutu grena canlandırılırdı. İpekböceği yığımında da Azerbaycan birinci yerde idi. Hatta savaşın ilk yılında Azerbaycan'da 170.000 pud yaş ipekböceği elde edilmiştir. Aynı yılda Gürcistan'dan 70.000 pud, Ermenistan'dan ise toplam 10.000 pud ipekböceği elde edilmiştir. (Заря, 1923: 3)

Hatta Sovyetler kurulduktan sonra da bu yönde işler görülürdü. 1921 29 nisan'da Çalışma ve Savunma Konseyi "RSFSR'de ipekçiliğin restorasyon ve geliştirilmesi hakkında" karar kabul etmiştir. Kararda tüm ülke ipekçiliğin gelecek gelişme planı verilmiş ve pek halı dokumacılığı sanayesini ülkede üretilen hammaddeyle (ipekböceğiyle) tamamen donatmak ve ayrıca ipek ihracını artırmak için pratik öneriler ileri sürülmüştür. (Bedelov, 1977: 8)

Öte yandan, 1925'de Gence şehrinde bilimsel - araştırma ipekçilik istasyonunun kurulması ipekçilik tarihinde kültürel devrim olarak değerlendirilir.

Kısa zamanda bu gibi önlemler sonuç verdi. 1929'dan bu yana kendi ihtiyacını tamamen karşılayarak, dışarıdan grena getirmek kaygısından kurtuldu. (6,10)

Etnografik kaynaklardan elde edilen bilgilere göre yerel halk özellikle de, Azerbaycan'ın ipekçilikle ilgili bölgeleri ipekböceklerinin oluşumunu ve ahalinin ipekçilikle uğraşmaya başlamasını kutsal İov'un adıyla ilgili efsaneyle ilişkilendiriyorlardı. Nenelerimiz böyle bir rivayet söylüyorlar ki, İov'un vücuduna yaralar düşüyor ve bu yaralardan kurtlar çıkıyor. İov bu dayanılmaz ağrıdan bir kere de olsun Allah'a şikayet etmiyor. Tam aksine Allah'a daha çok dualar ediyor. Tanrı onu bu sadikliğine göre ödüllendirir. Böcekleri dut yapraklarının üzerine koymasını bildirir. Kurtlar dut yapraklarının kokusunu hissediyor ve onun bedeninden inerek dut yapraklarını yiyorlar. Böylece Azerbaycan'da ipekçiliğin esası konur. Bu rivayet neredeyse Azerbaycanın ipekçilikle ilgili tüm bölgelerinde yayılmıştır.

Ipekçiliğin ahali arasında hızla yayılmasının nedenleri ise diğer alanlara oranla daha verimli olması, dut ağaçlarını istenilen ortamda yetiştirmek, ipekböceği ürününün kısa sürede elde edilmesi ile bağlı idi. Ipekçilikde ahalinin bir bölümü yaprağa olan telebatla ilgili olarak, dut bağlarının salınmasıyla meşgul idiyse, diğer bir bölümü ipekböceğinin beslenmesi ile uğraşıyordu. Yirminci yüzyılın başlarından itibaren ipekçilikde yem kaynağı olan - yaprağa olan talebin artması sonucunda geniş dut bağları çiftliği oluşmuştur. İpek böceği tohumu ise ipek böceği ile ilgili insanlar tarafından ayıklanır veya dışarıdan satın alınırdı. Bu dönemlerde Azerbaycan'da İtalya, Japonya, İstanbul, Horasan, Bağdat türleri yetiştirildi. Bağdat turu ipek böceği tohumu Azerbaycan koşullarına daha uygun olmuş iyi ürün verdiği halde, Şeki kazasında yetiştirilen esas ipek kürdü cinsi Japon cinsiydi ki, yerel halk bunu "çabon" adlandırıyor. (Сборник материалов, 1891: 75) Bu cinsin geniş yayılma sebebiyse çeşitli hastalıklara dayanıklı olmasıydı. Japon ipek böceğinin Azerbaycana getirilmesi XIX yüzyılın 60. yıllarından sonra başladı. İşte o dönemde Avrupa ipek böcekleri "gattina" hastalığından telef olmuş, elde edilen urunun seviyesi aşağı inmişti.

Azerbaycan'da tabii ki, sadece yabancı çeşitleri yetiştirilmiyordu. Azerbaycan'ın Rusya'ya birleştirilmesine kadar olan dönemlerde (XIX yüzyılın 30. yıllarına kadar) sadece yerel çeşitleri veya eski Kafkas cinsli ipek böceği beslenilirdi. Yerli ahali ona "Müslüman ipekböceği", veya "Türk ipekböceği" diyorlardı. (Çırakzade, 1988: 56) N. Seyidov'un Şavrova istinaden yazdığı bilgisine göre yerel Guba, Erivan, Tatar, Şirvan ipekböceği çeşitleri vardır ki, bu çeşitler Kafkas grubuna aittir. (Seyidov, 2012: 26) Yerel ipek böceği tohumları geleneksel yöntemle elde edilir ve kaliteli ipek alınır. Daha eski etnografik kaynaklardan da anlaşılıyor ki, sadece dış ipekböcekleri yetiştirilmirdi. Şuşa kazasında yerel "Karabağ" çeşitleri saklanılır ve çok kaliteli ürün elde ediliyordu. (Сборник материалов., 1891: 90) Yerel ipek böceği tohumlarının elde edilmesi için kelebekler çiftleştirilir daha sonra kelebekler kumaş üzerine yumurta koyuyorlar. Bu işlemden sonra kelebekleri atıyor, tohumlu kumaş su ile yıkanır, tohumlar kumaştan ayrılıyordu. Tohumlar kurudularak keselerde veya kil kaplarda serin yerde tutuluyordu. Tohumun dirildilmesine bir kural olarak dut ağacı yapraklayan zaman

başlıyorlardı. Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde bu süreç farklı zamanlarda oluyordu. Tohumun oyadılmasında hava koşullarının da çok önemi vardı. Eğer hava güneşli olsaydı, tohumları güneşin sıcak ışınları altında oyadardılar. Tohumların oyadılması için eski ve yaygın geleneksel yöntem da kullanılıyordu. Bu çalışmayla özellikle bayanlar uğraşıyordu. Yaz aylarında kesede olan tohumları bayanlar elbiselerinin içinde ve yahut tohumları kumaşlara sararak yorganın altında saklamakla oyadırdılar. Bayanlar gün içinde birkaç kez tohumlara bakıyor ve hafifce karıştırıyorlardı. Böyle kurallarla tohum uyandırmak uygun olarak görülüyordu. Bu yöntemler yüzyıllardır Azerbaycan'da kullanılıyordu.

Deneyimli ipekçi hanımlar böceklerin çıkmasını yumurtaların renkdeğişmelerinden anlıyorlardı. Uyanmış ipekböceğini besleme işlemi ikinci esas konudur. İpekböceğinin ve ipeğin say ve kalitesi de ipekböceğinin beslenmesi, tutulması ve onun diriltilmesine bağlıdır. İpekçi hanımların inançlarına göre besleme işleminde ipekböceklerini kimse görmemelidir. Onlara sadece kendileri bakmalı, kaygılarına kalmalıdır. Eğer bir kimse kümhaneye gelerek ipekböceklerini görseydi, ipekböcekleri nazar çekebilirdi. İnformatorum (bilgi verenim) Sona Memmedova'nın bilgisine göre annesi Peri hanım böcekleri beslemeye başlarken "Bismillahirrahmanirrahim" dedikten sonra ince doğranmış yaprakları sepirdi. (Memmedova Sona) İpek böceği yumurtadan çıkar çıkmaz hemen sonra yem arıyor. İlk günlerinde dut yaprağının zarif bölümünü, büyüdükçe tüm yaprağı, hatta damarlarını da yiyor. Larvalar (murcalar) ilk yaş dönemlerinde zayıf olduklarından yaprakları çok ince doğramak gerekir. İlk üç yaşta olan böcekler 2 - 3 saatte bir taze, temiz ve ince doğranmış yaprakla beslenmelidir.

Cebrayıl ilçesinin Maralyan köyünden olan ve ipek böceği yetiştiriciliği ile uzun yıllar meşgul olan informatorum Behbudova Mehruzenin dediklerine göre ipek böceklerine dut yaprağını vermeden önce yaprağın üzerine su çileğermişler ki, daha hızlı büyüsünler. İpek böceğini beslerken her yemleme için yaprakları önceden doğramak düzgün olmadığını belirtiyor. Yaprakların taze olması için her beslemeden biraz önce doğranması önemlidir. Böceklerin beslenmesi için zayıf, oluşmamış dut yaprağının daha faydalı olduğunu belirtiyor. (Behbudova)

Tecrübeli İpekçi bayanlar dut yapraklarını gün içinde iki kez - sabah ve akşam topluyorlardı. Eğer hava yağmurlu olsaydı, yaprak yığılmazlar. Çünkü bu tür havada yığılmış yaprak böceklerin sağlığını kötü etkiliyor. Dut yapraklarının gün çıkmadan önce ve gün batımından sonra yığılması çok önemlidir.

Böceklerin ilk yaşı üç gün sürer ve bu süreçte ince doğranmış zarif yapraklarla beslenir, bundan sonra ölgünleşir, yemiyor ve uyuyor. Yumurtadan çıktıktan altı gün sonra ilk uyku başlanır. Bazı bölgelerde bu uykuyu "Garaca uyku", "Gara uyku" diye bahsediyorlardı. İkinci uykuya "Cüm - şar" veya "cüm - saz" diyorlardı. Üçüncü, yani "küçük uyku" ve dördüncü "ulu uyku" döneminde böceklere doğranmış yaprak vermiyorlardı. Üçüncü ve dördüncü uyku zamanı böcekler çok yiyor.

Böcekler tamamen iştahtan kesilerek sarı renge dönüşen zaman ipekçi bayanlar böceklerin koza sarmaya hazır olduğunu anlıyorlar. Koza sarınması için konulmuş dallara "Şah" denir. 2 - 3 gün içinde ipekböceği dalın üzerine yükselir. Koza sarmaya hazır olan deymiş (yetişmiş) böcekleri bu belirtilerden bilmek mümkündür: Deymiş (yetişmiş) böcekler yimek istemiyorlar, yemden düşüyorlar, sürünüp dışarı çıkıyorlar ve dayıma harekette olurlar, bedenleri terli, duru ve mum renkli olur, deymiş (yetişmiş) ipekböceğinin ağzında ipek teli gözüküyor. 20 - 30 bile böcek görünce onlar için şah dal konulmalıdır. (Alikseyev, 1925: 25) 4 - 6 gün içinde kozayı sarıyıp bitirdikten sonra ipekçi bayanlar kozaları toplamaya başlıyorlardı. O gün bütün aile üyeleri koza toplar, bu günü bayram gibi kutluyorlar. Toplanmış kozaları güneş ışınları altında içindeki puplar (böcekler) yok oluncaya kadar tutuyorlardı.

İpekböceklerinin artırılmasında, beslenmesinde, dut yapraklarının seçilmesinde, böceklere uygun ortamın oluşturulmasında, bu gibi diğer çalışmaların yerine getirilmesinde bayan emeğinden daha fazla kullanılıyordu. Böceğin uyatılmasından başlayarak, kozanın yığılmasına kadar olan tüm aşamalarla genellikle bayanlar uğraşıyorlardı. (Сборник материалов., 1891: 78)

İpekçi bayanlar arasında ipekböceğinin beslenmesi ile ilgili ta eskilere dayalı çok sayıda gelenekler ve dini törenler, inançlar yayılmıştır. Bu tür törenleri ipekçi bayanlarımız ipekböceği hastalıkları karşısında aciz kaldıkları zaman uyguluyorlardı. Çok zaman hastalıklar veya belirsiz nedenler yüzünden böceklerin

toplu şekilde yok olmasını müşahade ediyorlardı. Bayanlar bu tür mutsuzlukları bednezerle, kühanelerde bağırarak, ıslık çalmak, genellikle ipekböceğine karşı saygısız yaklaşım halleri ile bağlıyorlardı. Bu nedenle bir takım inançlı törenler uyguluyorlardı.

Bayanlar besledikleri ipekböceklerine göz deymesin diye, çatıdaki kühnenin gireceğine içinde petrol olan tabak koyarlardı. Batıl inançlara göre içeri giren kenar şahsın gözü ilk olarak oda ortasında bulunan tabaka dikilecekti ve böylece, böcekleri bednezerden koruduklarına inanıyorlardı.

Başka bir inanca göre böcekleri bednezerden korumak için çatıdan doğal deliği olan nehir taşı asırdılar. Ona "baramadaşı" (ipekböceği taşı) da diyorlardı. Böyle kabul edilirdi ki, taştaki delik yıldırımın darbesinden oluşmuştur. İpekçi bayanlar arasında böyle bir inanç da yayılmıştır ki, böcekleri göze getirmemek için asla övmezlerdi. Hatta ipekböceklerinin bir kısmını "Yok oldu" bahanesi ile ayırıp gizli bir yerde besleyerdiler. Bayanlar odada sigara içilmesine asla izin vermiyorlardı ki, duman çatıdaki ipekböceklerini kötü etkiler. Öyle ki, Nuha kazasının birçok bölgesinde kühaneler çatıda bulunuyordu. (Сборник материалов., 1891: 81)

İpekçilik yönünde uzmanlaşmış Şeki bölgesinden olan bilgilendirici Fatma Memmedova ipek böceklerinin iyi ürün vermesi için annesi Selime Hanım'ın ta eskilerden gelen inançlara göre içinde ipekböcekleri olan keseyi dizine bağlayarak dolaştığını hatırlıyor. O yazıyor ki, anam keseye ekmek kırıntıları da koyardı. Bu inanca göre kendisi açılıp düşene kadar keseye el sürmek olmazdı, aksi takdirde böcekler öle bilirdi. Bu tür inançlarla ipekböceklerinin yok olmasının önüne geçtiklerini ve onları bednezerden koruduklarını düşünüyorlardı. (Memmedova Fatma)

İpekçilik ahali arasında önemli tarım alanı, geçimlik araç olduğu için onu çok ezizliyor ve şerefine şarkılar, bilmece, söylerlerdi. Bu türküler sözlü halk edebiyatında ipekçi türküleri veya Kümçü türküleri olarak da bilinir. İpekçi türkülerinde esasen kozanın önemi, beslenmesi, ona bakım kuralları, bednezerden korunması, insan hayatına güzellik getirmesi vb. tarif edilir. Bayanlar ipekböceğinin ezizleşerek ilk uykuya dalması, bednezerden korunması hakkında şöyle bir ezgiyi söylerlerdi:

Çıkdığızım
Tereceye,
Büküb goydum
Beleceye,
Yorğanı
Naz – naz olsun.
Yarpağı
Az – az olsun.
Nazdımı
Gözden goru...
Deyinti,
Sözden goru...
Çıkdı gızım
Tereceye,
Büküb goydum
Beleceye (Nebiyev, 2002: 242)

Diğer türküde ise ipekböceğinin "küçük uykusundan" konuşuluyor. Soğuğa düşen, dikkate gelen ipekböceğini "Felaketten" korumak için şöyle tavsif edilir:

Baramanı
"kiçik yuku"
Apardı.
Hesir üste
Nenem
Heşir gopardı
Atlas yığdım
Tut ağacı

Boyunca,
Gurda verdim,
Gurd yemedi
Doyunca.
Tez basdırdım
Pencereni,
Bucağı
Haraylayıb
Oda saldım
Ocağı.
Bednezeri
Lenetledim,
Sındırdım.
Od üstünde
Üzeriyyi
Yandırdım. (Nebiyev, 2002: 243)

Sonuç

Görüldüğü gibi ipekçiliğin her bir aşamasında bayan dikkati ve kaygısı duyulur. Bayan bir güçtür ki, doğaya hayat verir, can verir. Bayan eli değen her alan çiçek açar, nurlanar, gelişir. Araştırılan konunun bilim için önemi şudur ki, tarımın çeşitli alanlarında bayanlarımızın müstesna hizmetleri öğrenilmiştir. Odur ki, makale bilimsi gereken bu konuya açıklık getirmiştir. Özellikle ipekçilik bayan emeği hesabına başa gelen tarım alanı olduğu için onların hizmeti hakkında bilgilerle çevrilmiştir. İpekçi bayanlarımızın kaygı ve sabrı hesabına oluşan zarif Azerbaycan ipeği sınırları aşarak dünyada tanınıyordu. Uzun süre durgunluk dönemi yaşayan ipekçiliğimiz bugün yeniden dirçelir ve gelişiyor.

Kaynakça:

- Alikseyev M. (1925). *İpekçilik üçün mühteser malumat*. Bakü: Yeni kend Azərbaycan Respublikası Milli Arşiv İdaresi, f. 410, siy. 1, iş 282, s. 29
- Azerbaycan Respublikası Milli Arşiv İdaresi, f. 410, siy. 1, iş 4, s. 59
- Bedelov N. (1977). *Azerbaycanda ipekçilik*. Bakü: Azerneşr yayın evi.
- Behbudova Mahruze, Cebrayıl rayonu, 1936-cı yıl doğumlu
- Bünyadova Ş.T. (2010). *Azerbaycan tarihi etnografiyası (XII – XVI esrlər)*. Tarih üzere bilimlər doktorası bilimsel adını almak için sunulan doktora tezi. Bakü.
- Çırakzade V.A. (1988). *Kadim ipekçilik diyarı*. Bakü: Azerneşr, yayın evi.
- Memmedova Fatma, Şeki şehiri, 1956-cı yıl doğumlu
- Memmedova Sona, Şeki şehiri, 1948-ci yıl doğumlu
- Muharremova, S.S. (2010). *XIX – XX esrin evvellerinde Küçük Kafkasya'nın Cenub – Şerg rayonlarının tarixi – etnografik tedgigi (Zengezur, Cebrayıl ve Cavanşir Kazalarının materialleri esasında)*.: Tarih üzere bilimlər doktorası bilimsel adını almak için sunulan doktora tezi. Bakü.
- Mustafazade A.H. (1958). *İpekçilere kömek*. Bakü: “Azerneşr” yayın evi.
- Nebiyev A. (2002). *Azerbaycan Halk edebiyatı*. I kısım, Bakü: “Turan” yayın evi.
- Seyidov K. (2012). *İpekçiliyin esasları*. Bakü: “Müellim”
- Заря Востока*. (1923), Тифлис, № (60) 225, с. 3
- Надеждин, Петр Петрович. (1869) *Природа и люди на Кавказе и за Кавказом: по рассказам путешественников, поэтическим произведениям А. Пушкина, Лермонтова, Я. Полонского и ученым исследованиям*: С – Петербург,
- Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа*. (1891), Тифлисы. XI, 2 – ое отд.
- Сельскохозяйственный обзор по Закавказью 1911*. (1912) Тифлис.

**FAALİYET BÖLÜMLERİ STANDARDININ (TFRS 8) FUTBOL KULÜPLERİNDE
UYGULANABİLİRLİĞİ: FENERBAHÇE SPOR KULÜBÜ ÖRNEĞİ**

**Yasin GÜLER¹
Ali ALAGÖZ²**

ÖZET

Spor dalları arasında futbol, şüphesiz insanların en çok ilgilendiği spor dalıdır. Futbol, turizm, inşaat, perakende, ulaştırma, gibi birçok sektörü etkileyen bir spor dalıdır. Futbol birçok kişi, kurum, kuruluş ve sektörü yakından etkilediği için yasal düzenlemeler ile kontrol edilmesi gereklidir. Futbol alanında yerel ve uluslararası futbol otorite kurumları futbol ile ilgili yasal düzenlemeleri yapmaktadır. Bu kurumlar FİFA, UEFA gibi uluslararası kuruluşlar ve her ülkeye ait futbol federasyonlarıdır.

Dünya çapında birçok futbol takımı halka açık işletme konumundadır. Bu tür futbol takımlarına yatırım yapmak isteyen yatırımcılara, takımın finansal durumu hakkında güvenilir, doğru ve gerçeğe uygun bilgi vermeleri önem taşımaktadır. Futbol takımları spor faaliyetlerinin yanı sıra diğer birçok faaliyette buldukları için halka açık olan futbol takımlarının finansal tablolarının daha anlaşılabilir hale gelmesi konusunda faaliyet bölümleri raporlamasının uygun olup olmayacağı bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Bu amaçla çalışmada öncelikle TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı kısaca açıklanmakta, daha sonra TFRS 8 kapsamında Borsa İstanbul'da işlem gören Fenerbahçe Spor Kulübü'nün mali tabloları üzerinde faaliyet bölümlerine göre raporlama modeli geliştirilerek, elde edilen raporların "ihtiyaca uygunluğu ve gerçeğe uygun sunuma" olan katkıları analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: TFRS 8, Bölümsel Raporlama, Futbol Kulüpleri

ABSTRACT

In sporting activities, football is undoubtedly a sport that people are most interested in. Football is a sport that affects many sectors such as football, tourism, construction, retail, transportation. Because of the fact that football have an effect upon many people, institutions, organizations and sectors, it is necessary to control them with legal regulations. local and international football authorities make legal regulations regarding to football. These institutions are international organizations such as FIFA, UEFA and football federations belonging to each country.

Soccer clubs must comply with the regulations of international authorities such as FIFA, UEFA as well as the football federations that exceed the rules of football games. Most of world-wide football clubs are publicly held companies. It is important for investors who want to invest in door football teams to provide reliable, accurate and realistic information about the financial situation of the team. The purpose of this study is whether or not it is appropriate to report the operating segments in order to make the financial statements of football teams that are open to the public more comprehensible because of the fact that football teams carry out many other activities besides sports activities.

For that purpose, firstly, TFRS 8 Operating Segments Standard is shortly explained, then the contribution of the reports to the "suitability to the needs and the fair presentation" is analyzed by developing reporting model according to the activity segmentation within the scope of TFRS 8 on the financial statements of Fenerbahçe Sports Club which is traded on Borsa İstanbul.

Key Words: TFRS 8, Segment Reporting, Football Clubs

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe Finansman ABD, yasinguler@windowlive.com

² Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, aalagoz@selcuk.edu.tr

1. Giriş

Bir eğlence aracı olarak ortaya çıkan spor, önce oyun olarak yaygınlaşmış, ardından ekonomik bir araç olarak anılandırılmış ve profesyonelleşerek tüm dünyada milyarlarca taraftarı/tüketicisi bulunan bir ekonomiye dönüşmüştür. Bu anlayışa hızla adapte olan futbol, kendine özgü ekonomik değerlerini oluşturarak futbol endüstrisi halini almıştır.

Dünya geneline yayılan büyük taraftar kitlelerine sahip olan futbol kulüplerinin ürün ve hizmetlerine olan yüksek ilgi ve talebin yanı sıra farklı alanlardaki işletmelerin gerek pazar paylarını artırmak gerekse markalaşma adına spor ekonomisine sponsorluk destekleri de günden güne artmaktadır. Günümüzde küresel ekonomi içerisinde yerini alan futbol kulüplerinde rekabet gücüne sahip olabilmek için şirketleşme ve halka arz çabaları hız kazanırken, yatırımcılarında aynı şekilde ilgisini artırmıştır.

Günümüzde futbol branşının liderliğinde göz alıcı bir şekilde büyüyen spor ekonomisi farklı spor branşlarının da yarışa dahil edilmesiyle her alandan sınırsız sponsor desteği alan ve yatırımcılarında tercih ettiği bir endüstri halini almaktadır. Özellikle uluslararası organizasyonların dünya geneline yayılan yüksek izlenme oranlarına ulaşması, kulüp ve ülkeler arasında sportif rekabetin benimsenmesi, kulüplerin stadyum ve altyapı tesislerine yatırımlarını artırmaları, ülke ve yerel yönetimlerinin sportif coşku aracılığıyla hizmet sektörünü canlandırmak ve tanıtım amaçlı desteklemeleri vb. spor kulüplerinin konumunu eğlence sektörünün de ötesine taşımaktadır.

Eğlence sektörünün ötesine geçen sporun ekonomik sistem içerisinde yatırım yapılacak bir işletmecilik konumuna gelmesi, spora ve özellikle futbol takımlarına yatırım isteğini artırmıştır. Futbol taraftarları artık futbol yatırımcıları konumuna gelmiştir. Bu gelişmeler ise futbol takımlarının kamuyu aydınlatma ve yatırımcılarına doğru ve ihtiyaca uygun finansal raporlama yapmasını gündeme getirmiştir.

Günümüzde halka açık futbol takımları, birden fazla faaliyette bulunmaktadır. Bu nedenle futbol takımlarının bölümlere göre raporlama yapmaları, ihtiyaca uygun bilgi sunulmasına katkı sağlayacaktır. Bu amaçla, Fenerbahçe Spor Kulübü tarafından yayınlanan mali tablolar üzerinde standartta yer alan rakamsal/oransal kriterler dikkate alınarak değişik sportif ürün ve hizmet gruplarına göre faaliyet bölümleri oluşturulmuş ve TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardına uyumlu farklı bir finansal raporlama uygulaması gerçekleştirilerek, standardın muhasebe bilgisinin “ihtiyaca uygunluğu ve gerçeğe uygun sunuma” katkıları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu amaçla birinci bölümde, TFRS 8 Bölümlere Göre Raporlama standardı açıklanmıştır. Daha sonra literatürde bu konuda yapılmış çalışmalar ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Fenerbahçe Futbol takımının finansal raporlarının bölümlere göre raporlaması yapılarak “ihtiyaca uygunluğu ve gerçeğe uygun sunuma” olan katkıları analiz edilmiştir.

2. TFRS 8 Bölümlere Göre Raporlama Standardı Hakkında Genel Bilgiler

Günümüzde işletmeler, kârlılık, büyüme, geleceğe ilişkin beklenti ve riskler açısından farklılık gösteren sektör veya coğrafi bölgelerde faaliyet göstermektedir. Bir işletmenin farklı ürün veya hizmet gruplarına ve farklı coğrafi bölgelerdeki faaliyetlerine ilişkin bilgiler, işletmeye ait risk ve getirilerin doğru değerlendirilmesi açısından yararlıdır.

İşletme ilgilerine daha şeffaf ve güvenilir bilgi vermek işletme yönetimlerinin başlıca görevli arasındadır (Paul and James, 2005: 303). İşletmelerin farklı tür mal ve hizmetler üretmesi veya farklı coğrafi alanlarda faaliyette bulunması, finansal bilgilerin kullanıcıların ihtiyacını karşılayacak şekilde sunumunda işletme faaliyetlerinin bölümsel olarak raporlamasını gerekli kılmaktadır.

Finansal bilgilerin bölümlere göre raporlanması, işletmenin geçmiş performansının daha iyi anlaşılması, risk ve getirilerinin daha iyi değerlendirilmesi ve işletme hakkında bir bütün olarak daha doğru bir karara varılması süreçlerinde kritik katkılar sağlar. Bu nedenle, bölümlere ilişkin bilgiler, finansal tablo kullanıcılarının ihtiyaçlarının karşılanması açısından yaygın bir şekilde gerekli görülmektedir.

Bölümsel raporlama, işletme raporlarının farklı bölümlere ayrılmasıdır (Bugeja vd., 2015: 310). Finansal bilgi kullanıcıları, farklı alanlarda faaliyet gösteren bir işletmenin kazançlarına ya da nakit

akışlarına yönelik tek tek bölüm bazında tahminde bulunmayı, işletmeyi bir bütün olarak ele alıp değerlendirmekten daha etkili bulurlar. Bölümsel raporlama, işletmenin bir bütün olarak değerlendirilmesinden daha rafine bir bilgi sağlamaktadır. Faaliyet Bölümleri Standardı faydalarının yanında bazı dezavantajları da bulunmaktadır. En önemli dezavantajı, sunulan bölümsel bilgiden, mevcut ya da potansiyel rakiplerin de faydalanma olasılığıdır. Bu durum işletmenin rekabet günü zayıflata bilmektedir (Deppe and Omer, 2000).

Bölgümlere göre raporlama ile ilgili ilk çalışma, 1976 yılında FASB tarafından başlatılmıştır. FASB, 1981 yılında ve 1997 yılında 1976 yılındaki çıkarılan ilk halinde birtakım güncellemeler yapmıştır. 2006 yılında ise IASB bu standardı yayınlamış ve 2013 yılında revize etmiştir.

Ülkemizde ise bölümsel raporlama alanında öncelikle Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK) tarafından 2006 yılında TMS 14: Bölümlere Göre Raporlama Standardı ve 2007 yılında ise TFRS 8: Faaliyet Bölümleri Standartları yayınlanmıştır.

3. Literatür

Bölümsel raporlama standardı ile ilgili literatürde birçok çalışma mevcuttur. Bölümsel raporlama alanında yayınlanan FAS 131, IAS 14 ve IFRS 8 standartları, genel çerçevede önemli değişikliklere neden olmamıştır. Bu nedenle yapılan çalışmalar, standartta meydana gelen değişikliklerle ilgili olmayıp, standardın yönetim kararlarına etkisi, maliyet düşürücü yönleri ve çok uluslu şirket ile tek uluslu şirketler üzerindeki etkilerinin kıyaslanması alanlarında yoğunlaşmıştır.

Rennie ve Emmanuel (1992) ve Edwards ve Smith (1996)'da bölümsel raporlamanın bir standart çerçevesinde ele alınması gerektiğini söyleyerek, bölümsel raporlamayı uluslararası kuruluşlar arasında tartışmaya açmıştır. Berger ve Ofek (1995), raporlanan bölüm sayısının miktarındaki artışın, şirket hisse değerlerini önemli ölçüde etkilediğini açıklamıştır.

FAS 131'in yayınlanmasıyla birlikte ABD'de birçok şirketin standardı hızla uyguladığı tespit edilmiş ve raporlanan bölüm bilgilerinin kalitesinde artış olduğu tespit edilmiştir. Street, Nichols ve Gray (2000) FAS 131'in şirketlerin bölüm sayısını artırarak raporlama yaptığını, yıllık raporlarda ve dipnotlara tutarlılığın arttığı tespit etmiştir. Fakat bölüm kar veya zararının tam olarak tanımlanmamasının karşılaştırılabilirlik hususunda eksikliğe yol açtığını da ortaya koymuşlardır. Hermann ve Thomas (2000) FAS 131 ile beraber, örnekleme aldıkları şirketlerin üçte ikisinin faaliyet bölümlerini yeniden belirlediğini ortaya koymuşlardır. Ülke düzeyinde, coğrafi bölümlere göre raporlamada bir azalış, faaliyet bölümlerine göre raporlamada artış tespit etmişlerdir. Barger, Hann ve Piotroski (2003)'de raporlanan bölüm sayısında bir artış olduğunu tespit etmişlerdir. Onların çalışmaları FAS 131'den sonra daha fazla ayrıştırılmış bilgiye ulaşılabilirdiğini ve piyasada bu bilgiye ulaşımın kolay olduğunu ortaya koymuştur. Ettredge, Kwon, Smith ve Zarowin (2005) bölümsel raporlamadan elde edilen finansal bilgilerin yatırımcılara, bir işletmenin performansını daha iyi anlamalarına yardımcı olduğunu ve gelecekteki nakit akışlarını daha doğru tahmin edebilecekleri sonucuna ulaşmıştır. Hope, Thomas ve Winterbotham (2006) çokuluslu şirketlerin kazançlarının FAS 131'den ne şekilde etkilendiğini araştırmışlardır. Fakat FAS 131'in kazançlara etkisi olduğuna dair herhangi bir kanıt bulamamışlardır. FAS 131'den IAS 14'e geçildiğinde ilk çalışmayı Nichols ve Street (2002)'de 210 şirket üzerinde yapmıştır. Çalışmada, tek bir bölüme göre raporlamada önemli bir azalma olduğunu, IAS 14 ile birlikte açıklanan mali tablo kalemlerinin arttığı, finansal raporların tutarlığında ciddi artış sağladığını gözlemişlerdir. Otosan ve Stanford (2005) IAS 14'ün öngördüğü bölüm sayısındaki artışın finansal raporlarda tutarlığı sağladığı fakat daha az rekabetçi endüstrilerde maliyet artırıcı etkilere yol açtığını tespit etmişlerdir.

Suwaidan, Omari ve Abed (2007) IFRS 8'in yayınlanmasıyla şirketler arasında standartla ilgili yeni düzenlemelere uyum olup olmadığını inceleyerek IFRS 8 hakkında farkındalık yaratmıştır. Kıta Avrupası'nda Veron (2007) IFRS 8'i benimseyen işletmelerin karşılaşabilecekleri olası problemler araştırmıştır. Yaşanılan problemlerden birisi olan çok uluslu şirketlerde IFRS 8'in coğrafi bölümlere zorunluluğunu ortadan kaldırılmasına ilişkin sorunları inceleyen Hope, Kang, Thomas ve Vasvari (2009) coğrafi bölümlere zorunluluğunun şirketlerin kar hesaplamalarına engel teşkil etmediğini ortaya koymuşlardır. Coğrafi olarak bölümsel raporlama yapmayan şirketler, coğrafi raporlamayı bırakmayan

şirketlerden, yatırımcılara daha kaliteli raporlar ortaya koydukları sonucuna varmışlardır. Crawford, Extance, Helliar ve Power (2012) 150 İngiliz şirketi üzerine yaptıkları çalışmada, IFRS 8'in uygulanmasının IAS 14'ten daha faydalı olup olmayacağı sorusuna cevap aramışlar ve şirketlerin IFRS 8'i memnuniyetle karşıladığı sonucuna ulaşmışlardır. Bugeja, Czernkowski ve Moran (2015) bölümsel raporlamanın işletme yönetiminin gelecekteki kar tahmini üzerinde etkisini, iç denetime şeffaf bilgiler sunulduğunu ve yönetime fayda-maliyet analizinde önemli katkılar sağladığını tespit etmişlerdir.

Türkiye'de bölümlere göre raporlama ile ilgili çalışmalar daha çok standardın anlaşılması ile ilgili olmakla beraber, uygulama ile ilgili çalışmalara da rastlanmaktadır. Ömürbek ve Özdemir (2008) TFRS 8 çerçevesinde coğrafi bölümlere göre finansal raporlama isimli çalışmalarında İMKB 100 endeksinde yer alan 54 işletmenin dipnotlarında bölümsel raporlama yaptıklarını tespit etmişlerdir. Arsoy (2008) bölümsel raporlamada yeni bir uygulama TFRS 8 başlıklı çalışmada TFRS 8'in IAS 14'ün revize edilmiş bir halini yansıtmaktan ziyade SFAS 131'in kopyası olma özelliği taşıdığını vurgulamıştır. Uyar ve Güngörmüş (2009) işletmelerde bölümsel raporlamanın TFRS 8 çerçevesinde uygulanması çalışmada sunulan bölümsel bilginin şirketin rekabet pozisyonunu zayıflatmış sonucuna ulaşmışlardır. Ünal (2010) TFRS 8'in finansal raporlamaya etkilerini araştırmış ve bu bilgileri kullanarak yatırım yapan finansal bilgi kullanıcıları doğru kararı vererek finansal sistemin işlerliğine katkı yapacağını savunmuştur. Bekçi ve ark. (2013), TFRS 8 faaliyet bölümleri standardını inşaat sektöründe uygulamış, TFRS 8'in inşaat sektöründe uygulanabilirliğini tespit etmiştir. Özdemir (2015) bankalardaki bölümsel raporlama uygulamalarının TFRS 8 faaliyet bölümleri standardı çerçevesinde incelenmesinde, bankalardaki farklı bölümsel raporlama uygulamalarını ortak bir paydada birleştiren, bir bölümsel raporlama önerisi ortaya konulmuştur ve sektörde konunun tartışmaya açılarak, bölümsel raporlamada temelde bir uygulama birliği sağlanması hususunda farkındalık yaratılması hedeflenmiştir. İbiş ve Tutcu (2017) TFRS 8'in eğitim sektöründe uygulanabilirliğinin analiz etmişler, Türkiye'de eğitim kurumlarında TFRS'lere göre hazırlanacak finansal raporlarda TFRS 8 Faaliyet Bölümleri standardını uygulamanın yararlı olacağı ve TFRS 8 Faaliyet Bölümleri standardının uygulanması için finansal raporlarda niteliksel özelliklerin (anlaşılabilirlik, ihtiyaca uygunluk, güvenilirlik ve karşılaştırılabilirlik) hayata geçirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

4. Fenerbahçe Spor Kulübü'nde TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı Uygulaması

Dört büyük spor kulübü olarak adlandırılan Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Trabzonspor kulüpleri futbol, basketbol, voleybol, su topu, yüzme, atletizm, binicilik, boks, judo, yelken, tenis gibi birçok spor organizasyonunda faaliyetlerine devam eden ve bu faaliyetlerden dolayı hasılat elde eden, buna karşılık giderlere katlanan ve halka açık teşkilatlanmış şirket konumundadırlar. Spor kulübü şirketlerinin, finansal raporlarını hazırlarken uymak zorunda olduğu raporlama standartlarından birisi de TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardıdır. Spor kulübü şirketlerinin, Kamuoyu Aydınlatma Platformu'nda yer alan geçmiş dört hesap dönemine ait Finansal Raporları, Faaliyet Bölümleri Standardı uygulaması açısından incelendiğinde, Galatasaray, Fenerbahçe ve Trabzonspor kulüplerinin faaliyet bölümlerini, Futbol Faaliyeti ve Mağazacılık Faaliyeti şeklinde bölümlere ayırdığı, Beşiktaş kulübünün ise Futbol Faaliyeti, Mağazacılık Faaliyeti ve TV İletişim Faaliyeti olarak bölümlere ayırdığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, Türk Spor Kulüpleri'nde TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardının spor kulüplerimizdeki mevcut uygulamasından farklı bir bakış açısıyla uygulanabilirliğinin analizini yapmak için, Fenerbahçe Spor Kulübü finansal raporları ele alınmıştır. Bu spor kulübünün seçilmesinin sebebi gerek profesyonel gerekse olimpiik branşlarda ulusal/uluslararası düzeyde önemli sportif faaliyetlerde bulunması, tüm branşlarda yatırımları ve gelir kalemlerinin olmasıdır.

Finansal tabloların sunuluş amacı; işletmenin finansal durumu, finansal performansı ve nakit akışları hakkında geniş bir kullanıcı kitlesine ekonomik kararlar alırken faydalı olacak bilgi sağlamak, şeffaf ve sunulan tüm dönemler açısından karşılaştırılabilir nitelikte olmak ve faydasını aşmayan bir maliyetle elde edilebilecek yüksek kalitede bilgiler içermesini sağlamaktır. Finansal tablolar ayrıca, yöneticilerin kendilerine emanet edilen kaynakları nasıl kullandığının sonuçlarını gösterir (TMS 1 m.9 ve TFRS 1 m.1).

Finansal tabloların sunuluş amaçları dikkate alındığında, kulüplerin faaliyetleri; futbol faaliyetleri ve mağazacılık faaliyetleri şeklinde bölümlenmeli ve bu şekilde finansal tablo kullanıcılarına şeffaf bilgi

sağlamalıdır. Finansal tablo kullanıcıları, kuruluş amacı spor branşlarında faaliyette bulunmak olan spor kulüplerinin, spor branşlarıyla ilgili harcamalarını, gelirlerini, sportif başarı ve performanslarını bilmek ve bu bilgilerden hareketle yönetim performansı, karlılık, gelecekteki nakit akışları, borç ödeme gücü ve hisse performansı konularında alacağı kararların isabet derecesini artırmak isterler. Bu sebeplerle, kullanıcılar açısından daha yararlı olacağı düşünülen bir anlayışla spor kulüplerinin faaliyet bölümleri, spor branşları esas alınarak yapılacaktır.

Çalışmamızda, Fenerbahçe A.Ş.'ne ait finansal raporlara ilişkin alternatif bölümsel raporlama önerisi, TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardında tanımlanan adımlar izlenerek ortaya konulacaktır. **Birinci adımda**, standart çerçevesinde faaliyetlere ilişkin karar almaya yetkili kişi belirlenecek, **ikinci adımda**, faaliyet bölümleri belirlenecek, **üçüncü adımda** TFRS 8 Faaliyet Bölümleri standardında yer alan birleştirme kriterleri göz önüne alınarak birleştirme işlemi gerçekleştirilecek ve **dördüncü adımda** faaliyet bölümlerine göre raporlama yapılacaktır.

Fenerbahçe A.Ş.'nin spor branşlarının faaliyetlerine ait finansal veriler; Kamuoyu Aydınlatma Platformu (KAP)'nda yayınlanan **finansal tablolar ve ekleriyle**, kulüp resmi sitelerinde ve kulüp televizyon kanallarında dönemsel olarak her branşa ilişkin idari ve mali konuların görüldüğü, bütçe görüşmelerinin yapıldığı **divan kurulu tutanaklarından** elde edilmiştir.

1. Adım Faaliyetlere İlişkin Karar Almaya Yetkili Mercinin Belirlenmesi

TFRS 8 Faaliyet Bölümleri standardının ilgili maddesinde belirtilen kurallardan birisi, bir işletmede faaliyetlere ilişkin karar almaya yetkili mercii belirlenmesidir. Bir faaliyet bölümünde, işletmenin bütünü ve faaliyet bölümü ile ilgili karar alıcıya karşı sorumlu olan bir bölüm yöneticisi vardır. Bölüm yöneticileri; kendi bölümüne ilişkin faaliyetleri, bölümle ilgili mali sonuçları, gelecekle ilgili tahminleri ve planları, karar almaya yetkili yöneticiyle paylaşmak ve tartışmak zorundadırlar. Bölüm yöneticisi ile kastedilen bir unvan değil bir işlevdir (Ünal, 2010: 55). Bu işlevi yerine getiren bir kişi ya da kişilerden oluşan bir ekip de olabilir. Bu kişi ya da kişiler bir işletmenin faaliyet bölümlerine ilişkin kaynak tahsisinin yapılması ve bu bölümlerin performansının değerlendirilmesi işlevini yerine getirirler. Bu işlevi yerine getiren kişi ya da kişilerin unvanları işletmeden işletmeye değişiklik gösterebilir. Bu kişi ya da kişiler, örneğin, icra kurulu başkanı (CEO), işletmenin faaliyetlerini yürütmekle sorumlu yönetici, yürütmeden sorumlu yöneticiler grubu olabilir (Güngörmüş ve Uyar, 2009: 82).

Fenerbahçe Spor Kulübü'nde genel kurul, kulübün en yetkili karar organıdır. Genel kurulun kaç üyeden oluşacağı ve üyelerin belirlenme yöntemleri tüzüklerinde yer alır. Kulübe kayıtlı üyelerin dışında, genel kurula üye seçilemez. Genel kurul, tüzükte belirtilen zamanda yönetim kurulunun çağrısı üzerine toplanır. Olağan genel kurul toplantılarının en geç üç yılda bir yapılması zorunludur (Gençlik ve Spor Kulüpleri Yönetmeliği, m.7).

Fenerbahçe Spor Kulübü'nün uluslararası finansal raporlama standartlarına göre hazırlanmış yıllık konsolide finansal tablolarını dipnotları ile birlikte, bunlara ilişkin bağımsız denetim kuruluşu tarafından hazırlanan denetim raporlarını irdelemek, incelemek yönetim kurulunun görevidir. Yönetim kuruluna başkanlık eden ve spor kulüplerinde faaliyetlere ilişkin karar almaya yetkili mercii yönetim kurulu başkanlarıdır. Ayrıca her branşın şube sorumlusu yer almaktadır.

2. Adım: Faaliyet Bölümlerinin Belirlenmesi

Faaliyet bölümü, işletmenin hasılat elde edebildiği ve harcama yapabildiği işletme faaliyetinde bulunan, faaliyet sonuçlarının karar almaya yetkili merci tarafından gözden geçirildiği ve hakkında ayrı finansal bilgilerin bulunduğu işletme kısımlarıdır (TFRS 8, m.5). Bir işletme, işletme faaliyetlerinin farklı yollardan sunulduğu raporlar oluşturabilir. İşletmenin faaliyetlere ilişkin karar almaya yetkili mercinin, birden fazla bölüme ilişkin bilgi setini kullanması durumunda; her bir kısmın faaliyetlerinin niteliği, bunlar için sorumlu yöneticilerin varlığı ve yönetim kuruluna sunulan bilgi gibi faktörleri içeren diğer faktörler işletmenin faaliyet bölümlerini oluşturan tek bir bileşenler grubunu tanımlayabilir (TFRS 8, m.5-8). Ayrıca, yönetimin bölüme ilişkin bilgilerin finansal tablo kullanıcıları için faydalı olacağına inanması durumunda, yukarıdaki sayısal alt sınırdan herhangi birini karşılamayan faaliyet bölümleri raporlanabilir bölümler olarak değerlendirilebilir ve bunlara ilişkin ayrı olarak açıklanabilir (TFRS 8, m.12). Fenerbahçe futbol kulübünün faaliyette bulunduğu sportif faaliyetleri; futbol, futbol altyapı,

basketbol erkek, basketbol kadın voleybol erkek, voleybol kadın, yüzme, yelken, su topu, kürek, boks, güreş, judo, tenis, atletizm ve e-spor. Fenerbahçe Kulübünün tüm branşlarda elde ettikleri hasılat, dönem kar/zararları ve toplam varlıkları **Tablo 1**'te verilmiştir.

Tablo 1: Faaliyetlerin Hasılat, Kar/Zarar, Varlık Bilgileri

Faaliyetler	Hasılat (Milyon ₺)	Hasılat İçindeki Payı (%)	Kar/Zarar	Kar/Zarar İçindeki Payı (%)	Varlıklar	Varlıklar İçindeki Payı (%)
Futbol	394,873	53,81	(181,85)	66,16	787,499	59,96
Futbol Altyapı	23,293	3,17	(32,5)	11,82	44,3	3,37
Basketbol Erkek	102,44	13,96	(27)	9,82	212	16,14
Basketbol Kadın	23,25	3,16	(4,1)	1,49	36	2,74
Voleybol Erkek	8,5	1,15	(2,65)	0,96	12,5	0,95
Voleybol Kadın	11,5	1,56	1,13	0,41	15,75	1,19
Yüzme	10,12	1,37	(4,27)	1,55	16,37	1,24
Yelken	5,29	0,72	2	0,72	11,5	0,87
Su Topu	4,4	0,59	(3,18)	1,15	6,38	0,48
Kürek	5,17	0,7	(2,78)	1,01	13,75	1,04
Boks	7,35	1	(4,13)	1,5	15,35	1,16
Güreş	8,26	1,12	(4,53)	1,64	14,67	1,11
Judo	5,1	0,69	(1,1)	0,4	8,28	0,63
Tenis	6,25	0,85	(1,46)	0,53	14,35	1,09
Atletizm	13,69	1,86	(7,37)	2,68	22,63	1,72
E-Spor	1	0,001	-	-	-	-
Mağazacılık	103,310	14,07	0,94	0,0003	82	6,24
TOPLAM	733,796	%100	(274,842)	%100	1.313,329	%100

Tablo 1'te Fenerbahçe Spor Kulübü'nün faaliyette bulunduğu spor branşlarına ve mağazacılık faaliyetlerine ilişkin hasılat, kar/zarar, varlıklarına ilişkin tutarlara ve oranlara yer verilmiştir. Futbol ülkemizde ve dünyada en çok izleyici kitlesine sahip, en fazla yatırım yapılan ve spor ekonomisinden en çok pay alan spor branşıdır. Bu sebeple faaliyetlerin içinde de en çok hasılat elde ettiği, en fazla zarara ve varlıklara sahip spor branşının futbol olarak görülmesi olağandır.

Fenerbahçe'nin futbol branşında son yıllarda gösterdiği başarısızlıklar, özellikler futbol kulüplerinin en çok gelir elde ettiği organizasyonlardan biri olan UEFA Şampiyonlar Ligi'ne katılım hakkı elde edememesi ve kur farkından dolayı oyunculara ödenen maaşların yükselmesi futbol faaliyetlerinden ciddi miktarda zarar etmiştir. Fenerbahçe erkek ve bayan basketbol takımı Avrupa'nın basketbolda en önemli organizasyonu olan Euroleague'de son 4 yılda önemli başarılarla imza atmış ve yatırımlarını da bu doğrultuda artırmıştır. Ancak basketbol şubesine yaptığı yatırımlar, organizasyonlardan elde edilen gelirlerden daha az olduğundan ve kur farkından dolayı her yıl zararı kademeli olarak artmaktadır. Fenerbahçe Spor Kulübü'nün kar ettiği branşların bayan voleybol ve yelken şubesi olduğu tabloda görülmektedir. Bayan voleybol takımının CEV Şampiyonlar Ligi'ndeki son 4 yılda gösterdiği sportif başarılar ve yelken şubesindeki sponsorluk gelirlerindeki artış (Doğuş Holding'le imzaladığı 4 yıllık sponsorluk anlaşması) karını artırmıştır. Faaliyette bulunduğu en önemli branşlardan atletizmde branşında, gelirleri doğrultusunda giderleri de artan Fenerbahçe'nin sadece Ramil'e ve Yasmani'ye ödediği yıllık maaşın yaklaşık 2 milyon TL'yi bulması atletizm branşına yaptığı yatırımın boyutunu göstermektedir.

Fenerbahçe'nin kar elde ettiği bir diğer faaliyet, mağazacılık faaliyetleridir. Mağazalar ve e-ticaret aracılığıyla lisanlı tekstil ürünlerini satarak her yıl kar elde eden kulübün sportif başarılarının yanında taraftar tutkusu da gelirlerini etkilemektedir. Yatırımlarını, başarılarına paralel olarak artıran Fenerbahçe'nin son yıllarda sponsorluk bulmada yaşadığı sıkıntılar ve sporcularına ödediği maaşların artması, zarar etmesine yol açmıştır.

Tüm dünyadan internet bağlantısı aracılığıyla oynanabilen, çeşitli ulusal ve uluslararası yarışlarla büyük organizasyonların düzenlendiği yeni bir dijital olarak spor alanı olarak bilinen e-spor, profesyonel takımlar bünyesinde resmi lig ve etkinliklerde oyun oynayarak hayatlarını kazandığı bir spor dalıdır.

Ülkemizde Gençlik ve Spor Bakanlığı – Spor Genel Müdürlüğü tarafından e-sporcu lisansı verilmekte, oyun oynayarak geçimini sağlayan kişiler profesyonel oyuncu olarak değerlendirilmektedir. Fenerbahçe Spor Kulübü de E-spor branşına 2017 yılında yatırımını yapmış ve yatırımlarına her yıl artırarak devam etmektedir.

3. Adım: Faaliyet Bölümlerinin Birleştirilmesi

Bölümlerin benzer ekonomik özelliklere sahip ve ürün ve hizmetlerin niteliği, üretim süreçlerinin niteliği, ürün ve hizmetleri için müşteri türü veya sınıfı, ürünleri dağıtmak veya hizmetleri sunmak üzere kullandıkları yöntemler uygulanabilir olması durumunda bankacılık, sigorta veya kamu hizmetleri gibi düzenleyici çevrenin niteliği açılarından benzerlik olması durumunda iki veya daha fazla faaliyet bölümü tek bir faaliyet bölümü olarak birleştirilebilir ve işletme her bir faaliyet bölümüne ilişkin bilgileri ayrı ayrı raporlar (TFRS 8, m.12).

İşletme, aşağıdaki sayısal alt sınırlarından herhangi birini karşılayan faaliyet bölümüne ilişkin bilgiyi ayrı raporlar (TFRS 8, m.13):

- İşletme dışı müşterilere yapılan satışlar ve bölümler arası satışlar veya transferlerde dahil olmak üzere, raporlanan hasılatının, işletme içi ve dışı tüm faaliyet bölümlerinin **toplam hasılatının %10'unu veya daha fazlasını oluşturması**,
- Raporlanan karının veya zararının mutlak tutarının, zarar bildirmemiş olan tüm faaliyet bölümlerinin birleştirilerek raporlanmış karının ve zarar bildirmiş olan tüm faaliyet bölümlerinin birleştirilerek **zararının, mutlak rakamlarla, %10'u veya daha fazlası olması**,
- Varlıklarının, tüm faaliyet bölümlerinin **toplam varlıklarının %10 veya daha fazlası olması**.

Çalışmamızda Fenerbahçe Spor Kulübü'nün faaliyet bölümlerinin birleştirilmesinde iki farklı öneri sunulmaktadır. Sunulan önerilere ilişkin göstergeler aşağıdaki **Tablo2** ve **Tablo 3**'te verilmiştir.

Tablo 2: Öneri 1

Faaliyetler	Toplam Hasılat (Milyon ₺)	Toplam Hasılat İçindeki Pay (%)	Toplam Kar/Zarar (Milyon ₺)	Toplam Kar/Zarar İçindeki Pay (%)	Toplam Varlıklar (Milyon ₺)	Toplam Varlıklar İçindeki Pay(%)
Futbol Faaliyetleri(Futbol + Futbol Altyapı)	418,166	56,98	(214,35)	77,98	831,799	63,33
Salon Sporları (Basketbol + Voleybol)	145,69	19,93	(32,62)	12,68	276,25	21,02
Olimpik Branşlar (Su Topu + Yüzme Yelken + Kürek Boks + Judo + Güreş +Atletizm + Tenis)	66,63	8,9	(28,82)	11,18	123,28	9,34
E-Spor	1	0,001	-	-	-	
Mağazacılık Faaliyetleri	103,310	14,07	0,948	0,0003	82	6,25
TOPLAM	733,796	%100	(274,842)	%100	1313,329	%100

Tablo 2'de Fenerbahçe A.Ş.'nin faaliyet bölümlerine birleştirme işlemi yapılmıştır. Futbol ve altyapı faaliyetleri, futbol faaliyetleri olarak birleştirilmiştir. Salon sporlarının (basketbol ve voleybol) bölüm birleştirilmesi ve olimpik branşların (su topu, yelken, kürek ve yüzme, boks, güreş, judo, atletizm) ise IOC (Internatitonal Olympic Committee)'nin öngördüğü spor branşlarının kategorize edilmesine uygun olarak yapılmıştır.

Faaliyet bölümlerinde yapılan birleştirme işlemi sonucu, toplam hasılat içindeki payı futbol faaliyetlerinde %56,98, salon sporlarında %19,93, olimpiik branşlarda %8,9, E-sporda %0,001 ve mağazacılık faaliyetlerinde %14,07 olduğu görülmektedir. Toplam kar/zarar içindeki pay futbol faaliyetlerinde %77,98, salon sporlarında %12,68, olimpiik branşlar%11,18, mağazacılık faaliyetlerinde %0,0003 ve toplam varlıklar içindeki payın bütün branşlarda sırasıyla %63,33,%21,02,%9,34,%6,25 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Standardın ilgili maddesinde 10'luk sayısal alt sınırlarından *herhangi birini* karşılayan faaliyet bölümüne ilişkin bilgiyi ayrı raporlar ifadesine daha önce yer vermiştik. **Tablo 2**'de görüldüğü üzere birleştirilen faaliyet bölümlerinin (Futbol Faaliyetleri, Salon Sporları, Olimpiik Branşlar) hasılat, kar/zarar veya toplam varlıklarından herhangi biri %10'luk alt sınırı karşıladığından yapılan birleştirme işlemi raporlamaya uygundur.

Tablo 3: Öneri 2

Faaliyetler	Toplam Hasılat (Milyon ₺)	Toplam Hasılat İçindeki Pay (%)	Toplam Kar/Zarar (Milyon ₺)	Toplam Kar/Zarar İçindeki Pay (%)	Toplam Varlıklar (Milyon ₺)	Toplam Varlıklar İçindeki Pay (%)
Profesyonel Faaliyetler(Futbol + Futbol Altyapı)	418,166	56,98	(214,35)	77,99	831,799	63,33
Amatör Branşlar (Basketbol + Voleybol +Su Topu + Yüzme Yelken + Kürek Boks + Judo + Güreş +Atletizm + Tenis)	212,32	28,93	(61,44)	22,35	399,53	30,42
E-Spor	1	0,0001	-	-		
Mağazacılık Faaliyetleri	103,310	14,07	0,948	0,0003	82	6,25
TOPLAM	733,796	%100	(274,842)	%100	1313,329	%100

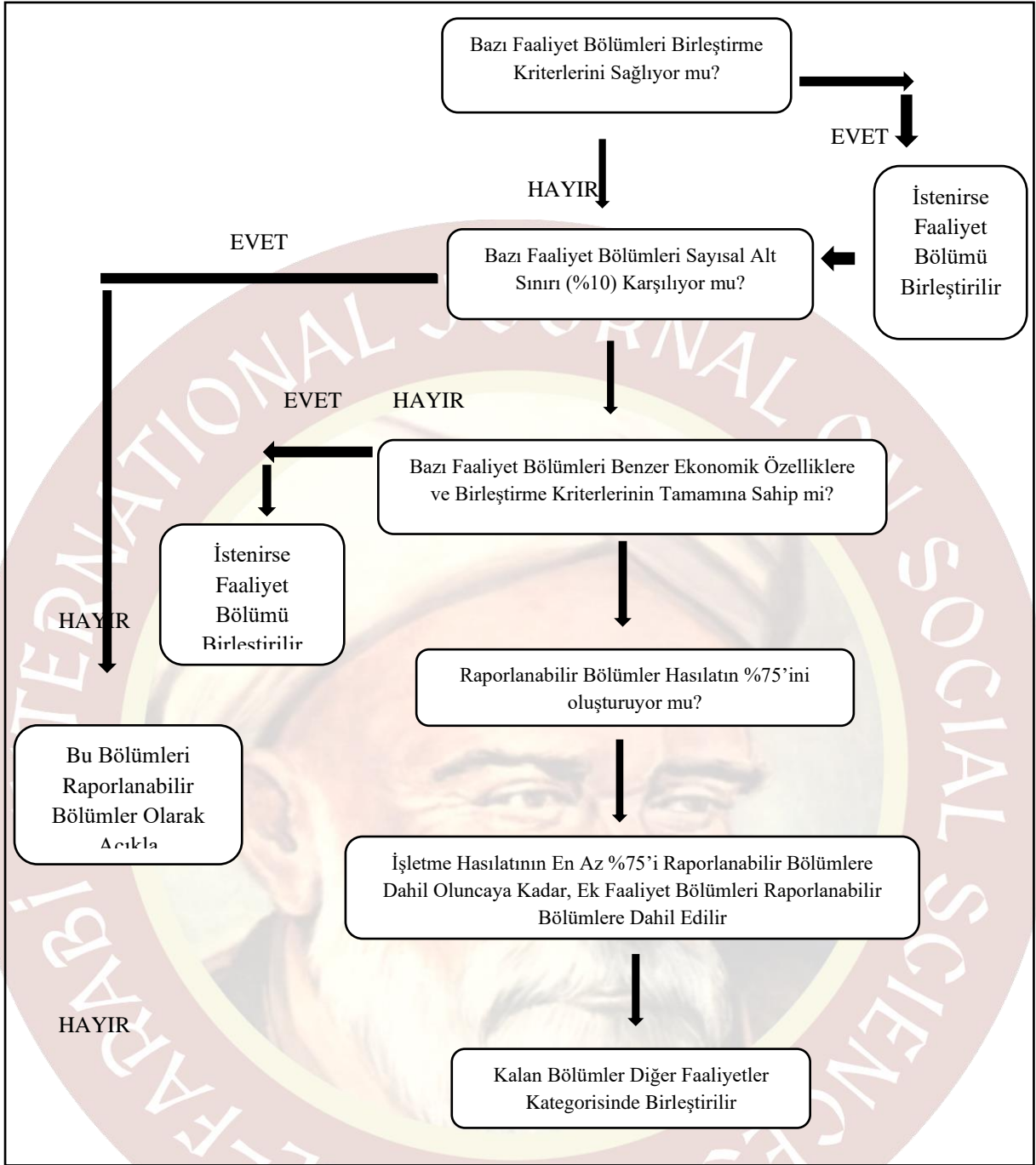
Tablo 3'te Fenerbahçe Spor Kulübü'nün faaliyet bölümleri birleştirme işlemi yapılmıştır. Profesyonel faaliyetler, futbol ve altyapı faaliyetleri olarak birleştirilmiş diğer branşlar ise amatör branşlar olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Bölümlendirmenin, profesyonel faaliyetler ve amatör branşlar olarak yapılmasının sebebi kulüplerin ana faaliyet konusunun futbol olarak şirketleşmesidir.

Faaliyet bölümlerinde yapılan birleştirme işlemi sonucu, toplam hasılat içindeki payı futbol faaliyetlerinde %56,98, amatör branşlarda %28,93, E-sporda %0,0001, ve mağazacılık faaliyetlerinde %14,07 olduğu görülmektedir. Aynı şekilde toplam kar/zarar içindeki pay futbol faaliyetlerinde %77,99, amatör branşlarda %61,44, mağazacılık faaliyetlerinde %0,0003 ve toplam varlıklar içindeki payın bütün branşlarda sırasıyla %63,33, %30,02, ve %6,25 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

TFRS 8 m. 13'te 10'luk sayısal alt sınırlarından *herhangi birini* karşılayan faaliyet bölümüne ilişkin bilgiyi ayrı raporlar ifadesine daha önce yer vermiştik. **Tablo 4**'de görüldüğü üzere birleştirilen faaliyet bölümlerinin (Futbol Faaliyetleri, Amatör Branşlar) hasılat, kar/zarar veya toplam varlıklarından herhangi biri %10'luk alt sınırı karşıladığından yapılan birleştirme işlemi raporlamaya uygundur.

Faaliyet bölümleri tarafından raporlanan toplam dış hasılatın işletmenin hasılatının yüzde 75'inden düşük olması durumunda, işletme hasılatının en az yüzde 75'i raporlanabilir bölümlere dahil oluncaya kadar, ek faaliyet bölümleri, raporlanabilir bölüm olarak tanımlanır (TFRS 8 m. 15). Bu durumu bir şekil yardımıyla açıklayalım;

Şekil 1: Faaliyet Raporlarının Belirlenmesi

Kaynak: Ernest and Young, (2018). Segment Reporting, s.83.

Şekil 8'de faaliyet raporlarının nasıl belirleneceği ne dair adımlar verilmiştir. Şekilde görülen (Raporlanabilir Bölümler Hasılatın %75'ini oluşturuyor mu?) adımı gerçekleşmiyorsa aşağıdaki Tablo 4'da gösterilen şekilde uygulama yapılır.

Tablo 4: Ek Faaliyet Bölümü Belirleme (Örnek)

FAALİYETLER	BÖLÜM HASILATLARI %
A	65
B	9
C	6
D	8
E	7
F	5

Tablo 4'da işletmenin bölümlerinden yalnızca **A bölümünün** hasılatı %65 ile %10 sayısal alt sınırını sağladığı görülmektedir. İşletmenin faaliyet bölümleri raporlaması yapabilmeye için raporlanabilir bölümlerin hasılatının işletme hasılatının en az%75'ini oluşturması gerekmektedir. Tablo 1'deki örnek işletmede diğer bölümler %10 sayısal alt sınırı sağlamasa da bazılarının raporlanabilir bölüm olarak tanımlanması gerekmektedir. Örneğin, karar vermeye yetkili mercii **E ve F bölümlerinin** birleştirme kriterlerinin çoğunluğunu sağladığını düşünerek bu iki bölümü birleştirme (%12) kararı vermiştir. Bu durumda işletmenin faaliyet bölümleri raporlamasının yapılması mümkün olmaktadır (%65+%12=%77).

Çalışmamızda önerilen **Tablo 4**'de ve **Tablo 5**'de; bölümlendirilen faaliyetlerin hasılat, kar/zarar veya varlıklarından herhangi birisi %10'luk sınırı sağladığından **Şekil 8**'de (raporlanabilir bölümler hasılatın %75'ini oluşturuyor mu?) adınına ve **Tablo 6**'da anlatılan işlemlere gerek kalmamıştır.

4. Adım: Faaliyet Bölümlerinin Raporlanması

TFRS 8 faaliyet bölümleri raporlarında her bir raporlanabilir bölüm için; işletme dışı müşterilerden elde edilen hasılatlar, aynı işletmenin diğer faaliyet bölümleri ile işlemlerinden elde edilen hasılatlar, faiz geliri, faiz gideri, amortisman ve itfa payları, önemli gelir ve gider kalemleri, işletmenin; özkaynak yöntemi ile muhasebeleştirilen iştiraklerin ve iş ortaklıklarının kâr ve ya zararında bulunan payı, vergi gideri veya geliri ve amortisman ve itfa payları dışında önemli nakit dışı kalemlerin yer almasını istemektedir (TFRS 8, m.23).

Kulüpler, faaliyetlere ilişkin karar almaya yetkili mercii bölüm performansını değerlendirirken ve kaynakların nasıl tahsis edileceğine karar verirken, faaliyet bölümünün kâr veya zararının, bölüm varlıklarının veya borçlarının sadece tek bir ölçümünü kullanıyorsa; bölüm kâr veya zararı, varlıkları ve borçları bu ölçüme göre raporlanır. İşletmenin faaliyetlere ilişkin karar almaya yetkili mercii faaliyet bölümünün kâr veya zararı, bölüm varlıkları veya borçları için birden fazla ölçüm kullanıyorsa, raporlanan ölçümler; yönetimin, işletmenin finansal tablolarında karşılık gelen tutarların ölçümünde kullanılanlar ile en uyumlu ölçüm ilkelerine göre belirlendiğine inandığı ölçümler olmalıdır.

Kulüplerin raporladıkları tablolarda, raporlanabilir bölümlerin hasılatının toplamının işletme hasılatı ile mutabakatını, raporlanabilir bölümlerin kar veya zarar tutarlarının toplamının, vergi giderinden (vergi gelirinden) ve durdurulan faaliyetlerden önce işletme kar veya zararı ile raporlanabilir bölümlerin varlıkları toplamının işletme varlıkları ile mutabakatını, raporlanabilir bölümlerin borçları toplamının işletme borçları ile mutabakatını, açıklanan bilginin diğer her önemli kalemi için raporlanabilir bölümlerin tutarlarının toplamının, işletme için bu tutarlara karşılık gelen tutar ile mutabakatını sağlamalıdır.

Ayrıca kulüpler, her bir ürün ve hizmet veya her bir benzer ürün ve hizmetler grubu için dış müşterilerden elde edilen hasılatı raporlar. Raporlanan hasılat tutarları, işletmenin finansal tablolarını hazırlamak üzere kullanılan finansal bilgilere dayanır. Son olarak coğrafi bölgelere ilişkin bilgi olmadığı için coğrafi bölümlere yapılamamaktadır. Aşağıdaki **Tablo 5**'de ve **Tablo 6**'de Fenerbahçe Spor Kulübü'nün faaliyet bölümlerine ilişkin finansal durum tablosu ve kar zarar tablosu yer almaktadır.

Tablo 5: Finansal Durum Tablosu

Bölüm Varlıkları	
Futbol Faaliyetleri	
813.799.000	
Salon Sporları	
276.250.000	
Olimpik Branşlar	
123.280.000	
Mağazacılık Faaliyetleri	
82.000.000	
E-Spor	--
Toplam	
1.313.329.000	
Bağlı ortaklıklara yapılan sermaye yatırımları (231.000.000)	
Bölümler arası düzeltmeler ve sınıflandırmalar (55.000.000)	
Konsolide Finansal Tablolara Göre Toplam Varlıklar	
1.027.329.000	
Bölüm Yükümlülükleri	
Futbol Faaliyetleri	
1.198.930.000	
Salon Sporları	
350.250.000	
Olimpik Branşlar	
175.000.000	
Mağazacılık Faaliyetleri	
57.00.000	
E-Spor	
Toplam	
Bölümler arası düzeltmeler ve sınıflandırmalar (55.000.000)	
Konsolide Finansal Tablolara Göre Toplam Yükümlülükler	
1.726.180.000	

Tablo 5’de Fenerbahçe Spor Kulübü’nün faaliyet bölümlerine ait Finansal Durum Tablosu verilmiştir. Finansal durum tablosu, kulübün KAP’ta yayınladığı faaliyet bölümleri raporlamasına uygun formatta oluşturulmuştur. Tabloda verilen bilgiler **Öneri 1’de**; futbol faaliyetleri (futbol ve altyapı faaliyetleri), salon sporları faaliyetleri (basketbol ve voleybol) olimpik branş faaliyetleri (su topu, yelken, kürek ve yüzme, boks, güreş, judo, atletizm) ve mağazacılık faaliyetleri şeklinde dört faaliyet bölümü olarak oluşturulmuştur. Finansal durum tablosunun öneri 1’e göre hazırlanma gerekçesi sonuç kısmında açıklanmıştır.

Tablo 6: Kar veya Zarar Tablosu

	Futbol Faaliyetleri	Salon Sporları	Olimpik Branşlar	Mağazacılık Faaliyetleri	E-Spor
Hasılat	418.166.000	145.690.000		66.630.000	
103.310.000	-				
Satışların Maliyeti	(465.750.000)	(172.850.000)		(110.000.000)	
(56.629.000)	-				
Brüt Kar/Zarar					
Genel Yönetim Giderleri	(17.500.000)	(3.135.000)		(440.000)	
(37.248.000)	-				
Pazarlama Giderleri	(2.250.000)	(1.125.000)		(225.000)	
(9.475.000)	-				
Esas Faal. Gelir/Gider	(2.775.000)	(750.000)		(319.000)	
2.125.000	-				
Yatırım Faal. Gelir/Gider	--				
Esas Faal. Karı/Zararı	(70.109.000)	(32.170.000)		(44.354.000)	
2.083.000	-				
Yatırım Faaliyetlerinden Gelirler	-	-		-	
41.000	-	-		-	
Yatırım Faaliyetlerinden Giderler	-	-		-	
(19.000)	-	-		-	
Fin. Gid. Öncesi Faal. Karı/Zararı					
2.105.000					
Finansman Geliri	64.000.000	41.680.000		24.370.000	
5.569.000	-				
Finansman Gider	(175.000.000)	(72.480.000)		(41.740.000)	
(6.351.000)	-				
Sürdürülen Faaliyetler	(157,109.000)	(47.970.000)		(26.984.000)	1.323.00
-					
Vergi Öncesi Karı/Zararı					
Dönem Vergi Geliri/Gider	(57.241.000)	(15.350.000)		(1.836.000)	(375.000)
-					
Dönem Net Karı/Zararı	(214.350.000)	(32.620.000)		(28.820.000)	948.000
-					

Tablo 6'da Fenerbahçe Spor Kulübü'nün faaliyet bölümlerine ait Kar veya zarar tablosu verilmiştir. Kar veya zarar tablosu, kulübün KAP'ta yayınladığı faaliyet bölümleri raporlamasına uygun formatta oluşturulmuştur. Tabloda verilen bilgiler **Öneri 1**'de; futbol faaliyetleri (futbol ve altyapı faaliyetleri), salon sporları faaliyetleri (basketbol ve voleybol) olimpik branş faaliyetleri (su topu, yelken, kürek ve yüzme, boks, güreş, judo, atletizm) ve mağazacılık faaliyetleri şeklinde dört faaliyet bölümü olarak oluşturulmuştur. Kar veya zarar tablosunun **Öneri 1**'e göre hazırlanma gerekçesi sonuç kısmında açıklanmıştır.

Yukarıda verilen finansal durum tablosu ve kar veya zarar tablosu incelendiğinde en çok varlık, yükümlülük, hasılat ve kar/zararın, en fazla yatırımın yapıldığı futbol branşına ait olduğu görülmektedir. **Tablo 5**'de verilen bölüm yükümlülükleri ver **Tablo 6**'de verilen finansman giderlerinin kaynağı finansal borçlardır. Toplam finansal borçların %70'i kısa vadeli borçlardan oluşmaktadır. Banka kredilerine karşı teminat olarak gelecek yıllara ait gelirler temlik edilmiştir. Tablolar incelendiğinde en verimli faaliyet olarak spor branşlarından bağımsız faaliyet olan mağazacılık faaliyetleri olduğu

görülmektedir. E-spor branşına ilişkin finansal bilgiler henüz elde edilmediğinden, E-spor branşı sadece rakamsız şekilde tablolarda gösterilmiştir.

Finansal durum tablosunda bölüm yükümlülüklerin, bölüm varlıklarına göre daha fazla artış göstermesi ve kar veya zarar tablosunda, faaliyetlere ilişkin dönem net zararının ortaya çıkmasının ana sebebi olarak sportif başarısızlıklar ve TL'nin dolar ve avro karşısında ciddi değer kaybına uğramasıdır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Teknoloji, ulaşım, haberleşme vb. alanlardaki gelişmeler ile yatırımcıların desteklediği küresel piyasalar, işletmeleri bir yandan kaçınılmaz bir rekabet ortamında faaliyette bulunmak zorunda bırakırken bir yandan da farklı demografik özelliklere ve satın alma davranışlarına sahip müşterilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek farklı ürün ve hizmetlerle farklı pazarlarda faaliyette bulunma fırsatı sunmaktadır. Bunun sonucu olarak, işletmelerde yatay ve dikey büyümeyi gündeme gelerek, müşterilere sundukları ürün ve hizmetlerin sayısını artıran, dünyanın farklı bölgelerinde ve farklı sektörlerde faaliyette bulunan, küreleşen işletmeler doğmuştur. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda fon gereksinimi artan işletmeler uygun koşullarda kredi kaynaklarına veya yatırımcı bulma çabalarına ağırlık vermişlerdir. Gerek kreditorler gerek mevcut ve potansiyel yatırımcılar kararlarını işletmelerin finansal raporlarında sunulan finansal bilgilere dayandırır. İşletmenin tamamına ait varlık, borç, gelir, gider rakamlarına yer verilen finansal raporlar işletme içi/dışı bilgi kullanıcılarının işletme ile ilgili sektörel, bölgesel ve ürün bazında performansını ve potansiyellerini keşfetme imkanı sağlamamakta, risk ve fırsatları anlama/ görme çabalarına engel olmakta, kısaca kreditorler ve yatırımcıların sağlıklı kararlar alabilmelerini zorlaştırmaktadır. Bu olumsuz tablo, işletmelerin faaliyette buldukları sektör, bölge ve ürün gruplarına göre belirledikleri faaliyet bölümleri bazında düzenleyip sunacakları mali tablolarla ortadan kalkacaktır.

TFRS8 Faaliyet Bölümleri Standardı, işletme tarafından sunulan finansal raporlardaki bilgilerin ihtiyaca uygunluğu ve gerçeğe uygun sunumu özelliklerini güçlendirmekte, bilgi kullanıcılarının işletmenin bölümleri hakkında gelişme olanakları, gelecekle ilgili beklentiler ve yatırım riskleri gibi konularda daha bilinçli yargılara varabilmeleri için bölümlere göre raporlama büyük önem kazanmaktadır.

TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardını uygulayan spor kulübü şirketleri olan Fenerbahçe Futbol A.Ş., Galatasaray Sportif Sınai ve Ticari Yatırımlar A.Ş., Beşiktaş Futbol Yatırımları Sanayi ve Ticaret A.Ş., Trabzonspor Sportif Yatırım ve Futbol İşletmeciliği Ticaret A.Ş.'nin finansal raporları incelendiğinde spor kulüplerinin bölümsel raporlamayı "futbol faaliyetleri" ve "mağazacılık faaliyetleri" başlıkları altında yaptıkları görülmektedir. Çalışmamızda Fenerbahçe Futbol A.Ş. 'nin finansal raporları faaliyet gösterdikleri spor branşları bazında incelenerek TFRS 8'e uygun, yeni bir bölümlenme ve raporlanma yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda Fenerbahçe Futbol A.Ş. finansal raporlarının incelemesi ve değerlendirmesi sonucunda TFRS 8 Faaliyet Bölümleri standardına uygun olarak **Tablo 2'**de ve **Tablo 3'**te gösterilen iki farklı finansal rapor seçeneği elde edilmiştir. Fenerbahçe Futbol A.Ş.'nin finansal raporlarında uygulanan mevcut faaliyet bölümlenmesi TFRS 8 prensiplerine uygun olmasına rağmen, çalışmamızda sunduğumuz **Öneri 1'de; futbol faaliyetleri** (futbol ve altyapı faaliyetleri), **salon sporları faaliyetleri** (basketbol ve voleybol) **olimpik branş faaliyetleri** (su topu, yelken, kürek ve yüzme, boks, güreş, judo, atletizm) ve **mağazacılık faaliyetleri** şeklinde **dört faaliyet bölümü**; **Öneri 2'de** ise **profesyonel faaliyetler**(futbol ve altyapı faaliyetleri), **amatör branşlar** (basketbol ve voleybol, su topu, yelken, kürek ve yüzme, boks, güreş, judo, atletizm) ve **mağazacılık faaliyetleri** şeklinde **üç faaliyet bölümü** şeklinde yapılmasıyla finansal raporlarda yer alan finansal bilginin *ihtiyaca uygunluğu ve gerçeğe uygun sunumunu* güçlendiğini söylemek mümkündür.

Fenerbahçe Spor Kulübü mali tablolarındaki TFRS 8 uygulaması standartta yer alan faaliyet bölümlenmesi tanımlamalarına uyumlu olmasına rağmen **Öneri 1**, faaliyet bölümlerine ilişkin daha ayrıntılı bilgi sağladığı gerekçesiyle raporlama kalitesini artırmakta, kurumsal yönetim anlayışı gereklerinin daha güçlü bir şekilde karşılanmasını desteklemekte, mali analizi kolaylaştırmakta, bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmakta ve kullanıcıların etkin karar almalarına yardımcı olmaktadır.

Teorik olarak her bir finansal bilgi kullanıcısı tam olarak bilgilendirildiğinde isabetli bir karar verecektir. İsbetli kararlar, piyasalarda krizlerin oluşmasını engelleyeceği gibi güven ortamının güçlenmesine ve her kesimin beklentilerini karşılayan güçlü piyasaların doğmasına neden olacak, spor kulüpleri ile kreditorler, yatırımcılar ve taraftarlar arasında daha sağlıklı ve güçlü ilişkilerin kurulması sağlanacaktır. Sonuç olarak TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı uygulamasında, oluşturulacak faaliyet bölümleri hem spor kulüplerimize hem de bilgi kullanıcıları açısından gittikçe önemli bir hale gelmekte, bu çerçevede İşletme paydaşlarının ihtiyacını karşılayacak bir faaliyet bölümlenmesi anlayışının geliştirilmesine de gereksinim günden güne artmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arsoy, P. A. (2007), “Bölümsel Raporlamada Yeni Bir Uygulama: IFRS 8”, **Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi**, Bursa.
- Alptürk, E. (2019), “Futbol Endüstrisi ve Kulüplerin Şirketleşme Gerçeği” <https://www.xing.com/communities/posts/futbol-enduestrisi-ve-kulueplerin-sirketlesme-gercegi-1007454526>, Erişim Tarihi: 01.04.2019
- Bekçi, İ., Tekşen, Ö. ve Çil, R. (2013), “TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı ve İnşaat Sektöründe Bir Uygulama”, **Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi**, 15(1), 123-152.
- Berger, P. G., Hann, R. N. and Piotroski, J. D. (2003), “The Impact Of SFAS No. 131 On Information and Monitoring”, **Journal of Accounting Research**, 41(2), 163–223.
- Berger, P., and Ofek, E. (1995), “Diversification’s Effect On Firm Value”, **Journal of Financial Economics**, 37(1), 39–65.
- Botosan, C. A., & Stanford, M. (2005), “Managers' Motives to With Hold Segment Disclosures and the Effect of SFAS No. 131 on Analysts' Information Environment”, **The Accounting Review**, 80(3), 751-772.
- Bugeja, M., Czerkowski, B., and Moran D. (2015), “The Impact of the Management Approach on Segment Reporting”, **Journal of Business Finance and Accounting**, 42(3-4), 310-366.
- Crawford, L., Extance, H., Helliard, C., and Power, D. (2012), “Operating segments: The usefulness of IFRS 8”, **Edinburgh: ICAS**.
- Deppe, L. and Omer, S. C. (2000), “Disclosing Disaggregated Information”, **Journal of Accountancy**, 190(3), 47-54.
- Edwards, P. and Smith, R. A. (1996), “Competitive Disadvantage and Voluntary Disclosures: The Case Of Segmental Reporting”, **British Accounting Review**, 28(2), 155-72.
- Ettredge, M., Kwon, S., Smith, D., and Zarowin, P. (2005), “The Impact of SFAS No. 131 Business Segment Data on The Market’s Ability To Anticipate Future Earnings”, **The Accounting Review**, 80(3), 773–804.
- Herrmann, D. and Thomas, W. B. (2000), “An Analysis of Segment Disclosures Under SFAS No. 131 and SFAS No. 14”, **Accounting Horizons**, 14(3), 287–302.
- Hope, O. K., Thomas, W., and Winterbotham, G. (2006), “The Impact of Nondisclosure of Geographic Segment Earnings On Earnings Predictability”, **Journal of Accounting, Auditing & Finance**, 21(3), 323–346.
- Hope, O. K., Kang, T., Thomas, W., and Vasvari, F. (2009), “The Effects of SFAS 131 Geographic Segment Disclosures By US Multinational Companies On The Valuation of Foreign Earnings”, **Journal of International Business Studies**, 40(3), 421–443.
- İbiş, C. ve Tutcu, B. (2017), “Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS) 8 Faaliyet Bölümleri Standardının Eğitim Sektöründe Uygulanabilirliğinin Analiz Edilmesi”, **Marmara İktisat Dergisi**, 1(2), 195-208.
- Kamu Gözetim Kurumu (KGK), TFRS 8 Faaliyet Bölümleri, Erişim Adresi: <https://kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/6538/TMS/TFRS-2017-Seti>, Erişim Tarihi: 21.04.2019
- Nichols, N. B., and Street, D. L. (2002), “LOB and Geographic Segment Disclosures: An Analysis of The Impact of IAS 14 Revised”, **Journal of International Accounting Auditing and Taxation**, 11(2), 91–113.
- Türkiye Olimpiyat Komitesi, <http://www.olimpiyatkomitesi.org.tr/>, Erişim Tarihi: 21.04.2019
- Ömürbek, V. ve Özdemir, O. (2008), “TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı Çerçevesinde Coğrafi Bölümlere Göre Finansal Raporlama: İMKB-100 Şirketlerinde Uygulanma Düzeyi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, (44), 199-211.

- Özdemir, S. (2015), “Bankalardaki Bölümsel Raporlama Uygulamalarının TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı Çerçevesinde İncelenmesi: Bir Uygulama Önerisi”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, (67), 23-36.
- Pablo, F. and Ricardo, R. (2015), “Segment Disclosures Under IFRS 8’s Management Approach: Has Segment Reporting Improved?”, **Spanish Journal of Finance and Accounting**, 44(2), 117-133.
- Paul, J. W. and James, A. L. (2005), “Does The Management Approach Contribute to Segment Reporting Transparency”, **Kelly School of Business**, 48(4), 303-310.
- Rennie, E. D. and Emmanuel, C. R. (1992), “Segmental Disclosure Practice: Thirteen Years On”, **Accounting and Business Research**, 22(86), 151-60.
- Resmi Gazete (2005), **Gençlik ve Spor Kulüpleri Yönetmeliği**, Sayı: 25869
- Street, D. L, Nichols, N. B. and Gray, S. J. (2000), “Segment Disclosures Under SFAS No. 131: Has Business Segment Reporting Improved?”, **Accounting Horizons**, 14(3), 259-85.
- Suaidan, M., Omari, A. and Abed, S. (2007), “The Segmental Information Disclosures in The Annual Reports Of The Jordanian Industrial Companies: A Filed Study”, **Commercial College for Scientific Research: Alexandria University**, 2(44), 1-48.
- Uyar, A. ve Güngörmüş, A. H. (2009), “İşletmelerde Bölümsel Raporlamanın TFRS 8 Faaliyet Bölümleri Standardı Çerçevesinde Uygulanması”, **Mali Çözüm Dergisi**, (94), 79-98.
- Ünal, O. (2010), “Bölümsel Raporlama ve Uluslararası Finansal Raporlama Standardı (UFRS) 8 Faaliyet Bölümleri Standardının Finansal Raporlamaya Etkileri”, **Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, 3(2), 48-69.
- Veron, N. (2007), “EU Adoption of the IFRS 8 Standard On Operating Segments”, **Note for the ECON Committee of the European Parliament, Bruegel Institute**, Bruegel, (21).
- Yetim, A. A. (2011), “**Sosyoloji ve Spor**”, 1. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara.

ECONOMIC ANALYSIS OF THE MEDICAL INDUSTRY IN TURKEY
TÜRKİYEDE MEDİKAL ENDÜSTRİNİN EKONOMİK ANALİZİ

Emine KILAVUZ¹
Hatice ERKEKOĞLU²

ABSTRACT

Healthcare industry is one of the fastest growing industries in the world and comprises hospitals, medical equipment and services, telemedicine, medical tourism and medical insurance. In this study, the medical industry in Turkey was analyzed using the industry's export and import data. The increase in Turkey's population and the number of hospital are increasing the demand for health industry in Turkey. But the medical device industry is mostly dependent on foreign and import-oriented structure. Trend analysis results show that the growth in imports is more than the growth in exports. On the other hand, Turkey is a country which has comparative advantages in medical tourism in the world. In order to increase the competitiveness and reduce the negative impact on foreign trade, Turkey should increase its investments in the medical industry.

Keywords: Medical Equipment, Export and Import, Healthcare Industry

ÖZET

Sağlık sektörü en hızlı büyüyen sektörlerden biridir ve hastaneler, tıbbi ekipman ve hizmetler, teletıp, sağlık turizmi ve sağlık sigortasını içermektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de medikal sektör, alt sektörlerin ihracat ve ithalat verileri kullanarak analiz edilmiştir. Türkiye'nin nüfusunun ve hastane yatak sayısının artması Türkiye'de sağlık sektörüne olan talebi arttırmaktadır. Ancak tıbbi cihaz endüstrisi çoğunlukla yabancı ve ithalat odaklı yapıya dayanmaktadır. Trend analizi sonuçları, ithalattaki büyümenin ihracattaki büyümeden daha fazla olduğunu göstermektedir. Öte yandan, Türkiye, dünyadaki medikal turizm açısından karşılaştırmalı üstünlükleri olan bir ülkedir. Rekabet edebilirliği artırmak ve dış ticaret üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için, Türkiye tıbbi sektördeki yatırımlarını arttırmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Tıbbi Cihazlar, İhracat ve İthalat, Sağlık Sektörü

1.Introduction

It is possible for an industry to gain significant competitiveness if the products produced are better than other countries in terms of price and quality. The dependence of a competitive industry on imports in production may adversely affect its competitiveness in the long run. Turkey's tourism industry is economically important and rapidly growing. The total contribution of Travel&Tourism to GDP generated in 2017 was 359.1 bn Turkish Liras (USD98.4bn) i.e 11.6% of the nation's GDP calculated by The World Travel & Tourism Council, supporting 2 million jobs, 7.4% of its total employment. The tourism industry in Turkey has various tourism typologies, like historic cities, culture, sea&sun, religious, gastronomy and more recently health tourism. Medical tourism is becoming popular in the world and is considered to be holding immense potential. By following this process, Turkey gaining momentum in the medical industry and is willing to provide a significant increase in production.

In the first part of this study, the importance of medical tourism for economic growth and development will be revealed. Medical tourism is now popular in the world and has high value-added production and creates employment in many areas. In the following section, the structure of medical industry will be discussed. The analysis of the medical industry in Turkey will be discussed in the final section. In the conclusion, a general evaluation and policy recommendations will be given.

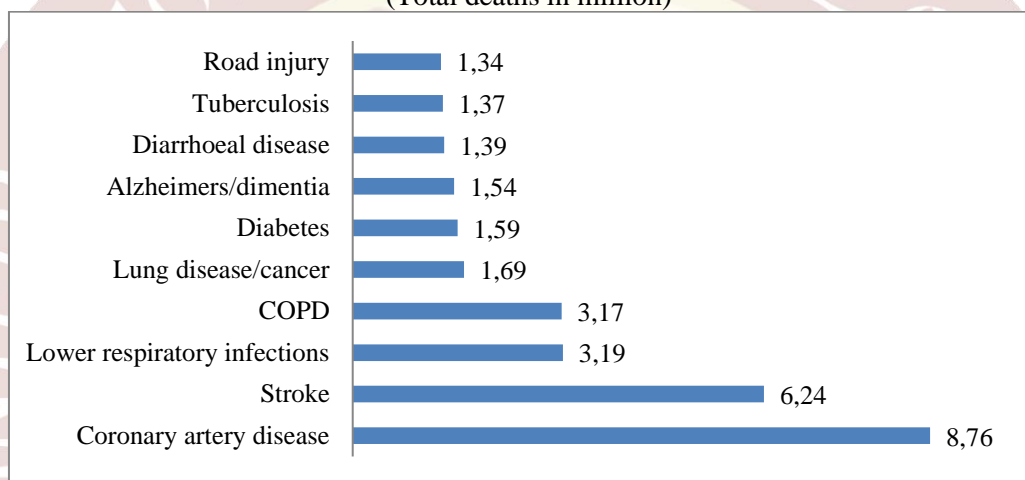
¹ Prof. Dr. Nuh Naci Yazgan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kayseri/Turkey, e-mail: ekilavuz@nny.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0001-9639-2368>

² Prof. Dr. Kayseri University, Faculty of Applied Sciences, Kayseri/Turkey, e-mail: haticeer@kayseri.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0002-9021-5843>

2. Increased Demand for Healthcare Industry

Life expectancy is the most important indicator of a community's health status. The average life expectancy increases especially in developed countries. In OECD countries, by the statistics in 2015, the average life expectancy for women is 83.1 years, while for men it is 77.9 years. Life expectancy is influenced by many factors besides the country's health systems. These include the effects of per capita health spending, smoking, obesity, education, air pollution, and many other socio-economic factors. As life expectancy increases, dementia and ischemic heart disease also increase in these countries (OECD, 2017). Aging populations and increasingly prevalent chronic diseases are the fundamental drivers creating demand for expansion of medical procedures and healthcare industry. Common chronic diseases are arthritis, cancer, stroke, heart attack, and obesity. Graph 1 shows the leading causes of death worldwide in 2015. Coronary artery disease and stroke are the most common. Early diagnosis is important and helpful in the treatment of chronic diseases. That is why it is thought that there will be great demand for medical technology products in the future (www.technofunc.com)

Graph 1: Leading Causes of Death Globally in 2015
(Total deaths in million)

Source: <https://blog.proclinical.com>

There are some cost-cutting technological developments in the treatment or prevention of chronic diseases. These technological developments include devices that constantly monitor health indicators and devices that auto-administer therapies. Consequently, individuals using high-speed internet and smart phones can manage their health needs with these devices. Mobile applications and devices are integrated with telemedicine and telehealth via the medical Internet of Things (mIoT). It is possible to access and analyze data through mIoT (Dimitrov, 2016). The increase in the demand for medical services in the world has led to an increase in health tourism.

Today, there is a tendency to medical tourism in the world. Several foreign tourists who want to get medical treatment along with tourism prefer medical treatment centers close to tourism destinations. It has been seen an increasing tourism demand for medical centers which have good infrastructure and are relatively inexpensive. Quality medical expertise and cost effectiveness have made some countries like India, Singapore, Thailand and Turkey one of the well-known places for medical tourism (Amiri and Safariolyaei, 2017; Kılavuz, 2018).

Medical tourism and health tourism are often used synonymously. However, health tourism is the tourism for spa and alternative treatments for healthy living. On the other hand, medical tourism encompasses primarily on medical procedures combined with travel and tourism (Whittaker, 2008). Health care and tourism industries are among the largest industries in the world. Medical tourism is becoming popular among world countries mainly for the following reasons. The high costs, lack of expertise and long waiting list at home, as well as new technology and skills in destination countries alongside reduced transport costs and internet marketing have all played a role. The rise of medical tourism emphasizes the privatization of health care, the growing dependence on technology, uneven access to health resources and the accelerated globalization of both health care and tourism. Many

countries such as India, Malaysia, Hungary, South Africa, Singapore and Turkey are among the countries that recognized in the medical tourism market. Therefore well-known health institutions are located close to the tourism regions of these countries.

Health tourism services are generally examined in three different categories (Republic of Turkey, Ministry of Health, 2012: 18):

- Services to improve health (spa, herbal therapy, massage, etc.),
- Services for treatment-medical tourism (cosmetic surgery, hearth surgery, eye surgery, cancer therapy, etc.),
- Rehabilitation services (dialysis, addiction programs, elderly care program).

According to the export-based growth hypothesis, international tourism increases the national income of the country both by increasing the competition between national firms and foreign tourism destinations and by increasing the competitiveness of national firms with economies of scale. As one of the world's largest economic sectors, tourism is shown to have accounted for 14.4% of global GDP and 313 million jobs, or 9.9% of total world employment in 2017 (wtcc.org, 2018). Tourism is an important source of income for the states as well as export-oriented growth in the world. Tourism-led growth occurs when tourism affects the overall economy with spillovers and other externalities (Oh, 2005). Consequently, it also reduces unemployment and poverty by increasing employment. The great advantage of tourism sector is that it tends to be labor intensive, so an increase in production is normally achieved by an increase in employment. The tourism sector which is a labor intensive sector is very important especially for the countries with unemployment problems (Akan et al., 2008). Because of its positive effects on foreign exchange earnings, income, employment and taxes, many governments support tourism sector (Chou, 2013). In short, the sector is a strategic sector due to its strong forward and backward links and has a positive impact on economic growth.

As a result, it can be said that health tourism, which is an important type of tourism sector, has very significant positive effects on the economy. On the one hand, it provides employment to especially qualified workers and on the other hand, it receives input from many sectors because of its high level backward linkage. Therefore, the rise in medical tourism has a positive multiplier effect on the medical industry and the economy (Kılavuz, 2018).

3. Medical or Health Service Industry

In addition to the increasing importance of medical tourism, it has begun to be analyzed in the medical industry in terms of competitiveness. Health industry or medical industry is an industry that provides goods and services to treat patients with healing, preventive, rehabilitative or palliative care. The industry is comprised of different players including hospitals, doctors, nursing homes, diagnostic laboratories, pharmacies, medical device manufactures and companies involved in the research, development, production and marketing of pharmaceuticals and biotechnology products. The health care industry or medical industry is one of the largest industries in the world. As mentioned earlier, the health industry is as important to the people in the world as it is to the national economies, and is one of the fastest growing industries in the world (www.technofunc.com).

The health industry plays an important role as the largest employer in the world economy, if we increase the number of people working in every industry around the world, the healthcare industry in many countries will have the highest employment growth among the industries. The health industry is fragmented and divided between many different companies and different players. No single firm/company has a sufficiently large share of the market to affect the direction or price level of the industry.

The medical devices industry has a wide range of products. Generally they are grouped into advanced technology products and traditional products. The first group products are specially designed for treatment and diagnostic use and have high R&D activities, clinical trials, and regulatory procedures. The other one covers such products as syringe, gauze, etc. Products in this industry include a wide range of materials from bandages to nanotechnology products. More traditional product markets have low-profit but a high business volume (West Mediterranean Development Agency, 2012). Medical devices

are now increasingly used in the diagnosis and treatment of diseases. Being innovation-friendly, this industry is in contact with many different sectors, and is open to innovations. The medical devices industry and the pharmaceutical industry are the most important components of the health system (Ankara Chamber of Industry, 2017).

Profitability in the medical devices industry depends on the competitiveness of the firms in the market and the market demand. The producers of the advanced medical devices that are usually produced as a result of innovation charge higher price, earn high profits and have monopoly power. However, the more competitive firms which produce conventional devices such as surgical gloves and other routine surgical supplies compete heavily on price and often need high sales volume of medical devices to be profitable (Medpac, 2017).

Medical industry does not have universally agreed upon classification. For financing and management purposes, the industry is typically divided into several areas. According to the United Nations International Standard Industrial Classification (ISIC) categorizes the medical industry in as following:

- Hospital Activities
- Medical and Dental Practice Activities
- Other human health activities

On the other hand The Global Industry Classification Standard (GICS) Health Care Sector (35) distinguishes the industry as two main groups:

I-Health Care Equipment& Services (3510)

- a) Health Care Equipment &Supplies (351010)
- b) Health Care Providers & Services (351020)
- c) Health Care Technology (351030)

II-Pharmaceuticals & Biotechnology& Life Sciences (3520)

- a) Biotechnology (352010)
- b) Pharmaceuticals (352020)
- c) Life Sciences Tools & Services (352030)

Key sectors of the healthcare industry can be broadly divided into the following four sub-segments which are composed of many sub-sectors (www.technofunc.com):

i- Health care services and facilities: Hospitals, Ambulatory health care services, Medical Practitioners & Healthcare Professionals.

ii- Medical devices, equipment and hospital supplies manufacturers: Electro-medical and electro therapeutic apparatuses, Surgical Instrument & Medical Instrument Manufacturing, Surgical appliances and supplies, Medical Device Manufacturing, Medical Instrument & Supply Manufacturing, Hospital Bed Manufacturing and Hospital Furniture Manufacturing etc., Dental equipment and supplies,

iii- Medical insurance, medical services and managed care: Health maintenance organizations (HMOs), health maintenance organizations (HMOs), surgical apparel manufacturing, home medical equipment rentals and medical case management services etc.

iv- Pharmaceuticals & Related Segments: Over-the-counter (OTC) drugs & drug stores, prescription drugs, biopharmaceutical drugs, generic drugs, vitamin & supplement manufacturing, health stores and eye glasses & contact lens stores etc.

The medical device industry producing inputs of the health industry is a sector with high added value. Besides, this industry is among the most dynamic sectors of economies since it is less affected by crises and employs qualified labor force.

Medical devices have an important role in the success of medical diagnosis and treatment services in hospitals and increase in overall efficiency (Ünal, 2016). Countries' efforts to reduce health spending and increasing competition in the medical device market have also changed the way medical device companies do business.

Key drivers and challenges for the general medical and surgical industry are given below:

- Technological Changes and Innovations
- Increased Household Income
- Aging Population
- Health Reforms
- Hospital Beds Per Capita
- Increased Labor Costs
- Inadequate Quality Staff and Medical Specialists
- Increased Capital Costs

Now the globalization of assistive healthcare industry, the latest technological developments and the standardization of various aspects of the industry facilitate the globalization of the health industry.

The medical device industry continues to grow every year thanks to medical technological advances. In order to combat diseases in the world and bring new health solutions, there are many medical device companies that continuously develop new medical technology. Here is a list of today’s biggest medical device companies based on their 2016 revenue is given in Table 1. The top medical device companies in the world are currently Johnson & Johnson, General Electric Co. (GE), Medtronic, Baxter International Inc. and Siemens Health. Medtronic Company was the first place with 2016 revenue. The company produces medical devices for diseases like “cardiovascular, diabetes, spinal and biologics, neuromodulation, surgery and cardiac rhythm disease.”

Table 1: Biggest Medical Device Companies Based on Their 2016 Revenue

Company name	Type of company (Country)	Medical devices	2016 revenue
1-Medtronic	Medical device company (USA)	Cardiovascular, diabetes, spinal and biologics, neuromodulation, surgery and cardiac rhythm disease	\$29.7bn
2-DePuy Synthes (Johnson&Johnson)	Biopharmaceutical, consumer goods and medical device giant (USA)	Orthopaedic, cardiovascular, diabetes, vision care and surgery	\$26.6bn
3-Fresenius (Medical Care)	Medical devices company (USA)	Key segments: Dialysis Services, Health Care products, Care Coordination	\$20.7bn
4-Philips (Healthcare)	Medical devices (USA)	Key segments: Diagnostic imaging segment, digital pathology sector	\$20.7bn
5-GE Healthcare	Medical device company (USA)	X-rays, ultrasound machines, incubators and CT image machines	\$19.1bn
6-Siemens (Healthineers)	Innovative healthcare provider (USA)	Medical imaging and diagnostics	\$16.5bn
7-Cardinal Health	Pharmaceutical and medical device products (USA)	Wound care, surgical, laboratory and home healthcare products	\$13.5bn
8-Stryker	Medical and surgical (MedSurg), and neurotechnology and spine (USA)	Orthopaedic devices such as mobile hospital beds and cast cutters	\$12.4bn
9-Becton Dickinson	Medical technology company (USA)	Medical devices, laboratory instruments and diagnostic products	\$12.1bn
10-Baxter International	Hemopatch, an advanced surgical patch and the generic vaccine Vancomycin (USA)	Renal diseases, haemophilia and immune disorders	\$10.6bn

Source: Ellis, May 30, 2018.

There are a lot of technological advances and innovation in medical devices industry. These developments cause the industry to grow and remain dynamic. As seen Table 1, in the United States, which is one of the leading countries in the medical device industry in the world, it is estimated that the revenue of this industry for the year 2017 will be 155 billion dollars. A number of medical device jobs exist specifically within the industry, mostly concern engineering and manufacturing areas. These are; Quality assurance (QA) and regulatory affairs, quality control (QC), R&D design, validation,

manufacturing, field engineering (Ellis, June 28, 2017). Jobs in the medical device industry are generally similar to pharmaceutical and biotechnology jobs. However, there are some differences depending on the type of medical device.

4. Medical Industry in Turkey

As in the world, healthcare is an important industry for Turkey both in terms of revenue and employment. For this purpose, medical industry should create a good medical industry infrastructure with qualified and high quality domestic medical products as well as qualified workforce. Turkish medical devices and supplies industry is a fast developing industry in Turkey, and the number of manufacturers in the industry has increased as well. At present, the industry manufactures a lot of medical equipment ranging from the simplest disposables to the most complicated medical equipments. They offer diverse products such as medical and surgical instruments and appliances, wadding, gauze, bandages, medical disposables, syringes, needle and catheters, ophthalmic instruments, dental instruments, laboratory diagnostics, wound closure equipments, etc. (Republic of Turkey, Ministry of Trade). On the other hand, the medical device industry is mostly dependent on foreign and import-oriented structure. Domestic companies, especially those producing with traditional technology, are in a weak position against international companies that have adopted technology and innovation. In the 10th Development Plan, it is stated that the domestic production and export capabilities will be increased in the medical device and medical equipment industry. In recent years, R & D, market entry, project-based sector-oriented incentives are among the strengths of the sector. The investment incentives of the Ministry of Economy, "Medical instruments, precision and optical instruments and clock manufacturing" are among the priority investment topics (Ünal, 2016).

Unfortunately, almost 85% of the medical devices and supplies that are used in the health field are imported products. These are used in diagnostic and therapeutic applications and consumables constitute all the inputs of a hospital other than drugs and fixtures. In other words, Turkey is a net importer in medical devices and equipment market. In the field of health, that expensive and new technologies are used day by day, this dependency will continue and to be transferred billions of dollars to foreign countries every year. This situation will delay the development of medical industry which can be able to get important foreign exchange earnings (Republic of Turkey, Ministry of Development, Nov 2014). Medical equipment industry in Turkey (technology of medicine) has not reached a sufficient level of production and research. Traditional products are mostly produced in the industry, and advanced technology products are also produced at a limited level. However, it is seen that domestic production is mainly composed of R & D oriented products and low technological content (Ankara Chamber of Industry, 2017). The inadequacy of local producers' work in the R & D field causes market demands to be met with imports. The number of firms in Turkey and the market share in this industry in terms of new production capacity are increasing. The following products are produced. Operating tables and lamps - anesthesia devices - gynecological tables - surgical aspirators, oxygen delivery devices, X-ray devices, syringes, needles, elastic bandages, gauze and cotton steam and dry air sterilizers, blood-retrieving seats, cushions, patient beds -dental units, dental repair materials, surgical instruments, drainage, stents, catheters and sondoles, medical gas systems, stone crushing devices, blood and blood products, removal kits, orthopedic prostheses, orthopedic repair devices, medical masks, surgical gloves, blood storage cabinets, bio carriers, defibrillator, serum sets, stainless steel products. Turkey, as can be seen from Table 2 gives the foreign trade deficit in the medical industry. Production is still far behind the total need.

Table 2: Turkey Medical Sector Production and Trade (USD millions)

	2016	2017	2018 (est.)	2019 (est.)
Total Local Production	838	768	836	955
Total Exports	445	429	494	550
Total Imports	2,222	1,945	1,933	1,950
Imports from the USA	445	398	386	351
Total Market Size*	2,620	2,284	2,275	2,355

*total market size = (total local production + imports) - exports

Source: export.gov.

There are about 1000 manufacturers, 2000 importing company and 45000 dealers in the medical device and disposables market in Turkey. Local manufacturers primarily manufacture disposables, surgical tools, stents, prosthetics and hospital furniture. In general, all major categories of medical equipment are present in the market both in private and public hospitals. At this point, they seek state-of-the-art and innovative medical equipment and solutions.

The sub-industries where the firms are concentrated can be classified in three groups (Economist Online, Jan 9, 2019):

- Orthopedic devices, prosthetic teeth, dental fittings and artificial nec.
- Syringe, needle catheter, cannula and so on.
- Surgical, dental or veterinary furniture.

The competitiveness of domestic producers with imported products is often at risk due to general production problems. Domestic companies, especially those producing with traditional technology are in a weak position against technologically, international companies that have adopted innovation. There is an oligopoly structure in the high value-added advanced technological activity world-wide. The competition structure of the medical industry is not high because of financial constraints, import pressures, oligopolistic structure in the industry, and inadequacy of the credit companies. Having an import-dependent structure of the industry has a negative effect on the current account deficit in Turkish economy. Despite the increasing incentives for the industry in recent years, it is seen that innovation-oriented activities such as patents and utility models remain low. Also, the level of benefiting from investment incentives is not at the desired level. The frequent changes in legislation, the late payments in tenders are among the weaknesses of the industry (Republic of Turkey, Official Newspaper, Jun 7, 2011).

The industry targets in Turkey (Ankara Chamber of Industry, 21-22):

- \$ 2 billion in exports in 2018, \$ 5 billion in exports in 2023,
- To reduce its consumption of medical equipment, which is 85% outsourced, to 20% in 2018.
- To reach the capacity to meet domestic production by 30% in 2023,
- Elimination of structural defects in the health industry and improvement of information communication infrastructure,
- Focusing on supplying single-use consumables with domestic production and preparing software programs for advanced technology devices,
- Opening, encouraging and supporting centers for biotechnology subtitles,
- The country becomes a regional power and reference center for the production of medical consumables, software programs and biotechnological studies,
- Detection and suggestions should be made.

While the total export revenue per kilogram of Turkey is around 1.5 dollars, the export price of medical products reaches to thousand dollars per kilogram and even higher in some products. Therefore, value-added of this sector is very high. The medical device market in Turkey is 3 billion dollars (Üslü, Dec 4, 2017). There are approximately 1000 producers, 2300 importers and up to 700 manufacturers operating mainly in İstanbul, Ankara, İzmir, Samsun, Adana and Konya. Turkey imports advanced medical equipment and devices which include pre-screening and diagnostic devices, advanced point-of-care devices, surgical devices, cancer treatment devices, surgical devices using robotics technologies, implants, etc. (Republic of Turkey, Ministry of Health, Nov, 2015).

The 2017-2021 Action Plans (Republic of Turkey, Ministry of Health, May 2017) includes the following recommendations for the development and competitiveness of the medical device industry:

- Product safety measures for imported medical devices should be increased.
- After-sales service responsibilities should be increased.
- By removing inventory of domestic medical devices and materials, dependence should be reduced.
- Organized industrial zones for medical devices should be established.
- "Medical Device Exporters' Association" should be established on medical devices.
- Increased international cooperation and transition to high technology medical devices in domestic production should be accelerated.
- Support for the establishment of accredited testing laboratories.

Table 3: Trade Performance HS: Exports and Imports of Turkey-90 Optical, Photo, Technical, Medical, etc. Apparatus (2016, in USD Thousands)

Industry	Exports in value	Imports in value	Net trade in value	Growth of exports in value (% p.a.)	Growth of imports net trade in value (% p.a.)	Net Trade (X-M) / (X+M)*100
9000 All industries in sector 90	709395	4632030	-3922635	0.5	2.33	-73.4
9012 Microscopes other than optical microscopes; diffraction apparatus	759	5686	-4927	0	0	-76.5
9018 Electro-medical apparatus (electro-cardiographs, infra-red ray app, syringes, dental)	175823	946491	-770668	0.12	0.48	-68.7
9019 Mechano-therapy appliance (artif resp, massage app, ozone/oxygen)	13608	87853	-74245	0.01	0.04	-73.2
9020 Other breathing appliance & gas masks	2536	12178	-9642	0	0.01	-65.5
9021 Orthopaedic appliance (crutch/surgical belts & truss)	82071	442954	-360883	0.06	0.22	-68.7
9022 Apparatus based on the use of X-rays/of alpha, beta/gamma radiations	10977	248577	-237600	0.01	0.13	-91.5

Source: <https://tradecompetitivenessmap.intracen.org/TPIC.aspx>

Turkish medical devices manufacturers comply with international procedures, quality and safety standards such as the GMP (Good Manufacturing Practices), GHP (Good Health Practices), ISO standards and CE mark of the European Union. Table 3 shows the exports and imports of Turkish medical devices and supplies industry (HS. 9018, 9019, 9020, 9021, 9022). These industries fulfill domestic demand for some products and also export. In 2016, approximately \$ 285 million of exports have been made and a significant portion of this export has been realized by the sub-sector, “Medical, Surgical, Dental or Veterinary Instruments and Instruments” worth \$ 175.8 million. “Orthopedic appliances, splints and other fracture appliances and hearing aids” industry exported \$ 82 million and while “mechano-therapy appliances” sub-sector exported \$ 13.6 million in the same year. But the value of net exports which is simply obtained by subtracting imports from exports, was -3.9 billion dollar for all industries in industry 90. As seen in Table 3, the net trade has a negative value in all sub-sectors. The growth of imports in the sector 90 is greater than export and the import of Electro-medical apparatus (electro-cardiographs, infra-red ray app, syringes, dental) sector has the highest growth rate with 0.48%.

Turkey exports various medical devices and disposables to alot of countries throughout the world. Turkish major export markets are China, Germany, Holland, France, Syria, Azerbaijan, Turkish Republic of Northern Cyprus, Georgia, USA, Iraq, UK, Italy, Iran, Spain, S. Arabia, Egypt, Ukraine, Belgium, Hong Kong and India. Turkey's production and export of medical devices continues to increase. In addition, it is also expected to increase the proportion of more technologically sophisticated products (Republic of Turkey, Ministry of Trade). Table 4 depicts the exports and imports of Turkey-90 “Optical, photo, technical, medical, etc. apparatus” for leading partners in 2016. Germany’s share in total imports of this sector is 18.17% and net trade is -85.7%. Turkey gave the net trade deficit against trading partners except Azerbaijan in 2016 and the total trade deficit for this industry is \$ -3.9 billion.

Table 4: Trade Performance HS: Exports and Imports of Turkey - 90 Optical, Photo, Technical, Medical, etc Apparatus (2016, in USD Thousands)

Rank	Leading partners	Exports in value	Imports in value	Net trade in value	Exports as a share of total exports (%)	Imports as a share of total imports (%)	Exports as a share of world exports (%)	Imports as a share of world imports (%)	Growth of exports in value (% p.a.)	Growth of imports in value (% p.a.)	Net Trade (X-M) / (X+M) *100
	World	709 395	4 632 030	-3 922 635	0.50	2.330	0.13	0.87	6	3	-73.4
1	Germany	64 714	841 659	-776 945	9.12	18.170	0.01	0.16	5	4	-85.7
2	Azerbaijan	49 477	28	49 449	6.97		0.01		4	5	99.9
3	China	46 085	597 911	-551 826	6.50	12.910	0.01	0.11	34	7	-85.7
4	Free Zones	32 882	36 488	-3 606	4.64	0.790	0.01	0.01	24	0	-5.2
5	France	32 026	232 178	-200 152	4.51	5.010	0.01	0.04	-3	-6	-75.8

Source: <https://tradecompetitivenessmap.intracen.org/TPIC.aspx>

Table 5 depicts the exports and imports of Turkey-30 “Pharmaceutical products” for selected sectors in 2016. The value of the industry’s net exports is \$ -3.4 billion and shows that Turkey is net importer. The industry’s share in national imports is 2.12% which is very high. Only net trade for sub-sector 3005 “Dressings packaged for medical use” is positive. Sub-sector 3002 has negative net trade value but on the other hand, the growth of the sector’s exports is 50%. The net trade of “Pharmaceutical goods, specified sterile products sutures, laminaria, blood-grouping industry” is -71.2 percent.

Table 5: Trade Performance HS: Exports and Imports of Turkey-30 Pharmaceutical Products (2016, in USD Thousands)

Industry	Exports in value	Imports in value	Net trade in value	Exports as a share of total exports (%)	Imports as a share of total imports (%)	Exports as a share of world exports (%)	Imports as a share of world imports (%)	Growth of exports in value (% p.a.)	Growth of imports in value (% p.a.)	Net Trade (X-M) / (X+M) * 100
3000 All industries in sector 30	827,087	4,217,106	-3,390,019	0.580	2.12	0.170	0.79	6	1	-67.2
3004 Medicament mixtures (not 3002, 3005, 3006), put in dosage	588,334	2,610,766	-2,022,432	0.410	1.31	0.180	0.74	0	-1	-63.2
3002 Human & animal blood; antisera, vaccines, toxins, micro-organism culture	185,107	1,320,183	-1,135,076	0.130	0.66	0.130	0.92	50	8	-75.4
3005 Dressings packaged for medical use	23,863	19,649	4,214	0.020	0.01	0.330	0.26	-3	-6	9.7
3006 Pharmaceutical goods, specified sterile products sutures, laminaria,	21,600	128,311	-106,711	0.020	0.06	0.150	0.88	21	0	-71.2
3003 Medicament mixtures (not 3002, 3005, 3006) not in dosage	8,111	108,698	-100,587	0.010	0.05	0.060	0.8	5	0	-86.1
3001 Glands & extracts, secretions for organotherapeutic uses; heparin & its salts	72	29,499	-29,427	0.000	0.01	0.000	0.96	-43	12	-99.5

Source: <https://tradecompetitivenessmap.intracen.org/TPIC.aspx>

Table 6 shows the leading trade partners of Turkey for the sub-sector 30. In terms of export, the most important country is Republic of Korea. Switzerland, Iraq, and Slovenia are the other important importer countries which can not be ignored for Turkey's pharmaceutical products. On the other hand, Switzerland is net exporter for Turkey at pharmaceutical products.

Table 6: Trade Performance HS: Exports and Imports of Turkey - 30 Pharmaceutical Products (2016, in USD Thousands)

Rank	Leading partners	Exports in value	Imports in value	Net trade in value	Exports as a share of total exports (%)	Imports as a share of total imports (%)	Exports as a share of world exports (%)	Imports as a share of world imports (%)	Growth of exports in value (% p.a.)	Growth of imports in value (% p.a.)	Net Trade (X-M)/(X+M) * 100
	World	827 087	4 217 106	-3 390 019	0.580	2.120	0.1700	0.7900	6	1	-67.2
1	Republic of Korea	164 798	210 305	-45 507	19.930	4.990	0.0300	0.0400	36	43	-12.1
2	Switzerland	59 742	363 118	-303 376	7.220	8.610	0.0100	0.0700	9	-3	-71.7
3	Iraq	48 602	102	48 500	5.880		0.0100		-3	20	99.6
4	Free Zones	47 610	3 309	44 301	5.760	0.080	0.0100		31	2	87.0
5	Slovenia	28 791	4 725	24 066	3.480	0.110	0.0100		10	26	71.8

Source: <https://tradecompetitivenessmap.intracen.org>

Medical industry exports reached \$ 507.9 million in 2016 while it was \$ 108.7 million in 2006. The top 10 countries that Turkey exported the most medical exports in the past years are Germany, China, Iraq, the Netherlands, France, Azerbaijan, Syria, Italy, TRNC and USA (Medikal Akademi, Sep 25, 2017).

5. Trend Analysis Results

The number of private and state hospitals and also the bed capacity in Turkey has been increasing in recent years. This means that the expansion of Turkey's medical equipment market. As mentioned above, the medical device industry has a wide range of products. Turkey is poised to become one of the leading countries in the world in the field of medical tourism. Therefore, in order to increase the price competition in the medical industry, it is necessary to make cheap production in this industry and to reduce its dependence on imports. This means that the medical industry needs the cooperation of state, private industry and universities. The competitiveness of the industry will increase with the support of the state, the projects of the universities and the private industry investments. The following table shows that the import of medical industries has increased rapidly over time. The external dependence in the medical sector is not good in terms of competitiveness.

Table 7: Trend Analysis Results of Medical Sub Industries

Industry Codes	Export			Import		
	Trend Coefficient	P values	R ²	Trend Coefficient	P values	R ²
3005	0.042	0.000	0.846	0.159	0.000	0.925
3006	0.066	0.000	0.534	0.101	0.000	0.885
3407	0.098	0.000	0.788	0.154	0.000	0.896
401511	0.108	0.000	0.839	0.068	0.001	0.356
7017	0.101	0.000	0.880	0.297	0.000	0.907
370210	0.102	0.004	0.544	0.082	0.000	0.841
841920	0.098	0.000	0.745	0.086	0.000	0.728
9012	0.098	0.008	0.460	0.124	0.000	0.671
9018	0.065	0.000	0.946	0.094	0.000	0.923
9019	0.109	0.000	0.907	0.122	0.000	0.887
9020	0.124	0.000	0.799	0.113	0.000	0.844
9402	0.100	0.000	0.839	0.108	0.000	0.797

Note: The period of export and import are from 1989 to 2016 mostly. But the export periods of 401511, 370210, 9012 are from 1993, 2004 and 2003 to 2016 respectively.

Table 7 presents the trend analysis results for exports and imports of the above mentioned medical sectors. Accordingly, the results for the medical sector with the code 3005 show that exports increased by 4.2% and imports increased by 15.9%. Exports of the sector 7017 increased by 10.1% while imports increased by 29.7%. As seen from the Table, the percentage changes in imports are usually greater than the percentage change in export of medical sub-sectors discussed in Turkey. This shows an opportunity

for foreign investors in medical industry but on the other hand it represents the dependence on imports and foreign exchange outflow for Turkey.

6. Conclusion

Medical industry has become one of the world's largest industries both in terms of revenue and employment. Because the aging and growing populations, the increase in chronic diseases, advances in technology and other developments lead to increase in health care demand in the world. Medical tools and devices has been one of the leading sectors in terms of both production and foreign trade potential in recent years. In parallel with the development of the medical industry in the world, it is also one of the fastest growing industries in Turkey. There is also an increase in the number of firms operating in this industry. At present, the industry manufactures a lot of medical equipment ranging from the simplest disposables to the most complicated medical equipments. But, having an import-dependent structure of the industry has a negative effect on the current account deficit in Turkish economy.

Turkey has big domestic market in medical materials. Demand for medical products and health services are increasing due to reasons such as the population of 82 million, the increase in the number of state and private hospitals. Unfortunately the majority of increasing demand in this industry is met by imports. It means that the medical industry which is strategic industry in terms of development for Turkey is dependent on imports. That is why Turkey supports the investments for medical devices, the biomedical engineering which is closely related industry and research and development activities in medical products. It is aimed to increase international cooperation and accelerate the transition to advanced technology medical devices in domestic production. The government gives several incentives to develop the medical device industry and to increase competitiveness. Therefore, this industry is attractive for both domestic and foreign investors. On the other hand, the medical tourism in Turkey shows a significant development. The competitiveness of this sector is possible by reducing input costs. The competitiveness in medical sector will also have a positive impact on medical tourism. In terms of tourism, employment, economic growth, and external deficit, the medical industry in Turkey has a very important place, so the government should increase its support to this sector.

References

- Akan, Y., Işık, C., and Arslan, I., (2008), "The Impact of Tourism on Economic Growth: The Case of Turkey", *Journal of Tourism*. 2008, Vol. 9 Issue 2, p.47-69. https://www.researchgate.net/publication/228270513_The_Impact_of_Tourism_on_Economic_Growth_The_Case_of_Turkey. [accessed Oct 08, 2018]
- Amiri, M. and Safariolyaei, N. (Mar 2017), "Medical Tourism in India Current Scenario" *International Journal in Management and Social Science*, Vol.05 Issue-03, ISSN: 2321-1784, p.106-111.
- Ankara Chamber of Industry (ASO), Medikal Sektörü, <http://www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/2.pdf>. [accessed Oct 08, 2018]
- Chou, M.C. (2013), Does tourism development promote economic growth in transition countries? A panel data analysis, *Economic Modelling* 33, p.226-232.
- Dimitrov, D. V. (2016), "Medical Internet of Things and Big data in Healthcare" *Healthc.*,22(3,p.156-163. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4981575/>. [accessed Oct 08, 2018]
- Economist Online, (Jan 9, 2019), <https://www.ekonomist.com.tr/diger/tibbicihazlar-da-da-yerellesme-atagi-var.html>. [accessed Feb 10, 2019]
- Ellis, M. (May 30, 2018), The top 10 medical device companies, <https://www.proclinal.com/blogs/2018-5/the-top-10-medical-device-companies-2018>. [accessed May 30, 2018]
- Ellis, M. (Jun 28, 2017), What are the different types of medical device jobs?, <https://www.proclinal.com/blogs/2017-6/what-are-the-different-types-of-medical-device-jobs>. [accessed Jun 06, 2018]
- Export.gov., "Turkey - Medical Technology and Health IT", <https://www.export.gov/article?id=Turkey-Medical-Technology-and-Health-IT>. [accessed Oct 08, 2018]
- International Trade Centre, <https://tradecompetitivenessmap.intracen.org/TPIC.aspx>. [accessed Oct 08, 2018]
- Kılavuz, E. (2018), Medical Tourism Competition: The Case of Turkey, *International Journal of Health Management and Tourism*, 3(1), p.42-58.

- Medikal Akademi, (Sep 25, 2017), <https://www.medikalakademi.com.tr /medikalihracati-10-yildadorde-katlandi/>. [accessed Sep 12, 2018]
- Medpac.gov., (Jun 2017), Report to the Congress: Medicare and the Health Care Delivery System. http://www.medpac.gov/docs/default-source/reports/jun17_ch7.pdf?s_fvrnsn=0 Jun 17-ch7.pdf. [accessed Dec 20, 2018]
- OECD, (2017), www.oecd.org.
- Oh, C.O. (2005), The contribution of tourism development to economic growth in the Korean economy, *Tourism Management* 26, p.39-44.
- ProClinical, <https://blog.proclinical.com/what-are-the-leading-causes-of-death-in-the-world-and-can-they-be-cured>. [accessed Oct 08 2018]
- Republic of Turkey, Ministry of Trade, Medical Devices and Supplies, Turkey, <https://trade.gov.tr/data/5b8fd58313b8761f041fee92/ddd73a123ea691bbdc0be967359f2b20.pdf>. [accessed Oct 08, 2018]
- Republic of Turkey, Official Newspaper, (Jun 7, 2011), “Tıbbi Cihaz Yönetmeliği” Sayı 27957.
- Republic of Turkey, Ministry of Development, (Nov 2014), Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Sağlık Endüstrilerinde Yapısal Dönüşüm Programı Eylem Planı <http://www.seis.org.tr/docs/daha-cok-uretmeliyiz/eylem-planlari/saglik-endustrilerinde-yapisal-donusum-programi-eylem-planı.pdf>. [accessed Oct 08, 2018]
- Republic of Turkey, Ministry of Health (May 2017), Tıbbi Cihaz Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2017-2021).
- Republic of Turkey, Ministry of Health (Nov 2015). Türkiye Tıbbi Cihaz Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2016-2020).
- The Global Industry Classification Standard (GICS), <https://marketintelligence.spglobal.com/documents/products/GICS-Mapbook-Brochure.pdf>. [accessed Oct 08, 2018]
- Technofunc.com, <http://www.technofunc.com/index.php/domain-knowledge-2/health-care-industry>. [accessed Nov 29, 2018]
- Ünal, M. (2016), Tıbbi Cihaz Sektör Raporu, İzmir Ticaret Odası Ar&Ge Bülten 2016 Mayıs-Haziran Sektörel, http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6427_1480061130.pdf. [accessed May 25, 2018]
- Üslü, E. (Dec 12, 2017), “Medical sektöründen ithalata ikame ‘Mediclust’” <https://www.dunya.com/yurttan-haberler/medikal-sektorunden-ithalata-ikame-mediclust-haberi-384474>. [accessed Oct 08, 2018]
- West Mediterranean Development Agency (2012), Tıbbi ve Medikal Aletler Sektör Raporu, <https://www.baka.org.tr/uploads/1357649606TıBBi-VE-MEDİKALALET LER-SEKTOR-RAPORU-5ARALİK.pdf>. [accessed Oct 08, 2018]
- Whittaker, A. (Jul 2008), “Pleasure and pain: Medical travel in Asia” *Global Public Health*, 3(3), p.271-290.

İNTERNETTE KURUMSAL RAPORLAMA
BİST 100 ENDEKSİNDE İŞLEM GÖREN ŞİRKETLER ÜZERİNDE BİR İNCELEME
INTERNET CORPORATE REPORTING: AN INVESTIGATION ON COMPANIES PROCESSED
IN THE BIST 100 INDEX

Gülçin YILDIRIM¹
Tuğçe UZUN KOCAMIŞ²

ÖZET

İşletmeler tarafından finansal bilgilerin yayınlanmasında internetin küresel bir uygulama olarak benimsenmesi, dünya genelinde halka açık şirketler arasında yaygın olarak görülmektedir. İnternet, mevcut hissedarlarla sürekli iletişim kurabilmek ve potansiyel şirketleri çekebilmek amacıyla halka açık şirketler için yeni bir raporlama ortamı yaratmaktadır.

Türkiye’de şirketlerin çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim konularındaki performanslarını baz alan BIST Sürdürülebilirlik Endeksi, Borsa İstanbul’da işlem gören şirketlerin kurumsal sürdürülebilirlik konusundaki uygulamalarının artırılmasını amaçlamaktadır. BIST Sürdürülebilirlik Endeksine alınacak şirketler Ethical Investment Research Services Limited (EIRIS) tarafından değerlemeye tabi tutulmakta olup değerlemede tek kriter olarak kamuya açık bilgi ele alınmaktadır.

Çalışmamızda BIST 100 endeksinde yer alan fakat BİST Sürdürülebilirlik Endeksi ve değerlemeye tabi şirketler listesinde yer almayan 39 şirketin internet siteleri EIRIS değerlendirme çalışmasında dikkate alınacak kaynaklar açısından içerik analiz yöntemi ile analiz edilerek endeks kriterlerini karşılamaları amacıyla internet sitelerinde yayınlamaları gereken ilave bilgilerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Araştırma sonucunda çalışma kapsamındaki 39 şirketin internet siteleri üzerinden yatırımcılara ve ilgi duyanlara şirket hakkında genel bilgiler, ürün ve hizmetler, yatırımcı ilişkileri, insan kaynakları, kurumsal yönetim ve finansal sonuçlarına ilişkin bilgileri paylaştıkları, sürdürülebilirlik uygulamalarına ilişkin bilgi paylaşımının ise sınırlı düzeyde kaldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnternette Kurumsal Raporlama, Sürdürülebilirlik Endeksi, İçerik Analizi

ABSTRACT

The adoption of the internet as a global application for the publication of financial information by businesses is widely seen among publicly traded companies worldwide. The Internet creates a new reporting environment for publicly traded companies in order to constantly communicate with existing shareholders and attract potential companies.

BIST Sustainability Index which is based on environmental, social and corporate governance issues of the companies in Turkey, aims to increase the applications on corporate sustainability of the companies in Istanbul Stock Exchange. Companies to be taken into the BIST Sustainability Index are valued by Ethical Investment Research Services Limited (EIRIS) and public information is considered as the sole criterion for valuation.

In our study, the websites of 39 companies included in the BIST 100 index but not included in the BIST Sustainability Index and the list of companies subject to valuation are analyzed with the content analysis method in terms of the sources to be considered in the EIRIS valuation study and it is aimed to determine the additional information they need to publish on the websites in order to meet the index criteria. As a result of the study, it is determined that 39 companies in the scope of the study share information with investors and interested people about general information about the company, products and services, investor relations, human resources, corporate governance and financial results through websites and information about sustainability practices is limited.

Keywords: Enterprise Reporting on the Internet, Sustainability Index, Content Analysis

¹ Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi, E-mail: gulcin.yildirim@izu.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, E-mail: tugce.uzun@istanbul.edu.tr

1. GİRİŞ

Şirketlerin gönüllülük esasıyla kendilerini anlattıkları bir platform olarak internetten kurumsal raporlama son yıllarda yükselen bir ivme göstermiştir. Bu hızla büyüyen olgunun faydaları arasında, erişim kolaylığı, raporların basılması ve gönderilmesi ile ilgili maliyetlerin düşürülmesi ve verilerin hızlı karşılaştırılması ve analizi bulunmaktadır. Finansal bilgilerin internet üzerinden raporlanmasının diğer bir avantajı da şirketler arasında çok çeşitli raporlama uygulamaları oluşturan, zor veya hızlı kurallar veya yönergelere sahip olmamasıdır.

Bilgi teknolojisindeki gelişmelerle birlikte internetin daha yaygın kullanımı, sağladığı maliyet tasarrufu ve daha fazla sayıda kullanıcıya bilgiyi ulaştırması internette kurumsal raporlamanın yaygınlaşmasının temel nedenleridir. İnternet, şirketlerden bilgi kullanıcılarına doğru akan bilginin miktarını ve hızını artırmış, maliyetini düşürmüş, hem mali hem de mali olmayan bilgilere erişim kolaylığı getirmiştir. Kurumsal raporlar işletmelerin, faaliyetlerini ve bu faaliyetlerinin sonuçlarına ilişkin bilgileri paydaşlarına aktardıkları bir platformdur.

Son yıllarda ivme kazanan bir diğer uygulama ise Sürdürülebilirlik Raporlaması'dır. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yayımlanan sürdürülebilirlik raporlarının sayısında sürekli bir artış olmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz üzere internet teknolojisinin daha fazla kullanımı şirket yönetimlerine bilgiyi dağıtmanın alternatif bir yolunu sunmaktadır. Paydaşların sürdürülebilirlik konularında iletişim kurma talepleri ve şeffaflığın, raporlamanın ve hesap verebilirliğin stratejik önemi konularında şirketler üzerinde artan baskılar sonucu şirketler son yıllarda interneti sürdürülebilirlik raporlamaları ve iletişimi için alternatif bir araç olarak kullanmaya başlamıştır.

Bu bağlamda çalışma Borsa İstanbul (BİST) 100 endeksinde işlem gören ve Sürdürülebilirlik endeksinde ve değerlemeye tabi şirketler listesinde yer almayan 45 şirketin internet üzerinden yaptıkları kurumsal raporlama uygulamalarını içerik analizi yöntemi ile analiz ederek, bu şirketlerin endeks kriterlerini karşılamaları amacıyla web sitelerinde yayınlamaları gereken ilave bilgileri tespit etmeyi amaçlamaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Kurumsal Sürdürülebilirlik, ekonomik, çevresel ve sosyal faktörlerin kurumsal yönetim ilkeleri ile birlikte uzun vadeli değer yaratmak amacıyla şirket faaliyetlerine ve karar mekanizmalarına uyarlanması ve bu uyarlamadan kaynaklanabilecek risklerin yönetilmesidir. Kurumsal sürdürülebilirlik, potansiyel yatırımcıları çekmek isteyen şirketler açısından önemli fırsatlar içermektedir (Çıtak ve Ersoy 2016: 43-57). Bu bölümde konuya ilişkin yapılan bazı çalışmalara yer verilmektedir.

Momany ve Al-Shorman (2006) 2004 yılında Amman borsası ilk pazarda yer alan Ürdün şirketlerinin internetten yayınladıkları finansal raporları incelemişlerdir. Araştırma kapsamında yer alan şirketlerin % 45'inin internet sitelerinin mevcut olduğu, bu şirketlerden % 70'inin internet sitelerinden finansal bilgilerini açıkladığı tespit edilmiştir. Ayrıca, şirketlerin % 31,5'u kapsamlı mali tablo seti hakkında bilgiler, diğerleri kısmi (% 15,8) veya özet (% 52,7) finansal sonuçları vurgulamışlardır. Genel olarak, yapılan araştırmanın sonuçları web sitelerinde finansal bilgi rapor eden şirketlerin büyüklük, mülkiyet ve uluslararası yatırımcı sayısı bakımından web tabanlı olmayan şirketlerden daha iyi durumda olduklarını ortaya koymuştur (Momany ve Al-Shorman 2006: 127-139).

Bir başka çalışma Mısır borsasında yer alan şirketlerin kurumsal internet raporlama düzeyini etkileyebilecek potansiyel faktörleri incelemektedir. Mısırlı şirketler tarafından web sitelerinde yayınlanan bilgilerin incelenmesine yönelik içerik analizi ve internet raporlamasındaki belirleyicileri incelemek için sıradan en küçük kareler çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda Mısırlı şirketlerin yüzde 56'sının kendi web sitelerinde önemli miktarda bilgi paylaştıkları tespit edilmiştir. Buna ek olarak, makale bazı finansal özelliklerin şirketlerin internetten raporlama derecesinin çeşitliliğini açıkladığını bulgular. Özellikle, karlılık, yabancı yatırımcılar ve faaliyet gösterilen sektör Mısır şirketlerinin web sitelerinde yayınlanan bilgilerin miktar ve sunum biçimlendirmesinin belirleyicileridir. Bununla birlikte, şirket büyüklüğü, kaldıraç, likidite ve denetçi boyutu gibi diğer unsurlar kurumsal internet raporlama uygulamaları üzerinde etki yaratmamaktadır (Aly, Simon ve Hussainey 2009: 188-202).

Bozcuk (2012) tarafından yapılan çalışmada İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında (İMKB) yer alan tüm şirketlerin web siteleri İnternette Finansal Raporlamanın gelişmişliğini araştırmak ve şirketlere özgü sürücülerini açıklamak amacıyla analiz edilmiştir. Çok değişkenli regresyon analizi çerçevesinde ölçülen büyüklük, denetçi ve kurumsal yönetim etkilerinin İnternette Finansal Raporlamanın gelişmişliğini etkilediği sonucunu ortaya çıkmıştır. Çalışmanın diğer bir bulgusu da analizin küçük ve büyük şirketler için ayrı regresyonlar uygulayarak genişletildiğinde bu etkilerin sadece büyük şirketler için geçerli olduğudur (Bozcuk 2012: 786-800).

Boubaker, Lakhal ve Nekhili (2012) tarafından Fransa'da web tabanlı kurumsal açıklamanın kapsamını incelemek amacıyla yapılan çalışmada kurumsal bilgiyi yaymak için internet kullanımının analiz edilmesi ve açıklama endeksleri seti geliştirilmesi amaçlanmıştır. 2005'te Fransa'da halka açık 529 şirket verileri betimsel analiz yöntemi ile analize tabi tutulmuştur. Çalışma Fransız şirketlerinin mevcut bilgiyi yaymak için internet kullandıklarını göstermiştir. Ayrıca, büyük ölçekli şirketlerin, denetime tabi tutulan şirketlerin, dağınık bir sahiplik yapısına sahip şirketlerin, tahvil veya hisse senedi ihraç eden şirketlerin ve teknoloji şirketlerinin, hissedarlarına bilgi ifşa etmek için webi yoğun bir şekilde kullandıkları sonucu ortaya konmuştur (Boubaker, Lakhal ve Nekhili 2012: 126-155).

Ürdün'de internet üzerinden finansal raporlamanın durumunu incelemek üzere Momany, Al-Malkawi ve Mahdy (2014) tarafından yapılan çalışmada Amman Borsası'nda işlem gören 127 şirket incelenmiştir. İşletme büyüklüğü, finansal kaldıraç, hisse yapısı gibi şirkete özgü bazı özelliklerin şirketleri muadillerinden ayırt edebileceği ve finansal sektörün sanayi ve hizmetler sektörlerine kıyasla bilgiyi yaymak için internet kullanımında daha ileri olduğu çalışma sonuçları olarak belirtilmektedir (Momany, Al-Malkawi ve Mahdy 2014: 158-174).

İnternette kurumsal raporlama uygulamalarını etkileyen unsurları tespit etmek amacıyla Türkiye'de yapılan çalışmada 2011 yılının sonu itibariyle BIST-100 (Borsa İstanbul-100) endeksinde yer alan 92 şirketin internet siteleri 2012 yılında içerik analizi yöntemi ile analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda araştırma kapsamındaki şirketlerin %97'sinin kurumsal internet sitelerinde, büyük bir ölçüde bilgi paylaşımında buldukları sonucuna ulaşılmıştır (Özsözgün Çalışkan ve Güler 2014: 251-274).

Bangladeş'de borsada işlem gören şirketler üzerine içerik analizi yöntemiyle yapılan araştırma kapsamında Dhaka Borsasında (DSE) kayıtlı 98 şirketin web siteleri incelenmiştir. Sonuçlar, genel olarak Bangladeş'teki şirketlerin şirket genel görünümü, ürün ve hizmetler, yatırımcı ilişkileri, yönetim ve insan kaynakları, kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal yönetim ve finansal konularda rapor sunduğunu ortaya koymaktadır (Mitra, Hossain ve Mazumder 2017: 25-30).

Mısır Borsası'na kayıtlı finansal olmayan şirketler üzerine internette kurumsal raporlama uygulamalarının yapısı ve belirleyicileri hakkında yapılan araştırma keşifsel bilgi sağlamıştır. Web sitelerini değerlendirmek amacıyla açıklama endeksi metodu kullanılmıştır. Uygulanan endeks üç ana kriter içermektedir: içerik, kullanıcı desteği ve sunum. Elde edilen sonuçlar, 172 şirketin ankete katıldığını, 120'sinin erişilebilir web sitelerinin bulunduğunu göstermektedir. 70 şirket çevrimiçi finansal bilgi sağlamaktadır. Bu bulgular, Mısır borsasına kayıtlı ve internette kurumsal raporlama uygulamaları yapan şirket sayısının, gelişmiş ülkelerdeki meslektaşlarıyla karşılaştırıldığında halen düşük olduğunu göstermektedir (Ahmed, Burton ve Dunne 2017: 35-60).

3. BİST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİ

BIST Sürdürülebilirlik Endeksi, Türkiye'de sürdürülebilirlik konusundaki farkındalığın artırılması ve Borsa İstanbul'da işlem gören ve kurumsal sürdürülebilirlik performansları üst seviyede olan şirketlerin yer alacağı bir endeks oluşturulması amacıyla ortaya çıkmıştır (Özsözgün Çalışkan ve Güler 2013: 57-84).

Sürdürülebilirlik raporu, şirketlerin günlük faaliyetlerinin ekonomik, çevresel ve sosyal etkilerini anlattıkları raporlardır. Borsalar global yatırımcıların dikkatlerini çekebilmek amacıyla sürdürülebilirlik konusunda çalışmalar yapmışlardır. Bu amaçla sürdürülebilirlik kılavuzu oluşturulmuş, sürdürülebilirlik konusunda bilinçlendirmeye yönelik eğitimler düzenlenmiş ve işletmelerin bu süreçte kendilerini

değerlendirmelerine destek olmak amacıyla sürdürülebilirlik endeksleri oluşturulmuştur (Çıtak ve Ersoy 2016: 43-57). Sürdürülebilirlik endeksleri 1990 yılından itibaren görülmektedir (Al-Htaybat 2011:5-26). Dow Jones (1999) ve FTSE (2001) sürdürülebilirlik göstergesi olarak yatırımcılar ve finansal piyasalar tarafından dikkate alınan ilk endekslerdir (Çıtak ve Ersoy 2016: 43-57).

Türkiye’de Borsa İstanbul, şirketlerin kurumsal yönetim ve çevresel ve sosyal alanlarındaki uygulamalarını yaygınlaştırmayı hedeflemiştir. Sürdürülebilirlik endeksinin bu hedefe ulaşmada önemli bir katkı sağlayacağı düşüncesiyle 2013 yılı Ekim ayında Ethical Investment Research Services Limited (EIRIS) ile iş birliği anlaşması yapılmıştır (BIST 2014). BIST Sürdürülebilirlik Endeksinin hesaplanması amacıyla imzalanan anlaşmaya göre EIRIS, Borsa İstanbul şirketlerini uluslararası sürdürülebilirlik kriterlerine göre değerlemeye tabi tutmakta olup, değerlemelerde sadece “kamuya açık” bilgiler kullanılmaktadır (EIRIS 2015).

BIST Sürdürülebilirlik Endeksi şirketlerin kurumsal risklerini etkin şekilde yürütmesini sağlayacak rekabet avantajını da beraberinde getirecektir. Endeks şirketlere kurumsal performanslarını ulusal ve uluslararası şirketlerle karşılaştırma olanağı verecektir. Şirketlerin çevresel, sağlık, istihdam, güvenlik gibi uluslararası piyasalarda sürdürülebilirlik açısından önem arz eden konularda yaklaşımının ortaya konması uzun vadede şirketin uluslararası bilinirliğine katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede riskini analiz eden, rekabet avantajı yaratan endeks kapsamındaki şirketlerin itibarı artacak ve daha fazla yatırımcının tercih sebebi olabilecektir (BIST 2014) (Çıtak ve Ersoy 2016: 43-57).

4. METODOLOJİ

4.1 Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmamız Borsa İstanbul (BİST) 100 endeksinde işlem gören ve Sürdürülebilirlik endeksinde ve endeks değerlendirmeye tabi şirketler listesinde yer almayan 39 şirketin internet üzerinden yaptıkları kurumsal raporlama uygulamalarını analiz ederek, bu şirketlerin sürdürülebilirlik endeksinde yer alabilmeleri için gerekli kriterleri karşılamaları amacıyla web sitelerinde yayınlamaları gereken ilave bilgileri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla araştırma kapsamına alınan şirketlerin internet siteleri içerik analizi yöntemi ile analize tabi tutulmuştur.

Değerleme listesinde yer almayan 39 şirketin internet sitesi BIST Sürdürülebilirlik Endeksi Araştırma Metodolojisi kapsamında kamuya açık bilgi olarak değerlendirilmesinde dahil edilecek kaynaklar esas alınarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu başlıklar aşağıdaki gibidir (EIRIS 2015):

- Raporlar Bilgilendirme Metinleri
- Şirket web sitesi
- Düzenleyiciler veya kamu kurumları tarafından hazırlanmış ve kamuoyunun veya paydaşların erişebildiği bilgiler (Örn. Mali yetkililer, çevre kurumları)
- Kamuoyuna ve/veya paydaşlara açıklanmak üzere diğer üçüncü şahıslar tarafından hazırlanmış bilgiler (Örn. CDP-Carbon Disclosure Project)

Raporlar Bilgilendirme Metinleri Başlığı altında aşağıda belirtilen raporlar dikkate alınmıştır:

- Şirket yıllık mali rapor ve tabloları
- Kurumsal Yönetim Derecelendirme Raporları
- Kurumsal Yönetim İlkeleri Uyum Raporu
- Kurumsal Sosyal Sorumluluk Açıklamaları
- Sürdürülebilirlik Raporları
- Çevresel, Sosyal ve Toplumsal Konulara İlişkin Açıklamalar

5. BULGULAR

5.1 Araştırma Kapsamında Yer Alan Şirketlere İlişkin Genel Bilgiler

4 Kasım 2014 tarihinden itibaren XUSR koduyla fiyat ve getiri olarak hesaplanmaya ve yayınlanmaya başlayan BIST Sürdürülebilirlik Endeksi için Kasım-Ekim olmak üzere yılda 1 endeks dönemi bulunmaktadır. Öncelikle BIST 30, BIST 50 endeksinde yer alan şirketler değerlemeye tabi tutulmuş akabinde 2016 yılından itibaren değerlendirilmeye tabi şirketler listesi, BIST 100 şirketlerinden gönüllü olanları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Liste her yıl Aralık ayı içerisinde revize edilerek Borsa

İstanbul tarafından ilan edilmektedir (EIRIS 2015). "Endeks Seçim Kriterleri"nde ki eşik değerlerin geçilmesi endeks kapsamında yer almanın koşuludur.

BIST Sürdürülebilirlik Endeksi 2017 yılı değerlemeye tabi şirketler listesinde yer alan 63 şirketin 59'u BİST-100 şirkettir. Bu 59 şirketin 40'ı hali hazırda Kasım 2016 – Ekim 2017 döneminde endekste yer almaktadır. Nihayetinde BİST-100 endeksinde olup, sürdürülebilirlik endeksinde ve değerlendirme listesinde olmayan 39 şirket çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Çalışmaya konu şirketler Ek.1 ve faaliyet gösterdiği sektörler Tablo 4.1 de sunulmuştur.

Tablo 4.1: Değerlemeye konu şirketler-Sektörel Dağılım

<i>Sektör</i>	<i>Şirket Sayısı</i>	<i>%</i>
Eğitim, Sağlık, Spor ve Diğer sosyal Hizmetler	2	5,13
Elektrik Gaz ve Su	1	2,56
İmalat Sanayii	10	25,64
İnşaat ve Bayındırlık	1	2,56
Kağıt ve Kağıt Ürünleri, Basım ve Yayın	2	5,13
Madencilik	2	5,13
Mali Kuruluşlar	12	30,77
Taş ve Toprağa Dayalı	2	5,13
Teknoloji	1	2,56
Toptan ve Perakende Ticaret, Otel ve Lokantalar	5	12,82
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	1	2,56
Genel Toplam	39	100,00

Çalışma kapsamındaki şirketlerin % 31'i (12 şirket) mali kuruluşlardan oluşurken, %26'sı (10 şirket) imalat sanayiinde faaliyet göstermektedir. Çevresel etkileri nispeten daha yüksek olabilecek sektörler olan enerji ve madencilik sektöründen ise toplam 3 şirket çalışma kapsamında ki şirketler arasındadır.

5.2 İnternet Siteleri Üzerinde Sunulan Konu Başlıkları

Analize konu 39 şirketin internet siteleri kamuya açık bilgi olarak değerlendirme çalışmasında dahil edilecek kaynaklar çerçevesinde analize tabi tutulmuştur. Yapılan değerlendirme sonucunda Raporlar Bilgilendirme Metinleri Başlığı altında yer alan raporlara ilişkin aşağıdaki bilgilere ulaşılmıştır:

Tablo 4.2: Raporlar Bilgilendirme Metinleri Başlığı Altında Yer Alan Raporlar

<i>Başlıklar</i>	<i>Var</i>	<i>Yok</i>	<i>Toplam</i>
Şirket yıllık mali rapor ve tabloları	39	0	39
Kurumsal Yönetim Derecelendirme Raporu	7	32	39
Kurumsal Yönetim İlkeleri Uyum Raporu	36	3	39
Kurumsal Sosyal Sorumluluk Açıklamaları	21	18	39
Sürdürülebilirlik Raporları	4	35	39
Çevresel, Sosyal ve Toplumsal Konulara İlişkin Açıklamalar	22	17	39

Endeks değerlendirme metodolojisi kapsamında incelenen 39 şirkete ait internet sitelerinde finansal, kurumsal yönetim, kurumsal sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik ve çevre, sosyal ve toplumsal rapor ve açıklamalara yer verilip verilmediği araştırılmıştır. Tablo 4.2 söz konusu 39 şirketin sitelerinde bahse konu raporların mevcudiyetini göstermektedir.

BIST 100 endeksinde yer alan araştırma kapsamı kuruluşların tamamı zorunlu mali tablolarını internet sitelerinden yayınlamaktadırlar. İkinci sırada yer alan Kurumsal Yönetim İlkeleri Uyum Raporunun ise 36 şirket tarafından internet sitelerinde yayımlandığı görülmektedir. Sürdürülebilirlik raporları ise daha az sayıda şirket tarafından hazırlanmakta ve internet üzerinden bilgi kullanıcılarına sunulmaktadır. Benzer şekilde Kurumsal Yönetim Derecelendirme Raporları da sadece 7 şirket tarafından sunulmaktadır.

Tablo 4.2'ye genel olarak bakıldığında şirketlerin Sosyal Sorumluluk dediğimiz kavramı benimsedikleri, bu konudaki yaklaşımlarını Sürdürülebilirlik Raporu olarak sunmuyor olsalar dahi

internet sitelerinde yer verdikleri belirli açıklamalar ile bunu paydaşlarla paylaşmakta oldukları görülmektedir. Sürdürülebilirlik raporu hazırlığı süreci işletmelerde farklı bir bakış açısı ve hem kalifiye personel hem de teknolojik destek bakımından farklı yapılanmaları da gerektirmektedir.

Tablo 4.3: Kurumsal Yönetim Derecelendirme Raporu

Kurumsal Yönetim Derecelendirme Raporu				
SEKTÖR	Rapor Var	Rapor yok	Açıklama*	Genel Toplam
Eğitim, Sağlık, Spor ve Diğer sosyal Hizmetler		2		2
Elektrik Gaz ve Su		1		1
İmalat Sanayii	1	8	1	10
İnşaat ve Bayındırlık		1		1
Kağıt ve Kağıt Ürünleri, Basım ve Yayın		2		2
Madencilik	1	1		2
Mali Kuruluşlar	4	7	1	12
Taş ve Toprağa Dayalı	1	1		2
Teknoloji		1		1
Toptan ve Perakende Ticaret, Otel ve Lokantalar		5		5
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama		1		1
Genel Toplam	7	30	2	39

*Kurumsal Yönetim başlığı altında açıklama mevcuttur.

Kurumsal Yönetim; şirketlerin tüm paydaşları ile olan ilişkilerini, eşitlik, şeffaflık, hesap verebilirlik ve sorumluluk ilkeleri çerçevesinde yürütmesi olarak tanımlanabilir (<https://cgf.ku.edu.tr/tr/content/kurumsal-yonetim-nedir>, 5 Ekim 2017'de erişildi). Türkiye'de özel sektör ve kamuda faaliyet gösteren tüm anonim şirketler tarafından uygulanabilecek kurumsal yönetim ilkeleri dünyadaki uygulamalara paralel olarak Sermaye Piyasası Kurulu tarafından belirlenmiştir. Kurumsal yönetim sürdürülebilir performans sunması bakımından önem arz eder. Sürdürülebilirlik uygulamalarının kurumlar içinde ki yansımaları Sosyal Sorumluluk olarak da tanımlanabilir. Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) uygulamalarının işletmelerin itibarını ve marka değerlerini yükselttiği, yatırımcılara yönelik cazibeyi ve müşteri memnuniyetini çoğalttığı ve çalışanların motivasyonunu artırdığını ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır (Knox ve Maklan 2006: 508-516). Bu bağlamda araştırma kapsamında yer alan şirketlerin Kurumsal Yönetim Derecelendirme Raporu, Kurumsal Yönetim İlkeleri Uyum Raporu, Kurumsal Sosyal Sorumluluk Açıklamaları başlıkları altında sunular yapıldığı görülmektedir. Yukarıda yer alan Tablo 4.3 bu başlıklar altında sunulan raporlara ilişkin sektör bazında sayısal verileri içerir. Tabloya bakıldığında Kurumsal Yönetim Derecelendirme Raporunun ağırlıklı olarak Mali Kuruluşlar tarafından yayınlandığı görülmektedir. BIST Kurumsal Yönetim Endeksinde yer alan 51 şirketten 18'nin (%35) mali kuruluş olduğu göz önünde bulundurulduğunda mali kuruluşların kurumsal yönetim uygulamalarına önem verdikleri söylenebilir.

Çalışma kapsamında yer alan şirketlerin internet siteleri Kurumsal Yönetim İlkeleri Uyum Raporu kapsamında incelendiğinde bir şirket dışında diğer tüm şirketlerin kurumsal yönetim ilkelerine uyum bilgilerini internet üzerinden paylaştıklarını görmekteyiz (Tablo 4.4).

Tablo 4.4: Kurumsal Yönetim İlkeleri Uyum Raporu

Kurumsal Yönetim İlkeleri Uyum Raporu				
SEKTÖR	Rapor Var	Rapor yok	Açıklama*	Genel Toplam
Eğitim, Sağlık, Spor ve Diğer sosyal Hizmetler	2			2
Elektrik Gaz ve Su	1			1
İmalat Sanayii	9		1	10
İnşaat ve Bayındırlık	1			1
Kağıt ve Kağıt Ürünleri, Basım ve Yayın	2			2
Madencilik	2			2
Mali Kuruluşlar	11		1	12
Taş ve Toprağa Dayalı	2			2
Teknoloji	1			1
Toptan ve Perakende Ticaret, Otel ve Lokantalar	4	1		5
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	1			1
Genel Toplam	36	1	2	39

*2 şirkette Kurumsal Yönetim başlığı altında açıklama mevcuttur.

Kurumsal sosyal sorumluluk açıklamaları kapsamında yine ilk sırada mali kuruluşlar olmak üzere toplam 26 şirket internet siteleri üzerinden bilgi paylaşımında bulunmaktadır. Yapılan açıklamalar kurumsal sosyal sorumluluk (22 şirket), kurumsal yönetim (3 şirket) ve bir şirkette ilerleme raporu başlığı altında sunulmuştur (Tablo 4.5)

Tablo 4.5: Kurumsal Sosyal Sorumluluk Açıklamaları

Sektör	Rapor yok/ Açıklama var	Rapor yok/ Açıklama yok	Açıklama*	Genel Toplam
Eğitim, Sağlık, Spor ve Diğer sosyal Hizmetler		2		2
Elektrik Gaz ve Su	1			1
İmalat Sanayii	5	4	1	10
İnşaat ve Bayındırlık			1	1
Kağıt ve Kağıt Ürünleri, Basım ve Yayın	2			2
Madencilik	1	1		2
Mali Kuruluşlar	6	4	2	12
Taş ve Toprağa Dayalı	2			2
Teknoloji	1			1
Toptan ve Perakende Ticaret, Otel ve Lokantalar	4	1		5
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama		1		1
Genel Toplam	22	13	4	39

*3 şirket Kurumsal Yönetim, 1 şirket İlerleme Raporu başlığı altında açıklamalarda bulunmuştur.

Sürdürülebilirlik raporları başlığı incelendiğinde ise sadece 4 şirketin Sürdürülebilirlik raporu yayınladığı tespit edilmiştir. Literatür kısmında da belirtildiği üzere Sürdürülebilirlik uygulamaları şirketlerin itibarını artırmakta, pozitif getiri sağlamaktadır. Çalışma kapsamındaki 39 şirket içinde 4 şirketin (% 10) sürdürülebilirlik raporu yayınlıyor olması bu kapsamda diğer raporlara nazaran daha düşük bir oranı temsil etmektedir.

Tablo 4.6: Sürdürülebilirlik Raporları

<i>Sektör</i>	<i>Rapor Var</i>	<i>Rapor yok</i>	<i>Rapor yok/ Açıklama var</i>	<i>Diğer*</i>	<i>Genel Toplam</i>
Eğitim, Sağlık, Spor ve Diğer sosyal Hizmetler		2			2
Elektrik Gaz ve Su		1			1
İmalat Sanayii	1	9			10
İnşaat ve Bayındırlık				1	1
Kağıt ve Kağıt Ürünleri, Basım ve Yayın		2			2
Madencilik		2			2
Mali Kuruluşlar	1	10	1		12
Taş ve Toprağa Dayalı	1	1			2
Teknoloji	1				1
Toptan ve Perakende Ticaret, Otel ve Lokantalar		5			5
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama		1			1
Genel Toplam	4	33	1	1	39

*Bir şirkette İlerleme Raporu Başlığı altında açıklama mevcuttur

Türkiye’de Çıtak ve Ersoy (2016) tarafından hisse senedi getiri oranları ve Piyasa Değeri/Defter Değeri Oranı üzerinden BIST Sürdürülebilirlik Endeksi’nde yer alan şirketlere yatırımcı tepkisini ölçmeye yönelik yapılan araştırma neticesinde, getiri oranları açısından anlamlı bir fark bulunamamış, sürdürülebilirlik endeksinde yer alan şirketlerin Piyasa Değeri/Defter Değeri Oranı diğer gruba göre yüksek çıkmış olmasına rağmen günlük, haftalık, aylık getiri oranlarında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Yatırımcıların konuyla ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıklarından hisse senetlerine olumlu yönde tepki göstermedikleri araştırma sonucu olarak ifade edilmektedir (Çıtak ve Ersoy 2016: 43-57).

Tablo 4.7: Çevresel, Sosyal ve Toplumsal Konulara İlişkin Açıklamalar

Çevresel, Sosyal ve Toplumsal Konulara İlişkin Açıklamalar					
<i>Sektör</i>	<i>ÇED Raporu</i>	<i>Rapor yok/ Açıklama var</i>	<i>Rapor yok/ Açıklama yok</i>	<i>Diğer*</i>	<i>Genel Toplam</i>
Eğitim, Sağlık, Spor ve Diğer sosyal Hizmetler			2		2
Elektrik Gaz ve Su		1			1
İmalat Sanayii		9	1		10
İnşaat ve Bayındırlık				1	1
Kağıt ve Kağıt Ürünleri, Basım Yayın		2			2
Madencilik	1	1			2
Mali Kuruluşlar		4	8		12
Taş ve Toprağa Dayalı		2			2
Teknoloji			1		1
Toptan ve Perakende Ticaret, Otel ve Lokantalar		2	3		5
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama			1		1
Genel Toplam	1	21	16	1	39

*Bir şirkette İlerleme Raporu Başlığı altında açıklama mevcuttur.

Çevresel, Sosyal ve Toplumsal konulara ilişkin açıklamalarda bulunan şirket sayısı ise 22’dir (Tablo 4.7). Çevresel, Sosyal ve Toplumsal konular hem kurumsal sosyal sorumluluk hem de sürdürülebilirlik raporlarının içeriğinde yer alan konulardır. Bu bağlamda 22 şirket bu konulara ilişkin yaklaşımlarını ve yaptıkları faaliyetleri rapor formatında değil internet sitelerinde yer verdikleri açıklamalar ile sunmaktadırlar. Bu açıdan ülkemiz şirketlerinin organizasyonların ekonomik boyutunun ötesinde etkilerinin olduğunun bilincinde oldukları ve bu konuyu paydaşları ile paylaşmak amacıyla internet sitelerini bir iletişim platformu olarak kullandıkları görülmektedir.

6. SONUÇ

Günümüzde, kurumsal yönetim hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde önemli bir konudur. Kurumsal yönetimle amaçlanan şirketlerin şeffaflık, hesap verebilirlik, sorumluluk ve adalet ilkeleri doğrultusunda yönetilmesinin sağlanmasıdır. Kurumsal yönetim, yönetim, yönetim kurulu ve diğer paydaşlar arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Süreçlerini iyileştiren şirketlerin gelişimi ülkenin ekonomik gelişimini olumlu yönde etkileyecektir.

Bu çalışmada, BİST 100 Endeksinde yer alan fakat BİST Sürdürülebilirlik Endeksi değerlemeye tabi şirketler listesinde yer almayan şirketlerin kurumsal sitelerinde yayınladıkları raporlar esas alınarak bu şirketlerin profilleri içerik analizi yöntemi ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Şirketlerin kurumsal internet siteleri incelendiğinde sitelerin içeriklerinde farklılıklar olduğu, yasal zorunluluktan kaynaklı açıklanması zorunlu veriler dışında yayınladıkları raporların birbirinden farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Sürdürülebilirlik faaliyetlerine ilişkin rapor ve açıklamalar sınırlı sayıdadır. Sürdürülebilirlik çalışmaları şirketlere pozitif getiri sağlamakta, yatırımcılar açısından düşünüldüğünde ise; işletmelerin sürdürülebilirlik politikaları ve şirketlerin büyüme, rekabet edebilme kapasitelerine ilişkin bilgi sahibi olan yatırımcılar daha sağlıklı kararlar verebileceklerdir.

İnternette kurumsal raporlama sağladığı birçok avantaj ile gittikçe artan bir ivme kazanmaktadır. Bu nedenle, gelecekteki araştırmalar hem kurumsal yönetim özellikleri hem de şirket özellikleri ve kurumsal internet raporlama seviyesi arasındaki ilişkiyi değerlendirebilir. Kullanıcıların farklı ihtiyaçlarını daha iyi anlamak ve kurumsal sitede yayınlanan raporların etkinliğini ölçmek için finansal bilgileri indirmek veya görüntülemek için kurumsal web sitelerine yapılan ziyaretlerin sıklığı gibi yan faktörlerin dikkate alındığı çalışmalar yapılarak yatırımcılar vasıtasıyla şirketlerin sürdürülebilirlik çalışmalarının etkinliği de denetlenebilir.

Kaynaklar

- Ahmed, A., Burton, B., & Dunne, T. (2017). The determinants of corporate internet reporting in Egypt: an exploratory analysis. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 7(1), 35-60.
- Al-Htaybat, K. (2011). Corporate online reporting in 2010: a case study in Jordan. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 9(1), 5-26.
- Aly, D., Simon, J., & Hussainey, K. (2009). Determinants of corporate internet reporting: evidence from Egypt. *Managerial Auditing Journal*, 25(2), 188-202.
- BİST. (2014). *Şirketler İçin Sürdürülebilirlik Rehberi*. İstanbul: Borsa İstanbul.
- Boubaker, S., Lakhali, F., & Nekhili, M. (2012). The determinants of web-based corporate reporting in France. *Managerial Auditing Journal*, 27(2), 126-155.
- Bozcuk, A. (2012). Internet financial reporting: Turkish companies adapt to change. *Managerial Finance*, 38(8), 786-800.
- Çıtak, L., & Ersoy, E. (2016). Firmaların BİST Sürdürülebilirlik Endeksinde Alınmasına Yatırımcı Tepkisi: Olay Çalışması Ve Ortalama Testleri İle Bir Analiz. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(1), 43-57.
- EIRIS. (2015). *BİST Sürdürülebilirlik Endeksi Araştırma Metodolojisi*. İstanbul: EIRIS. <http://www.borsaistanbul.com> adresinden alındı
- <https://cgf.ku.edu.tr/tr/content/kurumsal-yonetim-nedir>. (2017). 10 5, 2017 tarihinde <https://cgf.ku.edu.tr/tr/content/kurumsal-yonetim-nedir> adresinden alındı
- Knox, S., & Maklan, S. (2006). Corporate social responsibility : moving beyond investment towards measuring outcomes. 22(5), 508-516. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.595.5062&rep=rep1&type=pdf> adresinden alındı
- Koç Üniversitesi. (2017, Eylül 20). *Kurumsal Yönetim Nedir?* Koç Üniversitesi: <https://cgf.ku.edu.tr/tr/content/kurumsal-yonetim-nedir> adresinden alındı
- Mitra, R., Hossain, D., & Mazumder, M. (2017). Web-based Corporate Reporting: An Exploratory Study on the Bangladeshi Companies. *Middle East Journal of Business*, 12(3), 25-30.
- Momany, M., & Al-Shorman, S.-D. (2006). Web-Based Voluntary Financial Reporting of Jordanian Companies. *International Review of Business Research Papers*, 2(2), 127-139.
- Momany, M., Al-Malkawi, H.-A., & Mahdy, E. (2014). Internet financial reporting in an emerging economy: evidence from Jordan. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 4(2), 158-174.

Özsözgün Çalışkan, A., & Güler, H. (2013). Şeffaflık ve Kamuyu Aydınlatma Ekseninde İnternette Finansal Raporlama. *Mali Çözüm*, 57-84.

Özsözgün Çalışkan, A., & Güler, H. (2014). Corporate Reporting On The Internet: An Investigation On Turkish Listed Companies. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, XXXVI(II), 251-274.

EK.1

Kapsam Şirketleri: BIST Sürdürülebilirlik Endeksi ve 2017 Yılı Değerlemeye Tabi Şirketler Listesinde Yer Almayan Şirketler

SIRA NO	ŞİRKET ADI	SEKTÖR
1	ALARKO GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	MALİ KURULUŞLAR
2	ALCATEL LUCENT TELETAŞ TELEKOMÜNİKASYON A.Ş.	TEKNOLOJİ
3	AYGAZ A.Ş.	İMALAT SANAYİİ
4	ALKİM ALKALİ KİMYA A.Ş.	KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ, BASIM YAYIN
5	ANADOLU CAM SANAYİİ A.Ş.	TAŞ TOPRAĞA DAYALI
6	BANVİT BANDIRMA VİTAMİNLİ YEM SANAYİİ A.Ş.	İMALAT SANAYİİ
7	CARREFOURSA CARREFOUR SABANCI TİCARET MERKEZİ A.Ş.	TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET, OTEL VE LOKANTALAR
8	ÇELEBİ HAVA SERVİSİ A.Ş.	ULAŞTIRMA, HABERLEŞME VE DEPOLAMA
9	ÇEMTAŞ ÇELİK MAKİNA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	İMALAT SANAYİİ
10	DEVA HOLDİNG A.Ş.	İMALAT SANAYİİ
11	ERBOSAN ERCİYAS BORU SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	İMALAT SANAYİİ
12	GALATASARAY SPOR TİF SİNAİ VE TİCARİ YATIRIMLAR A.Ş.	EĞİTİM, SAĞLIK, SPOR VE DİĞER SOSYAL HİZMETLER
13	GÖZDE GİRİŞİM SERMAYESİ YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	MALİ KURULUŞLAR
14	GSD HOLDİNG A.Ş.	MALİ KURULUŞLAR
15	HALK GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	MALİ KURULUŞLAR
16	İHLAS HOLDİNG A.Ş.	MALİ KURULUŞLAR
17	İPEK DOĞAL ENERJİ KAYNAKLARI ARAŞTIRMA VE ÜRETİM A.Ş.	MADENCİLİK
18	İZMİR DEMİR ÇELİK SANAYİ A.Ş.	İMALAT SANAYİİ
19	KARSAN OTOMOTİV SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	İMALAT SANAYİİ
20	KARTONSAN KARTON SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ, BASIM YAYIN
21	KONYA ÇİMENTO SANAYİİ A.Ş.	TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI
22	MAVİ GİYİM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET, OTEL VE LOKANTALAR
23	METRO TİCARİ VE MALİ YATIRIMLAR HOLDİNG A.Ş.	MALİ KURULUŞLAR
24	NET TURİZM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.	TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET, OTEL VE LOKANTALAR
25	ODAŞ ELEKTRİK ÜRETİM SANAYİ TİCARET A.Ş.	ELEKTRİK GAZ VE SU
26	PARK ELEKTRİK ÜRETİM MADENCİLİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	MADENCİLİK
27	SASA POLYESTER SANAYİ A.Ş.	İMALAT SANAYİİ
28	TEKNOSA İÇ VE DIŞ TİCARET A.Ş.	TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET, OTEL VE LOKANTALAR
29	TESCO KİPA KİTLE PAZARLAMA TİCARET LOJİSTİK VE GIDA SANAYİ A.Ş.	TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET, OTEL VE LOKANTALAR
30	TRABZONSPOR SPOR TİF YATIRIM VE FUTBOL İŞLETMECİLİĞİ TİCARET A.Ş.	EĞİTİM, SAĞLIK, SPOR VE DİĞER SOSYAL HİZMETLER
31	TURCAS PETROL A.Ş.	MALİ KURULUŞLAR
32	TÜMOSAN MOTOR VE TRAKTÖR SANAYİ A.Ş.	İMALAT SANAYİİ
33	VAKIF GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	MALİ KURULUŞLAR
34	YATAŞ YATAK VE YORGAN SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	İMALAT SANAYİİ
35	YAZICILAR HOLDİNG A.Ş.	MALİ KURULUŞLAR
36	ANEL ELEKTRİK PROJE TAAHHÜT VE TİCARET A.Ş.	İNŞAAT VE BAYINDIRLIK
37	İCBC TURKEY BANK A.Ş.	MALİ KURULUŞLAR
38	KİLER GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI A.Ş.	MALİ KURULUŞLAR
39	ŞEKERBANK T.A.Ş.	MALİ KURULUŞLAR

KARŞILAŞTIRMALI TARİH: DOĞUŞU, GELİŞİMİ, METODOLOJİSİ VE TÜRKİYE'DEKİ DURUMU

COMPARATIVE HISTORY: BEGINNING, DEVELOPMENT, METHODOLOGY AND THE SITUATION IN TURKEY

Gülsüm TÜTÜNCÜ¹
Neslihan ÜNAL²

ÖZET

Tarihsel sosyoloji; tarih ve sosyolojinin ortak çalışması ile sağlıklı toplumsal analizler yapmak ve tarih yazımının oluşturulmasında, bütün unsurları dikkate almak amaçındadır. Yavaş yavaş 19. yüzyılın sonunda şekillenmeye başlayan tarihsel sosyoloji, asıl gelişimine II. Dünya Savaşı sonrası başlamış ve Barrington Moore, Theda Skocpol gibi isimlerle 1960'lı yıllarda dünyada önemli bir ivme kazanmıştır. Tarihsel sosyoloji, toplumsal dönüşümlerin benzer koşullar altında düzen ve süreklilik göstererek şekillendiğini kabul eder. Bu düzen ve sürekliliğin oluşum nedenlerinin incelenmesinin toplumsal ilkeleri ve işleyişi anlamayı kolaylaştıracağından hareketle; tarihsel sosyoloji, tarihsel olguları doğru analiz etme gayreti içindedir. Bu nedenle; sorun odaklı bir tarih yazımını benimser, toplumsal olgular ve süreçler arasındaki benzerlik ve farklılıkları tespit edebileceği karşılaştırmalı yöntemi kullanır. Karşılaştırmalı tarih, yöntem olarak geliştikçe tarihe perspektif kazandırmış ve yapılan analizlerin gücünü arttırmıştır. Dünyadaki gelişim süreci içinde karşılaştırmalı tarihe ilgi giderek artarken Türkiye'de ise Anal ekolünün etkisi ile sosyal tarih ön plana çıkmış; karşılaştırmalı tarih ise aynı oranda ilgi odağı olamamıştır. Bu çalışma karşılaştırmalı tarihin gelişim sürecini ve Türkiye'deki durumu hakkında genel çerçeveyi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel Sosyoloji, Karşılaştırmalı Tarih, Tarih Yazımı

ABSTRACT

Historical sociology aims to carry out accurate social analysis by a joint study of history and sociology and to take into consideration all factors making history. Historical sociology which began to be developed gradually at the end of 19. century; has began its main development at the end of II. World War and gained a momentum in 1960s in the world. Based on the investigation on the reasons of this order and continuity formation would make easier the understanding of social principles and process; the historical sociology makes effort to analyze historical facts correctly. Therefore; it adopts a problem focused historiography and uses comparative method to determine the similarities and differences between social facts and procedures as well. As the comparative history improves in terms of methodology, it has brought perspective to history and has potentiated the analysis. While the interest on comparative history increases in the world within development process; in Turkey social history has come to the forefront with the effect of Annales ecole and as for comparative history evenly could not be a focus of interest. This study aims to present the comparative history's development process and the general framework regarding its status in Turkey.

Key Words: Historical Sociology, Comparative History, Historiography

GİRİŞ

Karşılaştırmalı yöntem, sosyal bilimlerde giderek yaygınlaşan ve süreçleri anlamada önemli fayda sağlayan bir yöntemdir. Sosyolojide, "Tarihsel Sosyoloji" kavramı ile gelişen yöntem "Karşılaştırmalı Tarih" yöntemi olarak tarih bilimini de etkilemiştir.

Bu makale karşılaştırmalı tarihin, tarihsel gelişim süreci ile ilgili bir açıklama yaparak; yöntemin uygulanışında karşılaşılabilecek zorluklar ile ilgili uygulamaya dayalı örnekler vermektedir. Bu şekilde karşılaştırmalı tarih yöntemini araştırmalarında kullanmak isteyen araştırmacılara, konu seçimi dâhil

¹Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/İzmir/Türkiye, tutuncugulsum@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8450-6831.

²Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/İzmir/Türkiye, neslihan.unal@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4375-2846.

pek çok konuda yardımcı olmak hedeflenmiştir. Makale, karşılaştırmalı tarihin Türkiye'deki durumunu da belirlemeye çalışmıştır. Bunun için YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde 1996-2018 yılları arasını kapsayan bir tarama ve araştırma yapılarak; karşılaştırmalı tarihin akademik çalışmalardaki kullanımı belirlenmiş ve tablolatırılmıştır. Sonuçlar göstermektedir ki; tarih alanında karşılaştırmalı tarih yöntemine örnek teşkil eden 30 tez çalışması bulunmaktadır. Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı ve Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dallarında toplam 8201 tez bulunduğu düşünüldüğünde bu çok düşük bir orandır. (%0,36) Karşılaştırmalı tarihin yaygınlaşması disiplinler arası tarih araştırmalarının gelişimine önemli katkı sağlayacaktır. Makale, karşılaştırmalı tarihin kullanımını arttırmak için sonuç ve tartışma bölümünde öneriler sunmaktadır.

1. KARŞILAŞTIRMALI TARİH VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Tarih bilimi açısından öncelikle karşımıza çıkan soru; tarihsel sosyoloji ve karşılaştırmalı tarihin aynı anlamı ifade edip etmediğidir. Karşılaştırmalı tarih yöntemi, sosyolojinin sürece dayalı analizlere duyduğu ihtiyaç nedeniyle öncelikle sosyologlar tarafından kullanılmaya başlanmış bir metodolojidir. Karşılaştırmalı tarihsel analizlerin sosyolojide kullanımının artması ile tarihsel sosyolojinin gelişimi, tarih bilimini etkileyerek; karşılaştırmalı tarih yönteminin tarih biliminde kullanımını arttırmıştır. Karşılaştırmalı tarihin tarihte kullanımı yaygınlaştıkça tarihsel sosyoloji ve karşılaştırmalı tarih birbirinden farklı anlamlar işaret etmiştir. Karşılaştırmalı Tarih, tarihin uzun dönemli ve yapısal analizler için kullandığı bir yöntemi ifade etmeye başlamıştır.

Karşılaştırmalı tarih en basit tanımıyla, gerçeğe en yakın tarihsel sürece ulaşmak üzere birden fazla örnek üzerinden olgusal karşılaştırmalar yaparak, yapısal analizler ortaya koyar. Bu analizlerle zaman ve mekândaki değişimleri de dikkate alır. Farklı seviyelerdeki karşılaştırma ile daha detaylı bir açıklamaya ulaşmayı hedefler.

Tarihsel sosyoloji ise tarihi, toplumsal yapıları anlamada ve açıklamada bir araç olarak kullanır. Öncelikli amacı tarihsel süreci oluşturmak değil, bu süreçte gerçekleşen değişim ve dönüşümleri inceleyerek toplumların düzenleyici ilkelerini ve işleyiş düzeneklerini bulmaktır. Bunları yorumlayarak toplumu anlamaya çalışır.

Sosyologlar tarihsel sosyolojiye, topluma bir bütün olarak bakabilmek için ihtiyaç duymuşlardır. Çünkü toplum ancak bir bütün olarak anlaşılabilir. Bu çerçevede tarihsel sosyoloji 1980'li yıllar sonrasında kurumsallaşsa da oluşumu, 1960'lı yıllarda başlamış ve kendisinden önce karşılaştırmalı analizler kullanan pek çok sosyal bilimciden esinlenmiştir.

Tarihsel sosyolojinin gelişimine katkı yapan uzun bir liste ortaya çıkmasına karşın, bu makalede özellikle karşılaştırmalı tarih metodolojisinin gelişimine katkı yapan önemli isimler üzerinde durulacaktır: John Stuart Mill, Max Weber ve Karl Marks.

1.1. Karşılaştırmalı Tarihin Gelişimine Yapılan Katkılar

Karşılaştırmalı tarihin gelişiminde öncelikle John Stuart Mill, önemli bir yere sahiptir. Mill'in 1843 tarihli *Bir Mantık Sistemi* başlıklı kitabı karşılaştırmalı yöntemin gelişimi ve türlerinin sınıflandırılması açısından başlangıç noktası olarak kabul edilir. (Mill, 2012; Yalansız, 2015:117) Mill'in bu kitapta, «Deneyisel Araştırmanın Dört Yöntemi» bölümünde ortaya koyduğu benzerlik, farklılık, makro analitik kullanım ve birlikte değişmeler yöntemleri sonraki süreçte karşılaştırmalı tarihin türlerinin doğuşuna önemli katkı yapmıştır. Bu çerçeveden hareketle karşılaştırmalı tarihin yöntemi üçe ayrılmıştır: Paralel Karşılaştırmalı Tarih (Anlaşma Yöntemi), Zıtlıklara Yönelik Karşılaştırmalı Tarih (Farklılık Yöntemi), Makro-analitik Karşılaştırmalı Tarih. (Bu yöntemlerle ilgili detaylı açıklamalar için bakınız; Skocpol ve Somers, 1980: 183)

Paralel Karşılaştırmalı Tarih (Parallel Comparative History): Nedenleri ortak örnekler belirlenmeye çalışılır. Örnekler, farklı açılardan değişseler de nedensel olarak aynı olabilirler. Benzerlikler üzerine yapılan karşılaştırmalı tarihtir. Bu tür karşılaştırmalı tarih yönteminde bir dizi halindeki tarihsel olaylar, okuyucuyu ikna edebilmek için sebepleriyle verilir ve bu yöntemde, açıkça tanımlanan hipotez veya teori tekrarlanarak kanıtlanabilir. Bu yöntemi en etkili kullanan kişi olarak Shmuel Eisenstadt kabul edilir. (Skocpol, 1997:74-75; Skocpol- Somers,1980:176)

Zıtlıklara Yönelik Karşılaştırmalı Tarih (Contrast of Contexts): Ele alınan örneklerde ortaya konulmak istenen varsayımları açıklayabilecek nedenlerin olmadığı, farklılıklara dayanan karşılaştırma parametreleri belirlenir. Tek başına uygun negatif örneklerin bulunması koşuluyla benzerlik yönteminden daha güçlüdür. Reinhard Bendix'in farklılıklar üzerinde yapılan karşılaştırmaların en belirgin örneklerini ortaya koyduğu kabul edilir. (Skocpol, 1997:75-78; Skocpol- Somers,1980 :180)

Makro-Analitik Karşılaştırmalı Tarih (Macro-Causal Analysis): En sağlıklı sonuçlar için tavsiye edilen yöntemdir. Benzerlik ve farklılık yöntemlerinin birlikte kullanıldığı; öncelikle yapısal genel nedenlerin, tarihsel süreçlerin incelenmesi ile belirlendiği yöntemdir. (Skocpol,1997: 79-80) Birden fazla örnekte tarihsel süreçlerin incelenmesi ile karşılaştırma parametreleri belirlenir. Bu parametreler, incelenen olguya uygun ve örneklerde gözlenebilir olmalıdır. (Skocpol, 2004: 83) Ardından bu parametrelerin benzerlik ve farklılıklar açısından incelenmesi sonucunda nedensel çıkarımlar ortaya konmaya çalışılır. Ancak mutlaka belirtmek gerekir ki; makro-analitik yöntemde benzer nedenler, benzer sonuçlar çıkarır ön kabulü yoktur. Karşılaştırmalı yöntemin kendisi bu kabule itiraz üzerinden gelişmiştir. Makro analitik yöntemi uygulayarak büyük bir katkı yapan iki önemli isim; Barrington Moore ve Theda Skocpol (Moore, 2003; Skocpol, 2004)'dur. Moore ve Skocpol'un kitapları Türkçe literatürde karşılaştırmalı tarihe olan ilginin artmasını sağlayan en önemli eserlerdir.

Karşılaştırmalı tarihin metodolojisinin gelişimine katkı yapan ikinci önemli isim ise Karl Emil Maximillian Weber'dir. Weber, "yorumcu açıklamayı" ortaya koyarak, sosyal bilimlerin etkisini ve açıklamalarını önemli oranda genişletmiştir. (Sunar,2017:216) Weber, çalışmalarında öncelikle batı toplumlarının iktisadi ve sosyal farklılaşmasını sağlayan ayırt edici kurumsal düzenlemeleri tespit etmeye ve bunların nedenlerini ortaya koymaya çalışır. Özellikle *Ekonomi ve Toplum* (Weber, 2012) ile *Protestan Ahlak ve Kapitalizmin Ruhu* (Weber, 2010) başlıklı eserlerinde iktisadi yaşamın ve zihniyetin toplumsal yapıya ve değişime etkisini inceler.

Weber'in ortaya koyduğu ideal tip kavramı, karşılaştırmada kullanılacak parametreleri belirlemede önemli rol oynar. Ancak ideal tipin belirlenmesi önemli bir sorundur. Weber, ideal tip ile zaman içinde ve mekâna göre farklılıklar göstererek değişen olguların en karakteristik özellikleri ile bir modelin belirlenmesini anlamaktadır. (Sunar, 2017:216-217) Bu şekilde incelenen ve karşılaştırılacak norm belirlenmiş olur. Böylelikle karşılaştırma parametrelerini belirlemek kolaylaşır.

Weber'in çalışmaları giderek daha fazla batı kültürünün üstünlüğüne yönelmiş ve evrensel çerçevede sadece batı kültürünün bir geçerliliği olduğu noktasına ulaşmıştır. Bu şekilde Weber, ortaya koyduğu metodoloji ile tarihsel sosyoloji ve karşılaştırmalı tarihin gelişimine büyük katkı yaparken; daha sonra tarihsel sosyoloji tarafından batı kültürüne yaklaşımının tek taraflılığı nedeniyle eleştirilmiştir.

Karl Marks'ın tarihsel sosyolojiye yaptığı katkı tarihsel materyalizm ve İngiliz Marksist Tarihçiler aracılığı ile gerçekleşmiştir. Tarihsel materyalizm yapısı gereği birbiri ile karşılaştırılacak en az iki olguya dayanılarak kullanılır (Tarihsel materyalizm ve tarihte kullanıma ilişkin bakınız: Topakkaya, 2008:378-395; Giddens, 2000) ve İngiliz Marksist Tarihçiler, tarihsel materyalizmi tarihin her alanında kullanmışlardır. (Sınıf çatışması, zihniyet değişimi, kültür tarihi...) Mümkün olduğunca nesnel olmayı başarak "Aşağıdan Tarih" in makro ve mikro boyutta en önemli örneklerini vermişlerdir. (İngiliz Marksist Tarihçiler ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Kaye, 2009)

İngiliz Marksist Tarihçiler, tarih metodolojisinin gelişim sürekliliği içinde ortaya çıkan, tarihin alanını genişleten ve bilimsel niteliğini yükselten tarih ekollerinden birisidir. Karşılaştırmalı tarihin kullanımı tarihsel sosyoloji ile daha etkili hale gelse de, tarih biliminin gelişiminde rol oynayan tarih ekolleri karşılaştırmalı yöntemi önceden kullanarak önemli bir altyapıyı zaten sağlamışlardı.

İngiliz Marksist Tarihçiler, 1947-1956 arasında bir araya geldiler ve kendilerine "Komünist Parti Tarihçileri" adını verdiler. Komünist Parti Tarihçileri ismi daha sonra "Tarihçi Grup" (The Historian Group)a dönüştü. Grubun kurucuları, Maurice Dobb, Rodney Hilton, Christopher Hill, Eric Hobsbawm, Edward P. Thompson ve Max Morris'ti. (Iggers, 2000: 85)

Tarihçi Grup'un ilk geniş çaplı faaliyeti 1948-49'da grubun tarihsel perspektif ve araştırmalarını tanıtmak üzere Britanya Tarihi'nin değişik dönemlerini kapsayan "*Tarihsel Belgeler Serisi*"ni (History in The Making Nineteenth Century) yayımlamaya başlaması oldu. Tarihsel Belgeler Serisi aşağıdan tarihin en belirgin örneklerini verdi. (Hill ve Dell, 1969; Morris, 1951; Jefferys, 1948; Hobsbawm, 1974) Tarihsel Belgeler Serisinin ardından İngiliz Marksist Tarihçiler aynı çizgide yayın yapmaya devam etmişlerdir. Rodney Hilton, Christopher Hill, George Rude, Victor Kiernan, Edward Palmer Thompson kitapları ile ikinci kuşak eserlerin en önemli örneklerini verdiler.

1.2. Sosyolojide Değişim ve Tarihsel Sosyolojinin Kurumsallaşması

1950'lerde Harvard Üniversitesi'nde Talcott Parsons, sosyolojide yapısalcılığı genişletti. Sosyal Sistem (1951) başlıklı kitabında bir sosyal sistemin yapılarını oluşturan, birbiriyle etkileşime giren, birimlerin sistemin gelişmesine ve korunmasına katkıda bulunma yollarını inceleyen, yapısal-işlevsel bir analiz sundu. (Coşkun, 1989: 296; Fildiş, 2015: 791)

Parsons'ın öğrencileri bu yapısalcılık çerçevesinde modernleşme kuramını büyük bir ölçüde oluşturdular. Özellikle Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society: Modernizing The Middle East*, (Lerner, 1968) başlıklı kitabında geleneksel ve modern toplum "ideal tiplerini" belirlemiştir.

Modernleşme kuramı, modern toplumu belirli bir zamana ve coğrafyaya sınırlar. Modern toplumun, 17.yüzyıldan 19.yüzyıla kadar Batı Avrupa'da yaşanan sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerin bir sonucu olduğunu kabul eder. Bu nedenle batı toplumunun tartışılmaz üstünlüğüne dayanır. Modernleşme kuramı, ekonomik olarak geri kalmış ülkelerinde başarılı bir şekilde sanayileşmeleri halinde batılı ülkelere benzeyeceğini kabul eder.

Tarihsel sosyologlar bu yaklaşıma itiraz etmişlerdir. Ülkelerin koşulları farklı olacağından ve tarihsel süreçler toplumsal yapılarda farklılaşma ortaya çıkaracağından, tek bir modernleşme yöntemi ve süreci olamaz. İtirazlar, ilk etapta C. Wright Mills, Charles Tilly, Barrington Moore, Immanuel Wallerstein gibi isimlerden gelmiştir. (Fildiş, 2015:790; Kaya, T., 2018: 48) Bu isimler toplumsal uyum yerine, çatışma ve toplumsal değişim konularıyla ilgilenmeye başlamışlardır. Amerikan toplumunun gündelik sorunları yerine, ilgilerini dünyanın geri kalanına, kendilerinden farklı olan toplumlara yönelttikleri bu süreçte tarihle ilişki kurmuşlardır. Bu çerçevede tarihsel sosyolojinin daha çok Anglo-sakson kültürde gelişme gösterdiği söylenebilir.

Tarihsel sosyolojinin gelişiminin ilk kuşağı C. Wright Mills, Shmuel Eisenstadt, Reinhard Bendix, Charles Tilly, Immanuel Wallerstein ve Barrington Moore olarak kabul edilir. Bu sosyologları farklı disiplinlerden gelen Marc Bloch, Karl Polanyi, E.P. Thompson, ve Perry Anderson'un etkilediği kabul görmüştür. (Kaya, T., 2018: 56)

Tarihsel sosyolojinin ikinci kuşağı olarak; Daniel Chirot, Fred Block, Margeret Somers, Gary Hamilton, Seymour Martin Lipset, Dietrich Rueschemeyer, Ellen Kay Trimberger, Mary Fulbrook ve Theda Skocpol isimleri öne çıkar. Günümüzde karşılaştırmalı tarihin tarih biliminde kullanımının artması ile disiplinler arası çalışan bir üçüncü kuşağın daha gelişmekte olduğu gözlenmektedir.

2. TARİHSEL SOSYOLOJİ VE TARİH ARASINDA ETKİLEŞİM

Tarih ekollerinin katkısı ile tarihsel sosyoloji ve tarih arasındaki etkileşim pozitif yönde sürekli gelişmiştir ve karşılaştırmalı tarihin kullanımı tarih disiplini içinde artmıştır. Tarihsel sosyoloji ve tarih arasında kurulan en önemli köprülerden biri Charles Tilly'dir. Tilly, toplumsal süreçlerde yol gösterici bir tarihsel patikadan (path dependency) bahseder. Şimdi var olan durumlar birden ortaya çıkan gelişme dinamiklerinin değil; yavaş ilerleyen uzun dönemli tarihsel süreçlerin sonucudurlar. (Ergut, 2002: 221) Toplamların mutlaka belirli bir yönde ilerleyen değişimleri yoktur. Tilly'e göre bir yapının ortaya çıktığı zaman ve mekân, yapının karakterini belirler ve onu diğerlerinden ayırır. Olguların dizilişinin önem taşıdığı bu zaman ve mekânda olguları sabitleyecek bir zemine ihtiyaç duyulduğunu düşünmektedir. Tilly'e göre devlet ve kapitalizm, tarihsel olguları seçerken kullanılacak sabitleyiciler olabilir. Bu iki yapısal sürecin öne çıktığı ortak bir zemin, disiplinler arası bir çalışma ile kurulabilir.

Tilly'e göre kapitalizm, üç toplumsal mücadele ve çatışma alanı ortaya çıkarır. Sermaye – emek çatışması, kapitalistlerin üretim faktörleri üzerinde tarihsel olarak kontrol gücü olanlarla çatışması ve piyasa kaynaklı çatışmalar. (Ergut, 2002: 222) Tilly, bu şekilde ekonomik ve sosyal temelli olarak şekillenen çatışma alanlarıyla, karşılaştırmalar için kendiliğinden birden fazla örnek bulmayı olanaklı kılar. Bu nedenle Tilly'nin ortaya koyduğu bu çatışma alanlarının konu seçimi konusunda da büyük yardımı olmaktadır. Tilly, benzer tasnifi devletin inşa süreci için de kurmuş ve üçlü bir mantık oluşturmuştur. (Ergut, 2002: 222)

Tilly, bu çerçevede karşılaştırmalı tarih için detaylı bir yol haritası çizer. Bu yol haritasında, basamaklar belirli bir sıra izlemelidir. Böylece Tilly'nin karşılaştırmalı yöntemi kesin kurallarla belirlenmiş olur ve uygulama esnasında sıklıkla yolunu kaybedecek araştırmacı için önemli bir yol göstericidir.

1. “Araştırmacı öncelikle, kolektif eylemin dayanıklı özelliklerini ve uzun vadeli dönüşümlerini açıklayabilen hipotezler üretir.
2. Hipotezlerin hangi olası sonuçları ortaya çıkaracağına saptar.
3. Kolektif eylemin dayanıklı özellikleri ve uzun vadeli dönüşümleriyle ilgili büyük veri dilimlerini ortaya serer.
4. Bu veriler ile hipotezlerin özgül sonuçları arasındaki uyumun sağlanmasını yapar. Hipotezlerin doğruluğunu denetler.
5. Denetlemenin sonucuna göre hipotezleri reddeder ya da yeniden formüle eder.
6. Bütün hipotezlerin benzer bir yöne işaret eder görüldüğü yerde daha evrensel uygulanabilir bir model türetir.” (Hunt, 2008: 287)

Tilly, tarihsel karşılaştırmayı ise dört kategoriye bölmüştür: (McMichael, 1990: 386)

1. Bireysel Karşılaştırmalar (Individualizing Comparisons),
2. Karşılaştırmaların Evrenselleştirilmesi (Universalizing Comparisons),
3. Farklılıkları Bulan Karşılaştırmalar (Variation-finding Comparisons),
4. Kapsamlı Karşılaştırmalar (Encompassing Comparisons).

Tilly, farklılıkları bulmanın daha güçlü bir karşılaştırma imkânı sunacağı görüşündedir. Özellikle farklılıkların genellemelerden uzaklaşmak için gerekli olduğunu düşünmüştür. Tilly, Avrupa'da Devrimler 1492-1992, kitabında bütün bu teorik görüşlerini somutlaştıran ünlü “Trafik Sıkışıklığı” örneğini verir.

«Trafik sıkışıklıkları, gerçekleştikleri zaman ve yere göre, biçim ve yoğunlukları açısından birbirlerinden farklılık arzederler. Farklı koşullarda ve farklı nedenlerle oluşabilirler. Fakat rastgele oluşmazlar. Trafiğin gün içindeki zamanına, sürücülerin hava koşullarına karşı geliştirdikleri stratejilere, karayollarının bakımına, yol inşaatlarının varlığına/yokluğuna, araba kazalarının yerlerine ve bir dizi başka unsurlara bağlıdır.

Bu unsurlar birbirlerinden bağımsızdırlar ve kendi başlarına her biri tahmin edilebilir düzenlilikler barındırır. Bütün bu unsurların belirli bir şekilde bir araya gelmeleri karmaşık bir süreçtir ve hiç kuşkusuz şans faktörü için içindedir.

Trafik sıkışıklığı bir kere oluştuğundan sonra ise o sıkışıklığa maruz kalanların davranışları üzerinde çoğu zaman aynı etkiyi yapar. Sıkışıklığın periferisinde kalanlar hemen o alandan kurtulmanın yollarını aramaya başlarlarken tam ortasına düşenler küçük avantajlar elde etmek için birbirleriyle yarışır. Sıkışıklığın sadece bireyler üzerinde değil arabaların yıpranma payları, hava kirliliği, kamu taşımacılığına ilginin artması, yeni trafik kazaları v.s. gibi başka süreçler üzerinde de etkisi olur.

Ayrı ayrı alındıklarında bütün bu nedensel mekanizmalar anlaşılabilir düzenlilikler arzeder. Fakat buna rağmen trafik sıkışıklığının gerekli ve yeterli koşullarının, değişmez sonuçlarının ya da standard sürecinin genel bir teorisini yapmak imkansızdır. Dolayısıyla yapılabilecek tek şey, birçok farklı trafik sıkışması durumunda gözlenebilen bu nedensel mekanizmaları ortaya koymak; daha sonra bu mekanizmalardan hangilerinin ne şekilde dizildiğini görmeye çalışmaktır. Bu anlamıyla toplumsal süreçler trafik sıkışıklıkları gibidir.» (Tilly, 2005: 13-14; Ergut, 2002: 222)

3. TARİH, SOSYOLOJİ VE KARŞILAŞTIRMALI TARİH

Sosyolojideki değişim ile tarihin kendi metodolojisi içinde yaşadığı gelişme, birçok ortak noktaya sahiptir. Tarih metodolojisi, Ranke'den beri akademik bir disiplin olarak konu alanını genişletmiş,

belgenin ötesini görmede büyük bir gelişim göstermiştir. Bu gelişimde Anal Ekolünün, Amerikan Tarih Ekolünün (Yeni Okul) ve İngiliz Marksist Tarihçilerin etkisi büyüktür. Bu ekoller üzerinden tarihsel sosyoloji ve tarih arasındaki etkileşim çift yönlüdür. Bu etkileşimin en büyük kesişim kümesi de karşılaştırmalı tarihtir.

Anal ekolü siyasi tarihe odaklı bir anlayışın eksik bir tarih anlayışı olduğu görüşündedir. Olguların anlamlandırılmasına öncelik vermiş ve nedenleri açıklamaya yönelik problem merkezli bir yöntem geliştirmişlerdir. Anal ekolü, tümevarımcı bir teknik kullanmış ve bütüncül bilgiye erişme çabasında olmuştur. Bütüncül bilgiye disiplinler arası bir şekilde ulaşılabileceğinden hareketle, kurulduğu ilk andan itibaren disiplinler arası bir özellik göstermiştir. Anal ekolünün, karşılaştırmalı tarih ile bağlantısını özellikle Marc Bloch ve Fernand Braudel sağlar. Bloch karşılaştırmalı yönteminde, açıklamak istediği olgunun nedensel faktörler ile bağlı olduğu zaman ve mekân açısından en az iki farklı ve iki benzer örnek alır. Sonrasında bu örnekleri benzerlik ve farklılıkları açısından karşılaştırır. (Bloch, 2013) Anal ekolünün nerdeyse tek başına ikinci kuşağını oluşturan Braudel, ekolün uluslararası etki yapmasında büyük rol oynamıştır. Braudel, karşılaştırmalı tarih ve sosyolojiye ilişkin görüşlerini iki makalesinde “Tarih ve Toplumsal Bilimler: Uzun Dönem” (Braudel, 1985: 69-96) ve “Tarih ve Sosyoloji” (Braudel, 1992: 105-130) de açıklamıştır. Braudel’e göre sosyoloji ve tarihin çalıştıkları konu ortaktır: toplum. Bu nedenle artık sosyal bilimler arasında 19. yüzyılda var olduğu kabul edilen kesin sınırlar yoktur. Bu iki disiplin, işbirliği yaptığında ortaya toplum ile ilgili daha gerçekçi sonuçlar çıkacaktır. Braudel’e göre geçmiş ve şimdi arasında var olan süreklilik; dün ve bugünü birlikte işaret eden en önemli noktadır. Zamanın sürekliliği fikri, Braudel’in çok katmanlı zaman metodolojisini oluşturan en önemli etkenlerden biri olmuştur. (Fildiş, 2015:792-793)

3.1. Tarih Bilimi Açısından Karşılaştırmalı Tarih

Karşılaştırmalı tarih yönteminin temel amacı; karşılaştırılacak olguları tüm yönleri ile ortaya koyarak tarihsel dönüşüm ve değişimlerin nedenlerini bilimsel olarak açıklayabilmektir. Karşılaştırmalı tarih, çoğunlukla tikel tarihsel bilgi ve genel teorik bilginin bütünleştirilmesine aracıdır. Bütünleştirme karşılaştırmalı tarihin amacı olduğundan, genel teorik bilgi yığını ikinci el kaynakların kullanımı ile elde edilir. Bu nedenle karşılaştırmalı tarihte “*mükemmel olmayan ‘büyük’ bir tez, iyi işlenmiş küçük çaplı bir teze göre bir kitabın yayınlanabilir sonul gelişimi bakımından daha fazla potansiyel sunar.*” (Skocpol, 2004: 19)

3.1.1. Karşılaştırmalı tarihte konu seçimi

Karşılaştırmalı tarih için en önemli başlangıç noktası, her konunun karşılaştırması yapılabilir mi? sorusuna verilecek cevaptır. Buna temkinli bir “*Evet*” demek mümkündür. Çünkü seçilen konunun tarihsel olarak ortaya çıkan uzun dönemli değişimlerini belirleyecek parametreler ortaya konabiliyorsa, her konunun karşılaştırması yapılabilir. Ancak bazı durumlarda; olgusal zemin üzerinde süreci takip edilemeyen konuların karşılaştırmasını yapmak zordur ve anlamlı sonuçlar ortaya koyulamayacaktır.

Karşılaştırmalı tarihte konu seçimine örnek vermek gerekirse tercih edildiği takdirde anlamlı sonuçlar ortaya koyacak bir konu olarak; *İngiliz Sömürge Yönetimleri: ABD, Güney Afrika ve Hindistan* başlığını verebiliriz. Aynı konu alanı üzerinden giderek değerlendirirsek daha az anlamlı olacak; *Bağımsızlığını Kazanan Sömürgeler: ABD ve Hindistan* örneği verilebilir. ABD ve Hindistan’ın bağımsızlık süreçleri üzerinden bir karşılaştırma yapmak mümkün ise de anlamlı bir süreç analizi olmayacaktır. Aynı şekilde Osmanlı ve Britanya, imparatorluk sistemleri üzerinden karşılaştırılabilirken; Osmanlı ve Britanya’yı sömürge politikaları üzerinden karşılaştırmak anlamlı olmayacaktır.

3.1.2. Karşılaştırma parametrelerinin belirlenmesi

Karşılaştırma parametrelerinin belirlenebilmesi için öncelikle seçilen konu hakkında bütüncül bir yaklaşımla bilgi sahibi olunmalıdır. Karşılaştırmalı tarihin tümdengelen yapısı bunu gerekli kılar.

Konu başlığı üzerinden ve parametre seçimlerine örnek vermek gerekirse; “Modernleşme Süreci Bağlamında Sendikal Örnekler: İskandinav Modeli ve Türkiye” (Tütüncü, 2018:637-661) konu başlığında karşılaştırma parametreleri; demokratik gelişim süreçleri, sanayileşme sürecinde ekonomik gelişim süreçleri, sendika-siyaset ilişkileri, yasal düzenlemelerin etkisi olarak belirlenebilir. Bir diğer örnek; *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik* (Ünal,2015) konu başlığında karşılaştırma

parametreleri; coğrafi konumun etkisi, kentsel gelişim süreçleri, demografik yapı değişimleri ve sosyo-ekonomik yapıları olarak belirlenebilir.

Karşılaştırma parametrelerinin belirlenmesinde ve karşılaştırmalı tarihin yazımında Skocpol tarafından açıklanan karşılaştırmalı tarihin basamakları da önemli bir yol haritası sunmaktadır. (Skocpol,2008:2)

1. “Zamana ve mekâna somut bir şekilde yerleşmiş olduğu anlaşılan toplumsal yapılar ya da süreçlerle ilgili sorular sorar. Örnek Sorular aşağıdaki şekilde oluşturulabilir;
- Avrupa, başka kesimleriyle karşılaştırıldığında Avrupa'nın bazı kesimlerinden neden daha dinamikti?
 - Toplumsal eşitsizlikler, siyasal çatışmalar, moral değerler ve insan yaşamları ekonomideki eşi görülmemiş değişikliklerden nasıl etkilendi?
 - Sanayileşmekte olan kapitalist toplumlar parçalanacak mıydı, yoksa kendi üyeleri için yeni dayanışma ve tatmin biçimleri mi üreteceklerdi?
 - Avrupa'daki gelişmenin etkisi altında dünyanın geri kalan kısmında değişiklikler nasıl bir yol izleyecekti?
2. Süreçleri zaman içinde ele aldıkları gibi sonuçların nedenlerini açıklamada zamansal ardışıklığı da ciddiye alır.
 3. Pek çok tarihsel çözümlene, bireysel yaşamlarda ve toplumsal dönüşümlerde niyet edilen ve edilmeyen sonuçların açığa çıkmasından anlam çıkarmak için, önemli eylemlerin ve yapısal bağlamların etkileşimine dikkat eder.
 4. Tarihsel sosyolojik incelemeler, özgül türden toplumsal yapıların ve değişimlerin kalıplarının tikel ve değişik özelliklerini aydınlatır.”

Karşılaştırmalı tarihin uygulamasına ilişkin ortaya konan bu teorik altyapı karşılaştırmalı tarihin uygulamasını her ne kadar kolaylaştırır da, tarihçi için icra edilmesi kolay olmayabilir. Tümdengelen yapısı daha araştırmanın en başında uzun bir hazırlık sürecini gerekli kılar ve tarihçi bu süreç içerisinde çeşitli sıkıntılarla karşılaşabilir.

4. KARŞILAŞTIRMALI TARİHİN TÜRKİYE'DEKİ DURUMU

Türkiye'de karşılaştırmalı tarihe olan ilgi batıya göre daha geç bir tarihte başlamıştır. Bu gecikmenin nedenini kültürel farklılıkların bilimsel yöntemi etkilemesi olarak açıklamak mümkündür. Doğu'daki örnekler erken dönemde içgüdüsel, el yordamıyla başlamış ancak metodolojik ve kurumsal bir çerçeveye dönüşmemiştir. Makalenin son bölümünde sınırlılıklar başlığı altında ele alınacak durumun ortaya çıkmasında bu gecikmenin de büyük bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Buna karşın yakın dönemde hem karşılaştırmalı tarihe hem de disiplinler arası yaklaşımlara artan ilgi dikkate değer bir gelişim göstermektedir. Bu sürece ilişkin bir kesit aşağıda değerlendirilmiştir.

4.1. Doğu'daki Örnekler ve Türkiye'de Karşılaştırmalı Tarih

İbn Haldûn'un *Kitâbü'l-İber* adlı bir dünya tarihi niteliğindeki eserinin önsöz ve giriş kısmı için kaleme aldığı “*mukaddime*” önemli bir yere sahiptir. Ayrıca basılan ve Mukaddime olarak bilinen meşhur eseri, el-İber'in birinci kitabıyla bu önsöz ve girişten meydana gelir. (Uludağ, 1999: 542) Tarihe bir bütün olarak bakan İbn Haldûn eserinde; İslam ülkeleri ve milletlerini, Doğu İslam Dünyası ile Batı İslam Dünyası'nı, ilimler arasındaki ilişkileri, eğitim, öğretim ve öğretmenlik mesleğini, yerli ve göçebe toplumları karşılaştırmıştır. Özellikle tarihçiler adına karşılaştırmacının ne denli önemli olduğunu şu sözleriyle vurgulamaktadır.

“*Tarihçiler, Tanrının kitabını tefsir edenler ve rivayet üstadları, naklettikleri haber ve rivayetlerin doğru veya zayıf olduğunu incelemeyen, yalnız nakil ve rivayete güvenerek aktardıkları, kanun, usul ve benzerleri ile karşılaştırmadıkları, hikmet ve felsefe bakımından incelemedikleri ve varlık (kâinat)ın tabiat ve kanunlarına göre ölçmedikleri, naklettikleri haberler üzerinde dikkatle düşünerek haber verilen hâdise ve olayların vukuunun mümkün olup olmadığına inanarak nakletmedikleri için çok yanlışlar ve doğru yoldan saparak vehim ve hata çöllerinde yollarını kaybetmişlerdir.*” (İbn Haldun,1997:19)

İslam Dünyası'nda geliştirilmiş olan Hilaf -değişik hukuk sistemlerini birbiriyle karşılaştırma- ilminin kurucusu olan Debûsî (978-1039) bir diğer önemli isimdir. (Akgündüz, 1994: 66) Yine Farabi (Ayrıntılı

bilgi için bkz. Kaya, M.,1995:145-162) ve Bîrûnî değişik görüşleri karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Farklı din ve kültürleri mukayese için gerekli dilleri öğrenen Biruni, Maniheizm ile Hinduizm ve Grekler ile Brahmanistler arasında mukayeseler yapmıştır. (Tümer, 1992:211-212)

Aynı şekilde “*Tarih milletlerin sebepler zincirine dayanan belgesidir. Bu belge yorumlanırken devrin ahlâk, iktisat ve toplum psikolojisiyle ilişkileri kurulmalıdır.*” Anlayışına sahip İbn Miskeveyh’in Câvidân-ı Hîred Arapça el-Ĥikmetü’l-hâlîde adıyla da tanınan eseri; Fars, Hint, Arap, Grek ve İslâm kültürleri bilgilerinin derlendiği bir eserdir. Eser, dünyada ortak ve sürekli bir hikmet geleneğinin mevcut olduğu fikrini işlemektedir. (Bayrakdar 1999:203, 207) Câmî’u’t-tevârih adlı eserin sahibi Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî yine konuyla ilgili zikredilmesi gereken bir diğer önemli isimdir. Gâzân Han ve Olcaytu dönemlerini bizzat kaleme alan Reşîdüddin, eserin diğer bölümlerinin yazımını planlarken farklı bilginlerden faydalanmıştır. Örneğin Moğol tarihini; Chingsang, Çin tarihini Li Tachi Maksun (Kamsun), Avrupa tarihini Hıristiyan rahipler kaleme almıştır. (Şeşen, 1993:133) Onun bu tavrı tarih yazımında uzmanlığa verdiği önemi gözler önüne sermektedir. Bu nedenle dönemine göre tarafsız bir görüşle yazılan ilk eser olduğu genel kabul görmüş; eser, diğer umumi tarihlerden ayrı tutulmuştur. (Şeşen, 1993: 132)

Özellikle çağdaşlarından ayrılan tutumu ile Kâtip Çelebi’nin Avrupa’ya yaklaşımı farklı bir niteliğe sahip olup, doğu ile batı üzerine yaptığı karşılaştırmalarla Müslümanları uyandırma niyetindedir. (Şirin, 2006:113) Kâtip Çelebi’nin “İrşâdü’l-hıyârâ ilâ târihi’l-Yûnân ve’r-Rûm ve’n-nasârâ” isimli eseri iki bölüm olup; eserin, birinci bölümünde Avrupalıların dinlerinden, ikinci bölümde Avrupa hükümdarlarının âdet ve kanunlarından bahsedilmektedir. Avrupa’da doğmakta olan kavramlara yer verdiği gibi Avrupa-Osmanlı ilişkileri de eserin içinde değerlendirilmiştir. (Koman,1945:20’den aktaran Gökyay, 2002: 39) Dolayısıyla Nizam-ı Cedid ile simgeleşen III. Selim dönemi, Avrupa’nın bir model olarak görülmesi ile bilimsel ya da kuramsal açıdan olmasa da “doğu ile batı karşılaştırmaları” Osmanlı gerileyişine çözüm arayışları içinde zihniyet dünyamızı şekillendiren ve meşgul eden başlıca unsurlardan biri haline gelmiştir. Ziya Paşa’nın dizelerinde ve Mehmet Akif’in Şark şiirinde olduğu gibi. (Ersoy, 2016: 507-508)

Öte yandan Osmanlı ile Avrupa’yı orduları bakımından inceleyen Cevdet Paşa, tıp ve askeri alanlarda karşılaştırmalar yapmıştır. Bir medeniyet tarihçisi olarak doğu-batı mukayesesine önem veren Cevdet Paşa, neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde Fransız İhtilâli ve anayasasız-ihtilâlsiz gelişen İngiltere parlamentosu üzerine tahliller ortaya koymuştur. Çok iyi bildiği Rusya’ya özel bir ilgisi bulunan Cevdet Paşa’nın bu ilgisini, I. Petro ile II. Mahmud’un reformlarını mukayese ettiği, Viyana Sefiri Sadullah Paşa’ya yazdığı mektubunda görmek mümkündür. (Halaçoğlu ve Aydın, 1993:446) Aynı şekilde Ahmet Refik, Akdes Nimet Kurat ve M. Fuad Köprülü eserlerinde karşılaştırmalı tarihten faydalanan isimler olup; Fuad Köprülü eserinde Osmanlı müesseseleri ile Bizans müesseselerini karşılaştırmıştır. Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri üzerine yoğunlaşan Köprülü; vergi ve tımar sistemi, ordu teşkilatı, bürokrasi, saray âdetleri ve iktisadi hayat olmak üzere daha birçok başlık altında konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. “*Osmanlı Devleti’ni Bizans’ın İslamlaşmış bir devamı gibi telakkiye imkân olmadığ*”nı belirten Köprülü’ye göre; Osmanlı Devleti’nin hukuki müesseselerinin esasını Orta-Çağ Türk-İslam saltanatlarında aramak gerekmektedir. (Köprülü,1981:205)

4.2. Kent Tarihi ve Karşılaştırmalı Tarih

Kent tarihi araştırmalarında karşılaştırmalı tarih yönteminin temellerini atan kişi ise Max Weber’dir. (Weber, 2000) Weber, batı ve batı dışındaki toplumlar arasında karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirdi. Weber’in çalışmalarına da batıdaki toplumsal değişim ile batılı olmayan kentsel gelişmenin çelişkileri yön verdi. (Holton,1999:30) Weber, “*Tarihin, diyelim ki Ortaçağ şehrinde neyin özgül olduğunu ortaya koyması gerektiğinde kesinlikle anlaşıyoruz; fakat bu ancak, biz önce diğer şehirlerde (antik, Çinli, İslami) neyin eksik olduğunu bulursak olanaklıdır*” (Burke, 2005:22) Görüşüyle karşılaştırmaların işlevine vurgu yapmaktadır.

Karşılaştırmalı tarihin bir diğer önemli ismi Fernand Braudel’in konuyla ilgili vurgusu ise şu şekildedir: “*İster kıyafet, para, kent veya kapitalizmden söz edilsin, Weber’in ardından karşılaştırmalardan kaçınmak olanaksızdır. Çünkü Avrupa kendini ‘diğer kıtalara göre’ açıklamaya son vermemiştir.*” (Braudel, 2004: 461)

Braudel'i destekler bir diğer görüş Marc Bloch'a aittir. Karşılaştırmalı tarih ve kent araştırmalarının birbirine olan katkısını Marc Bloch, şu sözlerle ifade etmektedir. "Karşılaştırmalı tarih, yerel çalışmaları tanımaya ve onlara hizmet etmeye hazırdır, zira yerel çalışmalar olmadan karşılaştırmalı tarih hiçbir şey ifade etmez, tıpkı yerel çalışmaların da karşılaştırmalı tarihsiz hiçbir işleve sahip olamayacakları gibi" (Bloch, 1985: 48)

Dolayısıyla Avrupa'nın kendi dışındaki toplumlara, uygarlık düzeyinde hem tarihsel hem de kültürel alanda sınıflandırmaya duyduğu ihtiyaç, karşılaştırmalı tarih alanında zengin bir literatüre sahip olmasına hizmet etti. Ancak Türkiye'de kent tarihçiliğinin gelişimi gerek nicelik gerekse nitelik açısından Batı'daki gelişim düzeyinden farklılık arz etmektedir. Özellikle Osmanlı kenti araştırmalarına yön veren İslam kenti tarihçiliğinin temelini, Max Weber'in görüşünün tersine kent tipleri arasında İslami tarzın varlığını ortaya koyma kaygısı şekillendirmektedir. Türkiye'de kent tarihi üzerine yapılan çalışmalarda karşılaştırmalı tarih yöntemini kullanarak, önemli bir katkı sağlayan örnekler ise şunlardır: Özer Ergenç'in 1974 tarihli "1580-1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya Şehirlerinin Mukayeseli İncelenmesi Yoluyla Osmanlı Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Hayatı Hakkında Bir Araştırma Denemesi" başlıklı tezidir. (Ergenç,1995) Özer Ergenç'in çalışmasında Ankara ve Konya'yı tercih etmesinin iki sebebi vardır: Birincisi, iki kentin aynı coğrafi koşullara sahip olması; diğeri, iki kentin genel yönetim sistemi içindeki benzer konumlarıdır. Ergenç, bu iki kentin belli bir bölgedeki Osmanlı kentlerinin karakteristik özelliklerini ortaya koymaya yardımcı olacağını belirtmektedir. Yine Ankara kentinin söz konusu olduğu bir diğer çalışma Suraiya Faroqhi'nin, *Orta Halli Osmanlılar 17. yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler* konulu çalışmasıdır. (Faroqhi, 1987; Faroqhi, 2009) Andre Raymond'un, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri* adlı çalışması; Halep, Kahire, Şam, Bağdat, Cezayir, Tunus ve Musul'un Osmanlı dönemi örgütsel, mekânsal ve iktisadi durumlarını ortaya koymaktadır. (Raymond, 2000) Halep'in ele alındığı ve birden fazla kentin yer aldığı diğer bir çalışma; Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters'ın Halep, İstanbul ve İzmir'i konu eden *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*'dur. Bu çalışma, Halep, İzmir ve İstanbul kentlerinin farklı kentsel kimliklerini ortaya koymaktadır. (Eldem, Goffman ve Masters, 2003)

4.3. Türkiye'de Akademik Çalışmalar ve Karşılaştırmalı Tarih

Türkiye örneğinde karşılaştırmalı tarihin durumunu tespit adına yapılan akademik çalışmalara bakarak, konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapmak mümkündür. Bununla ilgili olarak YÖK'ün Ulusal Tez Merkezi sayfasında yapılan tarama sonucunda ulaşılan akademik çalışma sayısı otuzdur (30). Bu çalışmalar aşağıda listelenmiştir.

- Canay Şahin, *Tarih Boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda Ortakçılığın Karşılaştırmalı Çalışması*,1996. (YL, Tarih)
- Kutlu Akalın, *Gücün Yansımaları: Karolenj ve Bizans Nasihatnameleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*,1999. (YL, Tarih)
- Mustafa Kemal Milani, *Anayasal Devrimler: İran (1906) ve Osmanlı İmparatorluğu (1908) Karşılaştırma*, 2002. (DR, Tarih)
- Ferište Baykan, *Değişim Yıllıkları: İki Ondördüncü Yüzyıl İngiliz Kroniğinin Karşılaştırmalı Analizi*,2003. (YL, Tarih)
- Yavuz Güçtürk, *1909 ve 1931 Basın Kanunlarının Karşılaştırılmalı Bir İncelemesi*,2005. (YL, Tarih)
- Celal Metin, *Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)*,2006. (DR, Tarih)
- Muhammed Fazıl Baş, *İktidar ya da Halk: 1960'ların Entelektüel İklimini Dikkate Alarak Doğan Avcıoğlu ve İdris Küçükömer'in Düşüncelerinin Bir Karşılaştırması*,2008. (YL, Tarih)
- Ayşe Ezgi Dikici, *Osmanlı Saray Hadımlarının Yaptığı Mimârî Eserler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, 2009. (YL, Sanat Tarihi)
- Mattia Bordignon, *19. yy'da Liberal ve Muhafazakâr Güçler: Osmanlı İmparatorluğu ve İtalyan Yarımadası ve Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*,2011. (YL, Tarih)
- Gülsüm Tütüncü Esmer, *Türkiye ve İngiltere'de Sendikacılığın Gelişimi (1945-1980): Karşılaştırmalı Bir İnceleme*,2012. (DR, Tarih)
- Neslihan Ünal, *İzmir ve Selanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi (1650-1750)*, 2013. (DR, Tarih)
- Metin Yücekaya, *İbn-i Haldun'un Hanedanlar Döngüsü Kavramı ve Çağdaş Uluslararası Sistem Değişimi Teorileri: Karşılaştırmalı Bir Analiz*,2014. (YL, Tarih)

- Ece Tunca, *Üç Başkent Beş Hastane: Erken Dönem Osmanlı ve Geç Dönem Bizans Hastaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*,2015. (YL, Sanat Tarihi)
- Uygur Karaca, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne, Rus İmparatorluğu'ndan SSCB'ye Şehırsel Meslek Yapıları Üzerine Bir Karşılaştırma*,2015. (YL, Tarih)
- Bahar Arslan, *II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet (1908-1923) Tarihsel, İdeolojik ve Olgusal Bir Karşılaştırma*, 2016. (DR, Tarih)
- Melih Özhan, *Ulus İnşa Süreci Bağlamında Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Örnekleri*,2016. (DR, Tarih)
- Hatice Seda Şenvarıcı, *Muhteşem Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Siyasal Kurumsallaşmaların Ekber Şah Döneminde Babür İmparatorluğu'ndaki Siyasal Kurumsallaşmalar ile Kıyaslanması*, 2016. (YL, Tarih)
- Ergenekon Savrun, *1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları*, 2017. (DR, Tarih)
- Serdar Subay, *XIX. Yüzyılda Japonya ve Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Çabalarının Karşılaştırmalı Analizi*, 2017. (YL, Tarih)
- Nageb Ashour A. Elgandouz, *Hicri İlk Üç Asırda Libya'da Berberi-Arap İlişkileri: 'Günümüz ile Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, 2017. (YL, Tarih)
- İslam Kavas, *Selçuklularda ve Normanlarda Veraset: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*,2017. (DR, Tarih)
- Selahattin Özkan, *Ortaçağ'da İki Dini Fetih: İskandinavya'da Hıristiyanlığın Hindistan'da İslamiyet'in Yayılması*,2017. (DR, Tarih)
- Maged Yahya Mujahed Lajah, *16. Yüzyılda Yemen ve Hicaz Eyaletleri Ekonomik Durum (Karşılaştırmalı İnceleme)*,2018. (YL, Tarih)
- Recep Bölük, *Köl Tigin Yazıtı'nın Çin Kaynakları ile Karşılaştırmalı Olarak Araştırılması*,2018. (YL, Tarih)
- Seid Ahmed Mohammed, *Toplum Devlet Modernleşme: Türkiye ve Etiyopya'nın Karşılaştırmalı Tarihi*,2018. (DR, Tarih)
- Ahmet Murat Kadıoğlu, *Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlı Japon Askeri Modernleşmesi (1870-1910)*, 2018. (DR, Tarih)
- Ramazan Hakan Arslanbaba, *Augustus (MÖ 27-MS 14) ve Diocletianus (284-305) Dönemleri İdari, Ekonomik ve Sosyal Reformlarının İncelenmesi ve İki Dönemin Karşılaştırması*, 2018. (YL, Tarih)
- Nazan Aydoğdu, *Karahanlı ve Gazneli Devletlerinin Teşkilat Yapısının Karşılaştırması*,2018. (YL, Tarih)
- Sevgi Erdoğan, *Baltık Mimarisi Etkisinde Kars (Batım Örnekleriyle Karşılaştırmalı)*,2018. (YL, Sanat Tarihi)
- Sultan Zengin, *18. Yüzyıl İngiliz Aydınlanmasında Antik Dönem Vurgusu: Hume ve Epikür Karşılaştırması*, 2018. (YL, Tarih)

1996-2018 yıllarını kapsayan çalışmaların üniversitelere göre dağılımını gösteren tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. Akademik Çalışmalar ve Karşılaştırmalı Tarih (1996-2018)
Academic Studies and Comparative History (1996-2018)

Üniversite	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Koç	1 (Sanat T.), 1		2
İstanbul Bilgi	2		2
Karabük	1		1
ODTÜ	3		3
Boğaziçi	1	1	2
İ.D. Bilkent	3		3
DEÜ	1	7	8
Hacettepe	1	1	2
Selçuk		1	1
İstanbul	1		1
Binali Yıldırım	1		1
Atatürk	1 (Sanat T.)		1
Osmangazi	1		1
Kâtip Çelebi	1		1
Ankara		1	1
	19	11	30

Tarih alanında yapılmış karşılaştırmalı tarih yöntemine örnek bu 30 tez çalışması haricinde ortaya konan çalışmalara bakıldığında; özellikle hukuk alanında olmak üzere edebiyat ve din alanında karşılaştırmalı yöntemi kullanan birçok örnek çalışma bulunmaktadır. Kent ya da şehir üzerine yapılmış akademik çalışmaların durumu ve bilim dallarına göre dağılımını gösteren tablo ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. Akademik Çalışmalarda Kent / Şehir Olgusu ve Karşılaştırmalı Tarih Yöntemi
City in Academic Studies/ City Case and Comparative History

Konu	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Mimarlık	22	3	25
Arkeoloji ve Antropoloji	2	2	4
Şehircilik ve Bölge Planlama	20	-	20
İşletme, Ekonomi, Halkla İlişkiler, Turizm	10	2	12
Mühendislik	8	-	8
Kamu Yönetimi	4	1	5
Sosyoloji ve Psikoloji	4	1	5
Edebiyat, Eğitim-Öğretim, Dilbilim, Coğrafya, Din ve Güzel Sanatlar	14	-	14
Tarih	2	1	3
Diğer	11	-	11
TOPLAM	97	10	107

Akademik açıdan kent tarihi üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Tabloda gösterildiği üzere kent tarihlerinin konu edildiği çok sayıda tez çalışması olmakla birlikte bunların çok azı karşılaştırmalı yöntemi kullanmaktadır. Kent ve şehir kelimeleri üzerine yapılan tarama sonucu ulaşılan 107 çalışmanın yarısı mimarlık ve şehircilik alanlarında yapılmış iken, tarih alanındaki durum nicelik açısından çok gerilerdedir.

Tablolardan görüldüğü üzere Dokuz Eylül Üniversitesi'nin karşılaştırmalı tarih yönteminin kullanımında sayısal bir üstünlüğü bulunmaktadır. Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Karşılaştırmalı Tarih Doktora ve Karşılaştırmalı Tarih Yüksek Lisans programları 2005 yılı itibariyle öğrenci alımına başlamış, 2015 yılına kadar bu isimle eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak 2015 yılı itibariyle öğrenci ve mezunların akademik hayatlarında kadro sorunları ile karşı karşıya kalmamaları gerekçesiyle program isminde değişikliğe gidilmiştir. Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Bölümü'nün program isminde yapılan değişikliğe rağmen gerek ders içerikleri ile gerekse yapılan tez çalışmaları ile halen karşılaştırmalı tarihe katkı sağlamaya devam ettiği görülmektedir.

Tablo 3. DEÜ Tarih Doktora Programı (2018-2019 Öğretim Yılı)
DEU History PhD Programme (2018-2019 Academic Year)

Dersler
Karşılaştırmalı Eğitim Tarihi
Karşılaştırmalı Türk Kültür Tarihi
Karşılaştırmalı Yakınçağ Siyasi Tarihi
Ermeni Sorunu (Türk-Ermeni Metinlerinin Karşılaştırılarak İncelenmesi)
Karşılaştırmalı Tarih Yöntemleri, Teori ve Yaklaşımlar
Karşılaştırmalı Türk-Amerikan Popüler Kültür Tarihi
Karşılaştırmalı İktisadi Doktrinler Tarihi
Karşılaştırmalı Türk-Amerikan Anayasaları ve Siyasal Sistemleri
Karşılaştırmalı Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı
Karşılaştırmalı Destanlar

Tablo 4. DEÜ Tarih Yüksek Lisans Programı (2018-2019 Öğretim Yılı)
DEU History Graduate Programme (2018-2019 Academic Year)

Dersler
Karşılaştırmalı Tarihe Giriş
Karşılaştırmalı Demokrasi Tarihi
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi I-II
Ortaçağ'da Doğu ve Batı
Karşılaştırmalı Devrimler ve Modernleşme Hareketleri
Türk-Sovyet İlişkilerinin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi
Ermeni Sorunu Üzerine Karşılaştırmalı Tarih İncelemeleri
Karşılaştırmalı Edebiyat Tarihi
Batı'da ve Türkiye'de Din Devlet İlişkileri

Tablo 5. DEÜ Tarih Bölümü Devam Etmekte Olan Tezler
DEU History Department Current Thesis

Doktora
Ayoko Mwara Amavigan, <i>Geç Modernleşen İki Ülkede Kırsaldan Kente Göçte Kadın: Togo ve Türkiye (1950-2000)</i>
Eusebio Andre Pedro, <i>Modernleşme Sürecinde Türkiye ve Mozambik: İktidar, Kültür ve Kalkınma Sorunu, 1890-2015</i>
Samaneh Asgari, <i>İran ve Türkiye Modernleşmesinde Kadın Hareketi (1830-1965)</i>
Altan Yörük, <i>Soğuk Savaş Dönemi'nde Büyük Güçlerin Ortadoğu Ekonomileri Üzerine Etkisi: Türkiye ve Mısır Örneği</i>
Gülizar Beril Yaşar, <i>Liberal İktisadi Zihniyet ile Osmanlı İktisadi Zihniyetinin Karşılaştırmalı Çözümlemesi</i>
Yüksek Lisans
Haruna Yiga, <i>Tarihsel Perspektif İçerisinde Uganda ve Türk Kadını Karşılaştırması</i>
Erkan Çapacı, <i>Cenevizliler ve Osmanlıların Sakız Adasında Egemenlik Kurma Süreçlerinin Karşılaştırılması</i>
Emine Çavdar, <i>Türk Siyasal Yaşamında İki Popüler Politikacı Portresi: Kasım Gülek-Osman Bölükbaşı (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)</i>
Tolga Öztürk, <i>Karşılaştırmalı Harp Tarihi: Napolyon Karşısında Rus Savunması ve İstiklal Savaşı'nda Türk Direnişi</i>
İşıl Atalay, <i>XIV. Yüzyıl Boyunca Doğu ve Batı'da Kutsal Savaş ve Din Tartışmaları</i>
Onur Özersin, <i>Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Emir Timur: Bir Hükümdarın Karşılaştırmalı İmaju</i>
Seda Kızıllı, <i>Türkiye'nin Modernleşme Tarihinde Üç Kadın: Halide Edip Adıvar, Afet İnan ve Sabiha Sertel</i>
Birce Önkahraman, <i>Kanuni Döneminde Osmanlı-Macaristan İlişkilerinin Habsburg Hanedanı'nın Gücü Üzerindeki Etkisi</i>
Burhan Kurşun, <i>Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) ve İttihad ve Terakki Cemiyeti (1909-1918) Dönemlerinde Göç Olgusu ve İskân Politikaları: Balkanlar ve Kafkasya Karşılaştırması</i>

2018-2019 öğretim yılı itibariyle DEÜ Tarih Bölümünde, doktora ve iki ayrı yüksek lisans programında karşılaştırmalı tarih alanında devam etmekte olan 5'i doktora, 9'u yüksek lisans olmak üzere 14 tez çalışması bulunmaktadır.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Karşılaştırma, sosyal tarihe ek bir perspektifle yapılabilir. Bir çalışma hem sosyo-ekonomik hem de karşılaştırmalı bir çalışma olabilir. Karşılaştırmalı tarih, tümdengelim yöntemini kullandığından makro ve mikro alanı buluşturma özelliği gösterir. Toplumsal dönüşümler, bireyler ve toplumlar öncelikle ilgilendiği alanlar olduğundan entelektüel etkiyle içe dönük veya ulusal önyargıları azaltabilir.

Karşılaştırmalı tarih, disiplinler arası bir yaklaşım ile daha fazla detaya ulaşmaya olanak sağlar. Araştırmaların batı ekseninden uzaklaşması ile geniş bir bakış açısı oluşturma imkânına sahiptir. Analitik çözümlenme ve yorumlamaya dayanan yapısı nedeniyle isabetli anlamlandırmalar yapma konusunda başarılıdır.

Öte yandan kent tarihi ve karşılaştırmalı tarih adına imkânlar başlığına dair çok iyi bir noktada olduğunu belirtmek gerekir. 19. yüzyılda belediyelerin kuruluşu ile kent tarihleri yazılmaya başlanmış, 1950 ve 1960'ların ilk örneklerini takiple 1970'lerde bu alana ilgi artmıştır. Dolayısıyla kentler üzerine yapılacak olan karşılaştırmalı tarih çalışmaları için gerekli olan bilgi birikimi ve zengin literatür oluşmuştur.

Mevcut kent tarihi çalışmalarında arşiv belgelerinin kullanımı karşılaştırmalı bir analiz ve yorumlamaya tabi tutulmadığından önemli bir imkân değerlendirilememektedir. Oysa karşılaştırmalı yöntem; kır-kent arası ilişkiler, kentlerin birbirleriyle ilişkileri ve kent çevresinin siyasi, sosyo-ekonomik yapıları üzerinden bir karşılaştırmaya imkân sağlayarak önemli verilerin ortaya çıkmasını sağlayabilir.

Karşılaştırmalı tarihin imkânlarının yanında sorunlarının da tespiti ve bunların aşılması için öneriler sunmak büyük fayda sağlayacaktır. Türkiye'de sadece karşılaştırmalı tarihin değil, sosyal bilimlerin en temel problemi nesnelliktir. Önyargılar ya da baştan ulaşılmak istenen hedefler doğrultusunda yazılan tarih, sadece karşılaştırmalı tarihe değil, hiçbir sosyal bilim dalına uymayacaktır. Sıklıkla bireysel ilişkilerin nesnel ve bilimsel kaygıların önüne geçebildiği bir ortamda, akademik çalışmaların niteliğinden ziyade niceliği ön plana çıkmaktadır. Türkiye'de sosyal bilimlerde belirgin bir yöntem sorunu söz konusu olup özellikle karşılaştırmalı tarih, henüz yaygınlaşmamış ve az bilinen bir yöntem olarak bu sorundan daha fazla etkilenmektedir. Tanınırlık ve bilinirlik sorunu mevcuttur. Tanınırlık sorununu çözmek için Türkiye üniversitelerinde karşılaştırmalı tarihe verilen katkı artmalıdır. Karşılaştırmalı tarihin dünyadaki gelişim çizgisinde üniversiteler önemli rol oynamış; Columbia, Harvard ve UCLA öncü ekoller olmuşlardır.

Disiplinler arası yapısı nedeniyle karşılaştırmalı tarih, Dünya'da her alandan uzmanın yer aldığı çalışma ekiplerince gerçekleştirilmektedir. Ancak Türkiye'de birlikte çalışma ve tartışma kültürü oldukça zayıftır. Türkiye'de disiplinler arası çalışmadan çoğu zaman anlaşılabilir tek bir araştırmacının gerekli diğer konuları öğrenmesi ve ele alması şeklinde algılanmakta; farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların bir araya gelerek çalışabilmesi pek mümkün olmamaktadır.

Karşılaştırmalı tarihin Türkiye'deki gelişimini etkileyen konulardan biri de yabancı dil problemidir. Metodolojiye hâkim olmak için iyi seviyede bir yabancı dil gereklidir. Her ne kadar karşılaştırmalı tarihte arşiv belgesi kullanımı mutlaka gerekli değilse de, özellikle iki ya da daha fazla ülkeyi içeren karşılaştırmalarda maddi sıkıntılar söz konusu olmaktadır. Yurtdışı araştırmaları oldukça maliyetlidir.

Bahsi geçen sorunların üstesinden gelmek adına Türk Tarih Kurumu ve Tarih Vakfı başta olmak üzere üniversiteler ile özel ve kamu kurumlarının işbirliğinin bu alandaki ilerlemeye farklı bir boyut kazandıracağı ortadadır. Kolektif bilincin ve disiplinler arası işbirliğinin yerleşmesi ile araştırmacılara verilecek maddi ve manevi destekler, Türkiye'de karşılaştırmalı tarih yönteminin gelişimini ve konuyla ilgili örneklerin çoğalmasını sağlayacaktır. Türkiye'de karşılaştırmalı tarih çalışmaları arttığında Avrupa merkezli tarih anlayışının hâkimiyeti karşısında Türkiye ve Türk tarihi çalışmalarının nesnesi değil, öznesi olabilecektir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akgündüz, A. (1994). Debûsi, *TDV İ.A.*, 9: 66-67.
- Bayraktar, M.(1999). İbn Miskeveyh, *TDV İ.A.*, 20: 201-208.
- Bloch, M. (1985). Avrupalı Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin, Deniz Erksan (Çev.), Ali Boratav (Der.) *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde* içinde İstanbul: Alan Yayınları.
- Bloch, M. (2013). *Tarihin Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, Ali Berktaş (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Braudel, F. (1992). Tarih ve Sosyoloji, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), *Tarih Üzerine Yazılar* içinde 105-130. Ankara: İmge Kitabevi.
- Braudel, F. (1985). Tarih ve Toplumsal Bilimler: Uzun Dönem, Deniz Erksan (Çev.) Ali Boratav (Der.), *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde* içinde 69-96. İstanbul: Alan Yayınları.
- Braudel, F. (2004). *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV.-XVIII. Yüzyıllar Gündelik Hayatın Yapıları*, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Burke, P. (2005). *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Mete Tunçay (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Coşkun, İ. (1989). Modernleşme Kuramı Üzerine, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, (3), 1: 289-314.
- Eldem, E. Goffman, D. ve Masters, B. (2003). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Servet Yalçın (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ergenç, Ö. (1995). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya: Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.
- Ergut, F. (2002). Sosyal Bilimlerde Tartışma Ortamının Kurgulanması ve Tarihsel Sosyolojinin İmkânları, *Toplum ve Bilim*, 91: 213-228.
- Ersoy, M. A. (2016). *Safahat*, İstanbul: Karanfil Yayınları.
- Faroqhi, S. (1987). *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Faroqhi, S. (2009). *Orta Halli Osmanlılar 17. yüzyılda Ankara ve Kayseri’de Ev Sahipleri ve Evler*, Hamit Çalışkan (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fildiş, B. (2015). Braudel’i Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Okumak, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (8), 41: 789- 794.
- Giddens, A. (2000). *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, Ümit Tatlıcan (Çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (2002). Kâtib Çelebi, *TDV İ.A.*, 25: 36-40.
- Halaçoğlu, Y. ve Aydın. M. A. (1993). Cevdet Paşa, *TDV İ.A.*, 7: 443-450.
- Hill, C. ve Dell, E. (Ed). (1969). *The Good Old Cause: English Revolution of 1640-1660, Its Causes, Course and Consequences*, A. M. Kelley, 2nd edition.
- Hobsbawm, E. (Ed.). (1974). *Labour’s Turning Point 1880-1900*, Fairleigh Dickinson University Press, 2nd edition.
- Holton, R.J. (1999). *Kentler Kapitalizm ve Uygarlık*, Ruşen Keleş (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Hunt, L. (2008). Charles Tilly’nin Kollektif Eylemi, *Tarihsel Sosyoloji Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler*, Ahmet Fethi (Çev.), Theda Skocpol (Ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Iggers, G. (2000). *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, Gül Çağalı Güven (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İbn Haldun. (1997). *Mukaddime I*, Zakir Kadiri Ugan (Çev.), İstanbul: MEB Yayınları.
- Jefferys, J. B. (Ed.). (1948). *Labour’s Formative Years: Nineteenth Century 1849-1879*, Lawrence and Wishart Ltd., First edition.
- Kaya, M.(1995). Farabi, *TDV İ.A.*,12: 145-162.
- Kaya, T. (2018). Immanuel Wallerstein, Bir Tarihsel Sosyal Bilimci, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43: 46-65.
- Kaye, H. J. (2009). *İngiliz Marksist Tarihçiler*, Arife Köse (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1981). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Lerner, D. (1968). *The Passing Of Traditional Society: Modernizing The Middle East*, London Free Press. https://archive.org/stream/in.ernet.dli.2015.118860/2015.118860.The-Passing-Of-Traditional-Society_djvu.txt (5.06.2019)
- McMichael, P. (1990). Incorporating Comparison within a World-Historical Perspective: An Alternative Comparative Method, *American Sociological Review*, (55) 3: 385-397.

- Mill, J. S. (2012). *A System of Logic Rationative and Inductive: Being a Connected View of The Principles of Evidence, Methods of Scientific Investigation*, Forgotten Books.
- Moore, B. (2003). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri Çağdaş Dünyanın Yarattılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*, Şirin Tekeli- Alaeddin Şenel (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Morris, M. (Ed.). (1951). *From Cobbett to The Chartist*, Lawrence and Wishart Ltd., 2nd edition.
- Raymond, A. (2000). *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Ali Berktaş (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Skocpol, T. ve Somers, M. (1980). The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry, *Comparative Studies in Society and History*, (22), 2: 174-197.
- Skocpol, T. (2008). Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi, *Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Ahmet Fethi (Çev.), Theda Skocpol (Ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Skocpol, T. (1997). *Social Revolutions In The Modern World*, Cambridge University Press, New York-USA.
- Skocpol, Theda. (2004). *Devletler ve Toplumsal Devrimler Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, Erdem Türközü (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Sunar, L. (2017). Batı Ruhunu Kurtarmak: Karşılaştırmalı Medeniyetler Tarihi ve Max Weber, Ahmet Şimşek (Ed.), *Dünyada Tarihçilik, Dönemler, Okullar, Yaklaşımlar ve Tarihçiler* içinde 211-225. Ankara: Pegem Akademi
- Şeşen, R.(1993). Cami'u't-Tevarih, *TDV İ.A.*, 7: 132-134.
- Şirin, İ. (2006). *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Tilly, C. (2005). *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, Özden Arıkan (Çev.), İstanbul: Literatür Yayınları.
- Topakkaya, A. (2008). Tarihsel Materyalizm Bağlamında Marx'ı Yeniden Okumak, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/3: 378-395.
- Tümer, G.(1992). Birûni, *TDV İ.A.*, 6: 206-215.
- Tütüncü, G. (2018). Modernleşme Süreci Bağlamında Sendikal Örnekler: İskandinav Modeli ve Türkiye, Abidin Temizer- Yaşar Baytal (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Yeni Yönelimler V* içinde 637-661. Podgorica, Montenegro: Institut za Geografiju:
- Uludağ, S. (1999). İbn Haldûn, *TDV İ.A.*, 19: 538-543.
- Ünal, N. (2015). *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Weber, M. (2000). *Şehir Modern Kentin Oluşumu*, Musa Ceylan (Çev.), İstanbul: Bakış Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum*, Latif Boyacı (Çev.), İstanbul: Yarın Yayıncılık.
- Weber, M. (2010). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, Emir Aktan (Çev.), İstanbul: Alter Yayıncılık.
- Yalansız, N. (2015). Karşılaştırmalı Tarih, Ahmet Şimşek (Ed.), *Tarih İçin Metodoloji* içinde 117-121. Ankara: Pegem Akademi.

**KUR'AN'I OKUMA VE ANLAMANNIN NİTELİĞİ ÜZERİNE
ON THE CHARACTERISTIC OF READING AND UNDERSTANDING THE QUR'AN¹**

Ömer ÖZBEK²

ÖZET

Bu çalışma ilk bölümde tilavet etmek anlamında bir okuma ve ikinci bölümde anlamaya yönelik okuma ile bunların nasıl olması gerektiğine ilişkin önerileri barındıran bir özelliğe sahiptir. Yapılan tespitlerden hareketle kısaca Kur'an okurken doğru biçimde bir okumaya nasıl ulaşılacağına ilişkin öneriler, yapılan bariz hataları da içeren örneklerle sunulacaktır. Kur'an'ı anlamaya yönelik okumanın nasıl olması gerektiğine dair daha önce yapılan bazı çalışmaların vardıkları sonuçların ve elde edilen diğer kaynaklara ilişkin verilerin değerlendirilmesi ile konunun daha açık bir şekilde ortaya konulması önemlidir. Bu nedenle çalışma ibadet için okuma ile anlamak için okuma gibi iki farklı okumanın birleştirilmesi amacını taşımaktadır.

Kur'an okumanın, harflerin mahreç ve sıfatlarından başlayarak tecvîde riayet etmek gibi önemli kuralları bulunmaktadır. Harflerin doğru seslerle telaffuz edilmesi, tilavetin doğru yapılmasına yönelik bir adımdır. Ancak bir harfi doğru çıkarmak Kur'an'ı doğru okuyabilmek için tek başına yeterli değildir. Harflerin sıfatlarına ve tecvîd kurallarına riayet edilmeden yapılan okuyuşlar, kıraat âlimleri tarafından hatalı sayılmıştır. Kur'an okuyan kişi onun anlamını bozacak bir okuyuştan kaçınmalıdır. Kişinin ibadetleri için makbul bir okuyuşta yeterli düzeye ulaşması ve bunu gerçekleştirecek yöntemi bilmesi gerekir.

Kur'an'ı anlamaya yönelik okuma da onun doğru telaffuzla okunması gibi Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar uzanan bir sürece sahiptir. Bu okuma, Allah kelamının nüzulünden bugüne değin anlaşılması ve yorumlanması çabasından başka bir şey değildir. İslam kültür tarihi boyunca İslami ilimlerin temel konusu olan Kur'an, günümüzde de hala ilahiyat fakülteleri başta olmak üzere her ortamda anlama çabalarının konusu olmaya devam etmektedir.

Kur'an okuma kıraat ilminin konusu iken onu anlamaya yönelik okuma tefsir ilminin konusu olarak karşımızdadır. Bu çalışma ayrıca iki tür okumanın birbirine olan desteğini ortaya koymaya çalışacaktır. Bu nedenle metin her ikisinin de ayrı bir şekilde yollarını tanımlayan, yorumlayan ve değerlendiren bir ürün olmayı amaç edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kur'an, Tilavet, Okuma, Anlama.

ABSTRACT

In the first part, this study has a reading in the sense of recitation and in the second part it contains the suggestions for reading and understanding how to understand them. Based on the findings, suggestions on how to reach a correct reading while reading the Qur'an will be presented with examples including obvious mistakes. It is important to clarify the issue by evaluating the results of some previous studies on the reading of the Qur'an, and the data obtained from the sources. Therefore, the study aims to combine two different readings such as reading to understand with reading for worship.

There are important rules of reading the Qur'an, such as adherence to tajweed starting from the origins and adjectives of letters. Pronouncing letters with correct sounds is a step towards making the recitation correct. However, correct ejecting a letter is not enough to read the Qur'an correctly. Readings made without observing the adjective rules of the letters and the rules of tajweed were considered wrong by the Qiraat scholars. The person who reads the Qur'an should refrain from a reading that distorts his meaning. One should reach a sufficient level in a acceptable reading for worship and know the method to accomplish this.

¹ Bu çalışmanın ham hali '29 Eylül 2019 tarihinde Kayseri'de düzenlenmiş olan 2. Uluslararası Erciyes Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, ERÜ İlahiyat Fakültesi, e-posta: omeroz@erciyes.edu.tr, ORC-ID: 0000-0001-7668-1701.

Reading to understand the Qur'an is like reading it with the correct pronunciation that has a period extending from the period of the Prophet to the present day. This reading is nothing but an effort to understand and interpret the word of Allah from the coming of the present. The Qur'an, which has been the main subject of Islamic sciences throughout Islamic cultural history, continues to be the subject of understanding efforts in every setting, especially in theology faculties.

While reading the Qur'an is the subject of science of Qiraat, it is the subject of science of interpretation of reading exegesis to understand it. This study will also attempt to demonstrate the support of two types of reading. Therefore, the text aims to be a product that defines, interprets and evaluates the ways of both in a separate way.

Keywords: Qiraat, Qur'an, chants, reading, understanding.

GİRİŞ

Kur'an'ın bir ibadet olarak tilavet edilmesi, namazda veya namaz dışında kıraat edilerek sevaba ulaşılması gayreti Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar uzanmaktadır. Aynı şekilde Kur'an'ın anlamak için okunması olgusu da aynı geçmişe sahiptir. Bu okumalar halen ilkökul düzeyinden yüksek öğrenime kadar eğitimin her kademesinde İslami eğitimin süreçlerine konu edilmektedir. Dolayısıyla Kur'an'ın hem sevap kazanmak için hem de anlamak için okunması çabaları devam edegelmektedir.

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tilavet etmek anlamında bir okumanın nasıl olması gerektiğine ilişkin tespit ve öneriler ele alınmıştır. Burada Kur'an'ı herhangi bir şekilde okumayı öğrenmek değil doğru ve anlamını bozmayan bir okuyuşun nasıl olacağı konu edilmiştir. Günümüzde çok küçük yaşlarda anne babadan (dede ve nineden) şifahi olarak öğrenilen dualardan sonra kısa surelerin ezberlenmesi ile başlayan Kur'an okuma süreci, yüksek öğrenimde ilahiyat fakültelerinde bazı surelerin ezberlenmesi ve Kur'an'ın tamamının yüzünden okunması şeklinde sürmektedir. Baştan sona arada farklı konumlarda da okunma çabasının devam ettiği bu süreç, içinde doğru okumaya ulaşana dek karşılaşılan birçok sorunu barındırmaktadır. Eğitimin her aşamasındaki sorunları ele alarak onlara çözüm önerileri sunmak bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bu nedenle konunun uzmanı olmayan bir Müslüman için Kur'an'ı doğru bir şekilde okuma ve Kur'an'ın anlamını bozmadan tecvîdine riayetle yapılacak kıraatin neleri gerektirdiğine ilişkin aşamaları ve bunlara ilişkin sorunlara birtakım çözüm önerileri getirmek bu çalışmanın birinci bölümünün amacını teşkil etmektedir.

İkinci bölümde anlamaya yönelik okuma ve bu konuda dikkat edilmesi gereken hususlarla Kur'an'ın anlaşılmasında doğru bir sonuca götüren okumanın nasıl olması gerektiğine ilişkin konular ve sorunlar ele alınacaktır. Kur'an'ı anlamaya yönelik okuma söz konusu edilince oryantalistlerin okumaları ve çözümlenmeleri ile ilgili sorunlar bu çalışmada konu edilmeyecek, ancak kısaca temas edilerek geçilecektir. Çünkü oryantalistler tarafından her dönemde Kur'an'ı anlamaya yönelik çabalar sürdürülmüş ve bu çabalar bazen iyi niyetle bazen de kasıtlı yapılmıştır. Bu nedenle oryantalistlerin Kur'an'ı anlamaya yönelik okuma çabaları müstakil bir çalışmaya konu edilecek kadar geniştir. O halde ikinci bölümde ele alınacak konu inanan ve onun kendisiyle gönderildiği dili olsun ya da olmasın Kur'an'ı anlamak için okuyan Müslümanların çabalarına katkı sağlamaya yönelik olacaktır.

Kur'an Allah kelmamıdır. Allah, yarattığı kullarına gönderdiği kelamı olan Kur'an'da onu okumayı emretmesinin yanı sıra birçok yerde de anlaşılmasına yönelik emir ve tavsiyelerde bulunmuştur. Bizi bu çalışmaya sevk eden temel saik Kur'an'da her iki okumaya yönelik ayetlerin de çokça bulunmasıdır. Yine konu ile ilgili hadisler de bu ayetleri destekler mahiyettedir. Bir diğer sebep ise gerek internet ve televizyonlarda gerek yazdıkları yazılarda bazı ilahiyatçı ya da araştırmacıların "Ayetin mesajını anlamak yerine seslendirmesine daha çok özen gösteriyoruz. Daha güzel nasıl okurum. Kur'an'ın indiriliş gayesi yaşanmaktır?"³ Şu harfi nasıl çıkaracaktın bu kuralı nasıl uygulayacaktın gibi uğraşlardan kurtulup Müslümanlar Kur'an'ı anlamaya ve yaşamaya bir türlü geçemiyor!" tarzında söylem ve düşüncelerinin bulunmasıdır. Bunun yanında anlamaya yönelik çaba nasıl olacak ve kendisini anlamaya çabalayacağımız Kur'an'ın bu anlamaya etki edecek özellikleri nelerdir? gibi sorulara da cevap

³ <https://www.youtube.com/watch?v=qaHcGfvqVHE> E.T. 01.09.2019. "yaşanmasıdır" şeklinde ifade edilebilecek kelime ilgili videodan aynıyle alındığı için değiştirilmemiştir.

aranmaya çalışılacak olan bu yazıda, elimizde mevcut, konuyla alakalı kaynaklardan da istifade edilecektir.

A. KUR'AN'IN DOĞRU OKUNMASI (KIRAAT, TİLAVET)

1. Kur'an'ı Okumanın Gerekliliği

Kur'an kelimesi “okumak” ve “okunan şey” anlamındadır. Çok okunması gerektiği ve okunduğu için son ilahi kitaba bizzat onu indiren Allah Teâlâ “Kur'an-ı Kerim” adını vermiştir. “O elbette Kur'an-ı Kerim'dir, (değerli bir Kur'an)'dır. Korunmuş bir kitaptadır.” (56/Vâkıa 77-78). Ona verilen bu ad onun okunmasına bir tavsiyeyi de içinde barındırmaktadır.

Kur'an-ı Kerim başka bir ayette kendisini, “Allah'ın, hak olarak okunan ayetleri” (3/Alî İmrân 108; 45/Câsiye 6) şeklinde tanımlamaktadır. Bu bir anlamda okunmak suretiyle gelen vahyin Allah kelamı oluşuna ve onun tilavet edilmesinin önemli olduğuna yapılan bir vurgudur. Kur'an'ın bizzat yüzünden ya da ezberden okunması kendi başına bir ibadettir. Aynı zamanda Fatıha ve bir ilave surenin okunması anlamında kıraat, namaz gibi temel bir ibadetin önemli bir rüknüdür. Hadîs-i şerifte namazın dinin direği olarak tanımlanması (Aclûnî, 1985: II/31; Ahmed b. Hanbel, 1995: V/231, 237; Tirmizî, “İmân”, 8) ondaki bu okuma anlamındaki kıraati de önemli ve gerekli kılar.

Kur'an'ı ilk okuyan, ilk doğru okuyan ve doğru okunması için gayret sarf eden, sabırla ashabına ilk öğreten Hz. Peygamber'dir (sas). İlk muhataplarının Araplar olması sebebiyle apaçık Arapça bir dil ile nazil olan Kur'an ashâb (rhm) tarafından doğru okunmaya hatta ezberlenmeye gayret edilmiştir. Doğru okuma gayretinin en belirgin ve yaygın delili Hz. Ömer (ö. 37/657) ile Hişam b. Hakem (ö. 15/636'dan sonra) olayıdır. İlgili rivayet şu şekildedir:

“Ömer b. el-Hattab (ra) dedi ki: Hişam b. Hakem b. Hizâm'ı Furkan suresini⁴ Allah Rasulü'nün (sas) bana okutmuş olduğu, benim okuduğumdan başka bir şekilde okuduğunu duydum. Nerede ise (kızgınlığımdan) üzerine atılacaktım, (Namazı bitirip) dönünceye kadar bekledim, sonra ridasını göğsünün üzerinde topladım, onu Allah Rasulü'nün (sas) yanına götürdüm ve dedim ki; ben, bu şahsı Furkan Suresi'ni sizin bana öğrettiğinizden başka türlü okuyorken duydum. (Allah Rasulü) bana dedi ki: Hişam'ın (ra) yakasını bırak. Sonra ona: “oku” dedi. O da okudu. (Allah Rasulü) dedi ki: “Böylece nazil oldu”. Sonra bana dedi ki: “Oku”. Ben de okudum. (O zaman) buyurdular ki: “Böylece nazil oldu. Muhakkak ki Kur'ân yedi harf üzere nazil olmuştur, bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyunuz.” (Abdulkaki, M. F., Hadis no: 448. 1949: I/175-176).

Eğer lafzını doğru okuma konusunda o kadar hassas olmasaydı Hz. Ömer (ra) Hişam b. Hakem'i (ra) yakasından tutarak Hz. Peygamber'e (sas) götürmez ve kendi okuduğundan farklı olanı ona tashih ettirmezdi. Zira Kur'an'da kıraat farklılıkları ile ilgili olarak çok ciddi anlam değişmesi bulunmamaktadır.

Diğer bir husus, bize her konuda örnek olan Hz. Peygamber'in (sas) Kur'an okuduğunda Allah tarafından kendisiyle müşrikler arasına ilahi bir perdenin çekilmesidir. Bu perdenin kıyamete kadar Kur'an'ı okuyan her mümin ile onların düşmanı olan kafirler arasına da çekilecek olmasında şüphe yoktur. Rahmeti, koruması ve emniyetine alması şeklinde izah edilebilecek bu manevi perde ile Allah müminleri kafirlerin onlara vermesi muhtemel olan zararlardan koruyacaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, “Biz, Kur'an okunduğu zaman, seninle ahirete inanmayanların arasına gizleyici bir örtü (perde) çekeriz.” (17/İsrâ 45) buyrulmuştur. Bu da Kur'an'ın lafzını okumanın gerekliğine önemli bir delil olarak gösterilebilir.

2. Kur'an'ın Doğru Okunması Zarureti

Kur'an'ın okunması zaruretiyledir ki, İslami ilimler arasında onun edasının keyfiyetini ve okunma şekillerini irdeleyen bir ilim dalı olan “kıraat ilmi” teşekkül etmiştir. (bkz. İbnü'l-Cezerî, 1350a: 3) Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği).⁵ Kıraat ilminin tanımını yapan ilk kişi olarak onu

⁴ Furkan Suresi, Kur'an-ı Kerim'in 25. suresidir.

⁵ Râgıb el-İsfahânî'nin vefatı ile ilgili mülâhazalar için bkz. Kara Ö. (2007). “Râgıb el-İsfahânî” Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul: XXXIV/398.

“Tertilde harf ve kelimeleri birbirine katmaya denir” (İsfahânî, 2001; 842) şeklinde tanımlamıştır. Bu tanım Kur'an'ın okunma zarureti vurgulayan bir tanımdır. Günümüzde Kur'an'ın doğru okunması zarureti kendisi ile ilişkilendirilebileceğimiz bir husus da İlahiyat Fakültelerinde halen lisans düzeyinde okutulan Kur'an Okuma ve Tecvîd, Güzel Kur'an Okuma vb. derslerin bulunmasıdır. Bunlar tümüyle Kur'an'ı doğru okumayı öğretecek donanımlı ilahiyatçılar yetiştirme amacına yönelik olarak okutulmakta olan derslerdir. (bkz. Şenat, 2016: 217). Yine bu fakültelerde yüksek lisans olarak açılan Temel İslam bilimleri kıraat bölümü de Kur'an'ı doğru düzgün ve usulüne göre okumanın zarureti konusu ile ilişkilendirilebilecek bir konumdur. Bu yüksek eğitim alanları bir tarifile dili hatadan korumanın (el-Kâdî, 1955: 5) ve kıraat ilminin uzmanlarını yetiştirmenin amaçlandığı lisans üstü bölümlerdir.

Kur'an doğru okunmadığında anlamının bozulması gibi bir sonuç ortaya çıkar ki, bu da doğru okunmasının en önemli zaruretlere biri olduğunu göstermektedir. Kur'an'ı doğru okumak ayetleri doğru okumakla, ayetleri doğru okumak kelimeleri doğru okumakla, kelimeleri doğru okumak da harfleri doğru telaffuz ederek tam mahrecinden yani çıkış yerinden çıkarmakla olur. O halde Kur'an'ı doğru okuma zaruretinin gereğini yerine getirmek için en önemli husus harflerin, mahreçlerinden ve doğru sıfatları ile çıkarılmasıdır denilebilir.

Kur'an'ı Yüce ve her yönden mükemmel sıfatlarla muttasıf olan Allah Teâlâ, mükemmel kelamı olarak indirmiştir. O, ne önünden ne arkasından batılın (bkz. 41/Fussilet 42) yaklaşabildiği, insanlar ve cinler bir araya gelseler ve Allah'tan başka diğer tüm varlıkları yardıma çağırırsalar ve tüm imkânları seferber etseler dahi asla bir ayetinin benzerini getiremeyecekleri (bkz. 2/Bakara 23-24; 17/İsrâ 88) mükemmel bir kitaptır. Bu nedenle onun okunması da ona yakışır biçimde hatadan uzak ve doğru olmalıdır. Bu mükemmel kelamı, rastgele ve yanlış bir şekilde okumaları ile insanların hatalı ve kusurlu bir metin haline getirmeleri Kur'an'ın ve onu gönderen Yüce Sahibinin şanına yakışmaz. Bu nedenle bizzat Kur'an'ın kendisinin böyle mükemmel bir kitap olması da tek başına onun doğru okunmasının bir zarureti olarak görülebilir.

Namaz olmadan din (İslam), Fâtiha (kıraat) olmadan namaz olmayacağına göre kıraati sahih bir seviyeye ulaştırmayan mümin bunu gerçekleştirenceye kadar tam anlamıyla namazı düzgün olamayacak, her daim affedilmesini Allah'tan umduğumuz hatalarla (sevabı) eksik bir namaz kılacaktır. Ancak özellikle Fatiha suresinde yapılan ve anlamı bozan harf hatalarının namazı da bozacağını ve böyle bir namazın iadesinin gerekeceğini söyleyen âlimler de olmuştur. (bkz. Bilmen, 1970a: 219; Halebî, 1973: 283; Ateşyürek, 2011: 159). Elbette kimi fukahâ tarafından bu konuda hüküm avama göre verilmiş ve ilim ehline yanlış okuma konusunda cevaz verilmemiştir.

O halde Kur'an'ı doğru okuma bir zarurettir. Kur'an'ı neslimize doğru aktarmak, sağlam ve düzgün bir namaz kılabilmek için onu doğru bir şekilde okumalıyız.

3. Kur'an Okurken Yapılan Bazı Önemli Hatalar

Kur'an okurken yapılan hataların başında yirmi sekiz harften birini ya da birkaçını hiç çıkaramadığı halde onları öğrenmeye çalışmamak, sürekli yanlış okumaya veya başka bir harfle okumaya devam etmek gelir. Kişi yanlışını düzeltmeye çabaladığı süreçte yanlış okuduğundan mazur sayılır. Ancak hem yanlış olduğunu biliyor hem de yanlışını düzeltmeye gayret etmiyor ve bu durumu da önemsemiyorsa onun yaptığı doğru değildir. Allah namazla ve namazda kıraatle sorumlu tuttuğu kullarının tümünü Kur'an'ın harflerini çıkarabilecek kabiliyette yaratmıştır. Bunun dili de milleti de yoktur. Alıştıkları için bazı harflerde zorlanabilecek kimseleri dikkate alır ve bazı harfleri normalde de hiç çıkaramayan (peltek, ra'yı söyleyemeyen vs.) bazılarını hariç tutacak olursak herkes Kur'an elifbasındaki harfleri belli bir eğitimle doğru çıkarabilir. Aksi takdirde Allah kullarından bir kısmı hariç çoğuna teklif-i mâ lâ yutak yapmış (gücünün yetmediğini yüklemiş) olacaktır ki bu muhaldir. Çünkü Allah asla kuluna gücünün yetmeyeceğini yüklemez. (2/Bakara 286). Ancak azaları tam olmak, bedensel ve zihinsel bir eksiği bulunmamak şartıyla. Örneğin dişi eksik, damağı delik, boğazı yaralı, dili yarılmış vs. engeli bulunan birinin, harfin çıkarıldığı azasında noksanlık olsa o harfi çıkarabilmesi mümkün değildir. Böyle bir kimse çıkarması gereken harfe en yakın sesle harfi telaffuz eder, Kur'an'ını okur ve namazını kılar.

Burada örneklendireceğimiz hatalar fiziki bir eksiği bulunmayan ve dolayısıyla eğitilebilecek kimselere göredir. Avama verilen ruhsat ile ilim ehli için verilecek hüküm birbiri ile aynı olmamalıdır. Örneklerimizi, kendisi olmadan namazın olmayacağı Fâtiha suresi ve en kısa sure olduğu için namazda okunması en çok tercih edilen Kevser suresi ile yine kısa surelerden bir diğeri olan Nasr suresinden vereceğiz.

Birinci Örnek: Fâtiha suresinin son ayeti olan *غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ* ayetindeki ikinci kelime olan *الْمَغْضُوبِ* kelimesini *الْمَأْذُوبِ* şeklinde okumak.

Burada ğayn (غ) harfi elife (ا), (ض) harfi ise dâl (د) harfine çevrilmiştir. Bu türden bir hatalı okuma halkımız arasında oldukça yaygındır. Elbette avam bu konuda mazur sayılabilir. Ancak bu şekildeki bir okumayı ilahiyat fakültesi öğrencilerinin yapması gerçekten üzücüdür. Molla Aliyyü'l-Kârî'ye (ö. 1014/1606) göre ğayn (غ) harfi doğru okunsa da sadece (ض) harfi dâl (د) harfine çevrilmiş olsa bile namaz bozulur. (Ali el-Kârî, 1948: 39). Araplar ise bu harfi daha çok zâ (ظ) ve tâ (ط) harfi ile karıştırırlar. İbnü'l-Cezerî'ye (ö. 833/1429) göre de bu ayetin son kelimesi olan *الضَّالِّينَ* kelimesindeki dâd (ض) harfini, zâ (ظ) okumak manayı değiştireceği için bu okuyuş namazı da bozar. (İbnü'l-Cezerî, 2001b: 146). Müslüman namazını bozacak hatalara düşmemek için okuyuşunu tashih etmeli, harfleri doğru çıkarmayı öğrenmeli ve öğreninceye kadar mazur sayılsa da ömür boyu bu yanlışlara düşmeyi sürdürmemesi için en kısa zamanda çalışıp öğrenmesi gerektiğini bilmelidir.

İkinci Örnek: Kevser suresinin *إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُؤُتْرَ* şeklindeki ilk ayetin ikinci kelimesi olan *أَعْطَيْنَاكَ*'yi *أَعْطَيْنَاكَ* şeklinde ve *وَأَنْحَرُ* kelimesini *وَأَنْهَرُ* şeklinde okumak.

Bu surede yapılan aynı türden yanlış okumalar da oldukça yaygındır. Kevser suresinin ilk ayeti “Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik.” (108/Kevser 1) anlamındadır. Buradaki *أَعْطَيْنَاكَ* kelimesi “sana (çok nimet) verdik” anlamında iken *أَتَيْنَاكَ* şeklinde okunduğunda anlam “seni getirdik” biçimine dönüşmektedir. Bu ifade anlamsız olduğundan kıraat bozulacak ve namaz fesada uğrayacaktır. Fâtiha'dan sonra okunan zammî sure veya üç ayet Hanefilere göre vaciptir. Vacibin terki ise sehiv secdesi gerektirir. Çünkü burada kıraat kalmamış sanki hiç okunmamış gibi olmuştur. Ancak bu kasten yapılsa namaz bozulur ve kişi bu durumda Kur'an'ı hafife ve alaya almış olacağı için bir büyük günah işlemiş olur. (Mavsılı, D. İ. 1969: I/37; bkz. Karaman, H., Bardakoğlu A. ve Apaydın Y., 1998: I/241-242; Yazıcı, S., 2004: 103)

İkinci ayette yapılan hatada durum daha vahimdir. “O halde Rabbin için namaz kıl ve **kurban kes (deve boğazla)**” anlamında olan ikinci ayetteki *وَأَنْحَرُ* kelimesi “büyük hayvan (deve veya sığır cinsi bir hayvanı) kurban et” anlamındadır. Bu kelimeyi *وَأَنْهَرُ* şeklinde okuyan kimse ise “azarla” demiş olur. “O halde Rabbin için namaz kıl ve **azarla!**” şeklindeki ifade gerçekten anlamı tamamen bozup nahoş bir şekle çevirir. Bu durumda da ayet, ayet olmaktan çıkar ve kıraat yine bozulur. Bu, lahn-ı celî tabir edilen ve kıraati de manayı da bozan büyük bir hatadır. Namaz için ise durum yine yukarıdaki gibidir.

Üçüncü Örnek: Nasr suresinin ilk ayeti olan *إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ* ayetindeki *نَصْرُ اللَّهِ* kelimesini *نَسْرُ اللَّهِ* şeklinde okumak.

Nasr suresinin üzerinde yapılan hataların en yaygın olanı bu kelimedeki yapılandır. Bu ayetin anlamı “Allah'ın yardımı gelip fetih gerçekleştiğinde” (110/Nasr 1) şeklindedir. Böyle iken buradaki “Allah'ın yardımı” anlamına gelen *نَصْرُ اللَّهِ* kelimesi *نَسْرُ اللَّهِ* şeklinde okununca “Allah'ın kelaynak kuşu” anlamına gelecektir. *نَسْرُ* kelimesi “Kerkenes ya da kelaynak kuşu ve kartal” demektir. Bu hatalı okuma ile anlam çok saçma bir şekle bürünecek ve bu okuyuş da lahn-ı celî olduğundan manayı bozacaktır. Bu sure namazda bu şekilde okunsa yine durum birinci örnekteki gibidir.

Burada hatalara ilişkin örnekler çoğaltılabilir. Ancak yapılan tüm hataları zikretmek bu çalışmanın hacmini gereksiz şişireceğinden bu konuda üç örnek vermekle yetiniyoruz.

Kur'an okurken hatadan uzak durmak ve doğru okumak için tecvîd ilmini öğrenmemiz gerekir. Tecvid İbnü'l-Cezerî tarafından “Harflerin hakkını (lazimî sıfatlarını) müstahakkını “arizî sıfatlarını” vererek

harfleri mahreçlerinden (doğru çıkış yerlerinden) çıkarmaktır.” (İbnü'l-Cezerî, 2000c: 7) şeklinde tanımlanmıştır. Tecvîd harfleri mahrecinden ve sıfatlarına riayet ederek telaffuz etmek olunca tecvîdsiz Kur'an okumak diye bir eylemden bahsedilemez. Yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere bir kelimedeki harfler değiştiğinde o kelime ve dolayısıyla ayet değişmekte ve anlam bozulmaktadır. Bu sebeple kıraat alimleri tecvîdin Kur'an için farz olduğunu söylemişlerdir. (Âlûsî, t.y.: 192; Özbek, 2018: 38).

Kur'an okumada yaygın hatalar hakkında bir araştırma yapan Ateşyürek de bu konuya değinmiş ve çalışmasının sonunda Kur'an'ı tilavet edenleri üç gruba ayırmayı mümkün görmüştür. İlk gruba Kur'an üzerinde eğitim almış; talim, tecvidi öğrenmiş, vakıf ve ibtidayı bilip aynı zamanda ayetlerin anlamlarına da riayet eden ilim sahiplerini almıştır. İkinci grup ona göre Kur'an'ı düzgün okuma hususunda gayret gösterse de zorlanan, üçüncü grup ise bu gayreti gösterecek de dillerindeki bir özürden dolayı tam olarak okuyamayanlar veya kendilerini okutacak kimse bulamamış olanlar. (bkz. Ateşyürek, 171-172). Bu grupların ilki ile ikincisi arasında gayretleri sonunda düzgün okumaya yeni başlayan ancak henüz tam meleke kazanmamış olanlar da eklenebilir. Onlar da okumayı bırakırlarsa Kur'an'ı düzgün okumayı unutacaklarından okumaya devam etmelidirler. Hiç bilmeyip okumayanlar ise Kur'an'dan uzak kalandırlar.

Kur'an'ı doğru okumayı kişi hangi durumda ve neyi yapmayı başardığında gerçekleştirecektir? Bu kazanımlar bir tablo halinde verilebilir mi? sorularının cevabını aşağıda bulacağız.

4. Kişinin Elde Edince Kur'an'ı Doğru Okumayı Başaracağı Kazanımlar

İlahiyat fakültelerinde öğrencilerin zorlandıkları derslerin başında Kur'an dersleri gelmektedir. Birçoğu yeterli eğitimi almadıklarından bu zorluğu yaşarken bir kısmı da hangi kazanımları elde edeceğini bilmemekte ve tecvîd kitaplarında uzun uzun anlatılan bu konuları derli toplu bir arada özet bir şekilde bulabilmenin ihtiyacını hissetmektedir. Tarafımıza öğrencilerce defalarca iletilen “Kur'an'ı doğru okumak ve bu dersten başarılı olmak için neleri yapabiliyor olmam gerekir?” sorusunun bir cevabı da olacak mahiyetteki kazanımları şöyle ifade edebiliriz:

Kur'an'ı doğru okumak isteyen biri bunu,

- Harfleri mahrecinden (doğru çıkış yerinden) çıkararak,
- Harfleri telaffuz ederken aslî ve ârizî sıfatlarına riayet ederek,
- Harekeleri seslendirirken *fethalı*, *kesralı*, *dammeli*, *şeddeli*, *sükûnlu* ve *medli* hallerine uygun şekilde doğru seslendirme yaparak,
- Harfleri telaffuz ederken cezimli olanı harekeli, harekeli olanı cezimli ve idğamlı olanı izhar ile, gunneli olanı da gunnesiz seslendirmeyerek,
- Yüzünden doğru anlaşılır ve akıcı bir şekilde *Tahkik*, *Tedvir* ve *Hadr* usulünden birisiyle okuyup bunların ölçülerine riayet ederek,
- Med ölçülerine uymak konusuna riayet ederek,

Medler	Tahkik Usulü		Tedvir Usulü		Hadr Usulü	
Medd-i Tabî	1	Elif Miktarı	1	Elif Miktarı	1	Elif Miktarı
Medd-i Lâzım	4	“	4	“	2-2,5	“
Medd-i Muttasıl	4	“	3	“	2	“
Medd-i Munfasıl	4	“	3	“	2	“
Medd-i Ârız	4	“	3-2	“	1	“
Medd-i Lîn	3	“	2	“	1	“

olduğunu (Benli, 2015: 81) bilerek,

g. Genel anlamda tecvîd kaidelerine riayet ederek,

g.1. *Tenvin* ve *Nûn-i Sâkin* ile ilgili *izhar*, *ihfâ*, *iklâb*, *idğâm-ı bilâ ğunne* ve *idğâm-ı meal ğunne* kâidelerine,

g.2. *İdğâm-ı meal ğunne*, *idğâm-ı misleyn meal ğunne*, *iklab*, *dudak ihfası* ve *sâkin bâ*'dan sonra gelen *mîm* harfinin bulunduğu *idğâm-ı mütecâniseynde*, *gunneyi* göstermek için ilgili harfleri, 1,5-2 *Elif miktarı* tutma,

g.3. *İdğâm* yaparken, harflerin *ğunneli* olup olmadığını ve *idğâmın* tam veya nâkis olarak yapıp yapılmayacağını göz önünde bulundurma; *idğâm-ı misleyn*, *idğâm-ı mütecâniseyn*, *idğâm-ı mütegâribeyn* kurallarına uygun okuma,

- g.4. *İzhâr-ı Kameriyye*'li olan yerlerde *Kamerî* harfle öncesindeki Lâm (ل) harfini ayırarak okuma. (Lâm (ل) harfini harekeli imiş gibi okuyarak nakilde bulunmama. Mesela وَلَا الْأَخْرَةَ kelimesini وَلَا الْأَخْرَةَ şeklinde nakille okumak gibi bir yanlışla düşmeme,
- g.5. İlgili harflerde Kalkale yapma,
- g.6. Zamiri kuralına uygun olarak çekme ya da çekmeden okuma,
- g.7. Lafzatullâh'ın *Lâm* harflerini tecvîdine riayetle ince veya kalın okuma,
- g.8. *Râ* harfini hükmüne uygun olarak kalın ya da ince okuma, devirli çıkararak mahrecinde *râ*'yı tekrar etmeden (birim zamanda tek *râ*) çıkarma,
- g.9. *Mim* (*Sâkin Mim*) harfini mim-i sakinin hallerine uygun olarak *ğunne*'li, *ihfâ*'lı veya *izhar*'lı okuma ve diğer tecvîd kaidelerine riayet ederek,
- h. Yüzünden okurken kelimeleri, kekelemeden ve tek hamlede akıcı bir şekilde (işlek) okuyarak başarabilecektir.

Bunların her biri detaylandırılarak açıklanabilir. Ancak bu durumda mesele bir arada özet şekilde ifade edilmek yerine tafsilata boğulmaktan kurtulamayan ve belirsizliğe sürüklenen bir yapıya dönüşebilecektir. Bu nedenle detaylı açıklamalara girilmemiştir.

Kur'an'ı daima aynı Mushaf ile okumak, okuyuşunu iyi bilen birine dinletmek, mümkün merteye aynı mekânda ve aynı zaman aralıklarında çalışmak başarıyı olumlu anlamda etkileyecektir. Bu sayılan kazanımları edinen kişi Kur'an okumanın hazzını almaya ve onun fazileti ile donanmaya başlayacaktır. Bu faziletlerden kısaca bahsetmek de faydalı olacaktır.

5. Kur'an Okumanın Faziletlerinden Bazıları

Kur'an okuyan kimse sağlıklı bir okumayı gerçekleştirmek amacıyla gayret gösterirken, elde edeceği kazanımlar ona birtakım faziletleri de getirecektir. Bu faziletler oldukça büyük bir hacim tutacak kadar çoktur. Ancak burada yalnızca Kur'an okumanın yaygın bir şekilde bilinmeyen faziletleri verilerek Kur'an'ı okumaya olan yönelişi teşvik amaçlanmıştır.

a. Sevgili ile Konuşma: Kur'an okumak en sevdiğimiz olan Allah Teâlâ ile konuşmak gibidir. Allah kelâmı olan Kur'an'ın cümleleri diye ifade edilebilecek ayetlerini telaffuz etmek sanki Allah tarafından Cebraîl'e (as), onun ağzından da Hz. Peygamber'e okunuyormuşçasına ayetleri kendi sesine kanına canına bürümektir. Bir de okunan Kur'an lafızlarının manası anlaşılabilirse işte bu durumda adeta Allah ile bir konuşma gerçekleşir. İnananlardan kime sorarsak soralım en çok Allah'ı sevdiğini, ona en sevgili olanın ancak Allah olduğunu söyleyecektir. Bu işte samimiyet sevdiği ile konuşma arzusunun da birlikte getirecektir. Kur'an okuma arzusu bir nevi bu iddiada samimi olmanın bir göstergesidir. Konuşulan büyük fazilet sahibi (62/Cuma 4) konuşma metni de faziletin ifadeye döküldüğü kelimeler olunca sevgili ile konuşma kişiyi en büyük hazzı ve fazileti kazandıracaktır.

Kur'an Allah'a en sevimli olduğu için onu okuyanın da Allah'ın sevgisine mazhar olması umulur. Çünkü hadiste de buyrulduğu üzere "Kur'an Allah'a semalardan, arzdan ve onlardakilerden daha sevimlidir." (Dârimî, t.y.: II/141; Suyûtî, 1978 IV/102; Karaçam, 1976: 79).

b. Kur'an ile Daima Üstün Olma: Kur'an okumak ona gönül bağlamak, insanı her daim Kur'an'a ve onu gönderen Allah Teâlâ'ya daha da yaklaştırır. Kur'an sözlerin en üstünüdür, çünkü en üstün olanın sözüdür. Zira Tevbe suresinde "Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah yegâne üstündür, çok güçlüdür, (sonsuz ve sınırsız) hikmet sahibidir." (9/Tevbe 40) buyrulmuştur. Bu üstünlüğü Kur'an ile yaşamak oku bir hayat düsturu haline getirmek, çokça okumak ve günlük hayatın bir parçası yaparak daima sabah akşam okumak onu okuyanı yücelterek hikmet sahibi Rabbine yaklaştırır.

Kur'an edebî ve ebedî bir mucizedir. Mucizenin bir anlamı da "bir şeyden aciz kalmak ve bir kimseyi veya bir şeyi aciz bırakmak". (Bkz. İbn Manzûr, 1997: V/570; Râzî, 1995a: I/174; Ahmed b. Fâris, 1979: IV/232; el-Kâdî, XV/197) demektir. Edebî söz sanatında, üslup ve ahenginde yine engin ve derin bilgilerinde diğer tüm sözleri aciz bırakan Kur'an'ı, (Aydın, 8(1), 2010: 47) okuyanlar da ondan aldıkları feyz ile başkalarını kendi üstün makamlarına, ilim ve irfanlarına ulaştırmaktan aciz bırakırlar. Kur'an ile konuşan altta kalmaz. Kur'an kendini okuyanı lafızda bırakmayıp derin manasına çeker. Üslubuna

hayran kalanlar onu hitaplarına ve yazdıkları kitaplarına baş tacı, en derin hissiyatın engin bir huşû ile hissedildiği gönüllerine feyiz kaynağı yaparlar.

c. Kur'an'ın Cennete Delil Olması: Kur'an okuyan, onun bir hidayet rehberi (2/Bakara 2) olması sebebiyle rehberin kendisini götüreceği cennete gider. Hz. Peygamber (sas) “Dikkat edin! Kim Kur'an-ı Kerimi öğrenir, öğretir ve içindekilerle amel ederse ben onu cennete sevk ederim ve Cennet için delili olurum.” (el-Hindî, 1895: 1/531) buyurmuştur. O'nun delil olması Kur'an ile cennete çağırmasıdır. Çünkü O'nun görevi ancak vahyedilen Kur'an'ı tebliğdir. Dolayısıyla insan bu tebliğe uyduğu takdirde kendisini cennete götüreceği delile tutunmuş olur.

Kur'an'ın delil olması ayrıca onun şefaathane de olmasıyla da. Kur'an'ın şefaati öyle büyük bir şefaattir ki bir başka şefaathane edici Allah izin verdikten sonra Onun kadar faziletli bir şefaathane olamaz. Hz. Peygamberi faziletli ve en üstün kılan yine bu Kur'an'dır. Nitekim hadisi şerifte “Allah Teâlâ'nın katında Kur'an'dan daha faziletli bir şefaathane yoktur. Ne bir peygamber ne melek ne de ondan bir başkası.” (Gazalî, t.y.: I/281) buyrulmuştur. Allah dilemeden ve izin vermeden kimse şefaathane edemez. (2/Bakara 255). Kur'an'ın şefaati kendisini okumaya devam eden ve ondaki emirlerden olan namaz, zekât vb. amelleri işleyenleri Allah'ın mükafatını eksiksiz ödeyip fazlından ziyadesi ile vereceği ebedi kazançlara (cennet nimetlerine) (35/Fatır 29-30) ulaştırmasıdır.

Kur'an'ın faziletleri bu çalışmanın hacmine sığmayacak kadar çoktur. Burada konu genelde kitaplarda yazılmamış olan birkaç farklı tarafı ile ele alınmaya çalışılmıştır. Buradaki verilenler dışında farklı boyutları ile bu konuda daha fazla bilgi sahibi olmak isteyenler Kur'an'ın faziletine dair hazırlanmış müstakil eserlere müracaat edebilirler.

Buraya kadar bahsettiğimiz Kur'an okuma, kıraat ve tilavet anlamıyla daha çok lafzî doğru okumaya yönelik olarak Kur'an okumanın birinci basamağını teşkil eder. Kur'an okumaktan gaye asıl itibariyle onu anlamak, üzerinde düşünmek ve tedebbür ile tezekkür etmektir. Onu doğru okuduktan sonra anlamaya yönelmek en doğrusu olacak ve bu sayede kişi Kur'an'ın bilgisini kuşanarak Allah'ın ahlakı ile ahlaklanmış olacaktır. Bu bir süreçtir. Bu sürecin ilk adımı bu bölümde kısmen anlattıklarımızla ilgilidir. Nitekim yanlış okuma ile doğru anlamaya ulaşacağını sanmak yanlış dolmuşa binip eve ulaşmayı sanmak gibidir.

B. KUR'AN'IN ANLAMAK İÇİN OKUNMASI (TEDEBBÜR, TEZEKKÜR)

Anlama söz konusu olduğunda Kur'an anlama eyleminin nesnesidir. İnsan anlama kabiliyeti ile yaratılmıştır. O, doğduğundan itibaren tabiatı gereği etrafındaki varlıkları anlamaya çabalar. Kur'an ile muhatap olan insanın onu anlamaya yönelmesi bu durumda tabii bir eylemdir ve insan bundan zaten kurtulamayacaktır. Ancak onu doğru anlaması için insanın, Kur'an'ı doğru okuması gerekir. Anlamak “bir sözcüğün belirttiği, düşündürdüğü şey” (Akarsu, 1994: 22) olunca önce Kur'an kelimelerini doğru okumak, onların belirttiği mana üzerinde düşünmek ve daha sonra onları bir bütünlük içerisinde anlamaya gayret etmek lazımdır.

Kur'an öncelikle bir dil ile ifade edilmiş bir metin olduğu için onun dili olan Arapça'nın bilinmesi gerekecektir. Çünkü “Kur'an'ı anlamak demek, bir dili, Arapça olan o dille ifade edilmiş bir kelâm'ı anlamak demektir. (Cündioğlu, 1995: 47). Dil ve üslubu ile müciz ve mu'ciz oluşu ile muhkem ve müteşabihî, temsil ve mecazları ile üzerinde ciddi bir tedebbür ve tezekkürü gerektirse de Kur'an'ı anlamak bir zarurettir.

1. Kur'an'ı Anlamanın Gerekliği

Kur'an'ı okumaktan maksat anlamak ve öğüt almak olduğu için kıraat ve tilavet etmek üzere onu doğru okumakla yetinilmemesi ve ayetler üzerinde tedebbür edilmesi bir gerekliliktir. Kur'an anlaşılmalıp ondan öğüt alınmayacaksa, doğru okunmakla yetinilip lafızda kalınacaksa onun inzal edilme gayesine elbette ulaşamayacaktır. “(Ey Muhammed!) Sana mübarek kitabı ayetlerini düşünsünler ve aklı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik.” (38/Sâd 29) ayeti bu hakikati ifade etmektedir. Demek ki Kur'an'ın bu gayesine ulaşmak için onu anlamak gerekmektedir. Kur'an'ı anlamak onun rehberliğine tabi olmak, onu hayata geçirmek ve yoluna uyarak yaşayan Kur'an olmak için gereklidir.

2. Kur'an'ın Anlaşılabilir Bir Kitap Oluşu

Kur'an'ın anlaşılması belli bir akli ve ilmi olgunluğu (bkz. (1974: 51-52; bkz. Yüksel, 2017; 54) gerektirse ve anlaşılmasında birtakım zorluklarla karşılaşılrsa da Kur'an anlaşılır bir kitaptır. “Doğrusu biz öğüt ve ibret alınsın diye Kur'an'ı kolaylaştırdık” (54/Kamer 17) ayeti onun anlaşılabilir bir kitap oluşunun en önemli delillerinden biridir. Kur'an'ı anlama konusunda doktora çalışması yapan Yüksel, konuyu tartışırken Bûhindî'den yaptığı nakille özetle Allah'ın kullarına manası kapalı ve anlaşılmaz ifadelerle hitap etmeyeceğini, Kur'an'ın bütün insanlara indiğini, ondaki ayetlerin hem mübin hem de beyan edici olduğunu kaydetmiştir. (Bûhindî, 2004: 11-12; Yüksel, 54). Kur'an elbette ki hem açık hem kolay hem de bazı ayetleri diğer bazılarını açıklayan bir kitaptır. Ancak her okuyan kendi akli ve ilmi seviyesine göre mutlaka Kur'an'dan bir şey anlayabilecekse de onun manaları en basit düzeyde bir anlamayla tükenmez. Bir kelam ne kadar açık ve anlaşılır olursa olsun her anlayan ondan kabı kadar alacak ve kabiliyeti kadar onu idrak edecektir. İlimde derinleşmiş kimselerin anlaması ile daha işin başında olan talebelerin veya bu seviyeye ulaşmamış avamdan kimselerin Kur'an'ı anlamaları ya da Kur'an'dan anlamaları bir olmaz. Kur'an'ın muhatabından istediği, anlamak için okumaktan başka tezekkür etmesi yani onun manası üzerinde ince ince düşünmesi ve bilenlerle bu anlamlar üzerinde fikir alışverişinde bulunmasıdır. Kur'an'da tezekkürün kök hali olan zikir birçok manasının yanında bizzat Kur'an ve beyan anlamlarına da gelmektedir. (Bkz. el-Kefevî, 1287: 337-338). Bu da göstermektedir ki, Kur'an'da sürekli vurgulanan tezekkür, onun daha iyi ve doğru anlaşılması için gayrete, üzerinde düşünmeye ve tefsir edilip anlaşılmasına yönelik bir zarureti çağrıştırmaktadır.

Kur'an'ın tezekkürü onun tefsir edilmeye olan ihtiyacına da vurgu yapmaktadır. Zerkeşî (ö. 794/1392) ve onu takip eden Suyûti (ö. 911/1505), Kur'an'ın ince manaları veciz bir şekilde ifade edebildiğini, maksadının anlaşılması için bazen önbilgi gerektiğini ve onun kavramlarının kiminin mecaz, kiminin müşterek ve bir diğer kısmının da çoklu anlamlara delalet edebildiğini gerekçe göstererek Kur'an'ın tefsirine ihtiyaç duyulduğunu belirtmişlerdir. Yine Kur'an'ın Arapça olması en harika dil ve edebiyat (belagat) inceliklerini barındırması da onu daha iyi ve doğru anlamak için bu ilimleri bilenlerin açıklaması gerektiğinin bir göstergesi olarak saymışlardır. (Zerkeşî, 2006: 22; Suyûti, II/223; Zerkânî, 1995: II/10).

Kur'an açık bir Arapça ile ve ilk muhatapları Arapların en fasih oldukları bir zamanda indirilmesine rağmen onlar birçok meseleyi Hz. Peygamber'e (sas) sormak durumunda kalmışlar, ilk kez duydukları salat ve zekât gibi bir kısım kelimelerin zahiri anlamlarını ve hükümlerini bilmediklerinden ancak O'nun (sas) açıklamalarıyla öğrenmişlerdir. (Bilmen, 1973b: I/107). Özellikle Kur'an dili olan Arapçanın gramer ve edebiyat özelliklerine vakıf olmayan hele hele de bu dili hiç bilmeyen kimselerin anlamaları için mutlaka açıklamaya ihtiyaç vardır.

Tarihi bir sürece müdahale ederek inen Kur'an'ın on beş asır sonra bütün metninin bir arada ve lafız mana olarak anlaşılmaya çalışılması onun tarihsel tarafının hiç dikkate alınmaması da Kur'an'ın anlaşılmasında Kur'an dışı bir sebep olarak zikredilebilir. (Bkz. Öztürk, 2003: 6(4) 83).

3. Kur'an'ın Harekete Geçirmesi

Kur'an'ın ilk muhatabı olan ve okuduğunda onu anlayan peygamber sanki bir öğrenci hocasıyla konuşup ondan bir şeyler öğreniyor ve o anda söylediği şeyleri hemen uyguluyormuşçasına hareket ediyordu.

Ebû Abdullah Huzeyfe b. Yemân (ra) şöyle der: “Bir gece Hz. Peygamber'in (sas) arkasında namaz kıldım. Bakara suresini okumaya başladı. Ben içimden herhalde yüz ayet okuyunca rükû eder, dedim. O yüz ayetten sonra da okumaya devam etti. Ben yine içimden bu sure ile namazı bitirecek, dedim. O yine devam etti. Bu sureyi bitirip rükû eder dedim, etmedi. Nisâ suresine başladı; onu da okudu. Sonra Âl-i İmrân suresine başladı; onu da okudu. Ağır ağır okuyor, tesbih ayetleri gelince tesbih ediyor, dilek ayeti gelince dilekte bulunuyor, istiâze ayeti geçince Allah'a sığınyordu. Sonra rükûa gitti...” (Müslim, 1329: Müsâfirin 203). Bu hadisin son kısmındaki “ağır ağır okuyor” kısmı Kur'an'ın harekete geçiren olması için okumanın nasıl olması gerektiğini, “tesbih ayetleri gelince tesbih ediyor” kısmı tesbih ayetlerinde durup nafilâ namazlar ve sair zamanlarda okunduğunda tesbih ayetlerinde sübhanallah diyerek Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih, mükemmel sıfatlarla muttasıf oluşunu ikrar ile tesbih etmenin gerekliliğini, “dilek ayeti gelince dilekte bulunuyor” kaydı dua ve dileklerin Kur'an'da uygun yerde daha makbul olduğunu, “istiâze ayeti geçince Allah'a sığınyordu” ifadesi ise azap ayetleri okununca veya Allah'ın

cezasının kuvvetli olduğunu haber veren ayetler okununca Allah'a sığınmanın, güven ve emniyet temin edeceğini çağrıştırmaktadır. Kur'an'ı okurken ayetlere manasına göre bu şekilde mukabelede bulunmak durağan hayatı aktifleştirdiği gibi, okunan Kur'an'ın ikab ve azap ifadeleri ile karşılaşıldığında hüzünlenmek ya da müjde ayetlerinde neşe ve huzur hissetmek hayatı hareketlendirmektedir, denebilir. Bu da bir nevi Kur'an'ın harekete geçirmesi olarak isimlendirilebilir.

4. Kur'an'ın Muhkem ve Müteşâbihi ile Ayetlerinin Birbirine Bağlı Olması

Kur'an'ın bir kısım ayetleri muhkem diğer bir kısım ayetleri ise müteşâbihtirler. “Sana Kitab'ı indiren odur. Onun bir kısmı muhkem ayetlerdir. Onlar Kitab'ın anasıdır. Diğerleri ise müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar fitne çıkarma isteği ve tevîl etme gayreti ile müteşâbih olanın peşine düşerler. Oysa onun tevîlini ancak Allah bilir. Bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler: Biz buna inanırız. Hepsi de Rabbimiz katındandır, derler. (Bu inceliği) yalnız akliselim sahipleri düşünüp anlar.” (3/Al-i İmran 7) ayetindeki muhkem kelimesi korunmuşluk ve sağlamlığı (Başoğlu, 2006: XXXI/42), ifade ederken, müteşâbih ise “benzeşen, biri diğerinden ayırt edilemeyecek kadar birbirine benzeyen” (Yavuz, 2006: XXXII/204) anlamını taşır.

Alimler bu iki kavrama farklı manalar vermişlerdir. Ancak anlaşılarda beyana ihtiyaç hissedilmeyen (Suyûtî, II/3) muhkem kavramını burada konu etmeyeceğiz. Müteşâbihe verilen anlamlara gelince, bunlar arasında “aralarında bir tenakuz olmaksızın mana ve kelimeleri itibarı ile bir kısmı bir kısmına benzeyen, bir kısmı diğer bir kısmını tasdik eden, bir kısmı bir kısmına gönderme ve atıflarda bulunan” (bkz. Taberî, 2001: XXI/279; İbnu'l-Cevzî, 1384: V/262) gibi anlamlar vardır.

Kur'an ayetleri birbirine aralarında tenakuz (zıtlık) bulunmadan benzediği için okunan ayetler Kur'an bütünlüğü içerisinde okunmalıdır. Yine Kur'an kelimeleri birbirine benzediği için bir yerdeki ayette anlaşılmaz görünen kısmın anlamı diğer bir ayette aynı konudaki kelimelerin katkısıyla açıklığa kavuşacaktır. Bir kısım ayetler diğer bir kısma göndermede bulunurken bazen bir yerde kısmen değinilen bir konuya diğer bir yerde daha geniş yer verilmiş olmaktadır. Kur'an'ın muhkem ayetleri Kitab'ın ana iskeletini oluştururken müteşâbih ayetleri ile Kur'an yukarıda saydığımız üç anlamda da birbirine bağlıdır.

Müteşâbihliği örnek üzerinde izah edecek olursak Kur'an'da müteşâbih kabul edilen “rûh” kelimesi, kimilerince Cebrail (as) (Taberî, XV/70-71; İbn Aşûr, XV/197; Yüksel, 140, kimilerince herhangi bir melek (Taberî, XV/71), diğer başkaları içinse melekten daha büyük bir rûhânî varlık veya Kur'an (Zemahşerî, 1407: III/548) anlamına gelirken kimine göre rûh'un en doğru anlamı “hayat kaynağı”dır. (Râzî, 1278b: XXI/85). Hatta bu kavram için -reddedilmiş bir görüş olsa da- rûh ile İsa (as), kastedilmektedir (Kurtubî, 2006: XIII/167) diyenler dahi olmuştur.

Ayetin “Sana *rûh* hakkında soru sorarlar. De ki: *Rûhun* ne olduğunu ancak Rabbim bilir, size ise pek az bilgi verilmiştir.” (17/İsrâ 85) şeklindeki mealine bakarsak bize göre de rûhun, “insanı canlı varlık yapan, bedeni yöneten mânevî cevher” (Karaman v.d., 2012: III/516-518) olduğunu söyleyenlerin görüşleri isabetli görünmektedir. Bu ayete verilen farklı manaların tamamı aynı kavramın Kur'an'da geçtiği bağlı kavramların anlamlarıdır.

Müteşâbih kelime için ikinci örneğimiz ise “sûr” kelimesidir. Bu kelime de müteşâbih kabul edilmiş ve kimileri sûr için kelime anlamından hareketle “ceylan veya farklı hayvanların boynuzlarından elde edilen, üflendiği zaman kalın ve güçlü ses çıkaran, insanları toplanmaya çağırmak için bir vakitler kullanılmış olan, boynuzdan mamul bir borudur, demişlerdir. (Reşid Rıza, 1947: VII/531). Bazıları sûr'un, dünyanın ahir ömründe sadece kötü insanların kaldığı bir demde Allah'ın emri üzere İsrâfil adlı meleğin uzun süre üfleyerek yerde ve gökte bulunan herkesi korkuya boğacak olduğu hayvan boynuzu/boru anlamına geldiğini söylemişlerdir. (İbn Kesîr, IV/615; Şevkânî, IV/204; 'Îcî Şîrâzî, 2004: III/232; İbn Atiyye, IV/272). Diğer bazıları ise sûr kelimesini “suver” şeklinde vâv'a hareke vererek okumuşlar ve üflemeyi “suretlere ruh üfleme şeklinde izah etmişlerdir. (Elmalılı, 1979: V/3707).

“Kıyamet günü sûra üflenecek ve o zaman Allah'ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunan herkes tarifsiz bir korkuyla düşüp ölecektir. (Sûra ikinci defa üflenip diriliş gerçekleştiğinde ise herkes boyun bükmüş bir halde) O'nun huzuruna çıkacaktır.” (27/Neml 87) mealindeki ayete baktığımızda ise

kemikten olup olmadığını bilemesek de üflendiğinde ses çıkararak ve sesi duyanların korkup öldüğü ve ikinci defa duyunca o sesle diril(til)diği bir alettir. Ancak ölüye sesini duyuran bir aletin manevi bir özelliğe sahip olduğu düşüncesi de akla gelmektedir. Bu kavramın bağlı olduğu ayet En'âm suresinin 73. ayetidir. Burada da ifade "...sûra üflendiği gün..." şeklinde aynı anlamda geçmektedir. Ancak "suver" şeklinde vâv ile okunursa o zaman anlam yukarıda da değindiğimiz gibi "suretlere (ölü bedenlere) üflenen ruh ve hayat" anlamında anlaşılabilir.

Müteşâbih bu anlamda Kur'an ayetlerinin fesahat ve belagatte de birbirine benzediğini ifade eder. Örneğin Hz. Musa'nın kıssası Kur'an'ın birçok yerinde zikredilmiş, fakat fesahatte hepsi eşit ve biri diğerine benzemektedir. (Râzî, 1278b: XIII/255-56). Yine Kur'an'ın müteşâbih olması sağlamlıkta, hakkı ve doğruyu göstermede, yaratılmışların menfaatlerine uyumda, fesahatte, lafızlarının tenasübü ile i'cazında ve nazmındaki ahenkte ayetlerinin birbirine benzemesi demektir. (Âlûsî, 1994: XVII/17). Bu bağlantılar ve bu anlama (şekilleri) biri birine zıt değil, aksine birbirini tamamlar mahiyettedir. (Bkz. Beroje, 2013: (22) 543).

5. Kur'an'ın Mesânîsi ile Devamlı ve Müstesnâ Kılması

Kavram olarak mesânî kelimesi tesniye (ikilik) anlamında olan senâ'dan veya istisna anlamında olan senâ'dan da türemiştir. Anlamı mesnâ şeklinde kullanıldığında bükülmek, katlanmak, kıvrılmak veya tekrar edilmek suretiyle ikilenen veya başka bir şey eklemekle takviye edilen veya çeşitlendirilen şey demektir. Bu kavram iki, ikişer, ikili, mükerrer, bükülü, te'kid edilmiş, muhkem, büküm(lü), büküm yeri kat olan, katlı, kıvrım(lı), kıvrak, manalarına gelmektedir. (Zemahşerî, VI/58; Taberi, XXI/280; İbnu'l-Cevzî, V/262).

Kur'an'ın kıssaları, hükümleri, emir ve nehiyleri, va'd-vaiddi ve öğütleri mükerreren tekrar edilmektedir. İşte Kur'an bu birbiri ile insicâm halinde olan hakikatleri tekraren dile getirmesi harikulade bir üslup oluşturmaktadır. Kur'an'ı sürekli okuyan kimse bu sayede hak yolda daimî olarak ilerlediğini ve kemâl yolculuğunu tamamlayınca müstesna bir şahsiyet olacağını hissederek kabına varılmaz hazlar duyar. Müstesna ahlaka sahip olanlar Kur'an'ın ahlakıyla ahlaklananlardır.

"Allah, kendi içinde uyumlu, *gerçekleri tekrar tekrar dile getiren* bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi. Rablerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah'ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. İşte bu kitap, Allah'ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir; ama Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur." (39/Zümer 23) mealindeki ayetin insana fark ettirdiği hakikat budur.

Kimi müfessirler mesânî kelimesine farklı bir anlam yükler ki, buna göre kelime, Hak Teâlâ hariç, eşya ve olguların Kur'an'da çift bir şekilde yer aldığına delalet eder. Emir-nehiy, umum-husus, mücmel-mufassal, semâvât-yer ahvali, cennet-cehennem, karanlık-aydınlık, levh-kalem, melekler-şeytanlar, arz-kursi, va'd-vaiddi, havf-reca vb. gibi. Bunun hikmeti Allah'ın birliğini vurgulamak O'ndan başka her şeyin çift olduğunu ve her şeyin zıddıyla kaim olduğunu bildirmektir. (Râzî, b: XIII/256; Beroje, 545) Buna göre Zemahşerî'nin yukarıda verdiği "tekrar" anlamı daha doğru ve isabetli kabul edilebilir.

Kur'an bu bakışla okunduğunda görülecektir ki, birçok kıssa, konu veya hakikat, bazen aynı, bazen benzer, kimi zaman da farklı ifade ve üslupla çeşitli ayetlerde tekrar etmektedir. Bu tekrarların her birinde bir başka güzellik, bambaşka bir fesahat ve belagat vardır. İşte Kur'an kendisini okuyanı, 'mesânî'si ile daima bu güzelliklerde dolaştırır ve hem dünyasını hem de ahireti mamur eder. Nihayet Peygamberlere komşu olacak olan müstesna kimseler arasına katılan insan Kur'an ile bu eşsiz yolculuğunu cennette tamamlar. Kur'an'daki Peygamber kıssalarının tekrarı da bir anlamda bu hikmete matuf bir düşünceyi terennüm ettirmektedir.

SONUÇ

Kur'an'ın okunması ve anlaşılması ile ilgili olarak mevcut literatüre bir nebze de olsa katkı sağlayacak mahiyette hazırladığımız bu çalışmada onun hem lafzî hem de tedebbürî anlamda okunması üzerinde durulmuştur.

Kur'an'ın okunması onun lafzının doğru telaffuz edilerek harflerin mahreç ve sıfatlarına riayetle başlayarak tedebbüre ve teemmüle varan anlama yolculuğu ile devam eder. Onun doğru okunması ibadet ve salih amel olarak bir gerekliliktir. Elbette doğru okumakla iş bitmediği gibi kıraat ve tecvîd ilimlerinin muhtevası ile onu okumak Kur'an'ı okuma sürecinin ancak başlangıç adımını oluşturabilir. Bu hiç azımsanamayacak kadar önemli bir adımdır.

Kur'an'ın okunması söz konusu olunca çok çeşitli okumalardan söz edilebilir. Bu çalışmada tümünü ele alamadığımız söz gelimi sevap almak için bir nafîle ibadet olarak okumak, hatim yapmak, hafızlık ya da ezber amacıyla okumak, bazı konuları araştırmak için okumak ve bir cemiyette aşır mahiyetli okumak ilk akla gelenlerdir.

Kur'an okuma konusu olarak ele alınıp üzerinde durulacak birçok farklı okuma türü vardır. Bunlar arasında da teberrük ve şifa için okumak, temsili okuma, ölümlere okuma, hafızlık ve ezberleri kuvvetlendirme için okuma, mukabele okuma, konulu okuma ve Kur'an metnini tercüme etmeye yönelik okuma türleri sayılabilir. Kur'an okumanın herhangi bir türünde Kur'an'a yönelmek ne amaçla olursa olsun asıl amaç Allah'ın rızasını kazanmaktır.

“Kur'an'ın okunması da neymiş Kur'an anlamak ve yaşanmak için inmiştir” söylemi yanlıştır. Kur'an'ın okunması ve anlaşılması bir bütündür. Kur'an doğru tilavet edilmeli, devamla anlaşılmalıdır. Kur'an'ın yaşanması ondan ve beraberinde sünnetten çıkarılan ahkam ile olur. Bu hükümler belli bir usûl çerçevesinde alanında uzman ve işin ehli âlimler tarafından çıkarılmış olmalıdır.

Kur'an lafzıyla ibadet edilen bir kitap olduğu için doğru telaffuzla okunmalı, bir hayat rehberi olduğu için de anlaşılmalıdır. Kur'an anlaşıldığı ölçüde kişinin ahlakına yansiyacak ve onun hayat akışını değiştirecektir.

Kıraat ilminin ve tecvîdin varlığı, Kur'an'ın lafzının doğru okunmasının bir gereklilik olduğunun delili sayılır. Tarih boyunca Müslümanlar küçükten büyüğe her kademedede Kur'an okumaya önem vermiş, onu daima tecvîd ile okumuşlar ve sonrakilere öğreterek doğru okunmasını sağlamışlardır.

Kur'an'ı anlama konusunda Kur'an'ın kendi yapısından, dilinden ve üslubundan kaynaklanan birtakım sorunlar bulunmaktadır. Arapçayı iyi bilen ve yetkin müfessirlerce Kur'an tefsir edilmeli ve anlamak isteyen herkesin anlamasına uygun bir hale getirilmeye çalışılmalıdır.

Kur'an'ın okunmasının ve anlaşılmasının ayrı şeyler gibi görünse de bir bütünün biri başlangıç diğeri ise tamamlayıcı iki unsuru oluşu onun asli itibarıyla ise biri diğerinden ayrılmaz bir bütün olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Kur'an'ın güzel bir üslupla, okunma kaidelerine riayet ederek okunmasının, hayret verici ifadeleri üzerinde durulmasının, bunlar üzerinde düşünülerek doğru anlaşılmasının, bu sayede kalplerin onunla harekete geçirilmesinin onun okunması ve anlaşılması konusunda en nitelikli tavır olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

Kur'an-ı Kerim.

Abdulbaki, M. F. (1949). *el-Lü'lüü ve'l-Mercan*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî.

Abdülfettâh Abdülganî el-Kâdî. (1375/1955). *el-Budûru'z-Zâhira fi'l-Kirâati'l-Aşerati'l-Mütevâtira*. Kahire: Matbaatü Mustafa el-Halebî.

Aclûnî, İ. b. M. (1985). *Keşfu'l-Hafâ'*. (nşr. Ahmed el-Kalâş). (I-II). Beyrut.

Ahmed b. Fâris. (1979). *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, Thk. A. M. Hârûn, Beyrut.

Ahmed b. Hanbel, E. A. (1416/1995). *Müsned*. (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.). Beyrut.

Akarsu, B. (1994). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Ali el-Kârî. N. A. b. S. (1948). *Minâhu'l-Fikriyye bi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Mısır.

Âlûsî, Şihâbuddin es-Seyyid Mahmud. (1415/1994). *Ruhu'l-Meânî fi't-Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*.

- Ateşyürek, R. (2011). “Kur'an Tilâvetinde Yaygın Hatalar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 31. Samsun.
- Aydın, H. (2010). “Meydan Okumaları Bakımından Kur'an Mucizesi”. *Kelam Araştırmaları*. 8, (1).
- Başoğlu, T. (2006). “Muhkem”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Ankara.
- Benli, A. (2015). *Hafız Rivâyetiyle Âsım Kıraatinin Tecvid Kuralları*, Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Beroje, S. (2013). “Kur'an'ın, Kur'an'ı Açıklama Usulü” Adlı Çalışmayla İlgili Bir Değerlendirme. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. (22).
- Bilmen, Ö. N. (1970). *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul: Bilmen Basım Evi.
- Bilmen, Ö. N. (1973). *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-Müfessirîn*, İstanbul: Bilmen Basım Evi.
- Bühindî, M. (2004). *et-Te'sîru'l-Mesîhiyyu fi Tefsiri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru't-Talîa.
- Cündioğlu, D. (1995). *Kur'ân'ı Anlama'nın Anlamı*, İstanbul: Tıbyan Yayınları.
- Dârimî, A. B. A. (t.y.). *Sunen-i Dârimî*. (y.y.).
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman Kâfiyeci. (1974). *Kitâbu't-Teysîr fi Kavâidi İlmi't-Tefsîr*. Çev. İsmail Cerrahoğlu. Ankara: AÜ. İlahiyat F. Yayınları.
- Ebû'l-Bekâ, Kadı Eyyûb b. Musa el-Kefevî. (1287). *Külliyât-ı Ebi'l-Bekâ*. İstanbul.
- Gazalî, Ebû Hâmid Muhammed. (t.y.). *İhyâ-u Ulûmu'd-Dîn*. Mısır.
- Halebî, İ. (1973). *Tam Kayıtlı Haleb-i Sağır*, Çev. Hasan Ege, İstanbul.
- <https://www.youtube.com/watch?v=qaHcGfvqVHE> E.T. 01.09.2019.
- İbn Atıyye. (1395). *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. Muhammediye.
- İbn Manzûr. (1997). *Lisânu'l-Arab*, Beyrut.
- İbnu'l-Cevzî. (1384). *Zâdu'l-Mesîr*. Dimeşk.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî. (1350). *Muncidü'l-Mukriîn ve Murşidu't-Tâlibîn*. Kahire.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebi'l-Hayr b. Muhammed. (2001). *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvid*. Thk. Gânim Kaddûrî Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebi'l-Hayr b. Muhammed. (2000). *Mukaddimetu'l-Cezeriyye*. Haz. Sadi Çögenli.
- İsam M. (t.y.). *el-Vâdih fi Ahkâmî't-Tecvid, Teysîru'r-Rahmân fi Tecvidi'l-Kur'an*, Ürdün.
- Kâdî Abdulcebbar, (t.y.). *el-Muğni*. Haz. M. el-Hudârî, M. Kasım, Mısır.
- Kara Ö. (2007). “Râgıb el-İsfahânî” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Karaçam, İ. (1976). *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.
- Karaman, H., Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, vd. (2012). *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: DİB Yayınları.
- Karaman, H. Ali Bardakoğlu ve H. Yunus Apaydın (1998). *İlmihal*, İstanbul: DİB Yayınları.
- Mavsîlî, D. İ. (1969). *El-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Kahire: Matbaatü'l-Halebî.
- Müslim, İbn Haccac el-Kuşeyri. (1329h). *Sahih-i Müslim*. Müsâfirîn 203. Kahire: Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire.
- Müttakî el-Hindî. (1895). *Kenzu'l-Ummâl*. Kahire: (el-Müsned'in kenarında).
- Özbek Ö. (2018). *Özet Tecvidim (Kur'an Okumaya Ait Temel Kurallar)*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Öztürk, M. (2003). “Tefsirde Usûl(süzlük) Sorunu”. *İslâmiyât*. 6(4). İstanbul.
- Râgıb el-İsfahânî. (2001). *el-Mufredât fi Garibi'l Kur'ân* Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir. (1995). *Muhtârü's-Sihâh*. Thk. H. Mahmut. Beyrut.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hasan. (1278). *Mefatihü'l-Gayb*. Kahire.
- Reşid Rıza. (1947). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm (Tefsîru'l-Menâr)*, (I-XII).
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir. (1979). *Tedribü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. (I-II). Beyrut.
- Şenat F. A. (2016). “Kur'an Okuma ve Tecvid Dersinin İşlenişine İlgili Bir Araştırma”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 42. Konya.
- Taberî, Muhammed İbn Cerir, (2001), *Camiu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Dâru Hecer.
- Yavuz, Y. Ş. (2006). “Müteşâbih”. *DİA*. İstanbul.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. (1979). *Hak Dîni Kur'ân Dili*. yy. (I-X). İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım.
- Yazıcı, S. (2004), *Temel Dinî Bilgiler*, Ankara: DİB Yayınları.
- Yüksel, M. B. (2017). *Kur'an'ı Farklı Anlama ve Nedenleri*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Amr b. Ahmed Cârullah. (1407). *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl*. 3. Bs, (I-IV). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî.

Zerkânî, M. A. (1995). *Menâhîlu'l-İrfan Fi Ulumi'l-Kur'ân*, Thk. Fevvez Ahmed Zumerli, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi.

Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillah. (2006). *el-Burhân fi Ulumi'l-Kur'ân*, thk. Ebu'l-Fadl Dimyâtî, Kahire: Dâru'l-Hadîs.

SAĞLIK KURULUŞLARINDA HASTA ŞİKÂyetLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
EVALUATION OF PATIENT COMPLAINTS IN HEALTH INSTITUTIONS

Burcu Ece ÖZTAŞ¹
Oya DİRİCAN²
Dilaver TENGİLİMOĞLU³

ÖZET

Ülkemizde hastanelerimizde sunulan sağlık hizmetlerinin çeşitliliği ve başarıları arttıkça, hem başvuranların beklentilerini karşılayarak memnun şekilde hastaneden ayrılmalarını sağlamak ve hem de başvuranlara bu dengede bir hizmet sunma anlayışını kavramış ve uygulayabilen insan gücünü sağlayabilmek giderek önem kazanan bir durumdur. Bu tanımlayıcı çalışmanın amacı; Sağlık Bakanlığı hastanelerindeki hasta şikâyet yönetim sisteminin incelenmesi, hasta ve hasta yakını şikâyetlerinin dağılımının irdelenmesi ve illerin bölgesel gelişmişlik düzeyine göre bu şikâyetlerin değerlendirilmesidir. Hasta şikâyetleri, 2007 yılında 10.478 iken, bu sayı yıllar itibariyle artarak 2012 yılında 23.921'e ulaşmış, ancak bu tarihten itibaren azalmaya başlayarak 2013 yılında 19.266, 2014 yılında 14.291 olmuştur. Eğitim seviyesi arttıkça şikâyet hakkının kullanılma oranı da artmaktadır. Gerçekleşmiş olan şikâyetlerin, %36,9'u üniversite ve üzeri bir seviyede eğitim almış kişiler tarafından yapılırken, eğitim seviyesi azaldıkça şikâyet mekanizmasının kullanılma durumu azalmakta, okur-yazar olmayan şikâyetçilerin oranı %1,3'e kadar düşmektedir. Eğitim seviyesi arttıkça beklentilerde de artma olmaktadır. Kamu hastanelerini en çok şikâyet edenler, gene kamu personelleridir. Hasta şikâyetleri konusunda öne çıkan bölge, %22,2 ile İstanbul Bölgesidir. Hastane birimleri itibariyle dağılım, %44,7 ile poliklinik hizmetlerinde yoğunlaşmaktadır. Hasta şikâyetlerinin yoğunlaştığı konuların başında %45,2 ile hizmetten genel olarak faydalanamama gelmektedir. Analizler yapılarak, hasta ve hasta yakınlarının şikâyetlerinin bölgesel gelişmişlik düzeyi ile alakası değerlendirilmiştir. Bölgesel gelişmişlik düzeyi yükseldikçe şikâyet sayılarının da fazlaştığını görmekteyiz. Bu bulgular, hastaların; doktor sayısı, yeterli araç gereç, sosyoekonomik gelişmişlik göstergelerinden ziyade sağlık hizmeti sunumu yapmakla görevli kişilerle iletişim veya hastane işleyişiyle ilişkili sıkıntıları daha ön planda almış oldukları ve eğitim düzeyi, bölge gelişmişlik düzeyi gibi faktörler arttıkça, beklentilerde de artma olduğu sonucuna götürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hasta Şikâyetleri, Toplam Kalite Yönetimi, Hasta Memnuniyeti

ABSTRACT

Patient complaints, which express the dissatisfaction of the patients about the services they receive, are an important communication tool for health institutions to understand the needs and expectations of patients. The patient complaint management system is a strategic management tool that transfers patient experiences, expectations and needs to the health institution. In this study, the patient complaint management system of the Ministry of Health hospitals was examined and the distribution of the current complaints in the context of various variables was determined and it was examined whether the distribution was meaningful according to the regional development level of the provinces. While the patient complaints were 10.478 in 2007, this number has increased to 23.921 in 2012, but it has decreased to 19.266 in 2013 and 14.291 in 2014. As the level of education increases, the rate of using the right of complaint increases. Public hospitals are the most frequently complainers of public hospitals. The region that stands out in terms of patient complaints is Istanbul region with 22,2%. Distribution by hospital units is concentrated in polyclinic services with 44,7%. The most common problem of the patient complaints is the fact that 45,2% of services are not available. It was revealed that the number of complaints increased as the level of regional development increased. The number of physicians leads to the conclusion that there is an increase in expectations as factors such as the level of education, regional development level, and the factors related to the people who are responsible for providing health

¹ Kıdemli Mali Danışman, PwC, burcueoztas@gmail.com, orcid 0000-0001-8113-5035

² Tıp Doktoru, Halk Sağlığı Uzmanı, İlçe Sağlık Müdürü, oyadirican2009@gmail.com, orcid 0000-0002-8123-3126 (sorumlu yazar)

³ Prof., Atılım Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, dilaver.tengilimoglu@gmail.com, orcid 0000-0001-9638-1685

services rather than the indicators of socioeconomic development, or the problems related to the hospital functioning, and the level of the level of regional development increase.

Keywords: Patient Complaints, Total Quality Management, Patient Satisfaction

Giriş

Son yıllarda, kalitenin iyileştirilmesi, ülkemizde ve dünyada, sağlık yöneticilerinin temel düşüncesi arasında yer almaktadır. Hasta odaklı bakım, günümüz sağlık hizmetlerinin temel taşıdır. Hastanelerde, hastaların ve hasta yakınlarının ihtiyaç ve beklentilerini karşılayabilmek için hasta şikâyetleri kavramının temel alındığı hasta deneyimleri ön plana alınmaktadır. Hastaneler, hasta ve hasta yakınlarının şikâyetlerini, beklentilerini anlamak, değerlendirmek ve bu konuda düzeltici ve önleyici faaliyetlerde bulunmak zorundadırlar. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de sağlık hizmetlerinde hasta, edilgen durumdan etken duruma geçmiştir. Tanı ve tedavi yöntemlerinde büyük teknolojik gelişmeler yaşanmaktadır. Bu durum, sağlık sisteminde değişiklikler yapılmasını zorunlu kılmıştır. Hastalar ve hasta yakınları, kendi sağlık bakımına katılma ve karar verme sürecinde kendi durumlarının ne olduğunu öğrenmek, tanılarını anlamak istemektedirler. Günümüzde verilen sağlık bakım hizmetinin kalitesi, yalnızca sağlık ekibinin tanımladığı ve belirlediği boyutta değildir, hasta ve hasta yakınlarının da etkisiyle yeniden şekillendirilmiştir (Gönen, 2008: 58).

Bu bağlamda, hasta ve hasta yakınlarında memnuniyet ya da memnuniyetsizlik yaratan durumları tanımak gerekmektedir. Hastaları ile kaliteli ilişkiler kurmak isteyen sağlık kuruluşları için etkili bir hasta şikâyet yönetimi gerekmektedir. Hastaneler bu sayede, hastalarının beklentilerini anlayarak onları tanıma fırsatı yakalamış olmanın yanı sıra, iyileştirilmesi gereken alanların neler olduğunu belirleyerek de sistematik iyileştirme programlarının oluşturulmasına da olanak sağlamış olur (Harrington, vd. 2000: 248; Gilly, vd. 1991: 300). Şikâyet yönetim sistemi, yönetimin, hastanede hasta memnuniyeti sağlayarak çalışma stratejilerini belirlenmesi ve uygulamalarında kullandığı kilit noktadır (Lynch, 2003: 101).

“Hastalar haklarına saygı gösterilmediğini hissettiklerinde, şikâyet için başvuru imkânına sahip olmalıdır. Hastalar çeşitli düzeyde başvuruda bulunma ve gerektiğinde hakeme başvurabilme ile ilgili bağımsız mekanizmaları kullanabilmelidir ve hastalara şikâyetleri ile ilgili bilgi edinme, bağımsız kişilere başvurabilme ve en uygun nasıl hareket edileceği konusunda danışmada bulunma imkânı sağlanmalıdır. Hastanın tam ve eksiksiz olarak değerlendirilen şikâyetinin sonucu hakkında bilgilendirilme hakkı da olmalıdır.” Bu esaslar, hasta hakları konusunda ortaya konan en kapsamlı belgelerden biri olan 1994 Amsterdam Hasta Haklarının Geliştirilmesi Bildirgesi’nde güvence altına alınmıştır (Öztaş, 1998: 389).

Türkiye’de son yıllarda hasta hakları alanında farkındalık artmıştır. Konu ile ilgili olarak 1 Ağustos 1998 tarihinde Hasta Hakları Yönetmeliği yayımlanmıştır. Bu Yönetmelik ile hastaların, başvuru, şikâyet ve hukuki hakları ile ilgili usul ve esaslar belirlenmiştir. Hasta ya da hasta yakınlarının karşı karşıya kaldıkları, hak ya da hak ihlalleri genelde Anayasal, özelde Hasta Hakları Yönetmeliği kapsamındadır. Hasta hakları ile ilgili uygulamalar, 15 Ekim 2003 tarihli, Sağlık Tesislerinde Hasta Hakları Uygulamalarına İlişkin Yönerge ile düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile, hasta ve yakınlarının, mevzuatla belirlenmiş haklarını bilip kullanabilmeleri, her aşamada bilgilendirilmeleri ve hastaların hak ihlallerinden korunabilmeleri ve gerektiğinde hukuki korunma yollarını fiilen kullanabilmeleri amaçlanmıştır. Hasta hakları uygulamaları 60 hastanede pilot olarak başlatılmıştır. 2004 yılında, 131 hastaneye yaygınlaştırılmıştır.

Sağlık kuruluşlarının sundukları hizmetin tümünün kalitesini iyileştirmek ve sürekliliğini sağlamak için tasarlanmış standartları karşılayıp karşılamadığının değerlendirildiği süreç, Sağlık alanında akreditasyon sürecidir. Akreditasyonun esası, uluslararası kabul gören standartlar bulunmaktadır. Joint Commission International (JCI), Amerika dışındaki sağlık hizmeti sunan kurumların akreditasyon taleplerini karşılamak için kurulmuş ve Joint Commission on Accreditation of Healthcare Organization (JCAHO) kurumunun uluslararası akreditasyon hizmetleri için oluşturulmuş önemli bir birimdir. Türkiye’de Sağlık Bakanlığı’na bağlı hastanelerde yürütülen uygulamalar, JCI tarafından geliştirilen hasta ve yakınlarının haklarına yönelik akreditasyon standartlarına uygunluğu sağlanmaktadır.

Hasta ve yakınları ayrıca, Sağlık Bakanlığı tarafından oluşturulan web sayfası ile Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi'nin (SABİM) (184 numaralı) telefon hattını da kullanabilmektedirler. İl genelinde Sağlık Müdürlükleri bünyesinde Hasta Hakları İl Koordinatörlükleri kurulmuştur. Bu Koordinatörlükler, hasta hakları uygulamalarını koordine etmekte ve değerlendirmektedirler. Hasta ya da hasta yakınları, hastane hasta hakları birimi veya kurulu ile ilgili bir memnuniyetsizliğe sahipse Hasta Hakları İl Koordinatörlüklerine başvurabilmektedir. Bu birimlerin başında, hasta hakları uygulamaları konusunda yol gösterici olan Sağlık Bakanlığı bünyesinde Hasta Hakları Şubesi bulunmaktadır. Hasta Hakları Şubesi, hasta hakları uygulamalarının kurumsallaşması, iyileştirilmesi, koordinasyonu ve hizmet kalitesinin artırılmasından sorumludur ve hasta hakları ihlallerinin önlenmesi, uygulamaların geliştirilmesi, izlenmesi ve ülke genelinde koordine edilmesi çalışmalarını yürütmektedir.

Globalleşme, çalışma normlarını, yönetim ve insan faktörünü yeni hedef ve politikalara doğru yönlendirmiştir (Ertekin, 2017: 64). Ülkemizde de, kamu ve özel sağlık kuruluşlarında hasta şikâyet yönetim sistemi olması gerekliliğinden yola çıkarak, ihtiyaçlar giderilmeye çalışılmaktadır. Kurum, hasta şikâyetleri ile ilgili anketlerin yapılmasını talep etmektedir. Hasta şikâyet yönetim sisteminde, hastalar kurumdan beklentilerini bildirmektedirler.

Hasta memnuniyetini sağlama çalışmaları, sağlık sektöründe toplam kalite yönetimi (TKY) ile karşılığını bulur. TKY, müşterinin ihtiyaçlarını yerinde tespit ederek, kurum-müşteri memnuniyetini sağlayan bir yönetim stratejisidir. Sonuç itibari ile hasta, yakınları ve dolayısıyla toplumun memnun edilerek kârlılığa ulaşılması beklenir (Çavuş-Gemici, 2013: 238). Zaman, çaba ve kararlılık gerektiren TKY çalışmalarının neticesinde (Altınok, 2001: 205) hastanelerde, hasta şikâyetlerinin en aza indirgenmesine çalışılmakta ve olası şikâyetler ile ilgili düzenleyici ve önleyici faaliyetlerin de hemen gerçekleştirilmesi sağlanmaktadır. Hastanın memnun olması doğru teşhis ve tedavinin uygulandığı, beklentiye karşı güler yüzlü hizmet aldığı, hijyen koşullarının tam olarak sağlandığı ve uygun fiyat politikalarının belirlendiği bir model ile mümkündür (Ergin, 2011: 132). TKY uygulamalarını başarılı ve sürekli kılmak için yönetenlerde ve çalışanlarda, böyle bir uygulama için gerekli olan kültürel ve davranışsal değişimi yaratmaktan ve bunu da iletişim kanallarını açık tutarak geliştirmekten geçmektedir (Gürgen, 1997: 94).

Kalite yaklaşımında insan unsuru çok önemlidir, aynı zamanda, insan için de iletişim çok önemlidir. Sağlık sektöründe TKY'nin temel prensipleri; "hasta ve yakınlarına saygı", "hatasızlık", "veriye dayalı yönetim", "hasta ve yakını merkezîyetçiliği", "yönetici-çalışan işbirliği", "hiyerarşinin azaltılması", "iletişim", "tecrübe" ve "aralıksız gelişim"dır.

Toplam kalite modeli insana değer vermeyi gerektirir. Sistem içindeki herkes, çalışan ve hizmet alan memnuniyetinin önemli olduğunu anlamak ve kaliteye katkıda bulunmak zorundadır. Çalışanlar ile hizmet alanlar arasında etkileşimle gerçekleşen iletişim çok iyi kurulmalıdır (Okay, 2012: 86; Halis, 2000: 217). Çünkü birey daha doğduğunda ilk çığıllıklarıyla iletişim kurmaya yönelmiştir. "İki birim arasında birbirine ilişkin mesaj alışverişi" şeklinde tanımlanan "iletişim" sürecine adım attığı andan başlayarak da iletişimin "gönderici ile alıcı arasında iki yönlü olan bir paylaşma eylemi olarak mesaj kodladığı ve bir kanal aracılığıyla gönderildiği" gibi kuralları öğrenmek zorunda kalacaktır (Büyükbaykal, 2012: 185; Cüceloğlu, 2001: 71; Oskay, 1997: 24).

İletişimin başlangıcı kaynaktır, alıcı ile devam eder ve yansıma ile sonlanır. Kaynak, duygu ve düşüncelerini iletmek ister, iletişimi başlatır. İleti, aktarılmak istenen şeydir. "Konuşmacı ile dinleyici" ya da "kaynak ile hedef" arasındaki ilişkiyi sağlayan temel öge "mesaj"dır, mesajın dili alıcı tarafından açık, net ve kesin olarak anlaşılmalıdır. İletişim, "ileti"lerin taşınması ve algılanmasını sağlayan araçlara ve kanallara ihtiyaç duyar. İletişimi başlatan kaynak tarafından erişim sağlanmak istenen kişi, grup, kurum ya da topluma "alıcı" denir. Alıcı, önyargılardan uzak ve objektif biçimde mesajı değerlendirirse, iyi bir dinleyici olursa başarılı olur. Yansıma, "geri besleme" ya da "feed-back" olarak da bilinmektedir. İletişim algoritmasının son noktasıdır. Geri besleme, kısaca hedef kitle olarak kabul edilen alıcının kaynağın mesajına verdiği cevaptır. (Elgünler-Fener, 2011: 35)

İyi ve kaliteli bir iletişim tüm bu öğelerin birlikte uyum içinde çalışması ile mümkündür. Ancak, her zaman bunu gerçekleştirmek mümkün olmamaktadır. İletişim engellerinden kurtulmanın en başarılı

yolu, iletişim engellerini tanımak ve bu iletişim engellerini yok etmek için düzeltici ve önleyici faaliyetlerde bulunmaktır (Karaçor-Şahin 2004: 97).

Mesaj engelleri kapsamında; “kanal ve araç ile ilgili engeller”, “gürültü engelleri” ve “dil ile ilgili engeller” bulunmaktadır. Kişi özelliklerinden kaynaklanan “psikolojik ve sosyal engeller” kapsamında; iletişim amacının belli olmaması, önyargılar, görüş ve algılama farklılıkları, bilgi, tutum ve davranışlar, sosyo-kültürel farklar, bilgi düzeyi farklılıkları sayılabilir. Zaman baskısı, statü farklılıkları, yönetim şekli, feed-back yetersizliği, örgüt büyüklüğü, fazla bilgi yüklemesi, hiyerarşi, rol ilişkileri vb “örgütsel engeller” de söz konusu olabilir.

Bu çalışmada, T.C. Sağlık Bakanlığı’na bağlı hastaneler ile ilgili hasta şikâyetlerinin özelliklerinin belirlenmesi ve illerin bölgesel gelişmişlik düzeyine göre farklılıklarının irdelenmesi amaçlanmıştır. Böylelikle, vatandaşların sağlık hizmetine yönelik memnuniyet seviyelerinin ve beklentilerinin tespit edilmesi ve politika belirleyicilere değerlendirme yapılabilecek bilgiler sunulabilmesi hedeflenmektedir.

Gereç ve Yöntem

Bu çalışmada tanımlayıcı araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın modeli ise, değerlendirme araştırmasıdır. Değerlendirme araştırmaları, sosyal aksiyon, sağaltım ve müdahale programlarının uygulanmasının, etkinliğinin ve yarattıkları etkilerin ortaya çıkarılmasına yönelik sistematik çalışmalardır (Aydemir, 2010: 34). Araştırmanın evrenini Türkiye’deki Sağlık Bakanlığı’na bağlı hastaneler oluşturmaktadır. 2007-2014 yılları arasındaki toplam sekiz yıl, Sağlık Bakanlığı’na bağlı Hasta Hakları Şube Müdürlüğü’ne Alo 184 (SABİM), web sitesi üzerinden veya hastanelerin hasta hakları birimlerinden gelen toplam 133.775 adet şikâyet araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde SPSS 20.0, MS Office Excel 2010 kullanılmıştır. Şikâyet oranlarının yıllara göre oranının cinsiyet, eğitim vb. özelliklerle ilişkili olup olmadığı Eta ve Gamma katsayıları ile gösterilmiştir.

Bu çalışmada İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) kullanılmıştır. İBBS, Avrupa Birliği’ne detaylı veriler sunmak üzere oluşturulmuştur. Eurostat (Avrupa Birliği İstatistik Ofisi) tarafından 1970’li yılların ortalarında oluşturulan İBBS’nin temel amacı; bölgesel tabanlı olacak şekilde istatistikleri toplamak, sosyoekonomik analizler yapmak ve topluma yönelik bölgesel politikaların çerçevesini oluşturmaktır. İBBS sınıflandırmasında iller "Düzyey III" olarak tanımlanmış; ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller ise bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri dikkate alınarak "Düzyey I" ve "Düzyey II" olarak gruplandırılarak, hiyerarşik İBBS yapılmıştır. “Düzyey I” İstatistik Bölge Birimleri ise "Düzyey II" İstatistik Bölge Birimlerinin gruplandırılması sonucu tanımlanmıştır. 12 adettir ve kamusal alandaki tüm bölge tabanlı çalışmalarda artık İBBS çalışması temel alınmaktadır (TÜİK, 2012).

Yapılan şikâyetlerin bölgelere ve bölgesel gelişmişlik düzeyine göre durumu Spearman Korelasyon Analizinden yararlanılmıştır. İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011) sınıflandırmasından faydalanılarak "Düzyey 2" ve Düzyey 2" İstatistik Bölge Birimleri esas alınmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Hipotezler

- H1:** Yıllara göre hasta şikâyetleri ile hastaların cinsiyeti arasında ilişki vardır.
H2: Yaş grupları ile yıllara göre yapılan hasta şikâyet oranları arasında farklılık vardır.
H3: Yıllara göre yapılan hasta şikâyetlerin oranı eğitim durumuna göre farklılık göstermektedir.
H4: Yıllara göre yapılan hasta şikâyetlerin oranı meslek gruplarına göre farklılık göstermektedir.
H5: Yıllara göre hasta şikâyetleri hastanelerin bulunduğu İBBS-1’e bölgelerine göre farklılık göstermektedir.

Bulgular

2007-2014 yılları arasındaki sekiz yıl boyunca, Sağlık Bakanlığı, Hasta Hakları Şube Müdürlüğü’ne toplam 133.775 şikâyet gelmiştir. 2007 yılında 10.478 olan şikâyet sayısı yıllar itibariyle artarak, 2014 yılında 14.291 sayısına ulaşmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Sağlık Bakanlığı Hastanelerindeki Hasta Müracaat Sayıları ve Hasta Şikâyet Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı ve Sayıların Bir Önceki Yıla Göre Değişim Durumu

Yıllar	Hastaneye müracaat sayıları	Bir önceki yıla göre değişim %	Hasta şikâyetleri	Bir önceki yıla göre değişim %
2007	209.630.370		10.478	
2008	216.723.712	3,38	11.447	9,25
2009	228.279.139	5,33	14.990	30,95
2010	235.172.927	3,02	17.137	14,32
2011	254.342.943	1,34	22.245	29,81
2012	255.974.401	0,64	23.921	7,53
2013	277.485.135	8,40	19.266	-19,46
2014	292.100.331	5,27	14.291	-25,82
Toplam	1.964.708.958		133.775	

Tablo 2’de de görüldüğü üzere, hasta şikâyetlerinin, %55,6’sı erkek hasta ya da yakınları tarafından yapılmış olup; cinsiyet ile şikâyet oranlarının yıllar içindeki oramı ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ve H1 Hipotezi kabul edilmiştir. Ancak bu ilişki miktar olarak çok zayıftır.

Tablo 2. Cinsiyet ve Yıllara Göre Yapılan Hasta Şikâyetlerinin Dağılımı

Yıllar	Cinsiyet (%)	
	Kadın	Erkek
2007	43,9	56,1
2008	45,2	54,8
2009	44,1	55,9
2010	43,6	56,4
2011	43,0	57,0
2012	44,0	56,0
2013	46,6	53,4
2014	47,1	52,9

$r = 0,028$ $p < 0,001$

Yıllara göre yaş gruplarının ettikleri şikâyet yüzdelerinin ortalamaları incelendiğinde; %28,8 ile 41 yaş ve üzerindeki hasta ve yakınları ilk sırada yer alırken, 26-30 yaş grubundaki hasta ve yakınları ikinci sırada yer almaktadır (%21,7) (Tablo 3). Şikâyetlerin en azı %13,8 ile 25 yaş ve altı yaş grubundan gelmiştir. Yaş grubu ile yıllara göre şikâyet oranı arasında negatif ilişki bulunmuştur ve H2 hipotezi kabul edilmiştir. Ancak yine bu ilişkinin miktarı çok zayıftır.

Tablo 3. Yaş Gruplarına ve Yıllara Göre Yapılan Hasta Şikâyetlerinin Dağılımı

Yıllar	Yaş Grubu (%)				
	≤ 25 yaş	26 - 30 yaş	31 - 35 yaş	36 - 40 yaş	≥ 41 yaş
2007	12,4	21,5	19,1	15,1	31,9
2008	13,6	21,5	19,7	14,7	30,5
2009	13,5	22,3	20,1	15,5	28,7
2010	13,0	22,2	20,4	15,9	28,4
2011	13,0	21,6	21,0	15,9	28,5
2012	13,9	21,9	21,0	15,3	28,0
2013	14,8	21,1	20,7	14,5	28,9
2014	16,3	21,1	21,0	14,4	27,3
Ortalama yüzde*	13,8	21,7	20,5	15,2	28,8

$r = -0,023$ $p < 0,001$; *Yıllara göre yaş gruplarının ettikleri şikâyet yüzdelerinin ortalamaları

Yıllara göre eğitim durumu gruplarının ettikleri şikâyet yüzdelerinin ortalamaları incelendiğinde; üniversite ve üzeri bir seviyede eğitim almışların şikâyet etme oranı %36,9 ile ilk sırada yer alırken, onları %33,5 ile lise mezunları, %28,3 ile ilköğretim mezunları izlemektedir. Okur-yazar olmayanların şikâyet etme oranı sadece %1,3’tür (Tablo 4). Eğitim durumu ile yıllara göre şikâyet arasında pozitif ilişki bulunmuştur ve bu durumda H3 hipotezi kabul edilmiştir. Eğitim düzeyi arttıkça yıllar içerisindeki şikâyet etme oranı da artmaktadır.

Tablo 4. Eğitim Durumuna ve Yıllara Göre Yapılan Hasta Şikâyetlerinin Dağılımı

Yıllar	Eğitim Durumu (%)				
	Okur Yazar değil	İlköğretim mezunu	Lise mezunu	Üniversite mezunu	Üniversite üzeri mezun
2007	1,8	33,4	33,5	29,2	2,1
2008	1,8	32,8	34,5	28,8	2,2
2009	1,5	31,2	34,6	30,3	2,3
2010	1,6	30,3	33,5	32,0	2,6
2011	1,2	29,2	33,5	33,3	2,9
2012	1,1	26,0	32,4	36,4	4,1
2013	1,1	23,5	34,1	37,6	3,8
2014	1,0	23,1	32,7	38,7	4,5
Ortalama yüzde*	1,3	28,2	33,5	33,8	3,2

r= 0,105 p<0,001, *Yıllara göre yaş gruplarının ettikleri şikâyet yüzdelerinin ortalamaları

Yıllara göre meslek gruplarının ettikleri şikâyet yüzdelerinin ortalamaları incelendiğinde; şikâyetlerin %18,9'unun kamu personeli tarafından yapılmış olduğu, %17,0'sinin ev hanımları, %16,5'inin serbest meslek sahipleri ve %13,7'sinin de işçiler tarafından yapıldığı görülmüştür (Tablo 5). Meslek grupları ile yıllara göre şikâyet arasında pozitif ilişki bulunmuştur ve bu durumda H4 hipotezi kabul edilmiştir. Yıllar içerisinde şikâyet oranı işçi grubunda artmaktadır.

Tablo 5. Yıllara Göre Meslek Gruplarına göre Yapılan Hasta Şikâyetlerinin Dağılımı

Yıllar	Meslek (%)						
	İşçi	Çalışmıyor	Diğer	Emekli	Ev Hanımı	Kamu Personeli	Serbest Meslek/İş Sahibi
2007	12,2	4,3	17,4	10,2	19,7	18,7	17,5
2008	12,1	4,8	18,1	9,8	18,9	18,5	17,9
2009	12,0	5,3	19,3	8,7	18,6	18,6	17,5
2010	13,0	5,3	18,7	8,7	17,6	18,9	17,8
2011	14,0	5,9	19,4	8,6	16,6	19,6	15,9
2012	14,6	5,0	21,7	7,9	15,9	19,2	15,6
2013	14,4	5,6	21,4	8,1	15,6	18,9	16,2
2014	15,8	6,5	22,5	7,5	15,7	18,2	13,8
Ortalama yüzde*	13,7	5,4	20,1	8,5	17,0	18,9	16,4

r= 0,054 p<0,001, *Yıllara göre yaş gruplarının ettikleri şikâyet yüzdelerinin ortalamaları

İBBS-1 göz önüne alınarak hasta şikâyetlerinin bölgelere ve yıllara göre dağılımı Tablo 6'da gösterilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere bölgelere ile yıllara göre şikâyet oranları arasındaki ilişki anlamlı bulunmuş ve H5 hipotezi kabul edilmiştir. Batı Anadolu ve İstanbul gibi bölgelerde şikâyet oranlarının yıllar içinde arttığı görülmektedir.

Tablo 6. Hasta Şikâyetlerinin İBBS-1'e ve Yıllara Göre Dağılımı

Bölgeler	Yıllar (%)								Ortalama (%)
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Akdeniz	12,0	11,6	11,0	11,5	10,0	9,1	9,0	9,7	10,3
Batı Karadeniz	6,5	6,7	6,2	6,2	6,8	6,4	5,5	5,1	6,2
Batı Anadolu	13,0	12,3	10,6	10,5	10,3	10,4	11,8	13,3	11,3
Kuzeydoğu Anadolu	2,9	2,6	3,0	3,2	3,2	3,1	3,3	2,4	3,0
Güneydoğu Anadolu	5,0	4,8	5,0	4,9	4,9	5,0	5,0	5,3	5,0
Ege	15,1	15,8	15,2	14,3	13,7	12,8	14,0	14,6	14,2
Doğu Marmara	11,5	10,6	11,6	12,1	11,7	11,1	11,1	10,0	11,3
Batı Marmara	5,1	5,2	4,6	4,4	4,8	4,3	4,7	5,7	4,8
Doğu Karadeniz	5,0	3,8	4,0	3,1	3,1	3,0	3,0	3,4	3,4
İstanbul	15,3	17,9	19,5	20,6	23,3	27,2	24,4	22,3	22,2
Ortadoğu Anadolu	3,2	3,5	4,0	3,8	3,2	2,7	3,4	3,2	3,3
Orta Anadolu	5,5	5,3	5,4	5,4	5,0	4,9	4,8	4,9	5,1

$r= 0,047$ $p<0,001$

Şikâyet edilen birimler değerlendirildiğinde, en çok şikâyet konusu olan birimin poliklinik hizmetleri olduğu (%44,7), ikinci en sık şikâyet konusu olan birimin ise acil ve ilkyardım hizmetleri olduğu tespit edilmiştir (%16,2). Poliklinik hizmetlerindeki şikâyetlerin yıllar itibariyle azalarak %48,9'den %44,8'e düştüğü, ancak, Acil Servis hizmetlerine ait şikâyetlerin ise, %15,0'den %16,4'e yükseldiği görülmüştür. %11,9 klinik hizmetlerden, %7,5 laboratuvar ve görüntüleme hizmetlerinden, %2,0 ameliyathane hizmetlerinden, %1,7 halkla ilişkiler ve iletişim hizmetlerinden, %1,2 sosyal hizmetler, %1,2 yoğun bakım hizmetlerinden, %0,6 otelcilik hizmetlerinden (yatak, yemek, barınma) ve %13,0 diğer hizmetlerden şikâyetçi olduğu tespit edilmiştir ($r= 0,025$ $p<0,001$).

Şikâyet konuları değerlendirildiğinde, hasta şikâyetlerinin yoğunlaştığı konular, hizmetten genel olarak faydalanamama (%45,2), saygınlık ve rahatlık görememe (%25,9) ve bilgilendirilmemidir (%5,9). %1,4 mahremiyete uyulmadığı için, %1,3 sağlık kuruluşu ve personeli seçilemediği ya da değiştirilemediği için, %1,2 şikâyet ve dava edilemediği için, %0,9'u güvenliği sağlanamadığı için, %0,5 bilgilendirilmiş rızanın alınmadığı durumlar için, %0,3 ziyaretçi kabul edilmediği ve refakatçi bulundurulmadığı için ve %0,1 dini vecibelerin yerine getirilemediği için şikâyette bulunulduğu görülmektedir ($r= 0,048$, $p<0,001$).

2007-2014 yıllarında meydana gelen şikâyetlerin %64,7'sinde hasta hakları ihlalinin olmaması durumu olmakla birlikte, %8,7'sinde hasta hakları ihlali varlığı, %1,6'sında adli konu varlığı ve %25'inde kapsam dışılık bulunduğu görülmüştür ($r= 0,138$, $p< 0,001$).

Ülkemizdeki bölgelerin, Kalkınma Bakanlığı tarafından, birçok faktöre bakılarak belirlenmiş olan gelişmişlik düzeyleriyle, o bölgedeki şikâyet sayılarının dağılımı Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasına Göre Hasta Şikâyetlerinin Dağılımı (2004-2014)

İllerin sosyo-ekonomik düzeyine göre sıralaması	Şikâyet Oranı (%)	Şikâyet sırasına göre sınıflama	En çok şikâyetin geldiği il	
1	İstanbul	21,8	1	İstanbul
2	Ankara	7,2	2	Ankara
3	İzmir	5,6	4	İzmir
4	Bursa, Eskişehir, Bilecik	6,0	3	Bursa
5	Antalya, Isparta, Burdur	3,6	10	Antalya
6	Kocaeli, Bolu, Yalova, Sakarya, Düzce	5,2	5	Kocaeli
7	Muğla, Denizli, Aydın	4,3	8	Aydın
8	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	2,3	16	Tekirdağ
9	Adana, Mersin	4,4	6	Adana
10	Çanakkale, Balıkesir	2,5	14	Balıkesir
11	Konya, Karaman	4,3	7	Konya
12	Manisa, Uşak, Kütahya, Afyon	4,3	9	Manisa
13	Karabük, Zonguldak, Bartın	2,0	21	Zonguldak
14	Kayseri, Sivas, Yozgat	3,0	13	Sivas
15	Samsun, Amasya, Çorum, Tokat	3,3	12	Samsun
16	Gaziantep, Kilis, Adıyaman	2,0	20	Gaziantep
17	Trabzon, Rize, Artvin, Giresun, Ordu, Gümüşhane	3,5	11	Trabzon
18	Nevşehir, Kırşehir, Kırıkkale, Aksaray, Niğde	2,1	17	Kırıkkale
19	Kastamonu, Sinop, Çankırı	0,9	26	Sinop
20	Elazığ, Malatya, Tunceli, Bingöl	2,0	18	Malatya
21	Hatay, Osmaniye, Kahramanmaraş	2,4	15	Hatay
22	Erzincan, Erzurum, Bayburt	2,0	19	Erzurum
23	Diyarbakır, Şanlıurfa	1,6	22	Diyarbakır
24	Batman, Mardin, Siirt, Şırnak	1,3	24	Mardin
25	Kars, Iğdır, Ardahan, Ağrı	0,9	25	Kars
26	Van, Bitlis, Hakkâri, Muş	1,3	23	Van

$r = 0,871$ $p < 0,001$

Şikâyet sayısına göre sıralama ile gelişmişlik sıralaması arasında yüksek korelasyon vardır. Yani bir ilin gelişmişlik düzeyi ne kadar yüksekse şikâyet sayısı da o kadar fazla olmaktadır.

Yıllara göre (2007-2014) 26 bölgeden gelen şikâyetler için $r = 0,045$ olup ($p < 0,001$) korelasyon saptanmamıştır.

Tartışma

2007-2014 yılları arasındaki sekiz yıl boyunca, Hasta Hakları Şube Müdürlüğü'ne ulaşan şikâyet sayısı, 133.775 olmuştur. Hasta şikâyetleri, 2007 yılında 10.478 iken, bu sayı yıllar itibariyle artarak 2012 yılında 23.921'e ulaşmış, ancak bu tarihten itibaren azalmaya başlayarak 2013 yılında 19.266, 2014 yılında 14.291 olmuştur.

Sağlık Bakanlığı'na bağlı hastanelere müracaat sayısı ise, 2002 yılında 109.793.128 iken yıllar itibariyle sürekli artarak, 2010 yılında 235.172.927, 2014 yılında 292.100.331'e ulaşmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2015). Sadece 2010 yılı ile 2014 yılı arasındaki artış bile %24,2 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Hasta sayısı sürekli artarken, hasta şikâyetlerinde 2012 yılında itibaren yaşanan azalmanın nedeninin, 2011 yılında itibaren yürürlüğe giren 663 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname (KHK) ve geliştirilen yeni yapı ve uygulamalar olduğu düşünülmektedir.

Bu şikâyetlerin, %55,6'sı erkek hasta ya da yakınları, %44,4'ü ise kadın hasta ya da yakınları tarafından yapılmıştır. Şikâyetlerin hemen hemen yarıya yakın bir kısmının (%44,4) kadınlar tarafından gerçekleştirilmiş olması ve toplam şikâyetler içindeki kadınlar tarafından yapılan şikâyetlerin payının 2007 yılından 2014 yılına gelindiğinde %43,9 dan %47,1'e yükselmiş olması, Türkiye'de hastanelerin özellikle çocuklarıyla birlikte kadınlar tarafından yoğun bir şekilde kullanıldığının ve sosyal hak arama platformlarında kadınların da ağırlıklı oranda söz sahibi olduğunun bir göstergesidir.

Şikâyetçi olanların yaşları incelendiğinde, %28,8 ile 41 yaş ve üzerindeki hasta ve hasta yakınları ilk sırada yer alırken, 26-30 yaş hasta ve yakınları ise, %21,7 ile ikinci sırada yer almaktadır. %13,8 ile 25 yaş ve altı hastalar en az şikâyette bulunanlardır. Bu durum, 2012 yılında yapılmış olan 2006-2009 yılları arasında gerçekleşen 43.359 hasta şikâyetinin değerlendirildiği çalışma ile uyumlu bir görünümüdür (Kırgın-Şahin, 2012:1).

Şikâyetçi olanların yaş gruplarına bakıldığında, 41 yaş üzeri hasta ve yakınlarının şikâyetlerinde azalma, 25 yaş altı hasta ve yakınlarının şikâyetlerinde ise artma olduğu gözlenmektedir. Şikâyetlerin yaşlı gruptan çok daha genç gruba kaydığı gözükmektedir. 26-40 yaş grubundaki 15 yıllık dönem, toplumdaki genç ve çalışan nüfusu temsil etmekte olup, şikâyetlerin ağırlıklı bir oranda bu gruptan gelmesi, bu genç nüfusun, kendi sağlık taleplerinin yanı sıra, çocuklarını ve yaşlılarını da sağlık hizmeti almak üzere hastaneye getirmelerinden kaynaklanmaktadır.

Eğitim seviyesi arttıkça şikâyet hakkının kullanılma oranı da artmaktadır. Gerçekleşmiş olan 139.866 şikâyetin, %36,9'u üniversite ve üzeri bir seviyede eğitim almışken, eğitim seviyesi azaldıkça şikâyet mekanizmasının kullanılma durumu azalmakta, okur-yazar olmayanların oranı %1,3'e kadar düşmektedir.

Şikâyet edenlerin %33,8'i üniversite mezunudur. Onları, %33,5 ile lise mezunları izlemektedir. 2007 yılında %33,4 ile ilk sıralarda yer alan ilköğretim mezunları, 2014 yılında %28,2 oranına gerileyerek, yerini üniversite mezunlarına bırakmışlardır (Kırgın-Şahin, 2012: 1). Çalışmasında ön sırada lise grubu yer alırken, bu çalışmada ön sırada üniversite mezunları yer almaktadır.

Şikâyetlerin %18,9'unu kamu personeli yapmış olup, %17,0'si ev hanımları, %16,5'i serbest meslek sahipleri ve %13,7'si işçiler tarafından yapılmıştır. Kamu personelinin toplam içindeki payı yıllar itibariyle aynı kalmıştır. Ev hanımlarının oranı yıllar itibariyle %19,7'den %15,7'ye düşmüştür. Serbest meslek/iş sahipleri de %17,5'dan %13,8'e düşmüştür. İşçiler %12,2'den, %15,8'e yükselmiştir. Çalışmayanlar %4,3'ten %6,5'e çıkmıştır. Yeşil kartlıların da yüzdesi artmıştır. Yapılan bir diğer çalışmada da kamu hastanelerini en çok şikâyet eden gene kamu personeli olmuştur (Kırgın-Şahin, 2012: 1).

İBBS-1'e göre ülkemizdeki 12 bölgede, hasta şikâyetleri konusunda öne çıkan %22,2 ile İstanbul bölgesidir. İstanbul Bölgesi'ni, %14,2 ile Ege Bölgesi ve %11,3 ile Batı Anadolu Bölgesi ve Doğu Marmara Bölgesi izlemektedir. En az şikâyet %3,0 ile Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinden gelmiştir. İstanbul Bölgesindeki şikâyetler yıllar itibariyle artarak, 2007 de %15,3 iken, 2014 de %22,2 olmuştur. Şikâyet konularının hastane birimleri ile olan ilişkisine baktığımızda en fazla şikâyet alan birim (%44,7) poliklinik hizmetleridir. Bunu, %16,2 ile acil ve ilkyardım hizmetlerinin takip ettiği görülmüştür. Destek hizmetleri kapsamındaki otelcilik hizmetleri (%0,6) az şikâyette bulunulan birimdir. Bu durum, Kırgın ve arkadaşlarının çalışmaları ile ulumludur (Kırgın-Şahin, 2012: 1). Poliklinik hizmetlerindeki şikâyetler yıllar itibariyle azalarak %48,9'den %44,8'e düşmüştür. Acil Servis hizmetlerine ait şikâyetler ise, %15,0'den %16,4'e yükselmiştir.

Şikâyetlerin yoğunlaştığı bölümler tanı ve tedaviden doğrudan sorumlu bölümler ve buralarda çalışanlardır. Şikâyetlerin çok büyük bir kısmı (%83,5) acil, ameliyathane, klinik, poliklinik, laboratuvar ve yoğun bakım hizmetlerinden gelmektedir.

Hasta şikâyetlerinin yoğunlaştığı konuların başında %45,2 ile hizmetten genel olarak faydalanamama gelmektedir. Bunu, %25,9 ile saygınlık ve rahatlık görememe ve %5,9 ile bilgilendirilmeme takip etmektedir. Hizmetten genel olarak faydalanamama, saygınlık/rahatlık görememe ve bilgilendirilmeme hususları yıllar itibariyle azalarak bu seviyelere gelmiştir. Dini vecibelerini yerine getirememesi konusunda hastaların şikâyetlerinin olmadığını söyleyebiliriz (%0,1). Hizmetten genel olarak faydalanamama ve saygınlık görememe, en çok şikâyet gelen hususlardır. Bilgilendirilmeme konusu şikâyetin az olduğu durumdur. Sağlık kuruluşunu ve personelini seçme hakkı şikâyet yaratan bir unsur olarak görünmemektedir. Buna göre ülkemizde hasta ve hasta yakınlarının gidecekleri hastane ve personeli seçebilme olanağına sahip olduğu kanaatindeyiz.

Hasta ve hasta yakınlarının şikâyetlerinin büyük oranda “Hasta Hakları İhlali Yok” şeklinde sonuçlandığı anlaşılmaktadır. Şikâyetlerin %10,6’sı ise “Hasta Hakları İhlali Var” şeklinde değerlendirilmiştir. Adli konu olarak değerlendirilenler çok azdır. Hasta hakları ihlali ile ilgili şikâyetler 2007 yılında %14,2 iken, yıllar itibariyle gerileyerek %8,7’ye düşmüştür.

Analizler sonucunda hasta şikâyet sayılarının bölgesel gelişmişlik düzeyi ile ilişkisi incelenmiş ve bölgesel gelişmişlik düzeyi arttıkça şikâyet sayılarının da arttığı ortaya konulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre hastalardan en çok geri dönüş yapılan bölge, gelişmişlik düzeyi en yüksek olan 1. bölgedir. Gelişmişlik düzeyi azaldıkça hastalardan kuruma aktarılan deneyim sayısı azalmaktadır.

Sonuçları yorumlayacak olursak, kişilerin yaşam standartları yükseldikçe ihtiyaçlarını daha iyi ifade edebilme ve beklentilerinin karşılanmasını isteme eğilimlerinin de arttığını söylemek mümkündür. Ancak, gelişmişlik düzeyi en fazla olan 1. Bölgedeki illerin aynı zamanda nüfus büyüklüğü ve illerdeki hekim sayısı açısından da büyük oldukları dikkate alındığında şikâyet sayılarının nüfus yoğunluğu ve illerdeki hekim sayısı ile olan ilişkilerinin de ilerideki çalışmalarda incelenmesinde fayda vardır.

2001-2011 yılları arasında 733 hasta şikâyetinin değerlendirildiği Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi’nde, %72,8 işleyiş ile ilgili şikâyet başvurusu, %20,9 medikal hata iddiası, %6,3 fiziksel yapı ile ilgili şikâyetler olduğu saptanmıştır. Sonuçta, şikâyet edilenin aslında acil servisler değil, hastane organizasyon bozukluğu olduğu kanaatine varılmıştır. Tüm şikâyetler içinde sadece acille ilgili olan şikâyetler %16 olarak tespit edilmiştir. Bu oran, bu çalışmadaki %16,20 oranıyla da örtüşmektedir. Medikal hata iddiaları da yıllar itibariyle azalmıştır (Kahraman, 2012: 68).

Sonuç

Sağlık hizmetlerinde kalite konusunda, hasta şikâyetleri ve hasta memnuniyeti temel alanları oluşturmaktadır.

Hastalar ve yakınları, aldıkları hizmetten memnun kalırlarsa daha iyi işbirliği yaparlar ve önerilere güvenle uyarlar. Hastaların hizmetten yüksek oranda memnun kalışı; sağlık hizmeti sunanlara, daha iyi danışmanlık ile birlikte etkili ve sürekli hizmet verme fırsatı sağlamaktadır. Sağlık hizmeti sunanların bilgi, tutum ve davranışları hasta memnuniyetinde büyük önem taşımaktadır. Hastalara ve yakınlarına karşı saygı, anlayış ve doğru bilgi verme, başarılı bir hizmet sunumunun özellikleridir. Karşılıklı ve iki yönlü iletişim dostça, cesaret verici ve otoriter olmayan bir üslupta olmalıdır. İletişim ortamının fizik yapısı ve sağlık hizmeti sunan başına düşen hasta sayısı, ilişkilerin kalitesini etkileyen diğer faktörlerdir (Öztaş, 1996: 3). Sağlık kuruluşları, etkili bir şikâyet yönetim sistemini kurarak, bu fırsatı doğru bir şekilde değerlendirebilirler.

Memnuniyet çalışmaları sağlık hizmetlerinin yapısı, süresi ve çıktısı hakkında yararlı bilgiler verir (Draper, vd. 2001: 463). Memnuniyeti etkileyen üç temel faktör; hasta, sağlık personeli, fiziksel ve çevresel özellikler başlığı altında toplamıştır. Araştırmalarda “memnuniyetin”; bireyin yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi, sosyal güvence durumu, gelir durumu, tanı ve tedavi süreçleri, yakınlarının hastane tecrübeleri, hastalıkla ilgili bilgilendirme, personel davranışı, kişiler arası ilişkiler ve iletişim, hastanenin kurumsal özellikleri (özel, devlet, üniversite vb.), fiziksel koşullar gibi faktörler üzerinden ele alındığı görülmektedir (Özer-Çakıl 2007: 140).

Hasta şikâyetlerinin yoğunlaştığı konuların başında %45,2 ile hizmetten genel olarak faydalanamama gelmektedir. Hizmet süreçleri üzerinde yoğunlaşmamış iş akış şemalarını düzenleyerek, çalışanların uyumunun sağlanması gerekmektedir. Bu sonuç, hastaların doktor sayısı, yeterli araç gereç, sosyoekonomik gelişmişlik göstergelerinden ziyade sağlık hizmeti sunumu yapmakla görevli kişilerle ilişkili veya hastane işleyişiyle ilişkili sıkıntıların daha ön planda olduğu sonucunu düşündürmektedir. Pozitif eleştiri kültürünün oturması daha iyi sağlık hizmeti verilmesinde yolumuzu aydınlatmaya devam edecektir.

Hastanelerde, hasta şikâyet yönetim sistemi tam olarak kurulmalı ve tüm çalışanların konunun önemini kavrayabilmeleri için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. İletişimin önemi kavranmalı bu konuda iyileştirici faaliyetler geliştirilmelidir. Şikâyet hakkının kullanılmasında daha çok erkeklerin, ileri yaş gruplarının,

daha ileri eğitim almış olanların, kamuda çalışanların daha ön planda olduğu bilinmelidir. Gelişmiş bölgelerdeki şikâyetlerin de daha az gelişmiş bölgelere göre daha öne çıktığı da unutulmamalıdır.

Sonuç olarak; daha fazla oranlarda memnun hasta ve yakınlarına sahip hastaneler arasındaki çetin yarışta öne çıkabilmenin, başarıya ulaşabilmenin ve daha önemlisi bu başarıyı devamlı kılabilmenin yolu; değişimlere ayak uydurabilmekten, dinamik bir yapıya sahip olmaktan geçmektedir. Bu gerçeği göz ardı etmeyen örgütler, sürekli değişimin kaçınılmaz olduğu günümüzde yönetsel etkinliğin ve örgütsel verimliliğin anahtarını insan olarak görmektedirler. Biz de ne zaman iletişimi bilim olarak ele alır, insan ögesine gereken önemi verir, empati kurmayı öğrenir, karşımızdakine sadece insan olduğu için hak ettiği saygıyı gösterirsek toplam kalite yönetiminde istenilen seviyelere ulaşabiliriz.

KAYNAKÇA

- Allen, L. W., Creer, E. ve Leggitt, M. (2000). Developing a Patient Complaint Tracking System to Improve Performance. *Joint Commission Journal on Quality Improvement*, 26(4): 217-226.
- Altınok, V. (2001). Toplam Kalite Yönetimi Yaklaşımı. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(1-2): 205-214.
- Aydemir, İ. (2010). Sağlık Bakanlığına Bağlı Hastanelerde Hasta Hakları Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Ankara.
- Aydın, N. (2004). 03.10.2001 Tarihli Anayasa Değişikliklerinin Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine Etkileri. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Başara, B. B., Güler, C. ve Yentür, G.K. (2015). Health Statistics Yearbook 2014 Republic of Turkey, *Ministry of Health General Directorate of Health Research*, Ankara: Sentez Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Büyükbaykal, G. (2012). İletişim ile İletişim Sürecinin Yaşamımızdaki Yeri. *İletişim Fakültesi Dergisi*, 16: 185-191.
- Çavuş, F. ve Gemici, E. (2013). Sağlık Sektöründe Toplam Kalite Yönetimi. *Akademik Araştırmalar Dergisi, The Journal of Academic Social Science*, 1(1): 238-257.
- Ergin, A. (2011). *Sağlık Hizmetlerinde İletişim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Department of Health, Social Services and Public Safety (2009). "Complaints in Health and Social Care- Standards&Guidelines for Resolution&Learning", www.dhsspsni.gov.uk, (19 Şubat 2019).
- Draper, M., Cohen, P. ve Buchan, H. (2001). Seeking consumer views: what use are results of hospital patient satisfaction surveys?. *International Journal for Quality in Health Care*, 13: 463-8.
- Elgünler, T. ve Fener, T. (2011). İletişimin Kalitesini Etkileyen Engeller ve Bu Engellerin Giderilmesi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication TOJDAC*, 1(1) : 35-39.
- Ertekin, İ. (2017). *Sağlık İletişimi*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Gilly, M. C., Stevenson, W. B. ve Yale, L. J. (1991). Dynamics of Complaint Management In The Service Organization. *Journal of ConsumerAffairs*, 25(2): 295-322.
- Gönen, H. (2008). Kamu Sektöründe Müşteri İlişkileri Yönetimi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Adana.
- Gürgen, H. (1997). *Örgütlerde İletişim Kalitesi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Halis, M. (2000). Örgütsel İletişim ve İletişim Tatminine İlişkin Bir Araştırma. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1): 217-230.
- Harrington, C., Weinberg, J., Merrill, S. ve Newman J. (2000). Medicare Beneficiary Complaints About Quality of Care. *American Journal of Medical Quality*, 15(6): 241-250.
- Hyer, J. ve Hite, R. (1996). Using Complaints to Analyze and Address Patient Needs. www.shawresources.com/pdf/Using%20Complaints%20to%20analyze%20and%20address%20patient%20needs%20-DSCH.pdf, (18 Ocak 2019).
- Kahraman, N. (2012). Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Acil Servise Yapılmış Şikayet Başvurularının Geriye Dönük İncelenmesi. *Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi*. Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Acil Tıp Anabilim Dalı, İzmir.
- Kalite Yönetim Sistemleri, Edition: 1, Chapter: 2-*Kalite Yönetim Sistemlerinde Temel Kavramlar: Kalite Kontrol, Kalite Güvence ve Kalite İyileştirme*, Publisher: Anadolu University, Editors: Deniz Taşçı, Saye Nihan Çabuk, pp.46-73.
- Karaçor, S. ve Şahin, A. (2004). Örgütsel İletişim Kurma Yöntemleri ve Karşılaşılan İletişim Engellerine Yönelik Bir Araştırma. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8: 97-117.

- Kırgın, T.D. ve Şahin, B. (2012). Sağlık Bakanlığı Hastanelerine Yapılan Hasta Şikâyetlerinin Değerlendirilmesi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 3: 1-27.
- Lynch, J. (2003). Integrated Conflict Management Programs Emerge as an Organization-Development Strategy. *Alternatives to the High Cost of Litigation*, 21(5) 99–113.
- Okay, A. (2016). *Sağlık İletişimi*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Oskay, Ü. (1997). *İletişimin ABC'si*. İstanbul: Der Yayınları.
- Özer, A. ve Çakıl, E. (2007). Sağlık Hizmetlerinde Hasta Memnuniyetini Etkileyen Faktörler. *Tıp Araştırmaları Dergisi*, 5(3): 140-143.
- Öztaş, D. (1996). Ankara'da Üç Çocuk Hastanesinde Polikliniklere Başvuran Hasta Yakınlarının Memnuniyet Durumlarının Değerlendirilmesi. *Yayımlanmış Uzmanlık Tezi*. Gazi Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Ankara.
- Öztaş, D. (1998). Hasta Hasta Haklarının Tanımı ve Şikâyet Hakkının Kullanıldığı Bir Uygulama Modeli, *VI. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi (Uluslararası Katılımlı)*, Bölüm: Sağlık sosyolojisi, sağlık ekonomisi ve sağlık hizmet sunumu. 389.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)*. Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Araştırmaları Genel Müdürlüğü (2015). Sağlık İstatistikleri Yıllığı, Ankara.
- TÜİK. (2012). *İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması*.
http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do%3Fid%3D4077%26tb_id%3D9&sa=U&ei=99evT6f0A4mI8gOwuIifCQ&ved=0CAUQFjAA&client=internal-uds-cse&usg=AFQjCNEaKT06FaWIAAe0AQk8K-Ta_x3VqQ. (11 Mart 2019).

ULUSLARARASI TİCARETTE KARAYOLUNUN LOJİSTİK PERFORMANSINA ETKİSİ
THE EFFECT OF HIGHWAY ON LOGISTICS PERFORMANCE IN INTERNATIONAL TRADE

Cüneyt ÇATUK¹
Kadir AYDIN²
Esat ATALAY³

ÖZET

Globalleşen dünya ile birlikte serbestleşen uluslararası ticarete paralel olarak rekabetin artması ve küresel ölçekte organizasyonların ağırlık kazanması, ürünlerin taşıma mesafelerini artırmış ve bunun sonucunda hız unsurunun önemini artırmıştır. Bu durum, hammadde ve işlenmiş ürünlerin alıcılara düşük maliyetle ve zamanında ulaştırılmasının, diğer bir deyişle lojistik hizmetlerin önemini artırmıştır. Giderek yaygınlaşan e-ticaretle birlikte daha da büyüyen küresel ekonomide, rekabet gücünü kaybetmek istemeyen şirketler için, etkili ağları oluşturmak, başarının anahtarı konumuna gelmiştir. Bu nedenle ülkelerin lojistik performanslarını diğer ülkelerle kıyaslaması bunun sonucunda hangi alanlarda iyileştirme yapması önemli hale gelmiştir. Dünya Bankası tarafından iki senede bir yayınlanan Lojistik Performans Endeksi (LPI) ülkelerin birbirleriyle kıyas yapabilmesi için önemli bir veri haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, LPI verilerini kullanarak Türkiye'nin lojistik performansını olumsuz yönde etkileyen faktörlerin ne olduğu ve hangi alanların geliştirilmesi gerektiğinin özellikle de Karayolu'nun lojistik performansına etkisi incelenmektedir.

Anahtar Kelime: Lojistik Performans Endeksi, Karayolu, Lojistik, Uluslararası Ticaret

ABSTRACT

In parallel globalizing world with the liberalized international trade, the increase in competition and gaining weight of organizations on a global scale increased the transportation distances of the products and consequently the importance of speed factor. This increased the importance of low cost and timely delivery of raw materials and processed products to buyers, in other words, the importance of logistics services. In an ever-expanding global economy with increasingly widespread e-commerce, building effective networks has become the key to success for companies that do not want to lose their competitiveness. Therefore, it is important for countries to compare their logistic performances with other countries and as a result, in which areas they should make improvements. The Logistics Performance Index (LPI), published every two years by the World Bank, has become an important data for countries to compare with each other. The purpose of this study, using data that LPI what factors might affect Turkey's logistics performance and negatively impact performance is especially highway logistics to the need to area which is to be examined. The purpose of this study, using data that LPI what factors might affect Turkey's logistics performance and negatively impact the performance is especially highway logistics areas that need to be developed which is to be examined.

Key Words: Logistics Performance Index, Road, Logistics, International Trade

1. GİRİŞ

Sınırların ortadan kalktığı bir dünyada, uluslararası ticaretin sınırları da her geçen gün genişlemektedir. Globalleşen dünya ile birlikte ülkelerin ücra köşelerindeki firmalar dahil bütün dünya birbiriyle rekabet haline gelmiştir. Bütün bunlardan dolayı lojistiğin önemi gittikçe artmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde lojistik maliyetler GSYH'nin %18'ini aşmakta iken bu oran gelişmiş ülkelerde %8-%10 arasındadır. ⁴ Bu göstergeler sonucunda, lojistik maliyetlerinin uluslararası ticaretin maliyetlerini doğrudan etkilediğini ve gelişmekte olan ülkeler için önemini artırdığını ortaya koymaktadır.

¹ Dr. Cuneycatuk@hotmail.com ORCID ID: orcid.org/ 0000-0002-9843-7037

² Arş. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi İİBF Kamu Yönetim Bölümü, kaydin@adiyaman.edu.tr ORCID ID: orcid.org/0000-0002-2437-8118

³ Arş. Gör. Dr., Batman Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, esat.atalay@batman.edu.tr

⁴ J.F. Arvis, M. Mustra, L.Ojala. B. Shepherd ve D. Saslavsky. Connecting to compete: Trade logistics in the global economy. 2012.The World Bank, Washington DC.

Firmalar tarafından lojistik işlemlerinin etkin bir şekilde kullanmaları pazarlama açısından kendilerine birçok fayda sağlamaktadır. Bu faydalar özetlenecek olursa⁵;

- Pazar'da büyümenizi sağlar
- Müşteri ve tedarikçi yönlü değer oluşturur
- Müşterilerin taleplerine cevap verilebilirliğini sağlar
- Müşteri geri dönüşlerinin etkin bir şekilde cevaplanmasını sağlar
- Müşteri tatmininin artırılması ve buna bağlı olarak işletme performansının geliştirilmesine katkı sağlar
- Rekabetçi üstünlük farklılaştırmasına olanak sağlar

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Lojistik Performans Endeksi (LPI) verilerini inceleyerek Türkiye'nin uluslararası ticaret kapasitesini etkileyen problemlerin çözülebilmesi için hangi alanların iyileştirilmesi gerektiğini özellikle de karayolu lojistik performansına etkisi incelemektir. Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde Lojistik Performans Endeksi(LPI)'nden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde Türkiye'nin dış ticareti ve dış ticarete ulaşım payı, Lojistik Performans Endeksi'nde Türkiye'nin yıllara göre aldığı puanlar ve özellikle karayolunda ki durumu değerlendirilmiştir. Sonuç bölümüne ise çalışmanın genel değerlendirmesi yapılmıştır.

2. Lojistik Performans Endeksi (LPI)

Dünya genelinde ülkelerin lojistik performansını karşılaştıran ilk çalışmalardan biri olan Lojistik Performans Endeksi (LPI), ihracat ve lojistik alanında yaklaşık 1000 üst düzey yöneticiye uyguladığı anket sonuçlarına göre ülkelerin lojistik tedarik zincirini ölçmektedir. Uluslararası Taşıma İşleri Organizatörleri Dernekleri Federasyonu (FIATA), Global Express Derneği (GEA) ve Global Ulaşım ve Ticaret Kolaylaştırma Ortaklığı (GFP) tarafından anketin yapılacağı uzmanlar belirlenmektedir⁶. LPI ülkeleri aşağıda belirtilen altı gösterge ile değerlendirmektedir.

- Gümrük ve sınır geçiş işlemlerinin etkinliği,
- Ticaret ve taşımacılık altyapısının kalitesi,
- Lojistik hizmetlerin kalitesi ve rekabetçiliği,
- Rekabetçi fiyatlarla uluslararası sevkiyatları düzenleme kolaylığı,
- Sevkiyatların takibi ve izlenebilmesi,
- Sevkiyatların alıcıya zamanında ulaşması.

Ülkelerin genel performansı, altı göstergenin ortalaması alınarak hesaplanmaktadır⁷. Kamu düzenlemeleri ve politikaları lojistik performansını etkileyen önemli faktörlerden olmasından dolayı, yukarıda belirtilen maddelerden ilk üçünü bunlara yönelik kriterlerden oluşmaktadır.

Ülkelerin LPI'leri 1000 üst düzey yöneticiye yapılan anket sonucu değerlendirilmektedir. Anketin uygulanacağı uzmanlar Uluslararası Taşıma İşleri Organizatörleri Dernekleri Federasyonu (FIATA), Global Express Derneği (GEA) ve Global Ulaşım ve Ticareti Kolaylaştırma Ortaklığı (GFP) tarafından belirleniyor.⁸

3. Türkiye'nin Dış Ticaretinde Ulaşım Payının Rolü

2008 yılında Türkiye'nin dünya ihracatında payı %0,81 iken 2017 yılında %0,97 olmuştur. Türkiye'nin küresel ihracattan aldığı pay 2008 yılında %0,81 iken 2017 yılında %0,97'ye yükselmiştir⁹. 2017 yılında 157 milyar doları ihracat, 234 milyar doları ithalat olmak üzere toplam 391 milyar dolar dış ticaret

⁵ Mentzer, T. John, DeWitt, William, Keebler, S. James, Min, Soonhong, Nix, Nancy W., Smith ,Carlo D ve Zacharia,G. Zach (2001). Defining Supply Chain Management. *Journal of Business Logistics*, 22(3), s. 65-82.

⁶ Roekel.W.V.(2017), "Improving the logistics performance index (LPI) by assigning weights to its six core components, using the best-worst method", *Master of Science in Systems Engineering, Policy Analysis and Management at the Delft University of Technology*,

⁷ <https://wb-lpi-media.s3.amazonaws.com/LPI%20Methodology.pdf>

⁸ W. V. Roekel, "Improving the logistics performance index (LPI) by assigning weights to its six core components, using the best-worst method", *Master of Science in Systems Engineering, Policy Analysis and Management at the Delft University of Technology*, 2017.¹¹_{SEP}

⁹ WTO, 2018 https://www.wto.org/english/news_e/pres18_e/pr820_e.htm, erişim: 31.01.2018.

gerçekleştirilmiştir¹⁰.

Tablo 1: Ulaşım Türlerine Göre İhracat 2009-2018

Yıl	İhracat (Bin ABD Doları)	Denizyolu %	Demiryolu %	Karayolu %	Havayolu %
2018*	154 185 874	62,6	0,4	27,9	8,3
2017	156 992 940	58,2	0,4	29,2	10,8
2016	142 529 584	55,0	0,4	31,4	12,5
2015	143 838 871	54,3	0,6	32,5	12,0
2014	157 610 158	54,8	0,6	35,1	8,9
2013	151 802 637	54,6	0,6	35,4	8,5
2012	152 461 737	51,1	0,7	33,1	14,3
2011	134 906 869	54,5	0,9	37,3	6,4
2010	113 883 219	63,0	0,4	27,6	7,9
2009	102 142 613	46,2	0,9	41,5	9,6
2018-2009	Ortalaması	55,4	0,6	33,1	9,9

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, Erişim: 30.10.2019.

Türkiye ihracatının son 9 yılda %55,4'ünü denizyolu taşımacılığı ardından %33,1'ini karayolu oluşturmaktadır. 2009 yılında karayolu ile yapılan ihracat %41,5 iken, bu rakam 2018 yılında %27,9 kadar gerilemiştir.

Tablo 2: Ulaşım Türlerine Göre İthalat 2009-2018

Yıl	İthalat (Bin ABD Doları)	Denizyolu %	Demiryolu %	Karayolu %	Havayolu %
2018*	206 504 816	59,9	0,6	15,9	12,9
2017	233 799 651	58,5	0,5	16,2	14,7
2016	198 618 235	60,6	0,7	17,3	11,6
2015	207 234 359	57,9	0,5	16,7	13,4
2014	242 177 117	58,4	0,5	15,4	10,2
2013	251 661 250	60,9	0,6	16,1	14,0
2012	236 545 141	61,4	0,5	15,4	14,7
2011	240 841 676	62,3	0,5	16,8	10,7
2010	185 544 332	61,2	0,6	15,2	10,9
2009	140 928 421	62,7	0,5	14,0	9,8
2018-2009	Ortalaması	60,4	0,6	15,9	12,3

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, Erişim: 30.10.2019.

Tablo 2'deki Türkiye'nin İthalat rakamları incelendiği zaman %60,4 ortalama ile denizyolunun lokomotif görevi üstlendiği ardından 15,9 ortalama ile karayolu oluşturduğu görülmektedir. Son 9 yıldaki ithalat taşıma şekillerinde ihracat da olduğu gibi dramatik bir düşüş olmadığı gözlemlenmektedir.

¹⁰ TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, erişim: 30.10.2019.

Tablo 3: Türkiye'nin Yıllara Göre Lojistik Performans İndeksi

Yıl	Genel LPI		Gümrük		Altyapı kalitesi		Uluslararası sevkiyatlarda rekabetçi fiyatlar		Lojistik hizmetlerin kalitesi		Takip ve izleme		Zamanında teslimat	
	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan
2007	34	3,15	33	3,00	39	2,94	41	3,07	30	3,29	34	3,27	52	3,38
2010	39	3,22	46	2,82	39	3,08	44	3,15	37	3,23	56	3,09	31	3,94
2012	27	3,51	32	3,16	25	3,62	30	3,38	26	3,52	29	3,54	27	3,87
2014	30	3,50	34	3,23	27	3,53	48	3,18	22	3,64	19	3,77	41	3,68
2016	34	3,42	36	3,18	31	3,49	35	3,41	36	3,31	43	3,39	40	3,75
2018	47	3,15	58	2,71	33	3,21	53	3,06	51	3,05	42	3,23	44	3,63

Kaynak: <https://lpi.worldbank.org/international/scorecard>, Erişim: 12.10.2019.

Tablo 3'de Türkiye'nin lojistik performansı değerlendirildiği zaman 2012 yılında son on yılın en iyi ortalamasına sahip olduğu ancak 2014 yılında 30., 2016 yılında 34. ve 2018 yılında 47. Sıraya gerilediğini görülmektedir. Türkiye'nin Gümrük'te verdiği hizmetlerle bakıldığında 2007 yılında 33.sıradayken 2018 yılında 58.sıraya gerilediğini, uluslararası sevkiyatlarda sunduğu rekabetçi fiyatlarda 2007 yılında 41.sıradayken 2018 yılında gelindiğinde 53.sırada olduğu görülmektedir. Bir başka düşüş 2007 yılında 30.sıradayken 2018 yılında gelindiği zaman 51. sıraya gerilemiştir. Bütün bu düşüşler sonucunda Türkiye'nin genel ortalamasınının 34.sıradan 47.sıraya gerilediğini görüyoruz.

LPI'nde liman, havalimanı, karayolu, demiryolu, depo/aktarma tesisleri, telekomünikasyon seçeneklerinde altyapısı değerlendirildiğinde en düşük olarak sırasıyla Demiryolu, Depo/aktarma tesisleri, Karayolu-liman, en yüksek Havalimanları ve Telekomünikasyon olarak cevaplamışlardır. Karayolunun yıllara göre performansına bakıldığı zaman en düşük cevap verenlerin daha çok 2016 yılında olduğu 2018 yılında ise %15'e kadar düştüğü görülmektedir.

Tablo 4: Anket Sonucuna Göre "Düşük" Cevabı Veren Yöneticiler

	2010	2012	2014	2016	2018
Limn	18,18	11,11	12,50	09,68	15,00
Havalimanı	00,00	11,11	16,13	10,00	13,00
Karayolu	18,18	07,41	12,50	19,35	15,00
Demiryolu	63,64	60,00	61,29	74,19	50,00
Depo/aktarma tesisleri	00,00	00,00	03,13	09,68	16,00
Telekomünikasyon/IT	09,09	03,70	06,25	06,45	13,00

Kaynak: <https://lpi.worldbank.org/international/scorecard>, Erişim: 13.10.2019.

2018 yılında Ankete katılanların %71'i havayolu kalitesinin çok iyi olduğu, Denizyolunun %64 ortalamayla ikinci en yüksek puanı aldığı, 3.olarak ise %53 ortalama ile Karayolunun geldiği görülmüştür. Karayolunun yıllara göre verimliliğine bakılır ise, en düşük oranı 2018 yılında, en yüksek oranı ise 2014 yılında aldığı görülmektedir.

Tablo 5: Lojistik Kalitesinin "Yüksek" Olarak Cevap Verenler

	2010	2012	2014	2016	2018
Karayolu	63,64	60,71	80,65	57,14	53,00
Demiryolu	27,27	04,00	20,00	03,57	17,00
Havayolu	81,82	77,78	70,00	74,07	71,00
Denizyolu	63,64	74,07	83,33	70,37	64,00

Kaynak: <https://lpi.worldbank.org/international/scorecard>, Erişim: 13.10.2019.

Katılımcıların fiyat olarak en yüksek bulduğu taşıma şekli sırasıyla havayolu, liman, karayolu ve demiryoludur. 2010 yılında karayolu fiyatlarının daha rekabetçiyken yıllara göre rekabet özeliğini bıraktığı gözlemlenmiştir. Bütün bunlarla birlikte ülkelerin etkin hizmet sunabilmelerinin temel yolu da ulaştırma altyapısından geçmektedir ¹¹.

Tablo 6: Taşıma Fiyatlarının Yüksek Cevabını Verenler(%)

	2010	2012	2014	2016	2018
Liman	90,91	48,15	51,61	63,33	55,00
Havayolu	70,00	59,26	60,00	66,67	58,00
Karayolu	54,55	21,43	35,48	35,48	37,00
Demiryolu	10,00	12,50	24,14	51,72	30,00
Depoculuk/aktarma ve dağıtım	45,45	18,52	37,93	41,94	49,00
Acente komisyonları	27,27	25,93	16,67	29,03	25,00

Kaynak: <https://lpi.worldbank.org/international/scorecard>, Erişim: 13.10.2019.

4. SONUÇ

Firmaların globalleşen dünya ile birlikte rekabet üstünlüklerini sürdürebilmeleri için lojistik maliyetlerine önem vermeleri gerekmektedir. Türkiye LPI sıralamasında 2012 yılında 27 sıradayken 2018 yılında 160 ülke arasında 47.sıraya gerilediği gözlemlenmektedir. Bu gerilemeye etken en önemli faktörlerden birinin “Gümrük ve Sınır işlemlerinin etkinliği” olduğu gözlemlenmiştir. Daha önceki yıllarda gümrükleme işlemlerinde iyileşme gözlemlense de 2018 yılında yayınlanan raporda düşüş grafiği gözlemlenmiştir. Sınırdaki mal geçişlerinde yaşanan beklentiler ve aksamlar bu göstergeden alınan sonuçları oldukça düşürmektedir. Yeni enformasyon sistemleri tabanlı gümrük kapılarının açılması ve mevcut gümrük kapılarının modernizasyon yatırımlarına devam edilmesi, bunun yanında insan kaynaklarının eğitilmesi bu sorunu önemli ölçüde giderecektir.

Türkiye’de denizyolundan sonra en çok karayolu kullanılmaktadır. Karayolunda yapılan altyapı yatırımlarında artış gözlemlense de, taşınan malın teslimat süresinde istenilen seviyeye gelmemiştir. Karayoluna bağımlılık, şehir içi trafiği nedeniyle altyapı performansı olumsuz etkilenmektedir. Karayolu yapılacak yatırımlarla birlikte diğer taşımacılık türlerini içeren altyapı yatırımlarının yapılması bu göstergeden alınacak puanı iyileştirecektir.

Türkiye’nin karayolu ağırlıklı ulaşım sistemi yüksek nakliye maliyetine yol açmaktadır. Nitekim Tablo 6’da son altı yılda karayolunda fiyatların yükseldiğini göstermektedir. Düşük işçilik maliyetine rağmen uzun mesafelerde yakıt, toplan maliyetini yarısını oluşturmaktadır.

Türkiye’de lojistik performansı önemli ölçüde özel sektörün desteklenmesiyle gelişmektedir. Bu anlamda işbirlikçi iş modellerin faaliyet geçilmesiyle daha verimli ve güçlü bir sektör oluşacaktır.

Türkiye’nin içinde bulunduğu jeopolitik konum, komşu ülkelerde yaşanan siyasi sorunlar performansımızı kötü etkilediği düşünülmektedir. Komşu ülkelerde yaşanan politik riskler sevkiyat maliyetlerini artırmakla birlikte zamanında teslimat performansını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu

¹¹ Y.Bayraktutan, B.Özbilgin, (2015), Lojistik Maliyetler ve Lojistik Performans Ölçütleri, Maliye Araştırmaları Dergisi 1(2), s:95-122

nedenle doğru risk analizleri yapılarak doğru yönlendirmelerle birlikte istenmeyen durumlardan en az kayıpla çıkılacak stratejiler belirlenmelidir.

KAYNAKÇA

- [1] J.F. Arvis, M. Mustra, L.Ojala. B. Shepherd ve D. Saslavsky. Connecting to compete: Trade logistics in the global economy. 2012.The World Bank, Washington DC.
- [2] Mentzer, T. John, DeWitt, William, Keebler, S. James, Min, Soonhong, Nix, Nancy W., Smith ,Carlo D ve Zacharia,G. Zach (2001). Defining Supply Chain Management. Journal of Business Logistics, 22(3), s. 65-82.
- [3] Roekel.W.V.(2017), “Improving the logistics performance index (LPI) by assigning weights to its six core components, using the best-worst method”, *Master of Science in Systems Engineering, Policy Analysis and Management at the Delft University of Technology*,
- [4] <https://wb-lpi-media.s3.amazonaws.com/LPI%20Methodology.pdf>
- [5] W. V. Roekel, “Improving the logistics performance index (LPI) by assigning weights to its six core components, using the best-worst method”, *Master of Science in Systems Engineering, Policy Analysis and Management at the Delft University of Technology*, 2017.
- [6] WTO, 2018 https://www.wto.org/english/news_e/pres18_e/pr820_e.htm, erişim: 30.10.2019.
- [7] TUİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, erişim: 30.10.2019.
- [8] Y.Bayraktutan, B.Özbilgin, (2015), Lojistik Maliyetler ve Lojistik Performans Ölçütleri, Maliye Araştırmaları dDergisi 1(2), s:95-122
- [9] <https://lpi.worldbank.org/international/scorecard>, erişim: 12.10.2019.

**YAVUZ AKPINAR TƏDQIQATLARINDA MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏNİN
KOMEDİYALARININ TƏHLİLİ**
ANALYSIS OF MIRZA FATALI AKHUNDZADA'S COMEDIES IN THE RESEARCHES BY
YAVUZ AKPINAR

Karimova Parvana Natig¹

XÜLASƏ

M.F.Axundzadə yaradıcılığı, bədii irsi dəfələrlə araşdırmalara cəlb olunmuş hər dəfə fərqli yanaşmalar yeni baxış tərzilə ədəbi mühitdə özünə yeni can qazanmışdır. Təkcə Azərbaycanda deyil, Azərbaycandan kənar da bu sahə ilə məşğul olan tədqiqatçılar mövcud olmuşdur. Yavuz Akpınar Türkiyədə ilk dəfə M.F.Axundzadə irsini tədqiqata cəlb edən, ədəbiyyat xadimlərindən biridir. Tədqiqatçının araşdırmalarında M.F.Axundzadə irsi bütün yönləri ilə təhlil və tənqiddən yeni çərçivələri daxilində öz təsdiqini tapmışdır. Təsadüf deyil ki, araşdırmanın adı da "Mirzə Fətəli Axundzadə bütün yönləri ilə" adlandırılır. Lakin bugünkü, araşdırmamızın mövzunu Axundzadənin bütün həyat və yaradıcılığına Yavuz Akpınar qələmi ilə olan yanaşmalara münasibətdən daha çox, komediyalara, təmsilata olan münasibəti zəminində ələ alacağıq. Bu günə qədər qoyulan məsələlərin mahiyyəti və genişliyini nəzərə alaraq deyə bilərik ki, heç bir tədqiqatçının yaradıcılığında M.F.Axundzadənin yaradıcılığı bu qədər əhatəli bir şəkildə tədqiqata cəlb edilməmişdir.

Tədqiqatçının komediyaların təhlili və tənqidi ilə bağlı ələ aldığı mövzuların əhatə dairəsi bir məqalənin həcmindən daha çoxunu əhatə etdiyindən qələmə aldığımız məqalədə, daha çox geniş həcmli və müzakirəsinin labüdlüyü baxımından əhəmiyyət daşıyan problemlər ələ alınacaq.

Komediyaların yaranma səbəbləri, müsbət və mənfi tiplər, fərdi eləcə də qarşılıqlı münasibətlər, batil inancların obrazların qismində dəyərləndirilməsi kimi bir çox məsələlər Yavuz Akpınar qələmindən təsnif olunmuşdur ki, araşdırma zamanı bu məsələlərə toxunulacaq. Sözsüz ki, Azərbaycan ədəbiyyatında Axundov yaradıcılığı, komediyaları fərqli zəminlərdə ələ alınmış burada qeyd edilən bir çox problemlər azərbaycanlı mütəfəkkirlər tərəfindən işıqlandırılmışdır. Bununla belə Yavuz Akpınarın yanaşmaları öz orijinallığı, obrazlara münasibətin təkrarsızlığı ilə şübhəsiz ki, tədqiqatçıların diqqətini çəkəcəyini düşünürəm. Eyni zamanda bu dissesasiya işinin müəllifin şəxsi kitabxanasından istifadə edilərək qələmə alındığını nəzərə alaraq, deyə bilərik ki, bu mövzu Azərbaycan ədəbiyyatında eləcə də Türkiyədə qələmə alınmış ilk tədqiqat hesab edilə bilər.

Açar sözlər: Yavuz Akpınar, M.F.Axundzadə, komediyalar, tədqiqat

ABSTRACT

Yavuz Akpınar is one of the literary figures researching completely for the first time M.F. Akhundzada's heritage within the new analysis and criticism by involving them in research.

It is no coincidence that, the research is called as "Mirza Fatali Akhundzada with all towards". But, we'll approach the subject of our research on the ground as attitude to the comedies, book of fables rather than the approach by Yavuz Akpınar to Akhundzada's all life and literary activities. Taking into account the essence and expanse of the matters put forward up to now we can say that, M.F. Akhundzada's literary activities has not been researched so comprehensively in the creative work of any researcher. 1 chapter and 3 subchapters in this chapter have been allocated only for the analysis of the comedies, and it offers all necessary facilities to lighten under the different aspects the analysis and criticism of the comedies by dividing them into the parts in these subchapters.

The scope of the subjects approached in regard with the analysis and criticism of the comedies of the researchers cover more than the scope of an article, so the issues larger and more important will be approached in the article written by us.

The causes of formation of the comedy, the positive and negative types, teh individual, as well as, the

¹ Baku Engineering University (Ph.D candidate) Email: perikerimova90@gmail.com

mutual relations, the matters such as valuation of the superstitious beliefs, images have been classified under Yavuz Akpınar's pen, and we'll touch upon these matters. Of course, Akhundov's literary activities in Azerbaijan literature, his comedies, some issues approached here on different grounds have been lightened by Azerbaijani thinkers. Whereas, to my mind, Yavuz Akpınar's approaches will attract attention of the researchers with their originality, uniqueness. At the same time, taking into account that, this thesis has been written by using the personal library of the author, we can say that, it can be considered the first research written in Azerbaijani literature, as well as in Turkey.

Key words: Yavuz Akpınar, M.F.Akhundzada, comedies, research, criticism

Giriş.

M.F.Axundzadə yaradıcılığı, bədii irsi dəfələrlə araşdırmalara cəlb olunmuş hər dəfə fərqli yanaşmalar yeni baxış tərzilə ədəbi mühitdə özünə yeni can qazanmışdır. Təkcə Azərbaycanda deyil, Azərbaycandan kənar da bu sahə ilə məşğul olan tədqiqatçılar mövcud olmuşdur. Bu sahədə ən böyük addımlardan birini atan tədqiqatçı Yavuz Akpınardır ki, Mirzə Fətəli Axundzadə (Bütün yönləri ilə) doktorluq dissertasiyası təkcə türk ədəbiyyatında deyil eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatında mühüm yer kəsb etdi. Təəssüf ki, bu tədqiqat əsəri qaranlıq işıqlar altında qalaraq araşdırmaya cəlb olunmamış, öz gizli xəzinəsini, əksini tapan fikirləri qoruyaraq hələ sovet hakimiyyətinin var olduğu dövrdən, əks etdirdiyi fikirlər və düşüncələr ilə, bugünkü günümüz üçün də aktual olan və hələ də mübahisəsini qoruyan məsələlərə işıq salmışdır.

Ümumilikdə, doktorluq işi IV fəsildən ibarət olub, III fəsil tamamilə komediyaların təhlil və tənqidinə həsr olunubdur. Üçüncü fəsildə komediyalar başlıca olaraq tiplərə, məhəlli həyata həsr olunaraq, teatr, zaman, məkan dil və bir çox xarakterik xüsusiyyətləri ətrafında birləşdirərək incələnmişdir.

Yavuz Akpınar "Mirzə Fətəli Axundzadə (Bütün yönləri ilə)" doktorluq dissertasiyasını yazaraq Azərbaycan ədəbiyyatına dəyərli bir töhfə bəxş etdi. Şübhəsiz deyə bilərik ki, təkcə türk ədəbiyyatında deyil eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatında Mirzə Fətəli Axundzadə həyatı və yaradıcılığı nə qədər tədqiq edilərsə belə, Yavuz Akpınarın tədqiqatı qədər geniş və əhatəli deyildir. İsa Həbibbəyli tədqiqatçının bu elmi əsərini yüksək qiymətləndirərək Türkiyədə Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında yaranan mükəmməl elmi tədqiqat əsəri adlandırmaqda yanaşı, axundovşünaslığa böyük töhvə hesab edir. (Arağan.2018: 96) Tədqiqatın hər fəslində eyni zamanda hər fəsildə özünə yer etmiş maddələr, bəndlər haqqında ayrıca tədqiqat apararaq, tədqiqatçının fikirlərini müzakirə müstəvisində incələsək yeni fikirlərlə qarşılaşacağımıza şübhəm yoxdur. Dissertasiya ilə yaxından tanış olduğumuz zaman M.F.Axundzadənin istər fəlsəfi görüşləri, əsərlərində obrazların xarakterik xüsusiyyətləri, əlifba layihəsi, bütün əsərlərin təhlili, ədəbi tənqidi, dini fəlsəfi görüşlər və digər bir çox məsələdə fərqli fikirlərinin yanaşmalarının olduğunu gördük. Bu gün bizim əsasən ələ alacağımız mövzu dissertasiyanın üçüncü fəslinin əsasını təşkil edən komediyalarının təhlili və tənqidi məsələsi üzərində dayanacağıq.

III fəsil özlüyündə 3 yarımfəsilə bölünür ki, bu yarımfəsillər də daxilində sıra ilə 2,3 və 4 hissəyə bölünür. Birinci yarımfəsildə tipləri mənfi və müsbət olaraq iki hissəyə bölürsə, 2-ci yarımfəsil fərdi, ictimai, cəhalət və batil etiqadlara bölünür. Sonuncu yarımfəsil daha çox teatr sahəsinə aid olub, məkan və zaman, səhnə, gülməli ünsürlərin qaynaqları və mahiyyəti, komediyanın dil xüsusiyyətləri kimi hissələri əhatə edir. Müəllif fəslin başlığını geniş qoymaqla komediyalara aid bütün araşdırmalarını bu fəsil altında toplamışdır. Bizim tədqiqatımız isə daha lakonik olub, tədqiqatçının birbaşa komediyaların tənqid və təhlili haqqındakı düşüncələrini ələ alacağıq. Bu fəsildə komediyalar haqqında ələ alınan digər düşüncələrə isə şübhəsiz ki, gələcək araşdırmalarımızda yenidən toxunacağıq.

1. Obrazların təhlili zamanı yaranan yeni xarakterik cəhətlər. İlk öncə bildirək ki, məqaləmiz M.F.Axundzadənin komediyalarının təhlilinə istiqamətlənsə də, çalışacağıq ki, təhlil zamanı ümumi mülahizələrdən kənar qaçaraq Yavuz Akpınarın obrazlarla bağlı gəldiyi qənaətlərin üzərində daha çox dayanacağıq. Şübhəsiz ki, F.Köçərlidən başlayaraq, A.Şaiq, M.Rəfili, Ə.Şərifov, F.Qasımzadə, M.Cəfərov, C.Cəfərov, Ə.Sultanlı, H.Əfəndiyev, Ə.Mirəhmədov, H.Məmmədov, N.Məmmədov, Y.Qarayev, Ş.Salmanov, A.Səfiyev, F.Füseynov, X.Əlimirzəyev, Z.Əsgərli, A.Məmmədov, B.Məmmədov və başqalarının tədqiqatlarında elmi monoqrafiya, kitab və məqalələrində bu mövzular əhəmiyyətli dərəcədə tədqiq edilmişdir. (Mehdiyeva, 2012:8) Araşdırmamızın əsas məqsədini müəllifin şəxsi

düşüncə zəminində formalaşaraq digər tədqiqatçıların fikirlərindən fərqlənib meydana çıxan fikirlərinə münasibət bildirərək tədqiq etmək və şəxsi zəminimizdən münasibət bildirmək tədqiqatımızın özəyini təşkil edən məsələlərdəndir.

Obrazlar aləmi, mənfi və müsbət tərəfləri, xarakterik xüsusiyyətləri, onların nəzdində yazıcının demək istədiyi və tədqiqatçının gəldiyi nəticələri incələyəcəyik. Azərbaycan ədəbiyyatında M.F.Axundzadənin komediyaları dəfələrlə tədqiq edilib, lakin, mən hələ ki, hansısa araşdırmanın nəzdində komediyalara baxışın Yavuz Akpınar aspektindən incələnməsinə rast gəlməmişəm. Zənnimcə Azərbaycanda aparılan tədqiqatlar zamanı bu tədqiqat əsərinə toxunulsa bir çox maraqlı fikirlər və mülahizələrlə qarşılaşacağıq. Tədqiqatçının özü ilə bu elmi əsəri haqqında danışarkən vurğuladığı əsas fikirlərdən biri yenidən əsəri tədqiq etmək imkanı olsa daha fərqli bir aspektdən fikir bildirəcəyi oldu. Tədqiqatımız zamanı bizi düşündürən eyni zamanda mühakimələrimizdə münasibət bildirmək istədiyimiz məsələlərdən birini bu nüans təşkil edir. Aradan keçən zaman müəllifin hansı fikirlərinin dəyişməsinə və ya hansı düşüncələrin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatı sferasında aparılan araşdırmalara nəzər salsaq yanaşmalar və təhlillər arasında eynilik, obrazlar aləmi və əsərin daxili quruluşunda, təhlillər zamanı bir xətti davam edən münasibətlərlə qarşılaşırıq. Əsərlərdə əsas məsələlər konfliktlər nəzdində qarşılaşdırılır və əsərin ana xəttini təşkil edən məsələdən əlavə toxunulan problemlər diqqəti bir o qədər də çəkmir. Obrazların təhlili baş qəhrəmanların təhlili və xarakterlərinin açılması daha ön planda təqdim edilir. Qeyd edək ki, vurğuladığımız bu cəhətlər ümumiləşdirilmiş xarakter daşıyır və aparılan araşdırmaların əsas hissəsini təşkil edir.

Yavuz Akpınarın araşdırmalarında isə Azərbaycanlı tədqiqatçıların fikirləri ilə yanaşı senzurdan kənar, müəllifin düşüncəsinin alt qatlarına enərək, onu ən incə ayrıntısına kimi duymuş, hiss etmiş, komediyaları hər tərəfli ələ almağı bacarmışdır. Zənnimcə məsələlərə bu aspektdən yanaşsaq oxucular üçün yeni, eyni zamanda faydalı məqamlara toxunmuş olarıq, hesab edirəm ki, bu yeni araşdırmaların başlanğıcı olacaqdır. Tədqiqatçının obrazlara yanaşması fərdi olub, əsərləri xronoloji ardıcılığa əsasən incələyib, mənfi və müsbət olmaqla hər bir obrazın xarakterik xüsusiyyətini təqdim etmiş, zamanın tədqiqatçılarının obrazlar haqqında səsləndirdikləri mülahizələrə cavab verməklə yanaşı, maraqlı məqamlara toxunaraq bir çox diskusiya yaradacaq məsələnin də başlanğıcını qoymuşdur.

Qeyd etdiyim kimi daha çox tədqiqatçının araşdırmasında qarşılaşdığımız fərqli yanaşmaların üzərində durub, əsərləri xronoloji ardıcılıqla deyil, diqqətimizi çəkən problemlər işığında aydınlatmağa çalışacağam. Müsyö Jordan komediyasında konflikt avamlıq və mövhumatın üzərində qurulmuş (Qasımzadə,1974:294), bu Azərbaycan ədəbiyyatında Məstəli Şah və Müsyö Jordan obrazını daha ön planda təhlilinə səbəb olmuşdur. Yavuz Akpınarda isə yanaşmalar bu cür qurulmur. Hər bir obraza ayrı-ayrılıqda diqqət yetirmiş, fikirləri ən incə ayrıntısına kimi obrazın daxilində axtarmışdır. Müəllif obrazları müsbət və mənfi, qadın və kişi obrazlara bölməklə yanaşı, əsas və köməkçi obrazlar qismində dəyərləndirir.

Maraqlı fikirləri özündə birləşdirən Şahbaz bəy obrazı ilə başlamaq istəyirəm, tədqiqatçının fikrincə Şahbaz bəy müsbət obrazdır və müəllifin fikirlərinin bir çoxunun ifadəsinə xidmət edir. İstər təhsilə önəm verməsi və ya qadın hüquqsuzluğunun ilk dəfə kişi obrazının dili ilə Şahbaz bəy vasitəsi ilə səsləndirilməsi buna sübut olacaq dəyərdədir. (Akpınar,1980:151) Bu fikrə Azərbaycanlı tədqiqatçıların araşdırmalarında da rast gəlirik. Müəllifin Şahbaz bəy obrazı haqqında təqdim etdiyi digər maraqlı bir fikir vətənpərvər obraz olaraq qiymətləndirməsidir. Şahbazın xaricdə təhsil almaq istəməsinə vətəninə sevməsi və ona xidmət kimi dəyərləndirir. Şahbazın təhsil alıb gəlmək istəməsinin kökündə əslində şəxsi arzular yatır. Bu baxımdan obrazın tam verilmədiyini bildirir. Təhsil almağı vətənə təhsilli gənclərin lazım olduğu düşüncəsi ilə istədiyini bildirir. Bu baxımdan tədqiqatçıya qatılmıram, Şahbaz bəyin əsas istəyi yaşdıları arasında sayılıb seçilmək arzusudur. Araşdırmaçı özü də fərqi varır ki, “Vətənpərvərlik”, “xalqa xidmət” kimi düşüncələrin mühit üçün formalaşmış düşüncələr deyildi bunun üçün mühitin hələ yetişməmişdir. (Akpınar, 1980: 151) Aparılan bir sıra tədqiqatlarda Şahbaz müəllifin müsbət ideallarının, gələcəkdə görmək istədiyi gənclərin ideali kimi canlandırılsa da bu fikrin əleyhinə olan tədqiqatçılar da az deyil. C.Yusifli Şahbazı rüpor-qəhrəman adlandırır. “Şahbaz bəy əsərdə müəllifin diqqətinə layiq ola biləcək xarakter deyil və müəllifi dərindən

maraqlandırmır..”(C.Y.Qobustan №3) Bu fikirlə razılaşa bilmərəm müəllif əsərdə obrazı idealizə etməsə də, dövr üçün görmək istədiyi, Azərbaycanlı gənclərin obrazı idi. Müəllifin digər əsərlərində də bu konsepsiyayı görmək mümkündür. Realizmin çərçivələrindən çıxmasa da dövr üçün mövcud olmayan, yazılı ədəbiyyatda yenilikçi obrazlar təqdim edir ki, onlardan biri də Səkinə xanım obrazıdır. Səkinə o dövrün qəhrəmanı deyildi. Lakin, yaradılmış bu obrazı təxəyyül məhsulu hesab etmək olmaz. Tədqiqatçı Səkinə xanımı real obraz adlandıraraq, şifahi xalq ədəbiyyatındakı ərəb Zəngi obrazı ilə müqayisə edir.(Akpınar,1980: 163)

Yazılı ədəbiyyatda isə bu obrazı ilk obraz hesab edərək, XIX əsrə qədər ki, Azərbaycan yazılı ədəbiyyatında öz haqları uğrunda mübarizə aparan ilk qadın qəhrəman obrazı hesab etmişdir(Akpınar,1980:163) Tədqiqatçı Axundzadə qələmi ilə azadlıq qazanan bu qadın qəhrəmanın o dövr üçün süni, ölçüsüz adlandırır (Akpınar,1980:164) Dediklərində şübhəsiz ki, haqlılıq payı var idi, bu obraz yazılı ədəbiyyatda ilk belə obraz olsa belə, başlangıcını şifahi ədəbiyyatdan alaraq haqsızlığa qarşı çıxan ümumiləşmiş qadınların obrazıdır.

Müəllif yaratdığı obrazlarla yanaşı özü də hər zaman haqsızlığa qarşı çıxmış, dövrün problemlərini, naqis xarakterik xüsusiyyətləri, rüşvətخورluğu, rus məmurlarını tənqid atəşinə tutmuşdur. Böyük ustalıqla həcvlərində zaman və məkanı, obrazları dəyişdirərək hər zaman istifadə etmişdir. Yavuz Akpınar tədqiqatlarında həcv məsələsinə toxunaraq, təkə üst zəmində görünən və dövrün tələblərinə uyğun olaraq təhlil olunan savadsızlıq, kimyagər, mollalar, avamlığın doğurduğu nəticələri verməklə kifayətlənməmiş, eyni zamanda əsərlərin alt qatlarına enərək, müəllifin fikirlərinə işıq salmış, tənqidin əsas hədəflərini açıb göstərməkdən çəkinəmişdir.

Tədqiqatçı yazırdı, Kimyagərdə nuxulullar, kimyagərlər necə tənqid edilirdisə eyni zamanda İbrahim Xəlillə o dağlarda işləmək üçün heç bir araşdırma aparmadan icazə kağızı verən rus məmurlarını da tənqid atəşinə tutulur. Hacı Qarada, nə qədər Hacı Qaranın xəsisliyi tənqid olunur, rus məmurlarının rüşvətخورluğu, oğurluğu bir o qədər tənqid atəşinə tutulurdu. İşlədiyi vəzifə eyni zamanda rus sansürü səbəbi ilə əsərlərində əsasən məkan və zaman dəyişikliyi etsə belə həcv yazmaqdan geri çəkilmirdi. Onun tənqid hədəfinin əsasını rus idarəçiləri təşkil edirdi ki, ilk əsərindən etibarən bunu görmək mümkündür. Rus hökumətinin hər hansı bir araşdırma aparmadan verdiyi icazə kağızı əhalinin inamını və saxtakarlığın artmasına səbəb olmuşdur. Müsyö Jordan əsərində İranın idarəçiləri, vəzir Mirzə Ağanın əsgərlərin maaşını verməməsi, Lənkəran xanının vəzirində ictimai-siyasi idarə etmə sistemi tənqidin əsas obyektleri idi.

Yazıcının yumoristik tənqid hədəfində olan xəsislik Hacı Qara obrazı vasitəsi ilə təqdim edilir ki, bir sıra tədqiqatçılar müəllifin Hacı Qara əsəri ilə Molyerin Xəsis əsərini müqayisə edir və Hacı Qaranın Molyerin təsiri ilə yazıldığını dilə gətirirlər. Lakin, tədqiqatçı bütün bunlara cavab olaraq haqlı dəlillər gətirərək, əsərin Xəsis əsərindən fərqlənən orijinal əsər olduğunu təsdiqləyir. Harpoqon sürəti ilə Hacı Qaranı müqayisə etməyi doğru hesab etmədiyini bildirir.(Akpınar,1980.184) Hacı Qaranın xəsisliyi ictimai xüsusiyyətlər daşıyan, həqiqi insana aid xarakterik cəhətlərdir. Harpaqonda isə bu cəhətlər yoxdur.

Tədqiqatçının M.F.Axundzadə komediyalarında yer alan hər bir obraz haqqında səsləndirdiyi fikirlər var. Biz daha çox digər araşdırmalarda qarşılaşmadığımız fikirləri səsləndirib, müqayisələr apardıq. Göründüyü kimi tədqiqatçı Axundzadə irsinə eləcə də komediyalarına hər tərəfli yanaşmışdır. Bu araşdırma ümumilikdə türk dünyası üçün dəyərli bir əsərdir. Əlbəttə, Azərbaycan ədəbiyyatında bu məsələyə geniş rakersdan yanaşılmışdır lakin, işi dəyərli edən ən ümdə məsələlərdən biri odur ki, Yavuz Akpınar öz aspekti ilə yanaşı türk arsenalından münasibət bildirir. Sovetlər dövründə aparılan araşdırmalar tək tərəfli eyni zamanda ziddiyyətli yanaşmalarla dolu idi. Təkə dramaturji yaradıcılığında, əsərlərinin təhlilində əksini tapan fikirlər bizə bunu deməyə kifayət qədər əsas verir. Yavuz Akpınarın 1980-ci ildə apardığı tədqiqatları Azərbaycan ədəbiyyatında müstəqillik dövründə aparılmışdır. Söz yox ki, biz daha çox iş elmi aspektdən qiymətləndirdik, mənəvi dəyəri, ədəbiyyatımıza bəxş etdiyi dəyər və töhfə haqqında çox danışmaq olar.

Yavuz Akpınar tədqiqat işinə həssaslıqla yanaşaraq, əsərlərin təkə məzmun və təhlillərini verməklə kifayətlənmir, eyni zamanda obrazlar aləmi, əsərin yazıldığı dövr və mühit, M.F. Axundzadənin

dramlarına senzuranın təsiri və bu təsirin nəticəsi ilə əsərlərdəki dəyişikliklər kimi ən incə məsələlərə kimi toxunur. Qeyd etmək lazımdır ki, bütün bunlar işin mükəmməlliyi və türk dünyasına tanıdılması baxımından olduqca mükəmməl bir işdir. Senzuranın təsiri ilə əsərdəki dəyişikliklər, onların səhnəyə qoyulması, ilk tamaşa haqqında xatirələr və eləcə də digər bir çox mətləb haqqında tədqiqatçının araşdırmasında rast gəlmək mümkündür. Məqalə əsərlərin təhlil və tənqidinə istiqamət aldığında, komediyalar haqqında digər məsələlərə münasibət bildirə bilmədik, lakin kiçik də olsa bu barədə vurğulamaq istərdik. Əhatə etdiyi mövzular və verilən məlumatların zənginliyi ilə bir çox tədqiqat işində rast gəlmədiyimiz məlumat və araşdırmalarla, fikirlərlə bu doktorluq tezində qarşılaşırıq.

2. Yavuz Akpınarın dissertasiyaya tənqidi yanaşmalar. Müsbət obrazlar ayrı-ayrı fərdi xarakterləri, xüsusiyyətləri verilmiş, lakin ümumiləşdirilmələr aparılmamış, eyni zamanda müəllifin istinad etdiyi hər hansı Azərbaycanlı tədqiqatçı ilə də arasında kompromistikaya səbəb olan bir fikir və ya diskusiyaya rast gəlmirik. Bu tədqiqat zamanı görmək istədiyimiz əsas xarakterik cəhətlərdən biri idi ki, düşünürəm bu işin dəyərini daha da artırardı. Əsasən Feyzulla Qasımzadə, Cəfər Cəfərov kimi tədqiqatçıların işinə istinad etmiş və hər hansısa bir fikir ayrılığına düşmədən, təsdiq və inkar prizması ilə işi yekunlaşdırmışdır. Vurğulamaq istədiyimiz məqam odur ki, müqayisə və müzakirələr aparmır. Qeyd etdiyi fikirlərin heç biri ilə diskusiyaya girmir.

Əlbəttə istərdik ki, Hacı Nuru, Müsyö Jordan, Məstəli Şah, İbrahimxəlil kimyəgər eləcə də digər obrazlar haqqında mülahizələr irəli sürəndə Yaşar Qarayevin, Nadir Bayramovun, Nadir Məmmədovun, Feyzulla Qasımzadənin fikirlərini qeyd edərək şəxsi qənaətlərini bildirməyi işin səmərəliliyini və elmi dəyərini daha da artırardı. Bunu qeyd etməyimizin əsas səbəbi birinci odur ki, qeyd etdiyimiz müəlliflərin Axundzadə haqqında yazdığı məqalə və yazıları dissertasiya işindən öncəki illərdə qələmə alınmışdı, eyni zamanda Yavuz Akpınarın obraz haqqındakı düşüncələrinə zidd məqamlar var. Bir tək bu obraz yox ümumilikdə dramaturgiyasındakı bir çox obraz haqqında düşüncələrində zidd mövqelər var və müzakirə üçün əhəmiyyətli düşüncələrdir.

Əgər Yavuz Akpınar bu obrazın əhəmiyyətindən danışsarsa əsər üçün elədə mühüm olmayıb gedişatda heç bir rol oynamadığını əsas gətirib əsərdə lazımsızlığı fikrini irəli sürənlər heç də azlıq təşkil etmir. Və ya Hatəmخان ağa obrazını müsbət planda təqdim edən tədqiqatçı fikri ilə razılaşmayıb onu mənfi obraz olaraq təqdim edən, eyni zamanda Yavuz Akpınarın Müsyö Jordanı müəllifin mənfi planda təqdim etdiyi fikrinə qarşı çıxıb obrazı müsbət planda təqdimini irəli çəkən tədqiqatçılar heç də azlıq təşkil etmir. Araşdırma sırasında bütün bu options fikirlərə ayrı-ayrılıqda münasibət bildirməyə çalışdıq. Lakin, qarşılıqlı müqayisələr olmadığından qeyd edilən fikirlərə münasibəti bizə tam aydın olmur. Müəllifin təsdiq və ya təkzib prinsipindən yanaşacağı bizi üçün qaranlıq məqam olaraq qalır. Tədqiqatçı ilə danışığımızda əsərdə etmək istədiyi dəyişikliyi bu prizmadan olduğu qənaətdəyəm. İlk öncə onu qeyd edək ki, fikir ayrılıqlarının olması, yanaşma tərzində olan ziddiyyətlər normal bir hal olub fərqli düşüncə və həyata baxış tərzindən irəli gəlir. Bununla belə fikir ayrılıqları olsa da vahid bir nəzəriyyə ətrafında birləşmək elmin səmərəliliyi baxımından önəmlidir. M.F.Axundzadə dramaturgiyasını qərb və ya şərq müstəvisindən incələyir obrazların yaranmasında dünya ədəbiyyatı sənətkarlarının yaratdığı ölməz sənət inciləri ilə müqayisə edir. İlk əvvəl onu qeyd edək ki, təkcə Azərbaycan ədəbiyyatında yox ümumiyyətlə bütün ədəbiyyat nümunələrində bu deyilən cəhəti görmək əsərdəki hər hansısa bir obrazı bu və ya başqa bir cəhətinə görə bənzətmək və ya xarakterik bir cəhətini əsas gətirərək fərqləndirmək olar ki, bu da olduqca adi bir haldır.

Nəticə. Tədqiqatdan gəldiyimiz qənaət bu yöndədir ki, əsərin tədqiqi olduqca uğurlu alınıb, yeni fikirlər yanaşmalar, toxunduğu mövzular ilə digər əsərlərdən fərqlənən orijinal bir əsər ərsəyə gəlmişdir. Ümumilikdə məqalənin hər iki fəslində obrazlar haqqında eləcə də əsərdəki çatışmayan xarakterik cəhətləri qeyd etdik. Nəticə etibarlı ilə deyə bilərik ki, əsərdə kifayət qədər müqayisələrin olmaması, fikirlərin fərdi aspektdən təqdim edilməsi nə qədər diqqətimiz çəkən cəhət olsa belə, bu əsərin orijinallığına və elmi dəyərinə heç bir xələl gətirməyibdir.

Ədəbiyyat Siyahısı

1. Akpınar Y. 1994. Azəri ədəbiyyatı araşdırmaları. Bengü
2. Akpınar Y. 1980. M.Fətəli Axundzadə.(Bütün yönleri ilə) dok.tez
3. Cəfərov C. 1968. M.F.Axundzadənin dramaturgiyası. Dramaturgiya və teatr. 2 cildə, I s., Bakı
4. Qasımsadə F. 1974. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Maarif nəşriyyatı.
<http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=16360&pno=2>
5. Muradov N, Özkaya Y. 2018 Yavuz Akpınar Armağanı.Armağan
6. Yusifli C. 1991. M.F.Axundzadənin maarifçi estetikası. Qobustan jurnalı № 3

İLKOKULLARDA ÖĞRENCİLERİN KONUŞMASININ GELİŞTİRİLMESİ
- ANA DİLİ EĞİTİMİNİN ESAS GÖREVİ OLARAK
IMPROVING STUDENTS' SPEECH IN PRIMARY SCHOOLS
- AS THE MAIN TASK OF MOTHER TONGUE EDUCATION

Maya KASIMOVA¹

ÖZET

Makalede Azerbaycan dili derslerinde ilkokul öğrencilerinin konuşmasının geliştirilmesi yollarından; insanın kültür ve intellektinin, şahsiyet olarak yararlılığının önemli göstergesi olan bağlantılı konuşmaya verilen teleblerden bahsedilmiştir. Günümüzde genel konuşma ve dil becerilerini şekillendirmekle öğrencilerin konuşma kültürüne sahiplenmesi için gerekli koşulların oluşturulmasının eğitim-terbiyede öncelikli konulardan olduğu vurgulanmış, bu alanda ilkokul öğretmenlerinin görevleri netleştirilmiştir. Öğrencilerin konuşmasını devletin koyduğu standartlar seviyesinde geliştirmek için ilkokullarda konuşma gelişimi üzere işe ciddi yaklaşmak, Azerbaycan dilinin eğitimi için bu konuda yapılacak çalışmaları sistematik ve planlı şekilde düzenlemek, öğrencilerin ilgi ve eğilimlerini dikkate alarak eğitim materyallerinin içeriğinde, biçim ve yöntemlerde rengarenkliyi sağlamak önemlidir. Öğrencilerin bağlantılı konuşmasını geliştirmek amacıyla onlarda "metin" kavramının esas yönlerini birleştiren bir takım becerilerin (bilgi-içerik becerileri, struktur-kompozisyon becerileri, uygun dil birimlerinin seçilmesi, yazı yoklama becerileri) şekillendirilmesinin zorunluluğu kaydedilmiştir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için farklı yönde görevleri içeren çalışma sistemi, öğrenciler için ilginç olabilecek didaktik oyunlar önerilmiştir. Bağlantılı konuşmaya shiplenme vazgeçilmez iş türü olarak kreatif, üreme, açıklama, yargı içerikli kinsanlar ve fantogramların rolü vurgulanmış, örnek olarak inşa konuları sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Ana Dili, Eğitim, Öğretmen, İlkokul, Bağlantılı Konuşma.

ABSTRACT

In this article, the ways of improving the speech of primary school students in Azerbaijani language courses; it has been mentioned that the human culture and intellectual, usefulness as an important indicator of the usefulness of the speech given to the rabbit. It is emphasized that forming the necessary conditions for students to adopt a speaking culture by shaping their general speaking and language skills is one of the priority issues in education and training, the duties of primary school teachers are clarified in this area. To approach the work seriously for the development of speech in primary schools in order to improve students' speech at the standards set by the state, to organize the studies to be carried out in this regard for the education of the Azerbaijani language in a systematic and planned manner, taking into account the interests and tendencies of students in the content of educational materials, it is important to provide color and color in the form and methods. In order to improve the connected speech of the students, it is aimed to develop a set of skills that combine the essential aspects of the concept of "text" (knowledge-content skills, struktur- composition skills, selecting appropriate language units, writing skills) the necessity of shaping. The work system, which includes tasks in different directions to achieve this objective, didactic games that might be interesting for students have been proposed. Creativity, breeding, explanation, judgment, kinsan as an indispensable business tour and the role of fantograms is emphasized, construction issues are presented as examples.

Key words: Mother Tongue, Education, Teacher, Elementary School, Connected Speech.

Giriş

İnsan dünyaya konuşma yetenekleri ile göz açıyor. Çocukluk döneminden konuşmaya sahiplenmeye başlıyor, hayatı boyunca konuşmasını geliştirir: gerekli noktalarda doğru ve düzgün söz seçmeyi, zorluk yaşamadan cümle ve metin kurmayı, konuşma teneffüsünü, sesinin gücünü ve hızını, intonasyonunu kontrol etmeyi öğrenir. O, okuma ve yazma becerilerine sahiplenir - sözlü (akustik) dil işaretlerinden grafik (harfi) dil kodlarına geçiyor. Kısacası, her yaş dönemi çocuğun konuşmasının gelişimine ne ise bir yenilik katıyor. Konuşmaya sahiplenmede en önemli adımlar çocukluk dönemine rastlıyor.

¹ Dr., Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Email: maya0866@gmail.com

Tartışmalar

Çocukların konuşmalarının gelişimi, doğma dilin zenginliklerine sahiplenmesi onların şahsiyet olarak şekillenmesinin önemli göstergelerinden biridir. Asırlarca toplanan milli kültür incilerinin sindirilmesi öğrencilerin zihinsel, ruhsal, estetik gelişimi ile sıkı sıkıya bağlıdır ve onların dil eğitim-terbiyesinde öncelik olan konulardandır. Psikolog N.İ.Jilkin yazıyor: "Nutuk - intellektin gelişme kanalıdır... Dil ne kadar çabuk benimsenirse, bilgiye sahiplenme o kadar kolay ve dolgun olur" (Жинкин, 1999: 49).

Bugün talim-terbiye süreci öyle kurulmalıdır ki, büyümekte olan genç nesli yaratıcı etkinliğe hazırlasın, yüksek intellekte, araştırma ve soruşturma tefekkürüne sahiplensin. Modern okul çocuklara stereotiplerden uzak, standarttan kenar düşünmeyi öğretmelidir. Bu çalışmada öğrencilerin tefekkürünün gelişimi ve bir kimlik olarak oluşumu ile yoğun ilişkide gerçekleştirilen konuşma gelişimi büyük rol oynuyor. Nutuk - her bir insanın zeka ve kültür göstergesidir. İnsan fikrini ne kadar net, dolgun ve kapsamlı ifade ederse, o toplum için bir o kadar yararlı olur. Fakat, ne yazık ki, bazen sadece ilkökul öğrencilerinin değil, üst sınıf öğrencilerin, üniversite öğrencilerinin, hatta diplomalı ihtisas sahiplerinin konuşması listelenen normativlere cevap vermiyor.

Bulgular

Bu nedenle öğrencilere doğma dilin öğretilmesi ve konuşma gelişimi - günümüzde Anadil öğretimi metodikasının merkezi sorunlarından biridir. Bu mesele eğitimin bir sonraki basamaklarında öğretilen başarının zemini olan ilkökullarda özellikle keskin karakter alıyor. Öğrencilere kendi fikir ve duygularını gramer yönünden doğru ve anlaşılır ifade etmeyi öğretmek, kommunikativ beceriler aşılacak - karmaşık bir süreçtir ve ilkökul öğretmeninden gergin emek gerektirir. Ana dili üzere fen kurikulumunda gösteriliyor ki, ilköğretimin sonunda öğrenci bazı alışkanlıklarla birlikte, "diyaloga girmek, kendi fikirlerini özgürce ve seri şekilde belirtmek becerisine sahip olmalı, sözlü ve yazılı konuşmada edebi dilin üslup ve normlarına sahiplendiğini göstermelidir" (Genel okullar, 2008: 18).

Öğrencilerin konuşmasını devletin koyduğu standartlar seviyesinde geliştirmek için ilkökullarda konuşma gelişimi üzere işe ciddi yaklaşmak, Azerbaycan dilinin eğitimi için bu konuda yapılacak çalışmaları sistematik ve planlı şekilde düzenlemek, öğrencilerin ilgi ve eğilimlerini dikkate alarak eğitim materyallerinin içeriğinde, biçim ve yöntemlerde rengarenliyi sağlamak önemlidir. İlkokul öğretmeni ders kitaplarında verilen bulguların yanı sıra, çeşitli sepgili çalışmalar, inşa metinleri, didaktik oyunlar hazırlamakla, rengarenk priyomlar düşünmekle öğrencilerin konuşma becerilerinin, iletişim yeteneklerinin gelişmesine, konuşmadan kommunikativ amaçla kullanım kültürünün oluşmasına imkan yaratabilir.

Konuşma gelişiminin tüm yönleri üzerinde yürütülen çalışmalar birbiriyle sıkı bağlıdır. Gerek sözlük, gerekse cümle kurmak becerilerinin gelişimi ile ilgili yapılan faaliyetler öğrencilerin bağlantılı konuşmaya sahiplenmesine hazırlık amacı taşıyor. "İlkokullarda ana dili eğitiminin sonucu öğrencilerin kendi fikrini bağımsız ve bağlantılı verebilme becerisine nasıl sahiplenmeleri ile ölçülür" (Kerimov, 2013: 489) Öğrencilerin bağlantılı konuşmasını geliştirmek - onlara bir takım somut beceriler aşılacak demektir. Öğrencilerin bağlantılı konuşmaya sahiplenme seviyesinin göstergesi olan becerileri aşağıdaki şekilde toplanabilir:

- Verilen konuyu anlamak, idrak etmek, konu ile ilgili gerekli malzeme toplamak, içeriğin ifadesi için dil araçları seçmek, konudan şkenara çıkmadan mahiyeti dolgun ulaştırmak, tarif ettiği olaylara kişisel yaklaşımını bildirmek;
- konunun mahiyetinin açılması için toplanan materyali gözden geçirmek, çözmek, fikrin ifadesi için önemli olanları seçmek, ikinci derecelileri atmak;
- kuracağı metni planlaşdırmağı başarmak: önce planın genel manzarasını düşünmek, daha sonra planın somut maddelerini tanımlamak, onu yazmak, toplanmış ve seçilmiş materyali plana uygun olarak yerleştirmek, hikayeyi, ifade veya inşayı kurmak;
- dil araçlarını seçmek: gerekli leksikani, söz birleşmelerini, farklı cümleleri, metnin bölümlerini, yazılışı zor kelimelerin doğru yazılışını netleştirmek;
- tam olarak metni oluşturmak: inşanın yazılması için zamanı düzgün dağıtmak, önemli olguları bırakmamak için dikkatli olmak, olayların gidişatının tasvirinde devamlılığı beklemek, cümleleri düzgün sintaktik konstruksiyada kurmak ve birbirleriyle bağlamak, yazarken imla kurallarının,

noktalama taleplerinin bozulmamasına gayret göstermek, teknik arızalardan kaçınmak için satır hattını ve haşiyeyi beklemek, kalligrafiya kurallarına riayet etmek;

- yazdığını geliştirmeyi başarmak: bırakılmış hataları bağımsız düzeltere bilmek, gerekirse kurduğu metne eklemeler yapmak, belli kelimeleri daha net olanıyla değiştirmek, tekrarları ortadan kaldırmak, artık olanları kesip atmak.

M.R.Lvov öğrencilerin bağlantılı konuşmasının gelişiminde ilkökul öğretmeninin genel görevlerini aşağıdaki şekilde netleştirir:

Öğrencilerin bağlantılı nutkunun gelişiminde ilkökul öğretmeninin genel görevleri şunlardır:

- Öğrenciler için normal konuşma ortamı sağlamak: büyüklerin konuşmasının kavranılması, kitap okuma, çeşitli televizyon programlarının seyrettirilmesi;
- öğrencileri aktif konuşmaya motive edecek konuşma situasilerinin oluşturulmasını sağlamak, onların çıkarlarını, serbest konuşmaya olan talep ve imkanlarını geliştirmek, kısacası, genel olarak öğrencilerin konuşma pratiğini sağlamak;
- öğrencilerin yeterince sözcük rezervine, gramer forma, sintaktik yapılar, mantıksal ilişkilere sahiplenmesini sağlamak, onların sözlerden kullanımı, yapılar kurmasını, yeni şekiller oluşturmasını etkinleştirmek ve desteklemek, konuşma gelişimi alanında somut becerilerinin oluşmasını sağlamak;
- düzenli olarak öğrencilerin konuşma gelişimi ile ilgili planlanmış işler yapmak (telaffuz, sözlük, morfoloji, sözdizimsel düzeyde) ve bu işi dilbilgisi öğretimi, okuma, öğrenilen materyallerle bağlantılı şekilde gerçekleştirmek;
- sınıfta yüksek konuşma kültürü, düzgün konuşmayla ilgili taleplerin yerine getirilmesi için mücadele atmosferi yaratmak. (Львов, 1985: 7)

Öğrencilerin bağlantılı konuşmasına verilen talepler şunlardır: içeriklilik, mantıklılık, netlik, selislik, açıklık, doğruluk. Öğrenciler tarafından konuşma ödevlerinin yerine getirilme düzeyini değerlendirirken, listelenen talepleri bağlantılı konuşmaya sahiplenmenin göstergeleri (kriteriyası) gibi değerlendirmek gerekir.

Nutuk tefekkür faaliyeti ile sıkı bağlıdır. Modern okul öğrenme sürecinde tefek-kürün gelişmesine büyük özen ayırır. Tefekkür dil materyali olmadan başarıyla inkişaf edemez. Kavramı ifade eden kelimeyi bilmek, insana bu anlayışla ilgili işlemler aprmağa, yani düşünmeye yardımcı olur. "Anlayış tefekkürü" ilkökulda oluşan ve insanın tüm yaşamı boyunca gelişir, teknilleşir. Böylece, dile, söz rezervine ve gramer formlara sahiplenme düşüncenin gelişmesi için zemin oluşturur.

İlkökulda bağlantılı konuşmanın gelişmesi üzere yapılan çalışmanın temel görevi öğrencilere fikirlerini sözlü ve yazılı olarak özgürce ve doğru ifade etmeyi öğretmekten oluşur. Bu görevin yerine getirilmesi öğrencilerin dinleyip anlamasına, anladığına ilişki bildirmesine, özel mülahazalar yürütmesine imkan veren konuşma becerilerinin vahdatda oluşturulması yoluyla gerçekleştirilir. Tüm bu durumlar için toplam nokta odur ki, gerek dinlediğini anlarken, gerekse konuşurken öğrencinin etkinliği metne - onun içeriğine, yapısına, konuşma tertibatına yönelmiş olur.

Böylece, öğrencilerin bağlantılı konuşmasının gelişmesi onlarda "metin" kavramının esas yönlerini içeren bir takım becerilerin formalaştırılmasını gerektirir:

- iletişim - içerik becerileri. Bu, öngörülen materyali bulmak, elde etmek; esas fikri, düşünceyi, içeriği sözlü veya yazılı yolla kitleye ulaştırabilmek becerilerini birleştirir;
- yapı - kompozisyon becerileri. Bu, metni düzgün kurmak: metnin bölümlerini ayırabilmek, toplanan materyali bağlantılı ve seri şekilde yerleştirmek, metnin başlangıcını (zavyazka), doruk ve nihai (razvyazka) bölümlerini düzgün kurabilmeyi öngörüyor;
- ifadenin üslubuna, tipine, amacına uygun dil birimlerinin seçilmesi ile ilgili beceriler;
- metni içerik, yapı, konuşma tertibatı bakımından geliştirmek amacıyla düzenleme becerileri.

Listelenen konuşma becerileri birbiriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Mevcut öğretimin özgünlüğü ondadır ki, o, oluşturulmaya çalışılan becerilerin yoğun ilişkisinin dikkate alınması üzerine kurulur. Öğrencilerin bu ilişkiyi kavraması, bu becerilere, "metin" kavramına ve genel olarak bağlantılı konuşmaya bilinçli şekilde sahiplenmelerinin önemli şartlarından biri olarak kabul edilir.

Konuşma becerilerinin içerikle ilgili yönünü - metin, onun kurulması, canlandırılması ile ilgili bilgiler oluşturmaktadır. Bununla ilgili her bir sınıfta eğitim (I sınıftan başlayarak) konuşma birimi gibi metin üzerinde işten başlar. Metnin temel belirtileri öğrencilerin dikkatine iletiliyor (fikir, içerik bütünlüğü, başlığının, yapısal parçalarının olması, bölümler ve cümleler arasında ilişkinin önemi). Böylece, öğrenciler giderek "metin" kavramının belirtileri ile tanışıyor, metin hakkında bilgileri sınıftan-sınıfa geçtikçe derinleşiyor. Bu bilgiler pratik karakter ve hikaye kurma, ifade, inşa yazısı sırasında uygulanması gereken işlemlerin belirlenmesinin esası olarak görür.

Konuşma becerileri arasında metnin (ifade ve inşanın) konusunu belirlemek esas fikrini açabilmek becerileri lider pozisyon tutuyor. Öğrencilerde bu becerilerin şekillendirilmesinin önemini dikkate alarak metin üzere çalışma metodikasında bir takım özel priyomlar kullanılır:

- metindeki temel fikri yansıtan başlığın seçilmesi;
- ifade, inşa yazılarına hazırlık, ayrıca yazarın metninin analizi sırasında metnin içeriğinin, yapı ve konuşma tertibatının onun düşüncesinden asılı olmasının dikkate çattırılması;
- formallaştırılmış farklı becerilerin önde gelen becerilere sahiplenmekte rolünün ve öneminin belirlenmesi.

Yapay konuşma situasuyalarının oluşturulması götürmenin şartlarının, amacının farkında olunmasını sağlayan priyom gibi uygulanır. Nutuk situasuyası söylemeye ruhlandırın motif rolünü oynuyor ve nakil edilmek için öngörülen metnin kurulması görevlerini netleştirir.

Bağlantılı konuşmanın gelişmesi üzere çalışma sisteminde metnin düzenlemek üzere egzersizlere de önemli yer veriliyor. Metnin düzenlemek yoluyla tekmiileştirilmesinin öğretilmesine artık I sınıftan başlamak gerekir. Bu zaman öğrencilere metnin tüm ceheetlerinin: içeriğinin, yapısının, dilinin düzenlenmesi öğretilmelidir. Düzenleme çalışmaları ifade ve inşa eğitimi konusunda yapılan çalışmaların mantıksal uzantısı olmakla bu alanda formalaşdırılmış becerilerin daha da geliştirilmesi görevini taşımaktadır.

İlkokulun her sınıfında konuşma becerilerinin oluşturulması aşamalar üzere yapılır. Aşamaların içeriği konuşma becerilerinin formalaşdırılmasına yönelik eğitimin amaç ve görevleri ile müeyyenleşir. Bu amaç ve görevlerinden hareket ederek bağlantılı konuşmanın gelişmesi için çalışma türleri seçilir.

İlkokulda bağlantılı konuşmanın gelişmesi üzere çalışmalar sistemi aşğıdaki türde görevleri kapsıyor: 1) verilmiş kelimelerden cümle kurmak; 2) verilmiş cümlelerden metin oluşturmak; 3) cümlelerinin sınırı bozulmuş metinlerde cümlelerin sınırlarını belirlemek; 4) sorulara cevap vermek; 5) sorular bazında hikaye kurmak; 6) sorular ve resimler bazında hikaye kurmak; 7) seri resimler bazında hikaye kurmak; 8) öncesi verilmiş hikayenin sonunu tamamlamak veya sonu verilmiş hikayenin öncesini oluşturmak; 9) ana bölümü verilmiş hikayenin öncesini ve sonunu kurmak veya ana parçası olmayan hikayenin önemli kısmını oluşturmak; 10) metnin her bir bölümüne soru koyabilmek; 11) metne ad vermek; 12) hikayeyi bitkin bölümlere ayırmak, plan kurmak; 13) metnin üslubunu değışebilmek.

II sınıf öğrencileri için bağlantılı konuşmanın gelişmesi üzere çalışmalara örnek verek

Çalışma. Dağınık verilmiş kelimelerden cümle kurun.

Serçeler, yem, zordur, kışın, bulmak. Kuşlar, yuva, için, düzeltin. Onlar, böcekleri, hasarlı, doğayı, öldürmekle, korurlar. Yaşıyorlar, çölde, develer. Kaktüs, dikenli, yiyorlar, onlar. Develer, olanda, sıcak, onlara, öfkelenirler, çoğı zaman.

Çalışma. Verilen cümleleri doğru sırayla dizerek metin kurun.

Yağış.

Sağanak yağmur yağmaya başladı. Gökten yere ilk yağmur damlaları düştü. İri siyah bulut gökyüzünü kapattı. Gök guruldadı, yıldırım çaktı. Her taraf islandı.

Çalışma. Metinde cümlelerin sınırını belirle

Sabah

çevrede her şey uyanıyor her gül, her yaprak güneşin küçük bir zerresini bile tutmaya çalışıyor ne bitkiler, ne hayvanlar güneşsiz yaşayamıyorlar.

Çalışma. Öncesi verilmiş hikayeyi tamamla.

Altın Güz geldi. Tahir ve Salih herbari düzeltmek için sararmış yaprakları toplamaya gittiler. İki kutu yaprak topladılar. Dinlenmek için sandalyeye oturdular. Aniden ...

Çalışma. Sonuna göre hikayenin öncesini kur.

... Çocuklar kamptan döndüler. Yeni dostlar kazandıklarına göre çok memnun idiler. Şimdi artık onların kendi sınıf arkadaşlarına anlatacak çok anıları vardı.

Çalışma. Metni başka tarzda yaz.

Sincap - küçük orman hayvanıdır. Sincabın uzun, tüylü kuyruğu, iri kulakları olur. Sincabın hem de değerli kürkü var. Kürkünün rengi çeşitli sezonlarda çeşitli renklerde: sarı, gri, hatta siyah renkte olur. Sincabın sağlam dişleri var - onlarla sincap fındık yiyor. Sincaba hızla ağacın en yüksek noktasına tırmanmağa imkan sağlayan uzun tırnakları var. Dallarda serbest hareket eden sincap kolaylıkla bir ağaçtan diğerine zıplayabilir. İhtiyaç yarananda sincap ağacın yüksek noktasından doğrudan yere fırlıyor. Hatta 50 katlı binanın çatısından fırlasa bile sincaba hiçbir şey olmuyor. Bu zaman onun kuyruğu paraşüt fonksiyonunu oynuyor.

"Hikaye kur" oyunu

Donanım: Her oyuncuya zarf verilir. Zarfa farklı kelimeler yazılmış kağıtlar koyuluyor.

Oyunun gidişatı: Katılımcılar aynı zamanda zarflarını açıyorlar ve orda olan kelimelerden öyle cümleler kuruyorlar ki, bağlantılı metin oluşsun.

Kim metni birinci kurarsa 10 puan alır, ikinci olan 9 puan vb.

"Kim daha çok cümle söyleyebilir" oyunu

Oyunun gidişatı: Öğretmen öğrencilere herhangi bir olayı konuşmaya balamağı öneriyor. Daha sonra iki oyuncu seçer. Oyuncular sırayla birer cümle söyleyerek hikayeyi sürdürmeye çalışırlar ki, tam hikaye oluşsun. Örneğin:

1. Öğrenci: Sonbahar geldi. Ormanda hayvanlar kışa hazırlanmaya başladılar

2. Öğrenci: Bir gün Kırmızıpapak ormana gitti. Ormanda Kardelen dolu çemenliye rastladı. Düşündü: - "Şimdi çok Kardelen yığaram". Eğilip güllerden toplamak istedi ki, aniden ses duydu ...

Öğrencilerin bağlantılı konuşumunun gelişiminde, insanların rolü vazgeçilmezdir. İlkokul öğretmenin etkinliği öğrencilerin bağımsızlığının, yaratıcılığının gelişmesine, birbirleriyle ve öğretmenle yoğun işbirliğine dayalı canlı iletişime dahil olunmalarına yönlendirilmelidir. Yaratıcı faaliyet öğrenciyi heyecanlandırmalı, o zaman kendini ifade etmek ihtiyacı oyatmalıdır. İnşalar bu süreçte büyük rol oynuyor.

İlkokul inşaları - verimli faaliyet türü olup bir yandan eğitim konusu, diğer yandan son amaca ulaşmanın - öğrencilerin komunikativ konuşma becerilerinin şekillenmesinin aracıdır. "İnşa yazıda öğrenciler kendi fikirlerini belli kuralla tam, aydın ve sürekli ifade etmek verdiğine sahiplenirler. İnşa yazı öğrencilerin akıl faallığını artırır, onlarda analiz-terkib becerisini geliştiriyor" (Caferova, 2016: 393)

İnşa - yaratıcı çalışmadır. İnşalar öğrencilerden bağımsızlık, etkinlik, ilgi, yazacağı metne bizzat kendisinden bir şeyler katabilmek becerisi gerektirir. İnşalar öğrencilerin şahsiyet olarak formalaşmasını sağlıyor. Öğrenci inşa yazarken içerikle birlikte öğrendiği gramer kuralları uygulama becerisini, kazandığı yazım alışkanlıkları da göstermektedir.

İnşalar materyalin kaynağına, bağımsız icra olunma derecesine, hazırlık yöntemlerine, tür ve diline göre değişir.

İnşalar ayrıca tematik gruplarına göre de ayırt edilebilir. İnşaları aşağıdaki tematik gruplara ayırabiliriz:

1) Yaratıcı inşalar: "Güzellik nedir?", "İyilik nedir?", "Benim üç arzum?", "Beni çok rahatsız ediyor ki, ...", "Afrikalı çocuklara kış hakkında ne anlatırdım?", "Sonbahar yaprağının seyahati" vb.

- 2) Üreme inşalar: "Tavşan hakkında ne biliyorum?", "Benim sadık dostum", "Hayvanlar nasıl kışlıyorlar", "Benim oyuncaklarım", "Bizim sıcak aile" vb.
 - 3) Fantogramlar (Fantogram 1970 yılında G.S.Altşuller tarafından ileri sürülmüş bir ölçek, yaratıcı düşünmeyi geliştirmeye, belli kalemle ilgili basit fantezi priyomları uygulamaya sağlar): "Ben kitabın ağladığını görse idim ne yapardım?", "Güneş kaybolsa idi ne olurdu? ", " Kimsesiz adaya gitseydin kendinle ne götürürdün?" vb.
 - 4) Yargı içerikli inşalar: "Sonbaharda ağaçlar yapraklarını neden döküyor?", "Neden yağmur yağıyor?", "İnsana neden dost gerekir?", "Bana neden böyle isim koydular?" vb.
 - 5) Tasviri içerikli inşalar: "İlk kar", "Bizim sınıf odamız", "Benim yaşadığım ev", "Yeni yıl partisi" vb.
- Konuşma egzersizleri sadece konuşma gelişimi için gereken koşullar oluşturulduktan sonra verimli sonuç verebilir. Yani sağlıklı konuşma ortamı, dile ve konuşmaya sürekli dikkat, ilgi yaratılırsa, yapılan konuşma temrinleri, egzersiz ve görevler konuşma gelişiminde olumlu sonuçlar elde etmeye yardımcı olabilir.

Uygulanan konuşma temrinlerinin kısa bir sürede sonuç vereceğini beklemek mantıksızdır. Konuşmanın gelişimi sadece sistematik çalışma mutlak olarak başarıya götürebilir. Konuşma becerileri ve alışkanlıkları aşağıdaki kanun üzere geliştirilmiştir: küçük başarılar büyük uğurlara götürüyor - konuşma gitgide olgunlaşır, zenginleşir.

Sönuç

Böylece, konuşmanın gelişimi üzere iş - öğrencilerin sadece gramer teori ve orfografik alışkanlıklara değil, aynı zamanda konuşma uygulamalarında sözlerin düzgün seslenmesine, onlardan makamına göre yerli yerinde kullanmak, söz birleşmesi, cümle, bağlantılı metin kurmak becerilerine sahiplenmesini öngören çeşitli işlerdir. Genellikle konuşmanın gelişimi - öğrencilerin konuşma kültürü ve dolayısıyla şahsiyet olarak gelişimi ve oluşumu adına yapılan işlerdir.

Kaynakça:

- Caferova, N. (2016). *İlkokullarda Azerbaycan dilinin eğitimi metodolojisi* (I kısım). Bakü: 403 s.
- Genel okulların I-IV sınıfları için fen kurikulumları*. (2008). Bakü: "Tehsil", 480 s.
- Kerimov, Y.Ş. (2013). *İlkokullarda Azerbaycan dilinin eğitimi metodolojisi*. Bakü, "Seda" yayınevi, 552 s.
- Жинкин, Н.И. (1999). *Коммуникативная система человека и развитие речи в школе*. М.: Знание, 204 с.
- Львов, М. Р. (1985). *Методика развития речи младших школьников*. М.: Просвещение, 176 с.

**TÜRKİYE'DE PETROL PİYASASINDA REGÜLASYON UYGULAMALARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ¹**

EVALUATION OF THE IMPLEMENTING REGULATION IN THE OIL MARKET IN TURKEY

**İhsan Erdem SOFRACI²
Gökben GÜNEY³**

ÖZET

Elektrik ve doğalgaz piyasalarından sonra yapısal sorunları nedeniyle etkinsizliğin yoğun yaşandığı piyasalardan birisi de petrol piyasalarıdır. 2005 yılından beri Türkiye’de, 5015 sayılı kanun ile petrol piyasasında serbest piyasa koşulları hakim kılınmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmada, dünyadaki gelişmeler ve hukuki düzenlemeler ile petrol piyasasında rekabet koşullarını sağlamaya yönelik çalışmaların etkinliği sorgulanmaktadır. Çalışma, petrol piyasalarında vergi oranları da dikkate alınarak ortaya çıkan fiyatların, dünya fiyatları ile karşılaştırılmasında Türkiye’de petrol üzerindeki vergi yükünün ağırlığına vurgu yapması bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca, son dönemde petrol piyasasında düzenleyici kurumların sektöre ilişkin yaklaşımlarının rekabeti sağlama konusunda başarısız olması, petrol fiyatları üzerinde olumsuz bir takım etkiler yaratmaktadır. Rekabet Kurulu ise; son yıllarda yapılan şikayetler doğrultusunda 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkındaki Kanunu ihlal gerekçesiyle çeşitli dağıtım şirketlerinin soruşturma kapsamına almaktadır. EPDK(Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu) ile Rekabet Kurulu arasındaki yetki çatışmaları bir yana bırakılırsa, petrol piyasasına ilişkin mevzuat ve yükümlülüklerin birlikte oluşturulması ve süreç içerisinde Düzenleyici Etki Analizi çalışmalarıyla taçlandırılmasının petrol piyasasında etkinliği arttıracığı söylenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Petrol Piyasası, Düzenleyici Kurumlar, Düzenleyici Etki Analizi

ABSTRACT

Oil markets are one of the markets where unefficiency are experienced due to structural problems after electricity and natural gas markets. Since 2005, free market conditions in the all market in Turkey are being made to the 5015 law judge. In this study, the effectiveness of the studies aimed at ensuring competitive conditions in the oil market and the developments in the world are questioned. The study of the resulting price considering the tax rates in the oil market in comparison with world prices and Turkey is important in terms of emphasis the weight of the tax burden on oil. In addition, the recent failure of the regulatory authorities in the oil market to provide competition has created negative effects on oil prices. The Competition Authority; in line with the complaints made in recent years, 4054 on the Protection of Competition is included in the investigation of various distribution companies for violations. Leaving aside the conflicts of authority between EMRA (Energy Market Regulatory Authority) and the Competition Authority, it can be said that the establishment of the legislation and obligations related to the oil market together and crowning them with Regulatory Impact Analysis studies in the process will increase the efficiency in the oil market.

Key Words: Oil Market, Regulatory Authorities, Regulatory Impact Analysis

GİRİŞ

Dünyada, enerji üretiminde kullanılan kaynaklar yenilenebilir ve yenilenemez enerji kaynaklarından oluşmaktadır. Bu kaynaklar, enerji dönüşümü açısından birincil ve ikincil enerji olarak sınıflandırılmaktadır. Herhangi bir dönüşüme uğramaksızın kullanılan enerji türleri (kömür, petrol, doğal gaz, nükleer, biyokütle güneş vb.) birincil enerji kaynaklarıdır. Yapılan işlemler sonucunda enerji dönüşümüne uğrayıp kullanıma uygun hale getirilen enerji türleri ise (elektrik, benzin, mazot, motorin vb.) ikincil enerji kaynaklarıdır. Birincil enerji kaynakları arasında ilk sırada yer alan fosil yakıtlardan petrolün, stratejik konumunu uzun yıllar devam ettirmesi öngörülmektedir. Petrol ulaşım

¹ Bu makale, 6. Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunulmuş olup özeti kongre kitabında yayınlanmaktadır.

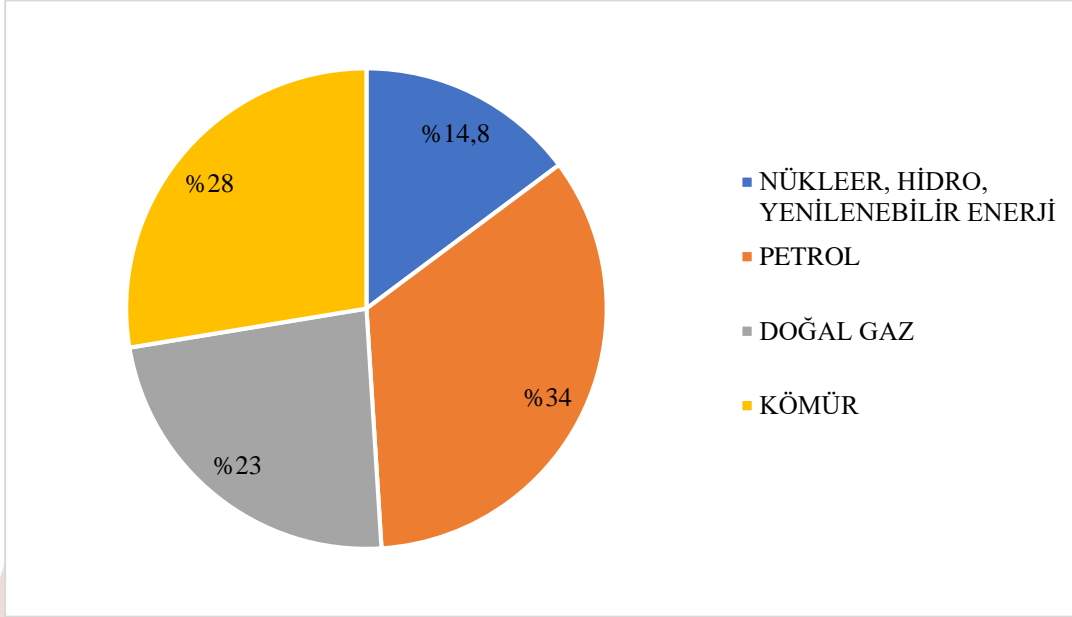
² Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Öğretim Üyesi, erdemsofraci@mersin.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-5622-6250

³ Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Doktora Öğrencisi, guneygokben@gmail.com

Orcid ID: 0000-0002-2567-1068

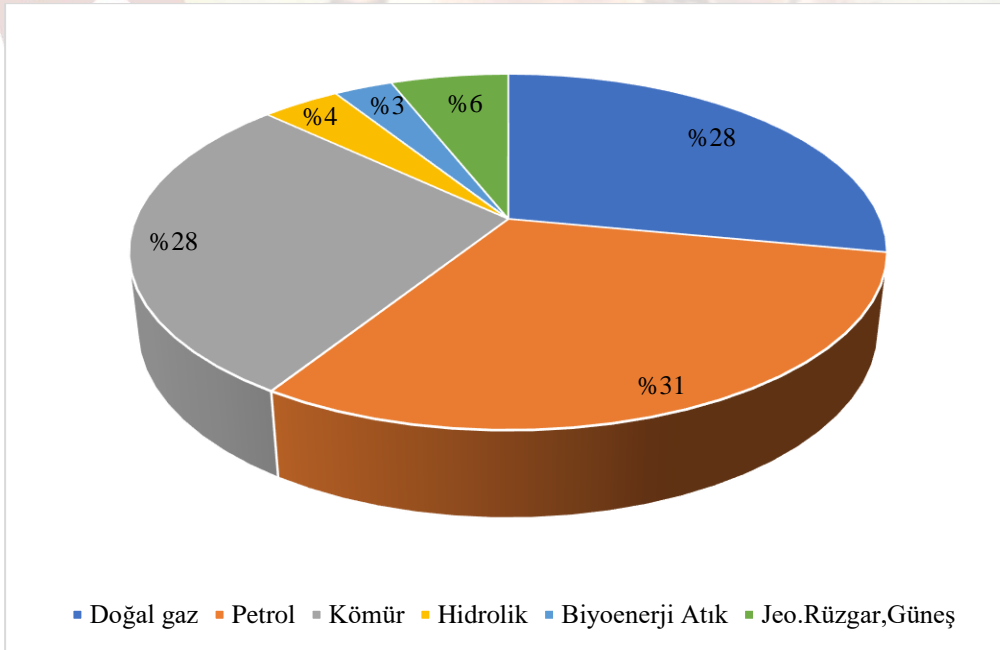
sektörü için elzem bir kaynaktır. Yıllar boyu, alternatif enerji kaynaklarının bulunamaması ve ülkelerin petrol talebini arttırması ise, global çapta bütün ülkelerde enflasyonun artmasına ve ödemeler dengesi problemlerine yol açmıştır. Dünya enerji kaynakları tüketiminin %86'sını petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil kaynaklardan karşılamaktadır.

Grafik 1: 2017 Yılı Küresel Birincil Enerji Tüketim Oranları (%)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy Haziran, 2017.

Dünya petrol rezervlerinin büyük bir bölümü, ülkemize coğrafi anlamda yakın yerlerde bulunmaktadır. Türkiye, jeopolitik konumu itibariyle dünya ispatlanmış petrol rezervlerinin dörtte üçüne sahip bölge ülkeleriyle komşu olmakla birlikte enerji bazlı projelere destek olmaktadır (ETKB, 2019). Türkiye’de petrol piyasasında yaşanabilecek herhangi bir kriz ülke ekonomisini derinden sarsacak güce sahiptir. Çünkü ülkemiz petrol bakımından zengin olmamakla birlikte tüketiminin önemli bir kısmını ithalat aracılığıyla karşılamaktadır.

Grafik 2: Türkiye’de Birincil Enerji Üretiminin Kaynaklar Bazında Dağılımı

Kaynak: (TMMOB, 2018: 23)

Türkiye’de petrol piyasasında fiyat oluşumu; piyasa fiyatı, vergi, döviz kuru gibi bir çok değişkene bağlı olmakla beraber piyasanın istikrarı da önem taşımaktadır. Bunun temel nedeni petrol piyasasında istikrarsızlık oluşması durumunda bütün ekonomik dengelerin tamamını olumsuz etkileyebilecek güce sahip olmasıdır. Bu nedenle petrol piyasası tekelleri eğilimi azaltmak, piyasayı çok sayıda yerli yabancı şirketin yer alabileceği bir yapıya kavuşturmak, kaçakçılığı azaltmak, kaliteli hizmet sunumunu gerçekleştirmek gibi amaçlarla regülasyona ihtiyaç duymaktadır.

1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’de, devletin düzenleme ve denetim işlevinin en önemli kaynaklarından biri EPDK(Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu) olmuştur. Bu kurum kurulduğu yıllarda elektrik piyasasını regüle ederken, 5015 sayılı Petrol Piyasası kanunu ile petrol piyasasının düzenlenmesi ve denetlenmesi ile piyasada şeffaflığın sağlanması işlevini üstlenmiştir. Ancak son yıllarda petrol piyasasında regülasyonun piyasadaki rekabeti olumsuz etkilediği, verimliliği azalttığı, değişken düzenlemeler ve belli gruplara rant sağlayan uygulamaların gerçek yatırımcıları piyasada dışladığı ve bunun sonucunda sosyal refah kaybına neden olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada öncelikle, petrol piyasasında regülasyona ihtiyaç olup olmadığı incelenmekte olup, daha sonrasında Türkiye petrol piyasasının arz ve talep koşulları ile 5015 sayılı Petrol Piyasası Kanunu ve 6326 sayılı kanun ve sonrasında bunun yerine getirilen 6491 sayılı Türk Petrol Kanunu yorumlanarak petrol piyasasındaki yasal düzenlemelere yer verilmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise, petrol piyasasının düzenlenme ve denetimi konusunda EPDK’nın rolü tarafsız bir şekilde değerlendirilip sonuç ve öneriler paylaşılmaktadır.

1. PETROL PİYASASINDA REGÜLASYON GEREKÇELERİ

Neoliberal politikalarla piyasa mekanizmasını işler hale gelmesi ve piyasa aksaklıkları devletin piyasa üzerinde düzenleyici ve denetleyici fonksiyonunun ön plana çıkmasına neden olmuştur. Elektrik, doğalgaz, demiryolları vb çeşitli sektörlerde regülasyonun temel gerekçesi doğal tekel olmalarıdır. Oysa ki petrol piyasası bu piyasadaki farklı olarak hiçbir zaman devlet tekelinde olmamıştır.

Ancak petrol piyasasında regülasyonun gerekçeleri, diğer piyasalardaki regülasyon gerekçeleriyle etkinlik ve verimlilik amaçlarına istinaden benzerlik göstermektedir. Regülasyon gerekçeleri; tüketici ile satıcı(yatırımcı) açısından regülasyon gerekçeleri olarak özetlenebilmektedir. Bu anlamda tüketici açısından regülasyon gerekçesi; hizmetin geniş bir alana yayılmasını sağlamak ve hizmeti sunan firmaların aşırı karını önlemek dolayısıyla tüketicilerin ödediği fiyatı makul düzeylere taşımaktır. Satıcı(yatırımcı) açısından regülasyon ise; rekabetçi bir kar elde edebilmeyi, teknolojik yenilikleri yakından takip edebilmeyi, piyasadaki belirsizliği ortadan kaldırmak için yapılması gereken kurumsal taahhütleri içermektedir (Erol, 2003: 33-34).

Bu noktada petrol piyasasında da tıpkı diğer piyasalarda olduğu gibi regülatörün kamu çıkarını mı yoksa kendi çıkarını mı maksimize etme eğiliminde olduğu önem taşımaktadır. Aksi halde regülatör kendi çıkarını maksimize etme eğilimindeyse optimum denge durumunda uzaklaşacağı aşıkardır.

Enerji piyasalarına devlet müdahalesinin kapsamı ülkeler arasında büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Çeşitli petrol organizasyonları ve petrol fiyatlandırma yöntemleri bulunmaktadır. Bu fiyatlandırma yöntemleri, piyasada belirlenen parakende akaryakıt fiyatları, tavan fiyat ve sabit fiyat olarak gruplandırılabilir.

Türkiye’de ise 5015 sayılı Petrol Piyasası kanunu ile beraber Avrupa ülkeleri’nin çoğunluğunda olduğu gibi akaryakıt fiyatları piyasada önemli bir kısıtlama olmaksızın serbestçe belirlenebilmesinin önü açılmıştır (www.mevzuat.gov.tr). Satıcılar, akaryakıt dağıtım şirketleri tarafından önerilen fiyat tavanlarını uygulayabilmekte ya da kendi bölgelerindeki rekabete göre parakende fiyatlarını belirleyebilmektedir. Bu tür fiyatlandırma yöntemine sahip ülkelerde devlet müdahalesi piyasanın şeffaflığını arttırmak ve serbest rekabeti teşvik eden bir sistem oluşturmakla sınırlandırılmaktadır. Petrol piyasasında rekabetin korunmasına ilişkin yetki ve görevlerin çakışmaması sistemin sağlıklı işleyişi açısından önem taşımaktadır.

OECD’nin her yıl yayınladığı regülasyon politikaları raporu, ülkelerin regülasyon politikalarına bakış açısı hakkında bizlere uluslararası bir çerçeve sunmaktadır. Bu rapor, regülasyonun aşamalarını; paydaş

katılımının kalite kontrolü, düzenlemelerin daha etkin hale getirilebileceği politika alanlarının belirlenmesi, düzenleyici politikaların sistematik gelişimi, düzenleyici politika koordinasyonu, rehberlik ve danışmanlık desteği, yasal kalitenin incelenmesi başlıkları altında toplamaktadır. Bu aşamaların uygulanması, çeşitli OECD üyesi ülkelerde Maliye Bakanlığı ve diğer ilişkili bakanlıklar, yargı organları, parlamento tarafından yürütülmektedir. Türkiye’de ise; bahsettiğimiz bu aşamaların tamamının merkezi yönetim tarafından yürütüldüğü görülmektedir (OECD, 2018: 237). Regülasyon politikalarının ülkemizdeki gibi tek elden yürütülmesi, sistemin inceliklerini kavrayıp çalışmanın devamında değindiğimiz şekilde tarafların sorunlarına ışık tutmada yetersiz bir unsur olarak karşımıza çıkabilmektedir.

2. TÜRKİYE’DE PETROL PİYASASININ YAPISI

Bugün dünyada, taşımacılık sektöründe karayolu taşımacılığı halen en çok tercih edilen sistem olarak hakimiyetini korumaktadır. Bu sistem neredeyse tamamen petrole bağımlıdır.

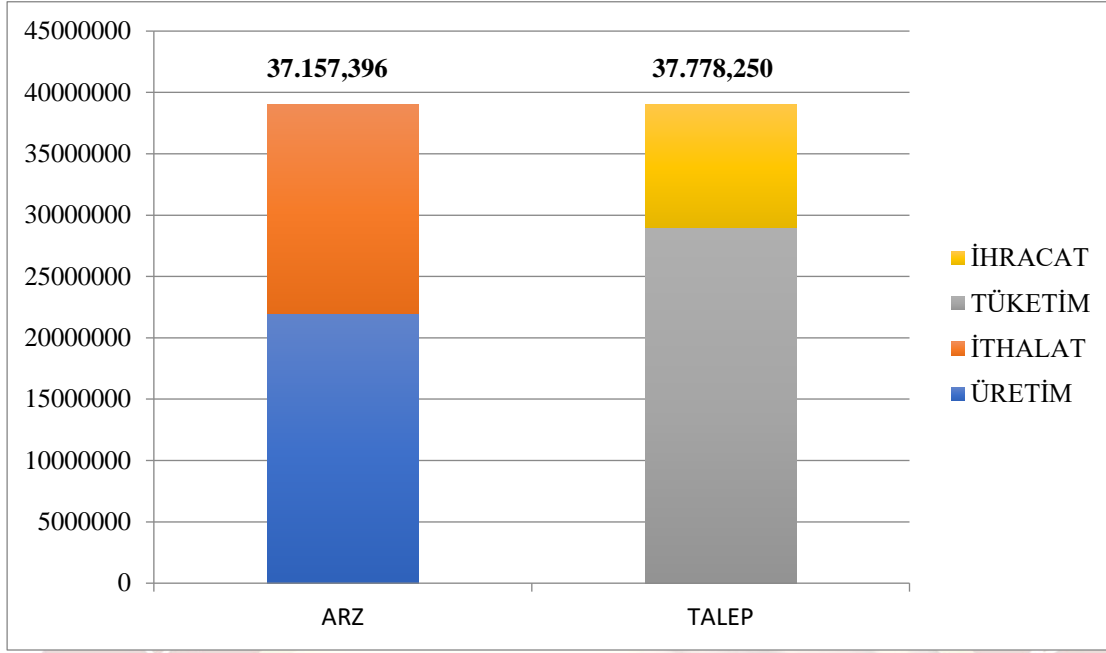
Bu anlamda piyasa aksaklığı oluşmaması için düzenleyici kurumlar büyük petrol şirketlerinin tüketicileri aşırı kar elde etmek amacıyla pazar gücünü kullanıp kullanmadığını denetlemek zorundadır. Bunun temel nedeni, petrol şirketlerinin girdi fiyatlarındaki düşüşü geciktirdiği ancak girdi fiyatlarındaki artışı fiyat mekanizması yoluyla tüketiciye yansıttığı varsayımdır. Petrol satıcılarının bu davranışı literatürde asimetrik fiyat aktarımı olarak adlandırılmaktadır (Wlazlowski, 2001: 4).

Petrol piyasasını değerlendirirken, petrol talebinin fiyat esnekliği açısından piyasayı kısa ve uzun dönem olarak ayrı ayrı değerlendirmek işleyişi kavramak adına daha sağlıklı olmaktadır. Kısa dönemde talep miktarının fiyat dalgalanmalarına duyarlılığı pek olmadığından, talebin fiyat esnekliği oldukça düşük olduğu söylenebilmektedir. Uzun dönemde ise; ülkelerin enerji yoğunluğunun düşmesi ve alternatif enerji kaynaklarının kullanımı nedeniyle talebin fiyat esnekliği nispeten daha yüksek olmaktadır (Solak; 2012: 120). Bu nedenle, petrol fiyatlarının artması, uzun dönemde petrol talebinin artmasıyla doğru orantılı gerçekleşmektedir.

Petrol piyasası, tam rekabetçi piyasa ve oligopol piyasası özellikleri göz önüne alınarak değerlendirildiğinde, arz yönünde önemli ölçüde tekelleşme nedeniyle oligopol piyasalara yakınsadığı söylenebilir. Petrol arz gücünü elinde bulunduran ülkeler bu gücü politik endişeler nedeniyle keyfi şekilde kullanabilmektedir (Noreng; 2006: 9).

Oligopol piyasalarda faaliyet gösteren teşebbüsler, aralarındaki rekabeti azaltarak ortak karlarını maksimize etmek için karteller oluşturabilmektedir. Petrol piyasasında da OPEC ülkeleri kartellere benzer bir yapı oluşturmaktadır. Bu durum tam rekabet piyasasındaki piyasa fiyatı olarak ifade edilen fiyattan sapmaları meydana getirmektedir. Ancak, OPEC ülkelerinin farklı ekonomik koşulları ve dış ilişkileri bu ülkelerin ortak hareket etmesine kartel benzeri yapılanma önünde engel oluşturmaktadır.

Öte yandan OPEC ülkelerinin fiyat artışlarını durduran bir diğer etken de ABD’nin piyasadaki gücüdür. Dünya Enerji Görünümü 2018 Yönetici Özeti’ne göre; Yeni Politikalar Senaryosu’nda, OPEC’in sahip olduğu petrol fiyatlarını arttırabilme gücünün belli bir noktaya kadar devam edebileceği öngörülmektedir. Zira Şeyl Devrimi ile ABD’nin dünyanın en büyük petrol ve doğalgaz üreticisi olmasını sağlayacağı, teknoloji aracılığıyla petrol çıkarma maliyetlerinin düşürüleceği ve elektrikli araç sektörünün 2040 itibarıyla 900 milyona ulaşacağından bahsedilmektedir. Ancak bu bahsettiğimiz senaryolar gerçekleşse bile, tüm dünyada sektörlerin de petrole olan bağımlılığının azaltılması gerektiği ve kalıcı olarak tüketicilerin petrolden vazgeçmesiyle sonuçlanacağı söylenebilmektedir (IEA; 2017: 1). Türkiye’de ise, uzun dönemde petrol piyasasında fiyatların belirlenmesinde toplam arz tarafı (Rafineri üretimi+İthalat) ile toplam talep tarafının (Yurtiçi satışlar+İhracat) dengede olması önem taşımaktadır.

Grafik 3: 2017 yılı Arz-Talep Dengesi(ton)*

Kaynak: (EPDK; 2017: 8)

*Arz talep değerleri hesaplamasında benzin türleri, motorin türleri, fuel oil türleri, havacılık yakıtları, denizcilik yakıtları esas alınmıştır. Arz talep dengesinde oluşan fark miktarı rafineri bildirimlerinde kullanılan yoğunluk değerlerinin farklılığından kaynaklanmaktadır.

Grafik 3'te görüldüğü üzere petrolde önemli ölçüde dışa bağımlılık söz konusudur. 2017 yılı ihracatı 10.081,991 ton, ithalatı 16.886,871 ton, üretimi 28.937,115 ton, ve yurtiçi satışlar 28.460,979 tona ulaşmıştır (EPDK; 2017). ETKB'nın 2015-2019 Stratejik Planı'nda yurtiçi ve yurtdışı ham petrol üretiminin tüketimi karşılama oranının %13,6'ya çıkarılması hedeflenmiştir (ETKB: 2015: 41).

Dünyadaki ilerlemeye paralel olarak, geçmiş dönemlere göre petrol fiyatlarının yukarı yönlü bir gelişim gösterdiği söylenebilmektedir. Bunun temel nedenleri olarak dünya nüfusunun artması ve kişi başına düşen gelirin artması ve kapitalizmin yaşadığı krizlerin petrol fiyatlarına yansımaları gösterilebilmektedir. Bu durum en çok ithalat bağımlılığı yüksek, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin enerji, sanayi ve ekonomi politikalarına etki etmektedir. Genel olarak petrol ihracatı düşük düzeylerde olan ülkelerde petrol fiyatlarının düşük, nispeten daha zengin ülkelerde ise petrol fiyatlarının yüksek olduğundan bahsedilebilmektedir. ABD ise düşük petrol fiyatlarıyla bu zengin ülkelere farklı bir yapı arz etmektedir. 13 Mayıs 2019 itibarıyla Venezuela , 0,01 LT/ABD doları ile benzinin en ucuz olduğu ülke iken Türkiye 1,17 LT/ABD doları ile gelir düzeyine göre benzinin en pahalı olduğu ülkeler arasına girmektedir (tr.globalpetrolprices.com).

Tablo 1: Türkiye-AB Ülkeleri 2018 Aralık Ayı Kurşunsuz Benzin 95 Oktan Fiyat Karşılaştırması

Ülke	Vergisiz Fiyatlar (TL/LT)	Vergili Fiyatlar (TL/LT)	Vergi Oranı (%)
Hollanda	2,85	9,20	69,02
Yunanistan	3,10	9,18	66,27
İtalya	3,21	9,28	65,46
Fransa	3,02	8,64	65,04
Finlandiya	3,12	8,92	64,99
İsveç	2,98	8,45	64,71
Portekiz	3,07	8,68	64,61
Birleşik Krallık	2,96	8,35	64,59
Belçika	2,95	8,07	63,41
Slovenya	2,87	7,75	62,95
Danimarka	3,47	9,02	61,56
Estonya	2,93	7,60	61,46
Hırvatistan	2,96	7,64	61,30

Slovakya	3,05	7,87	61,23
İrlanda	3,36	8,65	61,15
Almanya	3,42	8,78	61,02
AB 28 Ağırlıklı Ortalaması	3,16	7,96	60,19
Çek Cumhuriyeti	3,17	7,48	57,65
Letonya	3,18	7,39	57,04
Avusturya	3,27	7,50	56,41
Macaristan	2,89	6,61	56,36
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi	3,22	7,35	56,24
Litvanya	3,02	6,83	55,77
Malta	3,63	8,20	55,76
Lüksemburg	3,06	6,85	55,29
İspanya	3,32	7,39	55,10
Romanya	2,99	6,63	54,83
Türkiye	2,74	6,04	54,63
Polonya	3,20	6,83	53,07
Bulgaristan	2,89	6,10	52,61

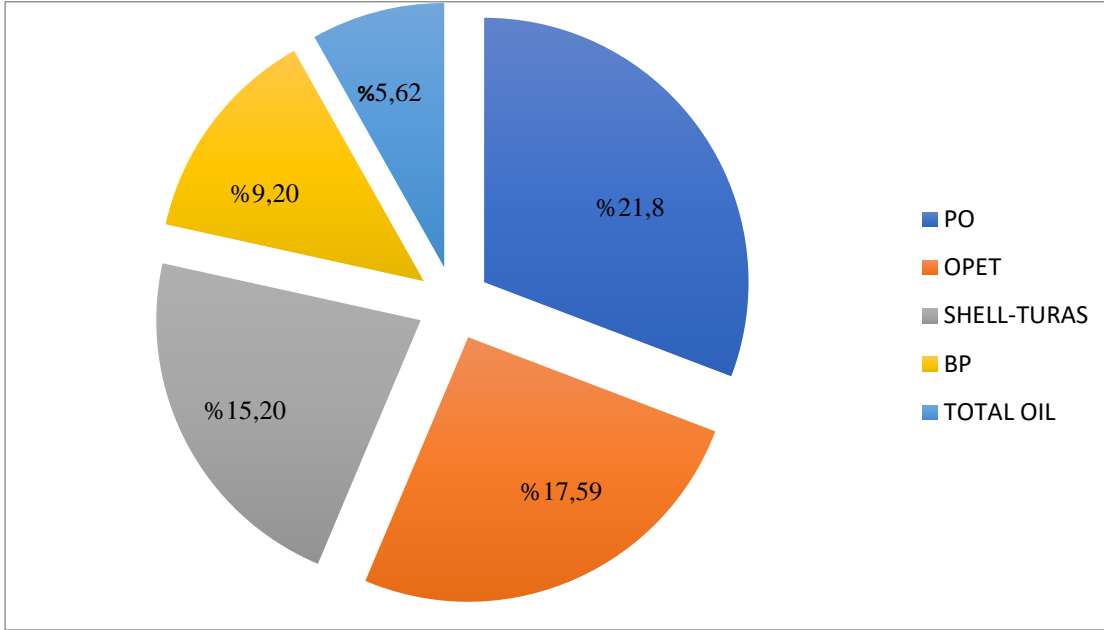
Kaynak: (EPDK; 2018)

Tablo 1 verilerinden anlaşılacağı üzere, Türkiye’de petrol ürünleri üzerinden alınan vergiler diğer AB üyesi ülkelere yakınsama içinde olsa bile, bu vergilere gelir ve kurumlar vergilerinden daha fazla ağırlık verilmesi ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Bu da petrol kaçakçılığının artmasına ve adaletsiz bir vergi yapısına sahip olunmasına neden olmaktadır.

Türkiye’de petrol fiyatlandırmasında rekabetçi piyasa yapısından uzak fiyatlandırma yapılması da önemli bir sorundur. 1 Ocak 2005’te Otomatik Fiyatlandırma Mekanizması (OFM) terk edilmiş, ve fiyat liberalizasyonuna gidilmiştir. 5015 sayılı kanunda yer aldığı üzere, Türkiye’de petrol alım sayımında fiyatlar “en yakın erişilebilir dünya serbest piyasa koşullarına” göre; Akdeniz ürün fiyatları, Amerikan doları satış kuru takip edilerek fiyatlar belirlenmektedir. 5015 sayılı kanunla gelen diğer değişiklikler ise aşağıdaki gibidir (www.mevzuat.gov.tr);

- Katılım payı,
- Dikey entegrasyon,
- Stok seviyeleri, depolama,
- Yerli ham petrol alımları,
- TSK’nın ihtiyacının karşılanması,
- Müşterilere doğrudan satış,
- Dağıtıcıların pazar payı (%45 sınırı)
- Lisans yükümlülükleri.

5015 sayılı kanun sonrasında petrol piyasasında pazar paylarının belirlenmesinde önemli bir konu da TÜPRAŞ’ın 2005 yılında kamuya ait olan %51 oranındaki hissenin blok satışı ile özelleştirilmesi olmuştur (TÜPRAŞ, 2019). Bu tarihe kadar sektörde kar marjının belirleyicisi devlet iken, bu tarihten sonra ana dağıtım şirketleri pazardaki payını artırmış ve sektörün belirleyicisi konumuna geçmiştir.

Grafik 4: 2017 Yılı Türkiye’deki Akaryakıt Sektöründe En Büyük 5 Dağıtım Şirketinin Yurtiçi Pazar Payları

Kaynak: (EPDK; 2017:31)

Grafik 4’e bakıldığında en büyük 5 akaryakıt dağıtım şirketinin piyasanın yaklaşık %70’ine sahip olduğu ve kar marjlarını sürekli olarak arttırdığından bahsedilebilmektedir. 2017 itibariyle toplamda sayıları 92 ‘yi bulan şirketten geriye kalan 87 şirketin pazar payı ise %30’dur.

Devlet açısından bakıldığında petrol piyasasında regülasyonun temel amacı rekabeti artırmak olduğundan yukarı bahsettiğimiz pazar payları söz konusuken yapılan regülasyonların küçük pazar payına sahip grupları destekleyici nitelikte olması önem taşımaktadır. Ancak temelde, 5015 sayılı kanunu ve Petrol Piyasası Lisans Yönetmeliği’nde 2011 yılında yapılan bazı değişiklikler dahilinde uygulanmaya başlanan aşağıdaki maddeler, pazar payı %1’in altında olan çok sayıda dağıtım şirketi açısından zorluk yaratmaktadır (www.mevzuat.gov.tr; 2004);

- Stok yükümlülüğünün asgari olarak 3300 ton olarak belirlenmesi,
- Yıllık 60.000 ton satış yapamayan şirketlerin lisans haklarının elinden alınması,
- Dağıtım şirketlerinin kendi istasyonlarında satabilecekleri akaryakıt miktarının toplam satışların %15’ini geçemeyeceği şartının kaldırılması,
- Yüksek idari para cezaları.

Yukarıda da bahsettiğimiz nedenlerle petrol piyasasında etkin rekabet ortamı oluşmamaktadır. Fiyat rekabeti açısından ise, tüketiciler istasyon konumu ile hangi dağıtım şirketi ile çalışıldığı gibi unsurlara önem vermektedir. Petrol kaçakçılığı algısı nedeniyle dağıtım şirketlerinin arasında etkin bir rekabet sistemi oluşturulamamakta dağıtım şirketleri isimleri ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle, daha az bilinen dağıtım şirketleri daha az rekabetçi koşullara sahip olmaktadır (RK; 2008:93). EPDK 2017 verilerine göre petrolde fiyat oluşumuna ilişkin veriler aşağıda verilmektedir.

Tablo 2: 2017 Yılı Benzin Türleri Ortalama Fiyat Oluşumu (TL/LT)

Kurşunsuz Benzin	Ürün Fiyatı*	Toptancı Marjı	Gelir Payı	Dağıtıcı ve Bayi Marjı Toplamı	Toplam Vergi**	Nihai Fiyat	Satış
95 Oktan	1,54	0,07	0,00279	0,47	3,18	5,26	
95 Oktan (Diğer)	1,54	0,07	0,00279	0,48	3,18	5,27	

Kaynak: (EPDK; 2017: 65)* Akdeniz-İtalyan piyasasında yayınlanan CIF Akdeniz ürün fiyatlarını ifade etmektedir.** Toplam vergi ÖTV ve KDV toplamından oluşmaktadır.

Tablo 3: Vergi Gelirleri İçerisinde Petrol Ürünlerinden Elde Edilen ÖTV'nin Payı (Milyon TL)

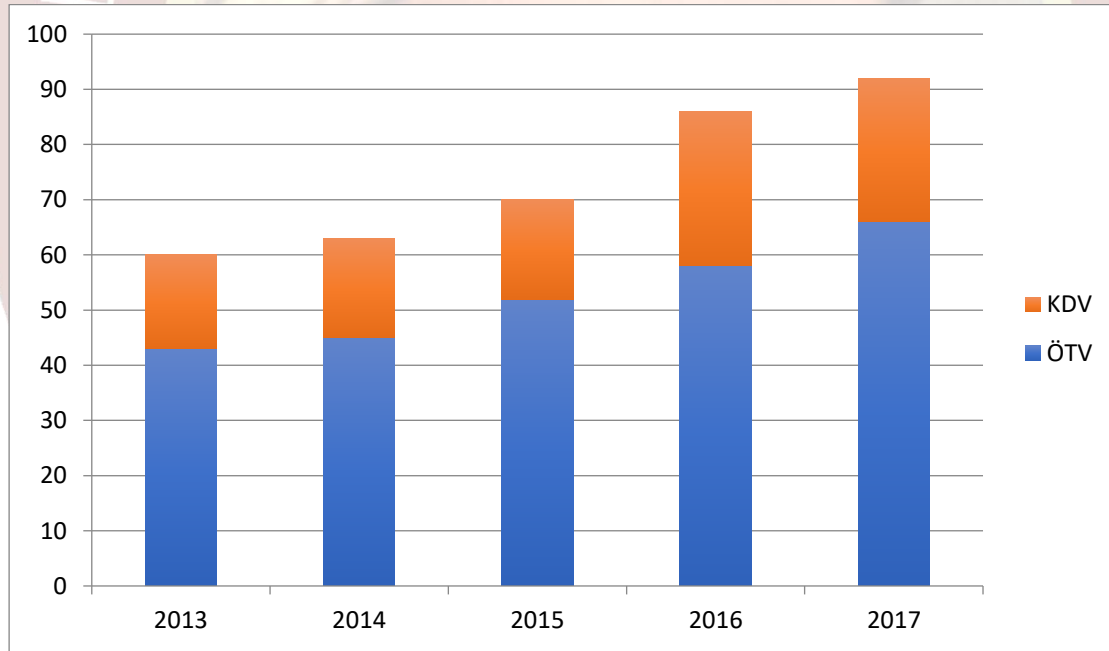
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Vergi Gelirleri	367.517	401.683	465.229	529.607	626.082	737.954
ÖTV	85.770	91.657	106.646	121.221	139.370	135.128
Petrol ve Doğalgaz için ÖTV	45.424	46.058	51.480	56.994	64.398	56.469
Petrol ve Doğalgaz İçin ÖTV'nin Toplam ÖTV İçindeki Payı	%52,96	%50,25	%48,27	%47,01	%46,20	%41,78
Petrol ve Doğalgaz Ürünleri Üzerindeki ÖTV'nin Toplam Vergi Gelirlerine Oran	%12,35	%11,46	%11,06	%10,76	%10,28	%7,65

Kaynak: (GİB ; 2018)

Tablo 2'de görüldüğü üzere, 5,26 TL/LT nihai fiyatın %60,46'sı vergi, %29,22'si ürün maliyeti, %10,32'si şirketlerin brüt kar marjı ve gelir payıdır.

Tablo 3'e bakıldığında Türkiye'nin toplam ÖTV gelirlerinin %40'ın üzerinde petrol ve doğalgaz ürünleri üzerinden alınan ÖTV'den oluştuğu görülmektedir. Petrol ve doğalgaz ürünleri üzerinden alınan ÖTV'nin toplam vergi gelirleri içindeki payı ise %12-%7 arasında değişmektedir. Petrol ürünlerinden kaynaklanan KDV tahsilatı rakamları ise GİB tarafından yayınlanmadığından bilinmemektedir.

Petrol Sanayi Derneği (PETDER), her yıl yayınladığı sektör raporlarında yapılan tahmini hesaplamalarla petrol ürünlerinden elde edilen ÖTV ve KDV rakamlarını sunmaktadır.

Grafik 5: Petrol ve LPG'den Sağlanan Toplam Dolaylı Vergilerin Yıllara Göre Değişimi (Milyar TL)*

Kaynak: (PETDER; 2017: 40)

*EPDK,PETDER,TCMB verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 5'te görüldüğü üzere, Türkiye'de petrol ve LPG'den sağlanan dolaylı vergilerin toplamı tüketim artışıyla da paralel olarak her yıl artış göstermiştir. Tüketim verileri üzerinden yapılan hesaplamalara göre petrol sektöründen sağlanan dolaylı vergiler 2017 yılında 92,1 milyar TL'ye ulaşmıştır. Bu toplamın 66,5 milyar TL'sini ÖTV oluştururken 25,6 milyar TL'sini KDV oluşturmaktadır.

Dolayısıyla vergiler, Türkiye’de petrol fiyatlarının yüksekliğinde önemli bir etkidir. Bu sektörde vergilerin yüksek olması petrol kaçakçılığını tetikleyerek rekabeti de olumsuz etkilemektedir. Öte yandan dolar kurunun sürekli artış halinde olması da petrol fiyatlarını arttıran diğer bir etken olmakla birlikte bu alanda da geçici çözümlere başvurulmaktadır. Bu çözümlerden biri dolar kurundaki artışın petrol fiyatlarını arttırmaması adına uygulamaya sokulan “eşel mobil sistemi” dir. Bu sistemle, hükümet kurlar nedeniyle oluşan kısa süreli petrol fiyat artışını geçici vergi indirimleri yoluyla baskılamaktadır. Petrol fiyatlarının yüksekliğinin bir diğer nedeni ise; 2005 sonrası dönemde fiyat düşüşlerinin fiyat artışlarına kıyasla aynı duyarlılıkta piyasaya yansıtılmamasıdır. Rafineri fiyatlarının takibi TÜPRAŞ ve uluslararası fiyatların takibi şeklinde gerçekleşmektedir. Fiyatların yükseldiği dönemde TÜPRAŞ’ın fiyat ayarlaması için %3 sınır bulunduğundan uygulamada TÜPRAŞ’ı beklemeden fiyatlarını arttırmaktadır. Fiyatlar düştüğünde ise; çoğunlukla TÜPRAŞ beklenmekte ya da aynı oranda indirim yapılmamakta ve bu süreçte fiyat oluşumu içerisinde dağıtım ve parakende satış marjları nispi yükselmektedir. Dolayısıyla fiyat indirimleri konusunda katılık oluştuğundan rekabetin önünde bir takım yapısal engellerin olduğu açıktır.

3. DÜZENLEYİCİ KURUMLARIN PETROL FİYAT HAREKETLERİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLARI

2001 yılında 4628 sayılı yasa ile “Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu” olarak elektrik piyasalarını düzenlemek amacıyla kurulan EPDK, bugün elektrik, doğalgaz, petrol, LPG piyasalarından da sorumludur. Kısaca enerjinin etkin olarak tüketiciye sunulmasında düzenleme ve denetleme yapan EPDK’nın petrol piyasasına ilişkin görev ve yetkileri şöyledir (EPDK; 2019);

- Petrol ile ilgili rafinaj, işleme, madeni yağ üretimi, depolama, iletim, serbest kullanıcı ve ihrakiye faaliyetlerinin yapılması amacıyla tesis kurulması, işletilmesi,
- Akaryakıt dağıtımı, taşınması ve bayilik faaliyetleri için lisans verilmesi ve ilgili diğer işlemlerin yapılması; lisans gerektiren faaliyet ve işlemlerin kapsamı, lisans ile kazanılan hak ve üstlenilen yükümlülükler, lisans kapsamındaki faaliyetlerin kısıtlanması, faaliyetin yürütülmesine ilişkin olarak özel şartların belirlenmesi,
- İkincil mevzuatın oluşturulması, geliştirilmesi ve uygulanmasının sağlanması,
- Tarifelerin onaylanması,
- Piyasada oluşan fiyatların ve fiyat listelerinin takibi,
- Piyasada Petrol Piyasası Kanunu’na uygun şekilde davranılmasının sağlanması

5015 sayılı kanunla petrol piyasasında serbestleşme politikasına bağlı olarak EPDK’ya denetleyici ve düzenleyici yetkiler verilmektedir. 4054 sayılı kanun ise, piyasada rekabetin işleyişini sağlamak ve korumak kapsamında bu sürece Rekabet Kurumu’nu da dahil ederek EPDK ile ortak faaliyetleri öngörmektedir.

EPDK, 2005-2009 yılları arasındaki dönemde piyasaya herhangi bir müdahalede bulunmazken, Petrol Piyasası Fiyatlandırma Sistemi Yönetmeliği kapsamında 25 Haziran 2009’da 2 ay süresince tavan fiyat uygulamasına geçilmiştir. Bu bağlamda tavan fiyat uygulamasıyla ürün cinsine göre vergisiz fiyatlarda 9-16 KRŞ/LT fiyat düşüşü yaşanmıştır (EPDK: 2009:52).

Aynı şekilde 2014 ve 2015 yılında da tavan fiyat uygulamasına gidilmesinin nedeni yine dağıtım şirketlerinin kar marjlarını arttırmaları yüzünden vergisiz fiyatlarda AB ortalamasının üzerinde kalınması olmuştur. Serbest piyasa ekonomisi işleyişine aykırı olan bu durum, EPDK’nın dağıtım şirketlerinin karını maksimize eğilimini neticesinde tüketiciye fiyatlar düşse dahi yüksek fiyattan satış yapmaları noktasında başarısız olduğunun kanıtı olmaktadır.

EPDK’nın tavan fiyatı uygulamalarına yatırımcıları olumsuz etkilediği ve fiyat artışlarının petrol ürünleri üzerindeki yüksek vergilerden kaynaklandığı gerekçesiyle PUİS ve TABGİS tarafından karşı çıkmaktadır.

EPDK’nın tavan fiyatı uygulamasının yasal dayanağı ve nasıl hesaplandığına dair de çeşitli boşluklar bulunmaktadır. Zira tavan fiyat belirlenmesi 5015 sayılı kanununun 10. maddesinde yer alan “en yakın

erişilebilir dünya serbest piyasa oluşumunun dikkate alınması” ibaresinden hareket edilmektedir. Bu konuda ikincil bir mevzuata ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Rekabet Kurulu ise son yıllarda yapılan şikayetler doğrultusunda 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkındaki Kanunu ihlal gerekçesiyle çeşitli dağıtım şirketlerinin soruşturma kapsamına almaktadır (www.mevzuat.gov.tr, 2019).

Türkiye’de AB ülkeleri gibi enerji politikalarının çevresel politikalarla ilişkili yürütülmesi adına yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği konusunda çalışmalar yürütülmektedir. Ancak bu çalışmaların, maliyetlendirme ile vergisel boyutunda halen eksiklikler olduğu bilinmektedir.

Günümüzde, AB ülkelerinin yanında enerji politikalarını çevresel politikalarla uyumlaştırmada ABD, Kanada, Birleşik Krallık gibi ülkelerde genel politika olarak Düzenleyici Etki Analizi uygulanmaktadır. Düzenleyici Etki Analizi; yeni veya mevcut bir düzenlemenin ekonomik, çevresel ve sosyal fayda ve maliyetlerini analiz ederek ilgili ülke ve kurumlarına etkilerini inceleyen ve sonuçların karar alıcılara iletilmesini sağlayan bir politikadır (Karaosmanoğlu, 2006: 5).

Düzenleyici Etki Analizi ile 1995’te ABD örneği gibi ülkelerin maliyeti aşan bir şekilde fayda yaratması mümkün olabilmektedir.

Düzenleyici etki analizi sürecinde etkiler analiz edilirken ekonomik, çevresel ve sosyal etkilerden en önemli etkilerin belirlenmesi önem taşımaktadır. Burada, enerji piyasaları regülasyonunun doğrudan ilişkili olduğu etkilerin ekonomik ve çevresel etkiler olduğu ifade edilebilmektedir. Ekonomik etkiler analiz edilirken iç ve dış rekabet, sektördeki şirketlerin maliyetleri ve maliyet yönetimi, mülkiyet hakları çevresel etkiler boyutunda ise; fosil yakıtlar ile biyoyakıtlardan kaynaklı oluşan sera gazı salınımlarının azaltılması önem taşımaktadır.

Türkiye’de Düzenleyici Etki Analizi’nin yasal dayanağı ilk kez 5227 sayılı kanunla oluşturulmuştur (TBMM, 2004).

Yıllar itibariyle AB tarafından hazırlanan ilerleme raporları incelendiğinde, Türkiye’nin enerji politikalarıyla ilgili birtakım sorunlar göze çarpmaktadır. Genel anlamda enerji alanında Türkiye AB ilişkilerinin geliştiği gözlemlense de Türkiye’de enerji fiyatlarının iç siyasi ilişkilerde ve enflasyonla mücadelede bir araç olarak kullanılmasının risk yarattığı bilinmektedir. Bununla birlikte, petrol stoklama ve petrol güvenliği konusunda yasal düzenleme eksikliği bulunmaktadır. Enerji verimliliği politikalarına ilişkin kurumsal yapının güçlendirilmesi de önem taşımaktadır. (AB, 2018: 79).

SONUÇ

Petrol piyasasında regülasyon uygulamalarının etkinsizliğinin hem yapısal engelleri barındırdığı hem de EPDK’nın piyasaya yönelik düzenleyici ve denetleyici uygulamalarının yetersizliğiyle ilişkilendirilebilmektedir.

Petrol piyasasının sektör itibariyle rekabetçi özellik taşıdığından bahsedilebilmektedir. Ancak bu rekabet ortamının devlet aracılığıyla yaratılması gerekmektedir. Türkiye’de petrol piyasasında rekabetçi modelin etkin olmamasının nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir;

- Piyasaya giriş engelleri,
- İkame ürünlerin henüz istenilen etkiyi yaratamamış olması,
- Tüketicilerin pazarlık gücünün olmaması bununla birlikte istasyon konumu dışında dağıtım şirketine de değer atfedebilmesi,
- Tedarikçilerden TÜPRAS’ın olağanüstü pazarlık gücüne sahip olması,
- Petrol piyasasında pazar payının en yüksek olduğu ilk 5 şirketin diğerleri ve kendileri arasında rekabet yoğunluğunun büyük ölçüde fark etmesi.

Türkiye’de petrol piyasasında pazar payı yüksek olan şirketlerin, istihdam düzeyleri ile dolaylı vergi gelirlerine katkısı düşünüldüğünde, sektörde önemli ayrıcalıklara kavuşturulduğu bilinmektedir. Serbest piyasa ekonomisi ile uyumlu olarak haksız rekabeti engelleyici denetlemeler oluşturulursa, yerli ve yabancı sermaye girişlerinin artacağı ve gelecekteki yatırımları da destekleyeceği aşikardır.

Küresel piyasada Türkiye’nin petrol piyasadaki konumu AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında ise; Türkiye’de vergilerin yüksekliği ve buna bağlı olarak bayi ve dağıtıcı firmaların finansman giderlerinin yüksekliği, stoklama, kredi faiz oranlarının yüksekliği, hizmet, ürün ve fiyatlarda çeşitlilik sağlanamaması, ithalat süresinin (15-20 gün) uzunluğu, rafineri sayısının azlığı ve tüketim noktalarına uzak olması, mevzuat ve bürokratik açıdan engeller nedeniyle dezavantajlı konumu göze çarpmaktadır. Konjonktüre bağlı olarak uygulanan tavan fiyat mekanizması ise, serbest piyasa ekonomisine tamamiyle aykırıdır. Bu nedenle düzenleyici kurumlara güvenin artması için bahsettiğimiz hususlarda geliştirmelerin piyasaya olumlu dönüşler sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

BP Statistical Review of World Energy Haziran, 2017.

Erol, M. (2003). “Doğal Tekellerin Düzenlenmesi ve Telekomünikasyon Sektöründe Düzenleyici Kurum”, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: 2680.

Karaosmanoğlu, H.S. (2006). “Düzenleyici Etki Analizi ve Türkiye Uygulaması”, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: 2691.

Noreng, O. (2006). “Crude Power: Politics and The Oil Market”, I.B.Tauris Publishers, London.

Solak, A.O. (2012). “Petrol Fiyatlarını Belirleyici Faktörler”, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, C:4, S:2, s.117-124.

Wlazlowski S. (2001). “Petrol and Crude Oil Prices: Asymmetric Price Transmission”, MPRA, Aston University.

<https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu> (05.03.2019)

<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol> (02.06.2019)

<https://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2F.Documents%2FStratejik+Plan%2FETKB+2015-2019+Stratejik+Plani.pdf> (10.05.2019)

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/01/20140122-9.htm> (18.02.2019)

https://tr.globalpetrolprices.com/gasoline_prices/ (22.03.2019)

www.mevzuat.gov.tr (14.08.2019)

<https://www.iea.org/Textbase/npsum/weo2017SUM.pdf> (26.07.2019)

www.gib.gov.tr (04.01.2019)

<https://www.dunyaenerji.org.tr/dunya-enerji-gorunumu-2018-yonetici-ozeti-uea/> (25.09.2019)

http://www.mapeg.gov.tr/petrol/orta%20donemli%20arz%20talep%20projeksiyon/Orta_Donemli_Petrol_ve_Gaz_Arz-Talep_Projeksiyonu.pdf (16.09.2019)

https://www.tepav.org.tr/upload/files/1293715114-3.Turkiye_Akaryakit_Sektorunde_Serbestlesme_Sonrasi_Fiyat_Hareketleri.pdf

<http://www.petder.org.tr/Uploads/Document/c7f1909e-7c4d-4009-a6cc-ce201287f7d7.pdf?v-636709747071199016> (27.04.2019)

<https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sector-raporlari/1-akaryakit-pdf> (17.09.2019)

<https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/1-1051/kurumsaltarihce> (13.02.2019)

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.5719&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0> (19.05.2019)

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.4054&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0> (23.02.2019)

https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/EnerjiGorunumu2018_1.pdf (26.07.2019)

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Total_environmental_tax_revenue_by_type_of_tax,_EU-28,_2017_YB20 (03.05.2019)

<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5227.html18.png> (06.07.2019)

https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komisyon_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf (27.08.2019)